

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Seminář mezinárodních vztahů a světové politiky

Mgr. Milena D u n d r o v á

**Anglo-francouzské vztahy v období
náboženských válek ve Francii v druhé polovině
16. století**

Historie – Obecné dějiny

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.

2006

**PROHLAŠUJI, ŽE JSEM DISERTAČNÍ PRÁCI
VYKONALA SAMOSTATNĚ S VYUŽITÍM
UVEDENÝCH PRAMENŮ A LITERATURY.**

Mgr. Milena Dundrová

PODĚKOVÁNÍ

NA TOMTO MÍSTĚ BYCH CHTĚLA BYCH PODĚKOVAT
VŠEM, KTEŘÍ JAKÝMKOLI ZPŮSOBEM PŘISPĚLI
K VYPRACOVÁNÍ TÉTO DISERTAČNÍ PRÁCE, PŘEDEVŠÍM
SVÉMU ŠKOLITELI, PROF. PHDR. ALEŠI SKŘIVANOVÍ,
CSC., ZA PEVNÉ VEDENÍ A ŘADU CENNÝCH PŘIPOMÍNEK
A DOC. PHDR. MARTINU KOVÁŘOVÍ, PH.D. ZA
POSKYTNUTÍ ŘADY STUDIJNÍCH MATERIÁLŮ A
ODBORNÝCH INFORMACÍ TÝKAJÍCÍCH SE ANGLICKÝCH
DĚJIN 2. POLOVINY 16. STOLETÍ.

VĚNOVÁNÍ

MÉMU MANŽELOVI, MGR. ET MGR. TOMÁŠI DUNDROVI,
BEZ NĚJŽ BY DISERTAČNÍ PRÁCE ZŮSTALA JEN
NEDOPSANÝM TORZEM...

OBSAH

STRANA

Úvod		1
Kapitola I	Situace před vypuknutím náboženských válek	12
Kapitola II	Počáteční fáze válek (1562 - 1570)	38
Kapitola III	Anglo-francouzské sblížení a Colignyho protišpanělská politika (1570 - 1572)	67
Kapitola IV	Bartolomějská noc (23./24. 8. 1572) a její důsledky	97
Kapitola V	Rozvrat království po bartolomějské noci (1572 - 1574)	117
Kapitola VI	Počáteční léta vlády Jindřicha III. (1574 - 1577)	127
Kapitola VII	Růst moci Španělska a nové anglo-francouzské sblížení (září 1577 - 1584)	145
Kapitola VIII	Léta 1584 a 1585 jako mezník ve vývoji vztahů Francie, Anglie a Španělska	169
Kapitola IX	Závěrečné období vlády Jindřicha III.: král mezi Ligou a hugenoty (1585 - 1589)	180
Kapitola X	Jindřich IV.: poslední fáze bojů (1589 - 1598)	199
Epilog		218
Závěr		222
Summary		235
Résumé		238
Bibliografie		241

ÚVOD

O francouzských dějinách období náboženských válek a vládě posledních příslušníků rodu Valois v druhé polovině šestnáctého století bylo již napsáno mnoho děl, stejně jako o postupném „obnovení národní jednoty“, překonání náboženských i politických rozporů a rekonstrukci francouzské monarchie pod vládou prvního krále z rodu Bourbonů, Jindřicha IV. Lze jistě konstatovat, že téma náboženských válek bylo dlouho poněkud opomíjeno na úkor slavnějších period francouzských dějin, jakými bylo bezesporu formování národního státu na pozadí boje proti anglickému nepříteli v poslední fázi stoleté války, mocenský a kulturní rozmach země v první polovině šestnáctého století, budování centralizovaného absolutistického státu a jeho zahraniční expanze za Ludvíka XIV. a Ludvíka XV. a především pak období Velké revoluce a císařství, kdy k Francii vzhlížela celá Evropa.

Přesto je druhá polovina šestnáctého století výjimečným obdobím francouzských dějin, a to jak s ohledem vnitřní vývoj státu, tak na jeho vztahy v mezinárodním kontextu. Francie v první polovině šestnáctého století vystupovala vedle Španělska jako mocnost klíčová pro politicko-kulturní dění v celé Evropě, jako relativně jednotný stát¹ směřující k absolutistickému pojetí královské moci,² s národním vědomím, s prosperujícími městy a rozvíjejícím se obchodem, jako země, jejíž panovník, „le roi très chrétien“,³ jednal coby rovný

¹ Poslední velká samostatná država, Vévodství bretaňské, byla k francouzské monarchii přičleněna v roce 1491 sňatkem Karla VIII. (1470-1498) s Annou Bretaňskou, resp. jejím dalším sňatkem s Ludvíkem XII. (1498-1515). Srv. např. Volkmann, J.-Ch., *Bien connaître les généalogies des rois de France*, Luçon, 1996, s. 75 a 83.

² Srv. např. Parker, D., *The Making of French Absolutism*, London, 1983 nebo Cornette, J., *L'affirmation de l'Etat absolu, 1519-1651*, Paris, 1993; Le Roy-Ladurie, E., *L'Etat royal, 1460-1610*, Paris, 1987.

³ Tento do češtiny obtížně přeložitelný výraz se užíval od středověku, oficiálně však až od Ludvíka XI. (1423-1483). Srv. Gauvard, C., *La France au Moyen Age du Ve au XVe siècle*, Paris, 1996, s. 487.

s rovným s papežem a koketoval s myšlenkou získání císařské hodnosti. Za Jindřicha II. již sláva „velké monarchie“⁴ poněkud začala ztrácet lesk vzhledem k celkovému vyčerpání země dlouholetým konfliktem s Habsburky a postupující reformací, avšak král, který zdědil panovnické nadání, intelekt i silnou vůli svého otce, dokázal vnitřním i vnějším tlakům relativně úspěšně čelit. Francouzští historici si rádi pohrávají s myšlenkou, jak by se dějiny dále odvíjely, kdyby nešťastně mířená rána kopím hraběte Montgomeryho neukončila předčasně Jindřichovo panování. Historickým faktem však zůstává, že za slabých vlád jeho tří synů⁵ přerostly vnitropolitické spory v dlouholetou občanskou válku, takže expanzivní politika, praktikovaná Karlem VIII., Ludvíkem XII. i oběma prvními Valois-Angoulême, musela být zcela opuštěna, a mezinárodní prestiž státu dokonce poklesla natolik, že do jeho vnitřních poměrů zasahovaly jiné mocnosti, především Anglie a Španělsko. Teprve za vlády Jindřicha IV. začala Francie své mezinárodní postavení znovu upevňovat a obnovovat plány teritoriální expanze⁶ a za vlády dalších Bourbonů mohla opět hrát roli arbitra Evropy.

Pro anglo-francouzské vztahy se jedná o období zcela přelomové. Po celý středověk panovalo mezi oběma zeměmi silné nepřátelství: Kapetovci, resp. Valois se cítili ohroženi anglickou rozpínavostí a snažili se politicky i vojensky ovládnout normansko-plantagenetské državy na kontinentě,⁷ angličtí

⁴ V roce 1519 vydal rádce Ludvíka XII. Claude de Seyssel svůj slavný traktát *La Grant Monarchie de France* (vydáno v *La Monarchie de France et deux autres fragments politiques*, ed. J. Poujol, Paris, 1961).

⁵ O oslabení královské moci v období náboženských válek symbolicky vypovídá relativně časté svolávání Generálních stavů, tedy zástupců všech tří stavů, aby se vyjádřily k důležitým otázkám, především při potřebě zvýšit daň z hlavy (*taille*). Na prahu novověku se Generální stavy sešly na dlouhou dobu naposledy v roce 1484, kdy rozhodovaly o zletilosti Karla VIII. Karel VIII. během své samostatné vlády i jeho tři nástupci preferovali svolávat rozšířené schůze Královské rady či Shromáždění notáblů, jejichž složení mohli ovlivnit. Naproti tomu během druhé poloviny 16. století se Generální stavy sešly hned pětkrát – 1560-1561 (Orléans), 1561 (Pontoise), 1576-1577 (Blois), 1588 (rovněž Blois) a 1593 (svolané Ligou do Paříže).

⁶ Jindřichův projekt na získání Jülichu, Kleve a Bergu roce 1609, i za cenu hrozící války s habsburskou mocí, jehož realizaci znemožnila králova násilná smrt. Srv. Kybal, V., Jindřich IV. a Rudolf II., Praha, 1907.

⁷ Vedle Normandie také Anjou, Maine, Touraine, Guyenne, Bretaň, Poitou, Marche a další.

králové vznášeli nároky na francouzskou korunu a nelibě nesli francouzskou podporu anglické domácí opozice i skotského souseda. Stoletá válka přinesla vítězství Francii, nevraživost ve vzájemných vztazích ovšem přetrvala na obou stranách, takže ještě v roce 1558, sto let po skončení války, psal Jean Temporal o „tak ničivém a škodlivém, tak mocném a tak dávném a zatvrzelém nepříteli, jakým Anglie vždy byla francouzské Koruně.“⁸ Avšak oslabení Francie po smrti Jindřicha II. a od šedesátých let občanská válka v zemi a naopak dynamický rozvoj Anglie za vlády Alžběty I. vedoucí k upevnění jejího mezinárodního postavení a především společné ohrožení ze strany Španělska naprosto změnilo situaci. Anglie přestala být pro francouzskou Korunu slabým sousedem a stala se potenciálně atraktivním spojencem. A naopak, Francie již pro Londýn nepředstavovala hrozbu a dostala se vedle Nizozemí do popředí anglických strategicko-politických zájmů. A tak takřka přesně 13 let po uzavření francouzsko-španělského míru z Cateau-Cambrésis, do něhož nebyla Anglie jako nekatolická mocnost ani zahrnuta, podepsala Francie s Anglií spojeneckou smlouvu, což by ještě v roce 1559 bylo zcela nemyslitelné. Až do konce náboženských válek zůstala Alžběta, přes rozdílnost vyznání a politických i vojenských zájmů a cílů, nejspolehlivějším spojencem francouzských panovníků, a to především v poslední fázi bojů, kdy španělské vměšování do vnitřních poměrů přerostlo v otevřenou vojenskou podporu Ligy.

K období náboženských válek existuje bohatá literatura, jak beletristická, jež zůstává samozřejmě stranou této disertační práce, tak odborná. Přibližně od poloviny 19. století začaly ve Francii vycházet rozsáhlé edice

⁸ „La réduction de Calais au Royaume de France, detenue par l'Anglois depuis l'an 1347 par Jean Temporal,“ Lyon, 1558, s. 15 (elektronický dokument, BNF Gallica, 1999). K anglo-francouzskému soupeření např.: Drška, V., Anglo-francouzský konflikt a evropská politika ve 12. století, I., II., III., HO 5 (1994), s. 54 a n., s. 77 a n., s. 98 a n.; Mollat, M., Genèse médiévale de la France moderne, Paris, 1970; Leguai, A., La guerre de Cent ans, Paris, 1974; Beaune, C., Naissance de la nation France, Paris, 1985; Schnerb, B., Armagnacs et Bourguignons, Paris, 1988.

pramenů. Z nich uvedme například sedmisvazkový *Recueil des lettres missives*, který obsahuje korespondenci Jindřicha IV,⁹ korespondenci a paměti jeho manželky Markéty,¹⁰ jež jsou důležité spíše pro studium poměrů u dvora, než pro informace o politickém vývoji, korespondenci Jindřicha III.,¹¹ nepostradatelnou pro pochopení historických souvislostí je bohatá korespondence¹² Kateřiny Medicejské,¹³ a to v první fázi náboženských válek, kdy královna-matka sehrála významnou roli.

Důležitým pramenem k pochopení vnitřního vývoje Francie i jejích vztahů se zahraničím jsou paměti, jejichž historická hodnota a spolehlivost ovšem značně kolísá v závislosti na tom, kdo je sepsal, s jakým časovým odstupem, jakého byl vyznání, jaký měl přístup k informacím atd. Velkou část memoárové literatury z této doby lze nalézt v druhé sérii Michaudovy a Poujoulatovy edice pamětí (Monluc, La Noue, Villars, Cheverny, Sully, La Chastre, Saulx-Tavannes, Bouillon a další), vycházející v 19. století. Řada těchto pamětí však existuje i v novějším, často komentovaném či revidovaném vydání, jako např. Monlucovy komentáře či *La Nouovy spisy*.¹⁴

Opomenout nelze ani další paměti a deníky (E. Pasquier, *L'Estoile*, R. de Lucinge),¹⁵ díla filozofická, historická, esejistická a náboženská

⁹ *Recueil des lettres missives de Henri IV*, ed. Berger de Xivrey, 9 dílů, Paris, 1843.

¹⁰ *Mémoires et lettres de Marguerite de Valois*, ed. F. Guessard, Paris, 1842; *Marguerite de Valois, Mémoires*, ed. L. Lalanne, Paris, 1857; nověji - *Marguerite de Valois, Correspondance (1569-1614)*, ed. E. Viennot, Paris, 1998; *Marguerite de Valois, Mémoires et autres écrits*, ed. E. Viennot, Paris, 1999.

¹¹ *Lettres de Henri III, roi de France*, ed. P. Champion, Paris, 1959.

¹² Zanechala po sobě údajně přes šest tisíc dopisů.

¹³ *Lettres de Catherine de Médicis*, ed. H. de la Ferrière a G. Baguenault de Puchesse, Paris, 1880-1909, 10 svazků.

¹⁴ *Monluc, B. de, Commentaires, 1521 – 1576*, ed. P. Courteault, Paris, 1971; *La Noue, F. de, Discours politiques et militaires*, ed. J. Sutcliffe, Genève, 1967.

¹⁵ Pasquier, E., *Lettres historiques pour les années 1556-1594*, ed. D. Thickett, Genève, 1966; *L'Estoile, P. de, Journal pour le règne de Henri IV*, Paris, 1943 a 1959 (reed. z 2000 a 2001); *Lucinge, R., Lettres sur les débuts de la Ligue, 1585*, ed. A. Dufour, Genève, 1964; *Lucinge, R., Lettres sur la cour de Henri III, 1586*, ed. A. Dufour, Genève, 1966; *Lucinge, R., Discours sur les affaires de France*, ed. A. Dufour, Genève, 1966.

(de Montaigne, Bodin, Hotman, La Boétie, de Bèze, Calvin, Thou, d'Aubigné, bratři Haagové), z nichž francouzská historiografie cituje především Thouovu *Histoire universelle* a Aubigného stejnojmenné dílo.¹⁶ Edikty, smlouvy, královské výnosy a další prameny právní povahy vycházely ve specializovaných, často komentovaných edicích (Fontanon, Isambert, de Crusy a Taillandier, Dumont),¹⁷ určitou výjimku představuje desetisvazkové dílo bratří Haagů, *La France protestante*, jehož poslední díl obsahuje dokumenty k francouzské historii.¹⁸ Pro ilustraci dobového mínění slouží literatura propagandistická a pamfletistická, o niž se sice až na výjimky nelze opřít jako o solidní historický pramen, ale sehrává roli především pro období bezprostředně po bartolomějské noci.¹⁹

O bohatou pramennou základnu se mohly opřít rozsáhlé a v mnohém dodnes dosud nepřekonané syntézy, vznikající v druhé polovině 19. století a první polovině 20. století, pod nimiž se podepsali vynikající historici jako „otec moderní historiografie“ J. Michelet, F. A. Mignet, H. Hauser, E. Lavisse, G. Baguenault de Puchesse, J. Delaborde, J. P. Gachard, H. Forneron, de Ruble, L. Romier, P.-P. Laffleur de Kermaingant a další. Mnozí z těchto autorů také stáli za edicemi pramenů²⁰ a přispívali i do specializovaných historických časopisů vznikajících od druhé poloviny 19. století, z nichž uvedme především

¹⁶ Thou, J.-A. de, *Histoire universelle... depuis 1543 jusqu'en 1607*, Paris, 1733-1736, 16 svazků (fr. překlad latiny), Aubigné, A. d', *Histoire universelle*, ed. A. de Ruble, Paris, 1886-1889, 10 svazků.

¹⁷ Fontanon, A., *Les édits et ordonnances des rois de France*, Paris, 1611, 3 svazky; Isambert, De Crusy, Taillandier, *Recueil général des anciennes lois françaises*, Paris, 1829, 13. díl; Dumont, J., *Corps universel diplomatique...*, Amsterdam, 1726-1731, 5. díl; Stegman, A., *Edits des guerres de religion*, Paris, 1979.

¹⁸ Haag, E. – Haag, E., *Vie des protestants français qui se sont faits un nom dans l'Histoire (La France protestante)*, Paris, 1846 – 1859, reed. Genève, 1966.

¹⁹ Např. *De furoribus gallicis* (přisuzované všeobecně F. Hotmanovi), Genève, 1573; *Vera et brevis descriptio tumultus Gallici Lutetiani*, Kraków, 1573; *Discours du Roy Henry III à un personnage d'honneur et de qualité*, Paris, 1623; Capilupi, C., *Lo stratagemma di Carlo IX*, Roma 1572; *Le tocsain contre les massacreurs*, Reims, 1577.

²⁰ Gustave Baguenault de Puchesse spolupracoval na vydání korespondence Kateřiny Medicejské. Alphonse de Ruble vydal mimo jiné d'Aubigného dějiny a korespondenci Antoina de Bourbon a Jeanne d'Albret, Louis Prosper Gachard korespondenci Viléma Oranžského, Markéty Rakouské s Filipem II. a Filipovy dopisy týkající se nizozemských záležitostí.

Revue historique, Revue d'histoire moderne, Revue d'histoire moderne et contemporaine, Revue du XVIe siècle, Revue des questions historiques, Revue de la Société d'Histoire du Protestantisme français či krátce působící ale cennou Revue Henri IV.

Problematika anglo-francouzských vztahů je ve francouzské historiografii zastoupena spíše okrajově, a to převážně ve starších, faktograficky pozitivistických pracích z konce 19. a přelomu 20. století,²¹ v mezinárodním kontextu se akcentovaly a akcentují spíše vztahy Francie se Španělskem (italské války a soupeření Valois s Habsburky o hegemonii v Evropě za vlády Františka I. a Jindřicha II., španělská podpora rodu Guise a Svaté ligy, španělsko-francouzská válka v letech 1595-1598 a mír ve Vervins považovaný s Ediktem nantským za mezník určující konec náboženských bojů ve Francii).²²

Minulé století přineslo s nástupem školy Annales (v první generaci např. M. Bloch, L. Febvre) odklon od pozitivismu a vedle důrazu na vnitropolitické dějiny státu zájem o další, do této doby opomíjená, témata – dějiny ekonomické, sociální, dějiny mentalit, idejí, každodennosti, lokální a regionální historie, mikrohistorie atd. Odborná literatura zpracovávající tuto tematiku však zůstává spíše mimo rozsah této disertační práce. Z novější francouzské a frankofonní historiografie se v ní uplatnila především díla nezbytná ke globálnímu pochopení historie náboženských válek a vnitropolitického vývoje ve Francii - k šestnáctému století obecně práce H. Lapeyra obsahující

²¹ Např. Laffleur de Kermaingant, P.-P. L'ambassade de France en Angleterre sous Henri IV. Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise, 1598 - 1602, Paris, 1886; Prevost-Paradol, L.-A., Elisabeth et Henri IV (1595-1598). Ambassade de Hurault de Maisse en Angleterre au sujet de la paix de Vervins, Paris, 1855.

²² K francouzsko-španělským vztahům tedy existuje relativně bohatý výběr odborné literatury a studií, např.: Campanella, T. Monarchie d'Espagne et Monarchie de France, Paris, 1997; Frechet, H., Hermann, Ch. a kol., Les monarchies française et espagnole. Du milieu du XVIe siècle à 1714, Paris, 2000; Hildesheimer, F., Du siècle d'or au grand siècle. L'Etat en France et en Espagne. XVIe-XVIIe siècles, Paris, 2000; Lebrun, F., Les monarchies française et espagnole. Du milieu du XVIe siècle à 1714, Paris, 2000; Hauser, H., La prépondérance espagnole, 1559-1660, Paris, 1948; Benassar, B., Jouanna, A., Les monarchies espagnole et française du milieu du XVIe siècle à 1714, *Historiens et Géographes* n° 370 (mai-juin 2000), 115-142.

mnohastránkový přehled francouzských i zahraničních pramenů i odborné literatury pro evropské dějiny tohoto období,²³ vynikající a přehledná *La France au XVIe siècle* od Arlette Jouannové, která se opírá o prameny i práce soudobých a zahraničních historiků a přináší ucelený pohled na francouzské dějiny 16. století,²⁴ knihy Janine Garrissonové, uznávané specialistky na problematiku hugenotského hnutí,²⁵ studie od M. Devèze z Université Paris I Panthéon-Sorbonne rozebírající vývoj a vztahy Francie, Anglie a Nizozemí v období náboženských válek,²⁶ k celkovému pohledu na francouzské dějiny 2. poloviny 16. století *Les guerres de religion* od P. Miquela či M. Pernota,²⁷ k období kolem bartolomějské noci výtečné práce P. Érlangera,²⁸ k pochopení náboženského vývoje *Naissance et affirmation de la Réforme* profesora J. Delumeau,²⁹ starší ale výborné práce Henriho Hausera,³⁰ a další. Vzhledem k zpracovávané tématice se uplatnila také ve francouzské historiografii početná literatura biografická, zvláště pokud vycházela z korespondence, pamětí, deníků a jiných dokumentů pramenné povahy (L. Crété, I. Cloulas, P. Champion, P. Érlanger, B. Barbiche, J.-P. Babelon, Y. Cazaux, J.-L. Bourgeon a jiné).³¹ K některým dílčím tématickým celkům této práce existují také sborníky příspěvků z konferencí a kolokvií (*Henri III et son*

²³ H. Lapeyre, *Les monarchies européennes au XVIe siècle. Les relations internationales*, Paris, 1973.

²⁴ Jouanna, A., *La France au XVIe siècle*, Paris, 1996.

²⁵ Garrisson, J., *Guerre civile et compromis*, Paris, 1991; id., *La Saint-Barthélemy*, Bruxelles, 1987; id. *Les Protestants au XVIe siècle*, Paris, 1988; *Royauté, Renaissance et Réforme*, Paris, 1991.

²⁶ Devèze, M., *Les guerres de religion. France, Angleterre et Pays-Bas*, Paris, 1953.

²⁷ Miquel, P., *Les guerres de religion*, Paris, 1994; Pernot, M., *Les guerres de religion*, Paris, 1987.

²⁸ Érlanger, P., *La Saint-Barthélemy*, Paris, 1960; id. *Le massacre de la Saint-Barthélemy*, Mayenne, 1967.

²⁹ Delumeau, J., *Naissance et affirmation de la Réforme*, Paris, 1994.

³⁰ Hauser, H., *La prépondérance espagnole*, Paris, 1948; id., *Les sources de l'histoire de France au XVIe siècle*, Paris, 1948; Hauser, H. – Renaudet, A., *Les débuts de l'âge moderne*, Paris, 1946.

³¹ Crété, L., *Coligny*, Paris, 1985; Cloulas, I., *Catherine de Médicis*, Paris, 1979, Champion, P., *Charles IX. La France et le contrôle de l'Espagne*, 2 díly, Paris, 1939; Érlanger, P., *Henri III, Le méconnu*, Paris, 1975; Barbiche, B., *Sully*, Paris, 1978; Babelon, J.-P., *Henri IV*, Paris, 1982; Cazaux, Y., *Henri IV ou la grande victoire*, Paris, 1977; Bourgeon, J.-L., *Charles IX devant la Saint-Barthélemy*, Paris, 1995.

temps, ed. R. Sauzet, 1992; Coligny et son temps, 1974; La paix de Vervins, ed. C. Vidal a F. Pillebou, 2000).

Vedle uvedených děl se práce opírá rovněž o francouzsky psané (či přeložené) prameny k jednotlivým obdobím. V první řadě uvedme sedmisvazkové vydání korespondence francouzského vyslance v Anglii, vynikajícího pozorovatele La Mothe-Fénélon,³² která pokrývá období let 1568-1575, kdy anglo-francouzské vztahy prošly bouřlivým vývojem (sbližování na počátku 70. let v souvislosti s nizozemskými událostmi vrcholící alianční smlouvou z Blois v roce 1572, jejich ochlazení po bartolomějském masakru a kritické období nástupu silně katolického Jindřicha III.). Poslední díl pak obsahuje listy, instrukce a memoranda Karla IX., Kateřiny Medicejské a Jindřicha III. určené pro vyslance, což je cenné především v období bezprostředně po bartolomějské noci, kdy lze sledovat měnící se prezentaci rozsahu a důsledků masakru i důvodů k němu vedoucích ze strany francouzské Koruny. Vynikající protějšek představuje korespondence anglického vyslance v Paříži Francise Walsinghama (ve francouzském vydání z roku 1700 pod názvem *Lettres et Négotiations de Walsingham* nebo ve vydání anglickém z roku 1655 (*The Compleat Ambassador*, ed. D. Digges).

Spolehlivým pramenem jsou také paměti francouzského rezidenta v Londýně Michela de Castelnau, které sepsal během svého působení v Anglii 1575-1585 a jež pokrývají léta 1559-1570. Místy poněkud straní Guisům (např. popis spiknutí z Amboise), v jejichž službách začal svou kariéru, ale je dobrým pozorovatelem a informovaným zdrojem, který díky své bohaté diplomatické praxi zná i situaci mimo Francii. Kniha obsahuje i několik kapitol věnovaných anglické

³² La Mothe-Fénélon, B. de Salignac de, *Correspondance de La Mothe-Fénélon, ambassadeur de France en Angleterre de 1568 – 1575*, 7 dílů, Paris-London, 1838 – 1840.

historii a současnosti, které ukazují Castelnuovu obeznámenost s místními poměry.

Kromě těchto děl byly k pochopení anglo-francouzských vztahů použity z již výše zmíněných edicí korespondence a pamětí především *Recueil des lettres missives*, zahrnující oficiální i soukromou korespondenci Jindřicha IV. (i před jeho nástupem na trůn), částečně také korespondence Kateřiny Medicejské (ed. H. de La Ferrière), Jindřicha III. (ed. P. Champion), Monlučovy komentáře (ed. P. Courteault), korespondence a paměti významného protestantského šlechtice Philippa Duplessis-Mornay, paměti prince de Condé, barona Sullyho, spisy kancléře L'Hospitala, relace benátských vyslanců (ed. M. Tommaso) a další. Řadu pramenných zdrojů lze nalézt v naskenované podobě na internetu, a to především na webových stránkách *Bibliothèque nationale de France* – www.gallica.bnf.fr (např. paměti kancléře Chevernyho, *Histoire universelle* od J.-A. de Thou, paměti Simona Goularta pro vládu Karla IX., paměti maršála Tavannese, vévody de Bouillon a další).

Na anglické straně představují klíčový pramen pro vládu Alžběty I. nesmírně obsáhlé edice *Calendar of State Papers* (pův. ed. W. B. Turnbull, J. Stevenson, A. J. Crosby, A. J. Butler, nejnověji dlouhodobý projekt komentovaných edicí pro konec 80. let a 90. léta 16. století od R. B. Wernhama – zatím poslední 7. díl z roku 2000 obsahující *Calendar of State Papers* z ledna-prosince 1596),³³ z nichž vycházejí všechny práce moderních anglofonních autorů. Částečně jsou k dispozici v naskenované verzi na internetu (*Tanner Ritchie 2004 Series, Digital Historical Sources for Medieval and Early Modern Britain*).

Z děl anglicky píšících historiků představovaly hlavní zdroj informací pro tuto disertační práci především vynikající knihy a studie anglické specialistky na francouzské dějiny profesorky N. M. Sutherlandové, které vynikají

³³ *Calendar of State Papers. Foreign Series, 1547-1589, 28 svazků, 1861-2000.*

množstvím použitých pramenných zdrojů francouzské, anglické, španělské i jiné provenience,³⁴ a stěžejní díla odborníka na tudorovskou Anglii, amerického historika Wallace T. MacCaffreyho,³⁵ výtečná studie oxfordského profesora R. B. Wernhama (1907-1999),³⁶ pro pochopení vnitropolitického vývoje alžbětinské Anglie a anglické zahraniční politiky v období druhé poloviny šestnáctého století knihy C. Reada,³⁷ P. S. Crowsona,³⁸ G. R. Eltona³⁹ a pro francouzské dějiny období konce 90. let nepostradatelná práce De Lamar Jensena *Diplomacy and Dogmatism*.⁴⁰

Látka je pro větší přehlednost rozdělena do několika víceméně chronologicky řazených kapitol: první fáze náboženských válek (1559, resp. 1562-1570, tedy první tři války před Bartolomějskou nocí), anglo-francouzské sblížení a protišpanělská Colignyho politika (1570-72), krach této politiky a bartolomějská noc 23./24. 8. 1572, rozvrat království po bartolomějském masakru (1572-74, tedy poslední léta vlády Karla IX.), první období vlády Jindřicha III. (1574-80), růst moci Španělska a upevnění anglo-francouzských vztahů v 1. pol. 90. let, rok

³⁴ Sutherland, N. M., *The Massacre of St Bartholomew and the European Conflict, 1559-1572*, London, 1973; id., *The Huguenot Struggle for the Recognition*, New Haven and London, 1982; ze studií: *The Cardinal of Lorraine and the colloque of Poissy, 1561: A Reassessment*, *Journal of Ecclesiastical History*, 1977; *Calvinisme and the Conspiracy of Amboise*, *History*, XXXXVVII, 1962; *The Assassination of François, duc de Guise*, *Historical Journal*, XXIV, 1981; *The Foreign Policy of Philip II and the French Catholic League*, *History*, LI, 1966 (kriticky rozebírá dobovou korespondenci savojského vyslance R. de Lucinge a Jensenovu *Diplomacy and Dogmatism*. Bernardino de Mendoza and the French Catholic League); *Le massacre de la Saint-Barthélemy*, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, XXXVIII, X.-XII. 1991 (kritický rozbor pramenů k bartolomějské noci).

³⁵ MacCaffrey, W. T., *The Shaping of the Elizabethan Regime*, Princeton, New Jersey, 1968; id. *Queen Elizabeth and the Making of Policy*, Princeton, New Jersey, 1981; id. *Elizabeth I: War and Politics*, Princeton, New Jersey, 1992.

³⁶ Wernham, R. B., *Before the Armada. The Emergence of the English Nation (1485 - 1588)*, New-York, 1972.

³⁷ Read, C., *The Tudors*, New York, 1969; *Mr Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*, Oxford, 1920.

³⁸ Crowson, P. S., *Tudor Foreign Policy*, London, 1973.

³⁹ Elton, G. R., *England under the Tudors*, *Studies in Tudor and Stuart Politics and Government*, London, 1974.

⁴⁰ Jensen, De Lamar, *Diplomacy and Dogmatism. Bernardino de Mendoza and the French Catholic League*, Cambridge, 1964. K dílu tohoto historika srv. Rednour, W., *Politics, Religion and Diplomacy in Early Modern Europe: Essays in Honor of De Lamar Jensen*, *Renaissance Quarterly*, March 1996.

1584/85 jako mezník ve vývoji vztahů Francie, Anglie a Španělska, konec vlády Jindřicha III. a otevřený boj mezi Ligou a hugenoty (1585-89), nástup Jindřicha IV. a poslední fáze náboženských válek (1589-98).

Kapitola I

SITUACE PŘED VYPUKNUTÍM NÁBOŽENSKÝCH VÁLEK

FRANCIE V 1. POLOVINĚ 16. STOLETÍ

Náboženské války ve Francii spadají do období druhé poloviny 16. století, avšak jejich kořeny tkví mnohem hlouběji. Politická, náboženská, ekonomická i sociální situace, v níž se stát na prahu konfliktu ocitl, byla výsledkem vnitřního i zahraničněpolitického vývoje Francie za vlády prvních dvou panovníků dynastie Valois-Angoulême, Františka I. a Jindřicha II., a nepřímo i za vlády jejich předchůdců, Karla VIII. a Ludvíka XII.⁴¹ Po skončení stoleté války Francie se postupně konsolidovala a prošla v tomto období ekonomickým i demografickým rozmachem, upevnila své mezinárodní postavení, teritoriálně se sjednotila, postupně se centralizovala jazykově, legislativně, administrativně i fiskálně a s nástupem renesance a humanismu zazářila i na poli kultury a vzdělanosti. Zároveň se však vrhla do víru válek v Itálii a po nástupu Františka I. na trůn do nerovného boje s císařstvím, což podlomilo její mezinárodní postavení. Právě konflikt v Itálii, těžiště francouzské politiky po celou první polovinu šestnáctého století, vyčerpával obrovské množství finančních i lidských zdrojů

⁴¹ K vývoji Francie v první polovině 16. století srv. např. K vnitropolitickému vývoji Francie v 16. století: Garrisson, J., *Royauté, Renaissance et Réforme*, Paris, 1991; Zeller, G., *Les institutions de la France au XVIe siècle*, Paris, 1948; Doucet, R., *Les institutions de la France au XVIe siècle*, Paris, 1948; Chaunu, P. et Gascon, R., "1450-1660, l'État et la ville", *Histoire économique et sociale de la France* (sous la direction de Fernand Braudel et d'Ernest Labrousse), Paris, 1977, I. díl. K osobnostem panovníků: Labande-Maiffert, Y., *Charles VIII.*, Paris, 1986; Cloulas, L., *Charles VIII et le Mirage italien*, Paris, 1986; Quilliet, B., *Louis XII.*, Paris, Fayard, 1986; Jacquart, J., *François I.*, Paris, 1981; Decrue, F., *La Cour de François I.*, Paris, 1888; Cloulas, L., *Henri II.*, Paris, 1985.

monarchie a postavil Francii do protihabsburského tábora. Teprve Jindřich II. opustil chiméru italských zisků a obrátil směr francouzské expanze do Říše.⁴²

Francouzské království patřilo po stoleté válce k největším evropským státům, vyznačovalo se však teritoriální roztrůštěností - král vládl přímo pouze v královských doménách a prostřednictvím členů svého rodu pak v tzv. apanážích. Vedle toho tvořila součást státu také velká, na panovníkovi téměř nezávislá léna, která byla teprve postupně integrována. Opomenout nelze ani cizí enklávy na francouzském území. Hrabství Venaissin s Avignonem patřilo pontifikálnímu státu, v knížectví oranžském vládl od roku 1530 nassavský rod, Calais drželi až do roku 1558 Angličané. Hranici francouzského státu tvořila na severovýchodě Šelda a Maasa, na východě Saôna, Rhône a Alpy, na jihu potom Středozemní moře a Pyreneje. Zranitelnost hranic se projevila zvláště po nástupu Karla V. na španělský trůn a jeho volbě císařem, kdy se Francie ocitla v sevření habsburských držav. K výše zmíněné teritoriální roztrůštěnosti Francie se pojila také nejednotnost jazyková, legislativní, fiskální a administrativní. Francouzští panovníci se snažili již od dob Ludvíka XI. tento stav změnit a zemi politicky i administrativně sjednotit. Svědčí o tom bohatá korespondence králů s jejich zástupci i městskými a provinciálními úřady a rostoucí počet nejrůznějších královských ediktů, ordonancí, výnosů atd. Centralizační roli plnilo také náboženství a královská reprezentace: slavnostní vjezdy do měst (tzv. *entrées royales*), královské cesty,⁴³ účast krále při soudních procesech a zasedáních parlamentu, stavba hradů, podpora literární a umělecké produkce atd. K upevnění

⁴² Válek v Itálii je ve francouzské historiografii věnováno samostatně jen málo literatury, vyčerpávajícím způsobem o nich píše v podstatě pouze jediné dílo: Lemonnier, H., *Les guerres d'Italie. La France sous Charles VIII, Louis XII et François I (1492-1547)*. Histoire de France des origines jusqu'à la Révolution (sous la direction d'Ernest Lavisse), Paris, 1903, díl 5, 1. část. Otázku rovnováhy sil během italských válek a jejich diplomatické pozadí rozebírá velmi podrobně G. Mattingly v knize *Renaissance Diplomacy*, Harmondsworth, 1955, kpt. 13-19, s. 126-180.

⁴³ Ještě v roce 1564 objížděl mladý, na trůn právě nastoupivší Karel IX. spolu s matkou celou svoji zemi. Srv. Boutier, J. - Dewerpe, A. - Nordman, D., *Un tour de France royal: le voyage de Charles IX (1564-1566)*, Paris, 1984.

vztahů mezi panovníkem a poddanými měla sloužit i expanzionistická politika: Karel VIII. zahájil v roce 1494 své neapolské tažení, a zatáhl tak zemi do více než půl století trávajícího konfliktu, do nějž se zapojily všechny významné evropské mocnosti.

POLITIKA EVROPSKÝCH MOCNOSTÍ V ITALSKÝCH VÁLKÁCH⁴⁴

Hlavním soupeřem Francie v Itálii se stal rodící se španělský stát, resp. v první fázi Aragon. Zpočátku se vzhledem k zaneprázdněnosti vnitropolitickými záležitostmi a koloniální expanzí Kastilie angažoval méně aktivně. Teprve sjednocením obou částí personální unie pod vládou Karla V. a s jeho nástupem na císařský trůn se vytvořily předpoklady pro expanzivní hegemoniální politiku. Císař Maxmilián se sice několikrát spojil s Francií, mezi ním a francouzskými králi však nepanovaly nijak ideální vztahy, jednak kvůli otázce burgundského dědictví, jednak kvůli císařským nárokům na svrchovanost v Itálii. Proto se klonil spíše k alianci se Španělskem, kterou upevnil v roce 1497 sňatek Maxmiliánova syna Filipa Sličného s Johannou Šílenou, dcerou Ferdinanda Aragonského a Isabelly Kastilské. Zlom pak přinesla císařova smrt v roce 1519. Oba rivalové, František i Karel, se pokusili prosadit svou kandidaturu na říšský trůn. Přes velké francouzské finanční výdaje na úplatu kurfiřtů byl na sněmu ve Frankfurtu zvolen mladý Habsburk a nový střet mezi Francií a Španělskem se

⁴⁴ Válkám v Itálii je ve francouzské historiografii věnováno samostatně jen málo literatury, vyčerpávajícím způsobem o nich píše v podstatě pouze jediné dílo: Lemonnier, H., *Les guerres d'Italie. La France sous Charles VIII, Louis XII et François I (1492-1547)*, Histoire de France des origines jusqu'à la Révolution (sous la direction d'Ernest Lavisse), Paris, 1903, V, 1. díl. Otázku rovnováhy sil během italských válek a jejich diplomatické pozadí rozebírá velmi podrobně G. Mattingly v knize *Renaissance Diplomacy*, Harmondsworth, 1955, kpt. 13-19, s. 126-180. Boj mezi císařstvím a Francií o hegemonii v Evropě zpracoval výborně opět Lemonnier, H., *Henri II, la lutte contre la maison d'Autriche, 1519-1559*, Histoire de France des origines jusqu'à la Révolution (sous la direction d'Ernest Lavisse), Paris, 1903, V, 2. díl.

stal neodvratitelným. Z lokálního konfliktu, omezeného v podstatě na italský poloostrov, se stal boj o hegemonii v Evropě.

Také vztahy mezi Anglií a Francií zůstávaly převážně napjaté. Jindřich VII. i Jindřich VIII. se několikrát připojili k protifrancouzské alianci s nadějí, že alespoň částečně nahradí ztráty ze stoleté války. Nicméně po zajetí Františka I. u Pavie v roce 1525 a následném uzavření pro Francii krajně nevýhodného Madridského míru v lednu příštího roku vstoupil anglický panovník do proticísařské Cognacké ligy. Za vlády Marie Tudorovny se ovšem Londýn stal přirozeným spojencem jejího španělského manžela. Nezanedbatelnou roli v italských bojích sehrálo rovněž Švýcarsko, formálně pod svrchovaností císaře, ale ochotné dodávat žoldnéře kterémukoli ze soupeřících států. Postoj papežství se měnil v závislosti na osobnosti papežů a jejich momentálním postavení. Italské státy zaměstnávaly jejich vlastní problémy. Benátky oscillovaly mezi Francií a císařem, Florencie se klonila spíše k francouzským protivníkům. Milán hrál roli pouze v počátcích italských válek, kdy se Lodovico Moro přiklonil k Francouzům, aby získal posilu proti svému synovci .

RADIKALIZACE POMĚRŮ VE FRANCII (1559-1562)

Po nástupu Filipa II. na trůn v roce 1556 sice boje se střídavými úspěchy pokračovaly, obě válčící strany však již pocítovaly vyčerpání finančních i lidských zdrojů. Koncem roku 1558 začala mírová jednání a ve dnech 2. a 3. dubna 1559 podepsali francouzští, španělští a angličtí vyslanci po dlouhém jednání v nizozemském (dnes francouzském) Cateau-Cambrésis definitivní mírovou smlouvu.⁴⁵ Po půlstoletí válek doznala francouzská hranice pouze

⁴⁵ Resp. dva míry, francouzsko-španělský a anglo-francouzský. Originál smluv včetně jejich francouzské ratifikace (květen 1559) a zanesení do registru Chambre des comptes lze nalézt v archivu Ministerstva

nevelkých změn. Jindřich II. se vzdal Savojska, Piemontu, Korsiky i nároků v Itálii, na osm let si směl ponechat Calais, jež získal z rukou Angličanů v předchozím roce. Zachoval si také držbu Met, Toul a Verdun dobyté na císaři v roce 1552; Tři biskupství tak zůstala paradoxně jediným francouzským územním ziskem z italských válek.⁴⁶

Mírové uspořádání, byť vzhledem k výsledkům válečných akcí pro francouzskou Korunu nevýhodné, v sobě neslo příslib klidného, či snad dokonce přátelského soužití obou sousedů a naznačilo možnost spolupráce Paříže s Madridem v potírání šířícího se kalvinismu.⁴⁷ Tyto vztahy měly být zpečetěny sňatkem Jindřichovy dcery Isabelly⁴⁸ se španělským panovníkem a jeho sestry Marguerite⁴⁹ se španělským spojencem, savojským vévodou Philibertem

zahraničních věcí Francouzské republiky pod značkou „Traité.Espagne.155900001“. K cateau-cambrésiskému např.: Benoit, R., Cateau-Cambrésis : une tentative de paix universelle?, Arras et la diplomatie européenne, XVe – XVIe siècle (ed. D. Clauzel, Ch. Giry-Deloison a Ch. Leduc), Arras, 2000, s. 247-261.

⁴⁶ Srv. Rublé, A. de, Le traité de Cateau-Cambrésis, Paris, 1889.

⁴⁷ Idea vnitřní reformy církve se začala ve Francii šířit již v polovině 15. století. Získala podporu krále, který v roce 1485 svolal koncil francouzských prelátů do Sens a pak znovu do Tours v roce 1493. Oba dosáhly určitých omezených úspěchů, avšak hlavní problémy zůstaly nevyřešeny. Reformní myšlenky nalezly ohlas také mezi církevními řády, např. v hnutí za návrat k přísnějším observancím jednotlivých řádů. O vnitřní reformu církve se v první polovině 16. století pokoušeli také křesťanští humanisté (tzv. evangelisté), především tzv. kroužek z Meaux, sdružující se okolo tamějšího biskupa Guillaume Briçonnet. Jako reakce na neúspěchy pokusů o vnitřní reformu církve začalo do Francie od dvacátých let 16. století pronikat luteránství, zpočátku dvorem tolerované. Situace se ovšem zcela změnila po tzv. plakátové aféře, když v noci ze 17. na 18. října 1534 vyvěsili příznivci reformních myšlenek na veřejných místech a ulicích v Paříži i v provinciích, a dokonce i na dveřích královny ložnice na zámku v Amboise, plakáty, zavrhujeící svátost oltářní a kult svatých a označující papeže a klérus za lháře a rouhače. František I. zahájil tvrdý protireformační kurs. V lednu 1535 vydal dva edikty vyjadřující jeho vůli vykořenit „luteránskou sektu a ostatní kacířství, které se k naší velké lítosti a nechuti rozmohly a rozmáhají v našem království...“ následovaly další, vystupující stále ostřeji proti heretikům. Jindřich II. otcovu protireformační politiku přejal. Brzy po nástupu na trůn vytvořil hrdelní soud (tzv. chambre ardente) výhradně pro případy kacířství, v roce 1551 rozšířil ediktem z Chateaubriant pravomoci soudců pro „hon na luterány“. Mírem z Cateau-Cambrésis si uvolnil ruce k definitivnímu řešení náboženské otázky, avšak smrt mu zabránila v realizaci plánů. Srv. např. Imbart de La Tour, P., Les origines de la Réforme, Melun, 1946, díl 2: L'Église catholique, la crise et la Renaissance, s. 435. Veissière, M., L'Évêque Guillaume Briçonnet (1470-1534), Provins, 1986; Delumeau, J., Naissance et affirmation de la Réforme, Paris, 1994.

⁴⁸ Isabelle de Valois (1545–1568), nejstarší dcera Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské se stala ve svých čtrnácti letech třetí manželkou Filipa II. Z nevydařeného manželství přežila pouze dcera Isabella Clara Eugenia, pozdější místodržitelka Nizozemí.

⁴⁹ Marguerite, duchesse de Berry et de Savoie (1523-1579), nejmladší dcera Františka I. K jejímu životu např. Peyre, R., Une princesse de la Renaissance: Marguerite de France, duchesse de Berry et duchesse de Savoie, Paris, 1902.

Emmanuelem. Také v anglo-francouzských vztazích uzavřel Cateau-cambrésiský mír jednu dlouhou kapitolu a lze s jistou nadsázkou říci, že anglická ztráta Calais udělala definitivní tečku za stoletou válkou.⁵⁰

Ačkoli vyčerpaná Francie mír nutně potřebovala, nepřivítali jej všichni s nadšením. „Ten nešťastný mír, který vnutili králi Jindřichovi, způsobil všechna neštěstí, jež jsme prožili. Neboť udržet vnitřní mír při takovém množství princů z krve [Bourboni, Condéové] a cizích princů [Guisové] bez vedení zahraniční války nelze. Buď budem bojovat s jinými nebo sami mezi sebou,“⁵¹ zhodnotil výstižně jeho důsledky katolický guvernér Guyenne a veterán italských válek Blaise de Monluc⁵² ve svých Komentářích v roce 1569 se zjevnou narážkou na soupeření šlechtických rodů v čele s katolickými Guisy a protestantskými Châtillonoy a jejich příbuznými z rodu Montmorency.⁵³ „Proto, Sire, pravím a tvrdím, že vám špatně radí, abyste uzavřel mír, pokud zároveň nemáte v úmyslu

⁵⁰ Heroicky se bránící město dobyl po ročním obléhání anglický panovník Eduard III. v roce 1347 (slavná legenda o „měšťanech z Calais“ barvitě vylíčená ve Froissartově Kronice) a v anglických rukou zůstalo i po skončení stoleté války - jako jediný anglický územní zisk z celého konfliktu. V roce 1558 jej pro Francii dobyl zpět François de Guise. Podle mírové smlouvy z Cateau-Cambresis jej Francie získala do držení podmínečně na dobu 8 let, pak jej mohli Angličané vykoupit zpět. Vzhledem k vývoji událostí se tak nikdy nestalo (viz níže). Anglická panovnice se smířovala se ztrátou kontinentálního přístavu, jenž by usnadnil obranu její země, jen velmi nesnadno a ještě v devadesátých letech 16. století podmiňovala vojenskou a finanční pomoc Jindřichovi IV. vydáním některého z přístavů na pobřeží Atlantiku, ať již Calais, Brestu, Le Havru či Dieppe; definitivně se Calais vzdala až Vervinským mírem v roce 1598. Myšlenka nutnosti držet přístav na kontinentu zůstala v Anglii živá ještě hluboko do 17. století; připomeňme jen bouřlivou reakci anglického veřejného mínění, když Karel II. v roce 1662 odprodal Ludvíkovi XIV. flanderský přístav Dunkerque.

⁵¹ Monluc, B. de, *Commentaires. 1521-1576*, ed. P. Courteault, Paris, 1971, s. 668-669.

⁵² Blaise de Lasseran Massencome, seigneur de Monluc (Montluc: 1502-1577), původem z nepříteli významného gaskoňského rodu, skvělý válečník, účastník italských tažení (bojoval již v roce 1525 s Františkem I. u Pavie, v roce 1555 po hrdinské obraně kapituloval v Sienně), zapálený katolík (jako guvernér Guyenne proslul svým tvrdým postupem proti hugenotům) a zastánce politiky „eliminace hugenotů“, od roku 1565 člen Tajné rady. Jeho Komentáře slouží jako vynikající pramen nejen pro období italských válek, ale také prvního období náboženských válek ve Francii. Srv. Courteault, P., Blaise de Monluc, historien, Paris 1908.

⁵³ Rod Montmorency představoval v této době především veterán italských válek, konetábl Anne de Montmorency. Jeho čtyři synové sehráli významnou roli během náboženských válek, stejně jako jeho synovci z rodu Châtillonu. Na rozdíl od čistě francouzského rodu Montmorency patřili Guisové mezi tzv. „cizí prince“, tedy naturalizované šlechtice zahraničního původu. Byli potomky Clauda de Lorraine, který se těšil přízni Františka I. i jeho matky. Srv. Carron, M.-T., *La noblesse française aux XVIe – XVIIe siècles*, Paris, 1994.

zahájit zahraniční válku."⁵⁴ radí králi zkušený vojevůdce. Mezinárodní situace se mu jeví příhodná, protože „španělský král je spíše nakloněn vyjednávání než zbraním.“ „Anglie vám nezabrání, neboť jí vládne jen žena, a Skotsku dítě.“⁵⁵ Jakkoli se ve svém hodnocení mezinárodní situace Monluc hluboce mylí – vždyť vévoda z Alby právě krvavě potlačoval revoltu v Nizozemí a žena na anglickém trůně dokázala diplomaticky i vojensky zakročít v případě, že Francie projevovala přílišné zahraničně-politické ambice, co se týče vnitropolitického vývoje, vystihl s odstupem deseti let jeden z hlavních důsledků cambrésiského míru: šlechta, jež po několik desetiletí nesla hlavní břímě bojů, obrátila po jeho uzavření veškerou energii k posílení svého vlivu u dvora a vzájemné rivality, patrně již dříve, propukly nyní naplno; mocenská eliminace odpůrců se nezastavila ani před krajním řešením.⁵⁶ Soupeření se přeneslo i na pole náboženské – teprve kolem roku 1560, se nejmladší z Châtillonů, François d'Andelot (Dandelot), otevřeně přihlásil k protestantskému vyznání, následován svými bratry Gaspardem de Coligny,⁵⁷ Odetem de Châtillon, a též příbuzným francouzského krále, Louisem

⁵⁴ Monluc, *Commentaires*, s. 669.

⁵⁵ Dítětem je míněn Jakub Stuart, narozený 19. června 1566, skotský král po abdikaci své matky Marie Stuartovny od 24. července 1567; Monluc, *Commentaires*, s. 669.

⁵⁶ François de Guise zemřel rukou vraha v roce 1563. Louis de Condé 1569, admirál Coligny 1572; Colignyho mladší bratr d'Andelot zemřel v roce 1569 patrně na otravu jedem, stejný konec čekal i na nejstaršího z Châtillonů, toulouského arcibiskupa-kardinála Odeta v roce 1571. Připomeňme, že k násilnému řešení se přiklonila i francouzská Koruna: pokud její spoluúčast na vraždění hugenotských šlechticů během bartolomějského masakru není dodnes pevně prokázána, pak příkaz k zavraždění radikálních katolíků, Henriho de Guise a jeho bratra na zasedání generálních stavů z Blois, vyšel bezpochyby z úst Jindřicha III. osobně.

⁵⁷ Jean Gaspard de Châtillon, amiral de Coligny (1519-1572), jeden z předních francouzských šlechticů. Byl vynikajícím válečníkem: ve čtyřicátých letech bojoval ve Flandrech, v roce 1547 byl jmenován plukovníkem, v roce 1552 admirálem. Proslavil se hrdinou obranou Saint-Quentinu proti Španělům (1557). V šedesátých letech 16. století konvertoval ke kalvinismu a prosadil se postupně jako vůdce hugenotské strany. V roce 1570 přispěl výrazně k uzavření míru ze Saint-Germain. Jeho vliv dosáhl vrcholu v sedmdesátých letech, kdy byl povolán ke dvoru a stal se hlavním rádcem Karla IX. Prosazoval projekt francouzského boje proti Španělům v Nizozemí. Obavy z přílišného růstu jeho moci přiměly královnu-matku k rozkazu spáchat na něj atentát (22. srpna 1572), který však Coligny přežil. Jeho brutální zavraždění 24. srpna 1572 se stalo signálem k vypuknutí bartolomějského masakru. Srv. Crété, L., Coligny, Paris, 1985; Delaborde, J., Gaspard de Coligny amiral de France, 3 díly, Paris, 1879-82; Engel, C. E., L'Amiral de Coligny, Genève, 1967.

de Condé.⁵⁸

Silný panovník v čele státu, jakým Jindřich II. bezesporu byl, by zřejmě dokázal bojům šlechtických klik i narůstajícímu kalvinistickému nebezpečí čelit. Vývoj událostí se však ubíral jiným směrem. V pátek 30. června 1559, během velkolepých oslav sňatku své dcery Isabelly, utrpěl francouzský král v turnajovém souboji s hrabětem Montgomerym⁵⁹ smrtelné zranění hlavy a po desetidenním utrpení na jeho následky zemřel.⁶⁰ Jeho nečekaná smrt (v pouhých čtyřiceti letech) přinesla po dlouhých měsících náboženských persekucí ulehčení francouzským kalvinistům; stát se však ocitl v krizi, jež otřásla i jeho mezinárodním postavením. Zdánlivě pouhá změna na trůně (ono známé „Král je mrtev, ať žije král!“⁶¹) započala několik desetiletí úpadku a slabosti francouzského státu. Novým králem se stal nezletilý, vážně nemocný a duševně nezralý František II.⁶² K finančním problémům (francouzský dvůr se přes úsilí

⁵⁸ Louis prince de Bourbon-Condé, zakladatel rodu Condé, pátý syn Charlese de Bourbon a Françoise d'Alençon, mladší bratr Antoina de Bourbon, po jehož smrti v roce 1562 se stal hlavou rodu. Přes první manželku Éléonore de Roye zpřízněn s rody Montmorency a Châtillon (Eleonora byla vnučkou Louisy de Montmorency, sestry konetábla). Po nástupu Guisů k moci se pokoušel u dvora hájit bourbonské zájmy, informoval o dění svého bratra a žádal ho o okamžitý návrat do Paříže. Aby se ho zbavili, pověřili ho Guisové ratifikací mírové smlouvy s Nizozemím. Po roce 1559 se Condé postupně stal hlavou protestantů a postavil se do čela protiguisovského boje. Díky němu se protestanti stali politickou silou bojující za své uznání a zrovnoprávnění s katolíky. Po spiknutí z Amboise se dostal do vězení, po smrti Františka II. a následném oslabení Guisů znovu nabyl svobody. Vedl protestanty v prvních třech náboženských válkách. Zemřel za ne zcela vyjasněných okolností násilnou smrtí v roce 1569 po svém zajetí v bitvě u Jarnacu. Jeho pravnuke Louis II de Bourbon-Condé, řečený Velký Condé, vynikl jako skvělý vojevůdce v období Ludvíka XIV. Condé sepsal Paměti, jež podávají protestantský pohled na počáteční fázi náboženských válek ve Francii. Srv. Condé, L., 1er prince de, Mémoires, London, 1743.

⁵⁹ Gabriel de Lorges, comte de Montgomery (Mongomery, Montgommery; 1530-1574), syn Jacquesa de Montgomery a Claude de la Boissière, kapitán skotské gardy. Byl známý svými přátelskými kontakty s anglickou královnou a jejími rádeči, jeho dcera se provdala za sira Henryho Champernowna. V roce 1569 stál v čele sboru sta anglických šlechticů na pomoc hugenotům po porážce u Moncontouru, o rok později velel anglické flotile vyslané na pomoc La Rochelle, jako jeden z mála hugenotských předáků přežil bartolomějský masakr. Spolu s La Nouem vedl vojenské operace čtvrté náboženské války. Dne 25. května 1574 ho zajalo královské vojsko u Domfrontu a odsoudilo k smrti. Srv. Marlet, L., Le Comte de Montgomery, Paris, 1890; Landurant, A., Montgomery le Régicide, Paris, 1988.

⁶⁰ Viz Romier, L., La Mort de Henri II. Revue du XVIe siècle, I, 1913, s. 148 a n.

⁶¹ Tato deviza symbolizovala již od středověku kontinuitu královské moci. Srv. např. Gauvard, C., La France au Moyen-Age, Paris, 1995.

⁶² František II. (1544-1560), nejstarší syn Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské, na trůn usedl v roce 1559 ve svých šestnácti letech. Podléhal silnému vlivu rodu Guisů, strýcu své manželky Marie Stuartovny. Zemřel o rok později na chorobu, již dobové prameny označují jako „prýštění krve“, tedy snad tuberkulózu

zesnulého panovníka doposud nevzpamatoval z bankrotu státní pokladny v roce 1558) a neschopnosti Koruny zastavit expandující protestantismus se přidružila krize mocensko-politická. Kolem osoby krále se strhl ostrý boj šlechtických špiček o vládu. Královna-matka Kateřina Medicejská se prozatím držela v ústraní, regentem se měl stát podle francouzského práva „první princ krve,“⁶³ tedy navarrský král Antoine de Bourbon,⁶⁴ považovaný za stoupence protestantismu, který v době Jindřichovy smrti působil jako guvernér v Guyenne. Jeho tehdejší nepřítomnosti u dvora (dlel na svém sídle v gaskoňském Néracu) využili Guisové,⁶⁵ odstranili konetábla Montmorencyho,⁶⁶ Louise de Condé a další přední

nebo hemofilii. Velmi pravděpodobně se jednalo o zatížení dědičné, neboť tímž způsobem zemřeli i jeho mladší bratři Karel IX. a François d'Alençon-Anjou. K jeho vládě: Regnier de La Planché, *Histoire de L'Etat de France sous le règne de François II.* Paris, 1836; *Négotiations, lettres et pièces diverses relatives au règne de François II.* Paris, 1841.

⁶³ Výraz princové krve (les princes du sang) se poprvé objevil snad za vlády Karla V. (1364-1380), běžně se však začal užívat až v období náboženských válek. Označoval všechny příslušníky královské rodiny, v jejichž žilách kolovala královská, tedy „svatá“ krev. Existovala celá řada dalších obdobných výrazů (les princes des fleurs du lys, les royaux, les seigneurs du sang royal a další). Podrobněji viz Beaune, C., *Naissance de la nation France.* Paris, 1995, s. 216-225.

⁶⁴ Antoine de Bourbon-Vendôme (1518–1562), hlava rodu Bourbonů, podle sálského zákona předpokládaný dědic (héritier présomptif) trůnu po synech Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské. Sňatkem s Jeanne d'Albret, dekou navarrského krále Jindřicha II. a sestry Františka I. Markéty, získal rozsáhlé državy v jihozápadní Francii (Navarra, vikomství Béarn a Limoges, hrabství Périgord a Foix). Po nástupu Františka II. nedokázal využít svého postavení i přes podporu anglické královny Alžběty, německých protestantských knížat, Kalvína i francouzských protestantů (byl ve styku s hlavou pařížské protestantské církve Françoisem de Morelem) a přenechal Guisům volné pole působnosti. Srv. De Ruble, A., *Antoine de Bourbon et Jeanne d'Albret.* Paris, 1881-85, 4 díly; Desormeaux, J., *Histoire de la maison de Bourbon,* 5 dílů, Paris, 1772-1788.

⁶⁵ Rod založil Claude de Lorraine (1496-1550) z nejmladší větve lotrinských vévodů, naturalizovaný ve Francii v roce 1506. Stal se jedním z předních rádců Františka I., který jej v roce 1527 povýšil na vévodu a paira de Guise. Svě postavení posílil sňatkem s Antoinette de Bourbon, sestrou konetábla Charlese de Bourbon. Z jejich synů vynikli François de Guise, vítěz od Met a Calais (manžel Anne d'Este, vnučky Ludvíka XII.), a Charles, kardinál lotrinský a arcibiskup remešský, hlava francouzské katolické církve. Mladší synové, Claude d'Aumale a René d'Elboeuf, se účastnili bojů ve Skotsku, kde vládla jako regentka jejich sestra, královna-matka Marie. Guisové profitovali z toho, že jejich neteř Marie Stuartovna byla manželkou Františka II. Srv. Constant, J.-M., *Les Guise,* Paris, 1984; Forneron, H., *Les dues de Guise et leur époque,* 2 díly, Paris, 1877.

⁶⁶ Anne de Montmorency (1493-1567), přední rádc Františka I. a Jindřicha II., francouzský konetábl (tedy vrchní velitel armády), vévoda a pair od roku 1551, guvernér Languedoku. Jeho starší synové François de Montmorency (1531-1579) a Henry de Damville (1534-1614) patřili mezi umírněné katolíky a sehráli důležitou roli během náboženských válek. Za umírněné katolíky byli považováni i mladší Montmorencyho synové, Charles de Méru (1537-1612) a Guillaume de Thoré (1539-1593). Montmorency poutalo úzké příbuzenství s Châtillonoy (admirál Coligny byl synovcem konetábla) a vzdálenější s nizozemskými rody Montigny a Horne. Srv. Deerue, F., *Anne de Montmorency, grand maître et connétable de France à la cour de François I.* Paris, 1885; Blancpair, M., *Anne de Montmorency, „Le tout puissant“,* 1493-1567, Paris, 1988.

šlechtice. Přestože nepatřili k princům z krve, dokonce ani ke starým francouzským rodům, převzali postupně do svých rukou kontrolu armády, financí, církve a zahraničních záležitostí.

Již počátkem srpna 1559 vyšly z Condého okolí první signály naznačující možnost ozbrojeného zásahu proti Guisům, jímž by Bourboni získali moc u dvora. Francouzští ale i zahraniční kalvinisté upírali své naděje k Antoinu de Bourbon. Sám Kalvín otevřeně vyjádřil svůj názor, že je třeba, aby „se (generální) stavy spojily s králem navarrským a učinily pořádek.“⁶⁷ Tyto snahy však ztroskotaly na opatrném postoji navarrského krále, který se v polovině srpna 1559 vrátil do Paříže, ale nepodnikl nic, když Guisové získali dominantní postavení v armádě (François de Guise) a oblasti financí (kardinál lotrinský); souhlasil také s tím, že doprovodí princeznu Isabellu z Valois za jejím manželem Filipem II. do Španělska, a dal tak najevo, že se ve vnitřní politice nehodlá aktivně angažovat.

Guisům nestálo již nic v cestě, aby mohli pokračovat v Jindřichově politice exterminace protestantismu. V září a listopadu 1559 vydali edikty, podle nichž hrozil trest smrti všem, kdo se zúčastní ilegálních náboženských shromáždění. Smrtí měli být trestáni dokonce i ti, kdo o konání takového shromáždění věděli a neohlásili jej. Bylo jmenováno šedesát komisařů, kteří prohledávali pařížské domy a pátrali po protestantech. Celý podzim a zimu roku 1559 vyplnila tvrdá perzekuce hugenotů, jejíž nejznámější obětí se stal člen pařížského Parlamentu Anne du Bourg. Nespokojenost s vlivem Guisů, kteří vládli „jako absolutní vládci“,⁶⁸ mezi kalvinisty i mezi katolíky narůstala.⁶⁹

⁶⁷ Naef, H., *La conjuration d'Amboise et Genève*, Genève - Paris, 1922, s. 158.

⁶⁸ Markéta Parmská Filipovi II. v říjnu 1560. Jouanna, A., *La France au XVIe siècle, 1483 – 1598*, Paris, 1996, s. 348.

⁶⁹ Sutherland, N. M., *The Huguenot Struggle for Recognition*, New Haven and London, 1980, s. 62 a n.

Za těchto okolností vyšel z protestantských kruhů impuls k odstranění Guisů násilným převratem.⁷⁰ Kořeny spiknutí jsou nejasné. Hlavním organizátorem byl périgordský šlechtic La Renaudie,⁷¹ ačkoli guisovská propaganda později označila za hlavního vůdce spiklenců prince z Condé.⁷² La Renaudie začal s přípravou již v září 1559. V prosinci přijel do Ženevy, aby požádal o Kalvínův souhlas. Ženevský reformátor projekt odsoudil jako nebezpečný, La Renaudie však nepřestal s verbováním mužů a sháněním peněz. Dokonce předstíral, že má Kalvínovu plnou podporu. Ze Ženevy se vydal do Bernu, možná také do Štrasburku a do Anglie.⁷³ Na 1. února 1560 svolal do Nantes schůzku spiklenců, na níž vznikl vojenský plán akce. Jeho cílem bylo zajmout Guisy, odstranit je z králova okolí a umožnit tak vytvoření legitimní vlády. V žádném případě se nejednalo o spiknutí proti králi a Koruně. Datum útoku stanovili na 10. března 1560, účastnit se jej mělo přibližně pět set osob.⁷⁴

Vzhledem k neopatrnosti spiklenců se Guisové o chystaném vojenském převratu dozvěděli s více než měsíčním předstihem a nechali krále odvést na dobře opevněný zámek Amboise. Královské vojsko pak útok brutálně potlačilo a většinu spiklenců včetně La Renaudieho pobilo „jako ovce“.⁷⁵

⁷⁰ Ke spiknutí v Amboise: Naef, H., *La Conjuration d'Amboise et Genève*. Genève - Paris, 1922; Romier, L., *La Conjuration d'Amboise*, Paris, 1923; Romier, L., *Les protestants français à la veille des guerres de religion*, *Revue historique*, 1917, CXXIV; Paillard, C., *Additions critiques à l'histoire de la conjuration d'Amboise*, *Revue historique*, 1880, XIV; Sutherland, N. M., *Calvinisme and the Conspiracy of Amboise*, *History*, 1962, XXXVII.

⁷¹ Jean du Barry, seigneur de La Renaudie (někdy uváděný též jako La Forest), venkovský šlechtic z Périgordu, horlivý protestant. Domněnky o účasti Bourbonů na spiknutí se zakládají na faktu, že La Renaudie byl švagrem Gasparda de Buy, který byl ve službách Antoina de Bourbon, a že během přípravy spiknutí prohlašoval, že jedná s Condého podporou. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 82 a n.

⁷² Sutherland, *The Huguenot Struggle*, 1980, s. 85.

⁷³ Paillard, *Additions critiques*, s. 76.

⁷⁴ Podrobněji např. Knecht, R. J., *The French Religious Wars, 1562-1598*, London, 2002, s. 18 a n.

⁷⁵ Španělský vyslanec Chantonnay Markétě Parmské, 18. března 1560. Paillard, *Additions critiques*, s. 75; *Mémoires de messire Michel de Castelnau, seigneur de Mauvissière et de Concessaut, baron de Joinville, comte de Beaumont-le-Roger*, ed. C.-B. Petitot, Paris, 1823 (podle verze z r. 1659), s. 48 a n.

Třebaže spiknutí z Amboise zcela ztroskotalo a plánovaných cílů nedosáhlo, mělo na francouzskou vnitřní politiku velký dopad. Ukázalo neudržitelnost tvrdého antiprotestantského kursu, který nastolil Jindřich II. a v němž pokračovali Guisové. Došlo k otevřenému rozkolu mezi Korunou a guisovskou klikou. Guisové se svými španělskými kontakty představovali pro nestabilní trůn větší nebezpečí než kalvinistická menšina. Spiknutí z Amboise vážně otřásl jejich postavením a posílilo vliv královny-matky Kateřiny Medicejské.⁷⁶ Změnu situace odrážel rozdíl mezi guisovským ostře protihugenotským ediktem z konce února 1560,⁷⁷ kdy bylo spiknutí odhaleno, a březnovým ediktem z Amboise vypovídajícím o vlivu Kateřiny.⁷⁸ Guisové proto museli zmírnit svou politiku. V květnu 1560 vydali edikt z Romorantinu, který i přes poměrně ostrý tón přinesl určité ústupky protestantům.⁷⁹ V červnu nahradil zesnulšího François Oliviera⁸⁰ v kancelářském úřadu nábožensky tolerantní Michel de l'Hospital.⁸¹ Z jeho iniciativy se v srpnu sešlo ve Fontainebleau

⁷⁶ Kateřina Medicejská (1519-1589), dcera Lorenza di Medici a Madeleine de La Tour d'Auvergne. V roce 1533 byla provdána za druhorozeného syna francouzského krále Františka I., budoucího krále Jindřicha II. Měla deset dětí, z nichž tři synové nastoupili na francouzský trůn (František II., Karel IX. a Jindřich III.) a dvě dcery se staly královnami (Markéta královnou navarrskou a později francouzskou, Isabella španělskou). Na francouzskou politickou scénu vstoupila po smrti Jindřicha II. v roce 1559. Svůj vliv definitivně prosadila po smrti Františka II. v roce 1560, kdy se stala regentkou za nezletilého Karla IX. Po třicet let stála v popředí francouzské politiky. Její politika, navenek váhavá, však byla stálá, vyznačovala se snahami o kompromis a smírné řešení sporů. Neměla v úmyslu vyhladit zbraní francouzské hugenoty, jak odpůrci často vyčítali. Podepsala v roce 1563 toleranční edikt z Amboise a pro hugenoty výhodný mír ze Saint-Germain (1570). Nesla ovšem také velmi pravděpodobně hlavní odpovědnost za bartolomějský masakr v Paříži v roce 1572. V zahraniční politice usilovala o udržení nezávislosti Francie mezi katolickými a protestantskými státy. Srv. Cloulas, I., Cathérine de Médicis, Paris, 1979.

⁷⁷ Edikt z února 1560 představuje poslední z tvrdě persekčních ediktů, usilujících o úplné vyhlazení protestantismu ve Francii a také poslední edikt vydaným plně v režii Guisů. Na následujících ediktech se již zřetelně projevuje vliv královny-matky, umírněných dvorských katolíků, ale také samotných hugenotů.

⁷⁸ Podle některých zdrojů se na přípravě ediktu podílel také admirál Coligny a jeho bratr d'Andelot. Poskytl amnestii účastníkům spiknutí a náboženským vězňům, aniž by požadoval jejich konverzi ke katolicismu. Srv. Jouanna, La France au XVIe siècle, 1996, s. 357.

⁷⁹ Největší ústupek představovalo vynětí náboženských záležitostí z pravomoci parlamentů a světských tribunálů (Jindřichova chambre ardente) a jejich opětovné převedení pod církevní jurisdikci. V praxi toto opatření znamenalo zrušení trestu smrti pro heretiky. Srv. Garrisson, J., Guerre civile et compromis, Paris, 1991, s. 146.

⁸⁰ François d'Olivier, seigneur de Leuville (†1560), kancelář Jindřicha II. a Františka II.

⁸¹ Michel de l'Hospital (l'Hôpital; 1504-1573), právník, humanista, ochránce Plejády. Do roku 1537 pobýval v Padově, nejprve jako student, později tamtéž vyučoval civilní právo. Po návratu do Francie se stal členem

shromáždění notáblů, na němž došlo k prvnímu pokusu smířit katolíky a protestanty.⁸² Delegáti se rovněž shodli na nutnosti svolat církevní koncil a generální stavy, jež se naposledy sešly za vlády Karla VIII. v roce 1484. Měly se zabývat především náboženskou otázkou a tíživou finanční situací země. Jejich zasedání se konalo 13. prosince 1560 - 31. ledna 1561 v Orleánu. Zde pronesl L'Hospital slavnou řeč, ve které v duchu křesťanského humanismu formuloval myšlenku náboženské tolerance: „Zažíváme a vidíme dnes a denně, že dva Francouzi a dva Angličané téhož náboženství jsou většími přáteli než dva občané téhož města, poddaní téhož pána, které rozděluje jejich vyznání,“ říká L'Hospital a pokračuje: „Je-li to křesťanské náboženství, jež chtějí prosadit zbraněmi, meči a pistolemi, pak činí proti vyznání, které káže ustoupit násilí, nikoli se jej dopouštět.“⁸³ Politika tolerance tedy neznamená, že by se Koruna smířila s existujícím stavem rozpolcení království do dvou náboženských skupin. Naopak, středověká deviza „un roi, une foi, une loi“⁸⁴ či jazykem humanistů „une foy, une loy et un seul commun consentement“⁸⁵ zůstává stále živá. Stejně jako pro radikální katolíky, i pro Kateřinu Medicejskou a její spolupracovníky, jež Kalvín posměšně nazval „moyenneurs“,⁸⁶ zůstalo dosažení náboženské jednoty

pařížského Parlamentu. Jako umírněný katolík se stal hlavní oporou Kateřiny Medicejské v její politice rovnováhy a náboženské tolerance. Vědom si jejího neúspěchu, odešel v roce 1568 do ústraní. Srv. Buisson, A., Michel de l'Hospital, Paris 1950; Œuvres complètes de Michel de l'Hospital, vyd. P. J. S. Dufey, 3 díly, Paris, 1824 - 1825. K jeho vystoupení na zasedání generálních stavů viz La harangue faite par Monseigneur de l'ospital en la Présence du Roy, lediet seigneur tenant ses grands estatz en sa ville d'Orléans, au mois de janvier mil cinq cens soixante et ung (elektronický dokument, BNF Gallica, 1999).

⁸² Mezi účastníky nacházíme umírněné katolíky (l'Hospital, biskup z Valence Monluc, vídeňský biskup Marillac či orleánský biskup Morvillier) i katolíky radikální (Guisové) a též protestanty (Coligny zde přednesl žádost normandských protestantů o svobodu vyznání). Srv. Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 356.

⁸³ L'Hospital, Œuvres complètes, I, s. 296 a n.

⁸⁴ Středověké „jeden král, jedna víra, jeden zákon“ zdůrazňující jednotu státu symbolizovaného jediným panovníkem, jednotnou vírou a zákony platnými pro všechny.

⁸⁵ Doslova „jedna víra, jeden zákon a jediný společný souhlas“, jež klade větší důraz na jednotu národa než na fakt, že státu vládne jediný bohem daný panovník. Postel, G., Les Raisons de la Monarchie, Paris, 1553, s. X.

⁸⁶ V češtině asi nenajdeme odpovídající výraz, snad jen velmi nepřesné slovo „zprostředkovatelé“, tedy tí, kteří si chtějí vykoupit náboženský mír pro Kalvína nepřijatelnými kompromisy a ústupky. Srv. Turchetti, M., Concordia o tolleranza? François Baudouin e i „moyenneurs“, Genève, 1984.

ve státě hlavním a konečným cílem, chtěli však používat mírových prostředků. Královna-matka rozlišila v jednom ze svých dopisů hugenoty na ty, kteří jsou jen „pomýlení“ ve věcech víry a jež lze do lůna katolické církve přivést „mírnou cestou“, a ty, kteří „jsou zjevně ve stavu vzpoury“ a proti nimž stát musí tvrdě zakročít.⁸⁷ Mylně se domnívala, že dogmatické rozdíly mezi oběma náboženstvími odstraní celonárodní koncil svolaný na srpen 1561 do Poissy.⁸⁸ Zdlouhavá jednání generálních stavů nedospěla k žádnému závěru a byla přeložena na srpen 1561 do Pontoise.⁸⁹ Ani zde nedošlo ke shodě. Ještě před počátkem zasedání stavů, dne 5. prosince 1560 zemřel František II. („a zanechal mě zde samotnou s třemi malými dětmi, v rozpolceném království, v němž nemám žádného, na koho bych se mohla zcela spolehnout,“ jak psala královna-matka své dceři).⁹⁰ Jeho nástupcem se stal desetiletý Karel IX.⁹¹ Guisové ustoupili do pozadí, Kateřina, jmenovaná společně s Antoinem de Bourbon regentkou, mohla začít s prosazováním toleranční politiky.⁹²

⁸⁷ V orig. „par la voye de douceur“ a „sont en état de sédition manifeste“. Duby, G., Mandrou, R., *Histoire de la Civilisation française. Moyen-Age – XVIe siècle*, Paris, 1968, s. 332/333.

⁸⁸ Srv. *Ample discours des Actes de Poissy. Contenant le commencement de l'assemblée, l'entree et issue du colloque des prelates de France, et ministres de l'Evangile*, ed. Maurice Ménier, Paris, 1561 (dokument v elektronické podobě, BNF Gallica, 1999); Sutherland, N. M., *The cardinal de Lorraine and the colloque of Poissy, 1561: A Reassessment*, *Journal of Ecclesiastical History*, 1977.

⁸⁹ Podrobněji viz Léonard, E. G., *Histoire générale du protestantisme*, II, Paris, 1961, s. 108-109.

⁹⁰ La Ferrière, H. de, *Lettres de C. de Médicis*, Paris, 1880, I, s. 158.

⁹¹ Karel IX. (1550-1574) nastoupil na trůn po svém bratru Františkovi II. V roce 1563 byl v Rouenu vyhlášen plnoletým (ve 13 letech, v souladu s ordonancí z Vincennes Karla V. ze srpna 1374). V letech 1564-65 podnikl s matkou královskou cestu po všech francouzských provinciích. V roce 1570 se oženil s Alžbětou Habsburskou, sestrou Rudolfa II. Po roce 1570 se začal vynaňovat z matčina područí. Jeho hlavním rádcem se stal admirál Coligny, pod jehož vlivem se začal přiklánět k myšlence protišpanělského boje v Nizozemí. Zemřel v roce 1574 bez legitimního mužského potomka. Srv. Bourassin, E., *Charles IX*, Paris, 1986; Simonin, M., *Charles IX*, Paris, 1995.

⁹² Kardinál lotrinský se uchýlil již v únoru 1561 do své remešské diecéze, v říjnu téhož roku po neúspěšném koncilu v Poissy opustil dvůr také François de Guise a jeho otčím vévoda de Nemours. Antoine de Bourbon se v březnu vzdal regenství a získal 8. dubna 1561 titul generálního správce království (lieutenant général du royaume), avšak zůstal i nadále stranou politického dění. Condé směl opustit vězení s podmínkou odchodu od dvora. Také konetábl Montmorency, takřka sedmdesátiletý, se držel spíše v pozadí. Kateřina tak vládla prakticky sama. Guisové však zůstali silní, jejich stoupenci měli většinu ve všech parlamentech a těšili se tiché podpoře Filipa II. a papeže.

Po spiknutí z Amboise se francouzští kalvinisté začali formovat jako politická a vojenská síla, usilující o uznání a postupné zrovnoprávnění s katolíky. Do čela rodícího se hugenotského hnutí se dostal Louis prince de Condé, považovaný za skutečného strůjce spiknutí z Amboise,⁹³ a admirál Coligny, synovec konetábla Montmorencyho,⁹⁴ jež královna-matka ve snaze vytvořit protiváhu guisovské klíče přijala v průběhu jara 1561 do Rady.⁹⁵ Jako reakce na toleranční politiku a růst moci hugenotů se v rozmezí března a dubna 1561 vytvořilo politicko-náboženské uskupení, tzv. triumvirát,⁹⁶ v němž se spojil François de Guise, konetábl Montmorency a maršál Saint-André,⁹⁷ zatímco Châtillon v čele s admirálem Colignym načas opustili dvůr.⁹⁸

Politika tolerance a úspěchy protestantů ve Skotsku francouzské hugenoty povzbudily k přechodu do otevřené opozice. V průběhu roku 1561 sužovaly celé oblasti Francie armády provinčních protestantských šlechticů, ikonoklastické hnutí a rolnické vzpoury proti placení desátku katolické církvi.⁹⁹

⁹³ S tímto obviněním přišli Guisové ve snaze zbavit se potenciálního vůdce hugenotů a svého protivníka. Condé se po porážce spiklenců ocitl v tíživé situaci. Po příchodu do Orléansu na zasedání generálních stavů 31. října byl zatčen. Guisové se jej pokusili obvinít z velezrady a odsoudit k smrti, nezískali však žádné důkazy o jeho účasti na spiknutí. Náhlá smrt Františka II. a pád Guisů zachránily Condému život. Pověst „mlčenlivého vůdce“ (chef muet) spiknutí z Amboise a nesmířitelného odpůrce Guisů posílily jeho postavení a vynesly ho do čela hugenotské strany.

⁹⁴ Obavy Guisů z vojenské moci Châtillonů ukazuje skutečnost, že po prozrazení spiknutí v únoru 1560 povolali Colignyho i s oběma bratry (kardinál Odet de Châtillon a Charles d'Andelot) ke dvoru, aby zabránili jejich eventuální účasti na útoku.

⁹⁵ Srv. Sutherland, N. M., *The Massacre of St Bartholomew and the European Conflict, 1559-1572*, London, 1973, s. 14/15.

⁹⁶ K triumvirátu např.: Pernot, M., *Les Guerres de religion en France (1559-1598)*, Paris, 1987, s. 64-66; Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 385-386; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 14-15; „smlouva o triumvirátu“ – viz Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, v příloze (s. 346 a n.). Podle španělského vyslance Chantonmaye se k triumvirátu připojili i další vysocí šlechtici a církevní hodnostáři, jako např. kardinál de Bourbon, vévoda de Montpensier, maršál de Cossé-Brissac a další.

⁹⁷ Jacques d'Albon, seigneur de Saint-André (1512-1562), francouzský maršál. Srv. Romier, L., *Jacques d'Albon de Saint-André, Maréchal de France. La carrière d'un favori*, Paris, 1909.

⁹⁸ *Mémoires de Castelnaud*, s. 61.

⁹⁹ Srv. Crouzet, D., *Les guerriers de Dieu. La violence au temps des troubles de religion*, Paris, 1990; Christine, O., *Une révolution symbolique. L'icôneclasse huguenot et la reconstruction catholique*, Paris, 1991.

Kateřina se svých snah o mírové řešení náboženských sporů přesto nevzdala. Na počátku roku 1562 vydala tzv. lednový edikt, jenž fakticky potvrdil existenci nezávislé protestantské církve.¹⁰⁰ Toleranční politika regentky se však dočkala ostré kritiky z katolických kruhů. Proguisovské hnutí podporované španělským dvorem opět nabývalo na síle, stabilizovala se moc katolického triumvirátu, Coligny a kardinál Châtillon museli opustit Královskou radu (únor, resp. březen 1562). Všechny pokusy o dohodu mezi katolíky a protestanty selhávaly a brzy bylo zřejmé, že země spěje k válečnému střetu.¹⁰¹

Vnitropolitická krize francouzského státu přirozeně přitahovala zájem obou jeho velkých sousedů, Španělska i Anglie. Španělsko ústy vévody z Alba,¹⁰² jednoho z vyslanců na mírových jednáních v Cateau-Cambrésis, formulovalo bezprostředně po Jindřichově smrti politiku zásahů do vnitřních záležitostí francouzského státu, již poté praktikovalo prakticky po celé období náboženských válek: Filip II. musí zabránit jakékoli pomoci ze strany Anglie, a využívat podpory katolíků tak, aby mohl úzce ovlivňovat francouzskou vládu. V červenci 1559 nově jmenovaný španělský vyslanec Thomas Perrenot de Chantonnay,¹⁰³ navázal otevřené kontakty s Guisy, ale i dalšími katolickými

¹⁰⁰ Tento edikt ze 17. ledna 1562, nazývaný též edikt ze Saint-Germain-en-Laye či „konkordát s protestanty“, poskytl hugenotům svobodu svědomí a svobodu vyznání na předměstích a uvnitř soukromých domů. Srv. Fontanon, A., *Les édits et ordonnances des rois de France*, 4 díly, Paris, 1611, IV, s. 267-269.

¹⁰¹ Protestanti počítali s eventualitou války již od potlačení spiknutí z Amboise. Po celý rok 1561 se v provinciích, především na jihu Francie, kde měli početní převahu, formovala protestantská vojska. Válečníci se rekrutovali především z řad účastníků války se Španělskem, uzavřené mírem z Cateau-Cambrésis. Srv. Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 146-147.

¹⁰² Fernando Alvarez de Toledo y Pimentel, tercer duque de Alba (1507-1582), vynikající vojevůdce, jeden z předních rádců a spolupracovníků Karla V. Filipa II., v r. 1566 pověřen potlačením vzpoury v Nizozemí, mezi lety 1567-1573 guvernér Nizozemí. Proslul tvrdým postupem vůči protestantům a krvavou represí nizozemských povstalců (poprava Egmonta a Horna).

¹⁰³ Thomas Perrenot de Chantonnay (1521-1571), rodák z Franche-Comté, syn Nicolase Perrenota de Granvelle (Granvella), jednoho z hlavních rádců Karla V. V letech 1559-1564 zastával úřad španělského vyslance ve Francii, 1565-1570 u císařského dvora ve Vídni. U francouzského dvora se netěšil přílišné oblibě (řikalo se mu „zlomyslný vyslanec“). Známější je jeho starší bratr, Antoine de Perrenot, kardinál de Granvelle (Granvella; 1517-1586), rádcce Filipa II., místokrál neapolský (1571-1575), arcibiskup z Besançonu (1585), Chantonnayovy, ale také Throckmortonovy či Killigrewovy depeše z tohoto období shromáždil A. Mignet v *Journal des Savants*, 1857, s. 412-423 a 469-481.

šlechtici, např. maršálem Saint-André či konetáblem Montmorencym. Jeho nepokryté vměšování se do domácích záležitostí popuzovalo královnu-matku natolik, že v srpnu 1560 žádala v dlouhém vlastnoručně psaném dopise svou dceru Isabellu, aby dosáhla vyslancova odvolání: „(...) král, váš manžel, má zde vyslance, který se chce vměšovat do všech záležitostí a vždy tvrdí, že je to z příkazu jeho pána. (...) Proto, má dcero, najděte prosím způsob, (...) jak jej odvolat.“¹⁰⁴ Přes veškerou její snahu zůstal Chantonnay v Paříži až do roku 1564 a beztrestně kritizoval umírněné postoje královny-matky. Také španělský panovník tlačil dvůr k tvrdším postojům vůči protestantům. V prosinci 1561 sdělil francouzskému diplomatu Ausancesovi, že pokud královna-matka odmítne jeho pomoc „odstranit problémy Francie silou,“ poskytne ji komukoli, kdo o ni požádá.¹⁰⁵

Také anglická královna Alžběta, dcera Jindřicha VIII. a Anny Boleynové, která nastoupila na trůn v listopadu 1558, věnovala vnitropolitickému vývoji ve Francii velkou pozornost.¹⁰⁶ Nacházela se v obtížné situaci: stála ve válečném stavu s Francií, která okupovala Calais, a španělské spojení se jevílo značně nejisté. Napjaté byly také vztahy se skotským sousedem. Státní pokladnu zatěžoval obrovský dluh z posledních let Mariiny vlády. Navíc počátkem roku 1559 vydal papež Pavel IV. bulu Cum ex apostolatus, jež oficiálně odsoudila všechny heretické panovníky, takže někteří francouzští vyjednaváci v Cateau-Cambrésis ji odmítali uznat jako anglickou panovnici. Diplomatické

¹⁰⁴ Baguenault de Puchesse, G., La politique de Philippe II dans les affaires de France, 1559-1598, Revue des Questions historiques, XXV, 1879, s. 10.

¹⁰⁵ Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 12.

¹⁰⁶ K vládě Alžběty I. např.: Black, J. B., The Reign of Elizabeth, Oxford, 1960; Elton, G. R., England under the Tudors, London, 1974; Hurstfield, J., Elizabeth I and the Unity of England, Harmondsworth, 1971; Kendall, A., Elizabeth I, London, 1975; Neale, J. E., Queen Elizabeth I, Harmondsworth, 1974; Neale, J. E., Elizabeth and her Parliaments, London, 1953-57, 2 díly; Rowse, A. L., The England of Elizabeth, London, 1951; Rowse, A. L., The Expansion of Elizabethan England, London, 1955; Wernham, R. B., Before the Armada, The Emergence of the English Nation, 1485-1588, New-York, 1972; MacCaffrey, W. T., The Making of Elizabethan Policy, 1588-1603, Berkeley, 1980.

úsilí jejích vyslanců završil podpis míru z Cateau-Cambrésis. Vzdala se jím na osm let přístavu Calais, jež jí mělo být po uplynutí lhůty navraceno za sumu 500 000 écu.¹⁰⁷ Dne 7. dubna vydala dokument nazvaný Prohlášení o míru mezi Anglií, Francií a Skotskem, v němž vytýčila – byť poněkud vágně – hlavní rysy své budoucí politiky: mírové soužití s francouzským a skotským královstvím jako protiváha možné španělské hrozbě.¹⁰⁸ Anglo-francouzské vztahy však zůstávaly i nadále napjaté. Hlavní jablko sváru představovala právě otázka Skotska,¹⁰⁹ kde obě mocnosti soupeřily o vliv již od 40. let 16. století.

Obavy z možného podmanění vedly Skoty již od dob stoleté války k spojování se s nepřáteli Anglie, především s Francií. V prvních letech vlády Jindřicha VII. panoval na anglo-skotské hranici mír, válčilo se pouze v letech 1495 až 1497. Anglický panovník dal přednost mírovému řešení a nabídl Jakobovi IV. za manželku svou nejstarší dceru Markétu. Sňatek (1502) nepřinesl sice bezprostřední řešení skotské otázky, ale založil stuartovské nároky na anglický trůn a stal se základem budoucího spojení obou zemí pod vládou Jakuba I. (VI.).

Také Jindřich VIII. vnímal svého severního souseda jako potenciální zdroj problémů. Jakub V. Stuart (1528–1542) se netajil svými sympatiemi k Francii, mezi jeho rádci hrál prim profrancouzský kardinál

¹⁰⁷ Crowson, P. S., *Tudor Foreign Policy*, London, 1973, s. 175.

¹⁰⁸ Kinney, A. F., *Elizabethan backrounds. Historical documents of the Age of Elizabeth I*, Hamden, Connecticut, 1975, s. 40 a n.

¹⁰⁹ Ke Skotsku a jeho vztahům s Anglií a Francií v tomto období existuje celá řada vydaných pramenů i odborných publikací. Srv. např.: *Calendar of State Papers Relating to Scotland and Mary Queen of Scots, 1547 – 1597*, Edinburgh and Glasgow, 1898 – 1952, 12 dílů; *The Letters of James V (1513 – 1542)*, ed. D. Hay, London, 1954; *Lettres, instructions et mémoires de Marie Stuart*, ed. A. Labanoff, Paris, 1844, 7 dílů; *Teulet, A., Papiers d'État ... relatifs à l'histoire de l'Écosse, au XVIe siècle...*, Paris, 1852 – 1859, 3 díly; *Teulet, A., Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVIe siècle*, Paris, 1862, 5 dílů; *Holinshed, R., Chronicles of England, Scotlande and Irlande*, ed. H. Ellis, London, 1807 – 1808, 6 dílů; *Buchanan, G., Rerum scotiarum Historia*, angl. překl. J. Aikman, Edinburgh, 1827, 4 díly; *Dickinson, W. C., A New History of Scotland*, díl I: *Scotland from the Earliest Times to 1603*, Edinburgh, 1961; *Brown, P., History of Scotland*, Cambridge, 1911, 3 díly; *Donaldson, G., The Scottish Reformation*, Cambridge, 1960.

Beaton.¹¹⁰ Dne 24. listopadu 1542 anglické vojsko drtivě porazilo Skoty v bitvě u Solway Moss.¹¹¹ Skotský král zemřel při vyslechnutí zprávy o porážce a vlády se chopil jako regent za nezletilou Marii Stuartovnu nejbližší dědic koruny, hrabě Arran.¹¹² Jindřich VIII. se znepokojením sledoval, jak se Skotsko se dostalo do podřízenosti Francii. Francouzský vyslanec d'Oyssel hrál takřka roli prvního ministra, Francouzi ovládali klíčové posty ve správě, v čele katolické církve stál silně profrancozsky orientovaný Beatonův synovec David,¹¹³ hlavní pevnosti obsadily francouzské posádky. Anglický panovník si jako vítěz diktoval podmínky: podle smlouvy z Greenwich z roku 1543 se Marie Stuartovna měla provdat za Jindřichova syna Edvarda z Walesu, budoucího Edvarda VI. Skotská strana se s vnucenými podmínkami míru přirozeně nesmířila a regent i nadále udržoval úzké kontakty s Paříží, s níž jej pojilo protianglické nepřátelství.¹¹⁴ Anglické akce v zemi, především vyplenění Edinburghu v roce 1544, situaci jen

¹¹⁰ Kardinál James Beaton (†1539), v letech 1513-1526 kancellér, od roku 1522 arcibiskup z Glasgow a Saint-Andrews, hlava skotské katolické církve.

¹¹¹ K anglo-skotským válkám v období vlády prvních Tudorovců srv. Philips, G., *The Anglo-Scots Wars, 1513-1550: A Military History*, Woodbridge, 1999.

¹¹² James Hamilton, 2nd Earl of Arran and Duke of Châtellheraut (1516-1576), přes matku pravnuke Jakuba II. Stuarta (1430-1460). Za vyjednání sňatku Marie Stuartovny s dauphinem Františkem získal od francouzské Koruny v r. 1549 vévodství Châtellheraut. V 60. letech ustoupil poněkud do pozadí, kolísal mezi podporou Marie Stuartovny a spojenectvím s protestantskými lordy (scsazení královny by mu mohlo otevřít cestu k trůnu). Léta 1565-1569 strávil na svých statech ve Francii a do skotské politiky se nevměšoval. Přesto jej Mariiní protivníci považovali za nebezpečného; regent Moray ho po návratu do vlasti nechal zatknout. V roce 1572 podepsal s novým regentem Mortonem „pacifikaci z Perthu“, v níž uznal legitimitu nástupnictví Jakuba VI.

¹¹³ Kardinál David Beaton (1494-1548), poslední arcibiskup ze Saint-Andrews (do úřadu uveden po smrti strýce Jamese v r. 1539), jeden z klíčových rádců Jakuba V., strážce tajné pečeti, od r. 1525 člen Parlamentu. Již jako šestnáctiletý se vypravil do Francie, kde studoval civilní a kanonické právo. Vzhledem ke kontaktům s francouzským dvorem jej Jakub V. pověřoval diplomatickými misemi do Paříže. Vyjednal oba Jakubovy francouzské sňatky, jak s Madeleine de France (decerou Františka I.), tak s Marií de Guise. Jako projev přátelství francouzského krále a odměnu za své služby získal v r. 1537 úřad biskupa z Mirepoix. V roce 1542 se mu nepodařilo získat regenství, přesto zůstal jednou z klíčových postav skotské politiky. V roce 1548 zavražděn.

¹¹⁴ V následujícím roce vpadlo početné anglické vojsko vedené vévody Norfolkem a Suffolkem do Francie. Tažení nebylo příliš úspěšné, jediným územním ziskem bylo dobytí města Boulogne. Aliance Španělska s Anglií se pro rozdílnost zájmu brzy rozpadla. Karel V. uzavřel s Františkem I. mír, mírová jednání s Anglií však dlouho blokovala Jindřichova neochota vzdát se Boulogne. Definitivní mír byl nakonec uzavřen v červnu 1546 v Ardres. Srv. Read, C., *The Tudors, Personalities and Practical Politics in Sixteenth Century England*, New-York, 1969, s. 94 a n.

zhoršily. Profrancouzská orientace skotského dvora se ještě posílila v padesátých letech, když v roce 1554 přenechal Arran regenství Mariině matce Marii de Guise.¹¹⁵

Vládní politika postupně začala vyvolávat nespokojenost mezi skotskou šlechtou, jež začala od 50. let masově přijímat protestantské vyznání.¹¹⁶ Protestantští lordi se koncem roku 1557 sjednotili a vyhlásili boj za prosazení svého náboženství. V následujícím roce se patnáctiletá skotská královna provdala za francouzského dauphina Františka; Skotsko se mělo stát satelitem Francie. Přesto v otázce náboženství regentka zahájila mírnější postup vůči nekatolíkům. Počátkem roku 1559 přijala Rada skotské církve v čele s arcibiskupem Johnem Hamiltonem of Saint-Andrews umírněnou reformu. Nástup Alžběty I. na anglický trůn a její protipapežská politika¹¹⁷ povzbudily skotské protestanty k razantnějšímu postupu. Usilovali o získání aktivní anglické podpory; již v březnu 1559 probíhaly tajné rozhovory mezi Williamem Cecilem¹¹⁸

¹¹⁵ Marie de Guise (1515-1560), dcera lotrinského vévody Clauda a Antoinette de Bourbon, sestra Françoise de Guise, regentka za Marii Stuartovnu v letech 1554-1560.

¹¹⁶ K průběhu reformace ve Skotsku srv. např. Foster, W. R., *The Church before the Covenants. The Church of Scotland*, London-Edinburgh, 1975; Walker, R. S., *John Knox, the History of the Reformation of Religion within the Realm of Scotland*, London, 1940.

¹¹⁷ Po smrti Marie Tudorovny sice ustaly persekuce protestantů, ale katolictví zůstalo uznávaným náboženstvím. Zákon z ledna 1559 obnovil královskou supremaci nad církví. V dubnu 1559 ustanovil parlament jednotnou bohoslužbu, která se v zásadě shodovala s bohoslužbou z Edvardovy „Second Prayer Book“ z roku 1552. Anglie tak znovu měla národní církev s panovníkem v čele, obnovila nezávislost na Římu a přihlásila se jednoznačně k reformaci. Ústupky v dogmatu přiblížily církev spíše zwingliánství a kalvinismu než luteránství. Zůstala zachována katolická hierarchie i způsob její volby, také bohoslužba se velmi podobala katolické. Anglikánská církev se tak stala přijatelná i pro ty, kteří se hlásili ke katolicismu. Read, C., *The Tudors*, s. 152.

¹¹⁸ Sir William Cecil, od 1571 baron Burghley (Burleigh; 1520-1598). Byl typickým „novým mužem“ tudorovské Anglie. Jeho dědeček pocházel z herefordshirské yeomanry, otec získal drobný úřad u dvora Jindřicha VIII. Vystudoval na St John's College v Cambridge. Působil již za vlády Edvarda VI. jako osobní tajemník protektora Somersetu, za jeho nástupce Warwicka zastával úřad prvního tajemníka. Přes svůj protestantismus a podezření z účasti na spiknutí Jane Greyové se těšil přízni Marie Tudorovny, která dokonce uvažovala o jeho jmenování do Státní rady. Alžběta jej znala od roku 1548, důvěřovala mu a cenila si jeho zkušeností. Po svém nástupu na trůn jej jmenovala prvním ministrem. Cecil se stal jejím hlavním rádcem a do svých rukou soustředil vedení zahraniční politiky a diplomacie. Byl energický, velmi pracovitý, schopný a zároveň opatrný v jednání a rozhodování. V roce 1572 se vzdal úřadu prvního tajemníka a byl jmenován Lordem Pokladníkem. Zůstal vlivnou osobností u dvora až do své smrti v roce 1598. Srv. Read, C., *Mr Secretary Cecil and Queen Elizabeth*, Oxford, 1955; Read, C., *Lord Burghley and Queen Elizabeth*, Oxford, 1960.

a skotským tajemníkem Maitlandem.¹¹⁹ anglická panovnice však prozatím myšlenku ozbrojeného zásahu ve prospěch skotských protestantů zamítla. Necelý měsíc po uzavření cambréziského míru vypuklo ve Skotsku protestantské povstání proti profrancouzské regentské vládě. Vzbouřenci dobyli Perth, Dundee, Stirling a St Andrews, koncem června 1559 vstoupili do Edinburghu.

Jindřich II. zaujal vůči Alžbětě ostrý postoj a dával ostentativně najevo, že by na anglickém trůně viděl raději svou katolickou snachu.¹²⁰ V červnu 1559 dokonce vyjádřil svůj úmysl zorganizovat tažení do Skotska a zároveň v Anglii prosadit Marii na trůn.¹²¹ Nečekaná smrt zmařila jeho plány a uvolnila anglické královně ruce. V září obklíčila povstalecká vojska Marii de Guise s francouzskou posádkou v Leithu. Na stranu povstalců se přidal i bývalý regent Arran se synem. Lordi vyhlásili v říjnu Marii de Guise za sesazenou.

Vývoj událostí ve Skotsku měl pro Anglii mimořádný význam. Vítězství protestantských lordů by eliminovalo francouzský vliv a zabránilo by

¹¹⁹ William Maitland of Lethington (1525-1573), státní tajemník za regentsví Marie de Guise a vlády Marie Stuartovny. Zpočátku spolupracoval s protestantskými lordy, s nimiž jej pojilo náboženství i proanglické sympatie, zapletl se zřejmě i do vraždy Rizzia a Darnleyho. Později se však stal přívržencem Mariiny restaurace a jejím jménem bránil v roce 1573 edinburghský hrad proti Mortonovu vojsku. Po porážce zřejmě spáchal sebevraždu. Jeho mladší bratr John Maitland of Thirlestane zachoval loajalitu k Marii Stuartovně, v r. 1573 uvězněn Mortonem, ale po jeho pádu znovu získal vliv. V osmdesátých letech se přiklonil k Jakobovi VI. a stal se jedním z jeho blízkých rádců. V roce 1584 jmenován státním tajemníkem, o tři léta později kancléřem.

¹²⁰ Otázka nástupnictví a s ní spojená otázka královnina sňatku představovala jeden z dominantních problémů Alžbětiny vlády. V roce 1558 měla po Alžbětě nejsilnější nároky na anglický trůn Marie Stuartovna, Jindřich VIII. však skotskou větev z nástupnictví vyloučil ve prospěch Suffolků. Jejich pretendentka Suffolková, lady Catherine Grey, se však zdiskreditovala v roce 1560 tajným sňatkem s hrabětem Sommersetem takže Marie Stuartovna začala vznášet nároky na anglický trůn. Toho využívala Francie i Španělsko. Parlament i Tajná rada proto vkládali naděje do Alžbětina sňatku. Sama královna snad během prvních dvou let vlády uvažovala o tom, že by se vdala za Roberta Dudleyho, hraběte z Leicesteru, to však bylo z mnoha důvodů nepřijatelné. Ze zahraničních nápadníků se o Alžbětu postupně ucházeli Filip II., švédský král Erik, francouzský král Karel IX. a dva jeho mladší bratři, arcivévoda Karel, mladší syn císaře Ferdinanda I., či James Hamilton, hrabě z Arranu. Královna však záhy pochopila, že lze jednání o sňatku využívat jako prostředku diplomacie, ať již k upevňování spojenectví (především s Francií), k nátlaku (zejména na Španělsko) či jiným politickým cílům. Jako relativně nejvýhodnější se jevílo spojení s potomkem Jakuba II. Stuarta Jamesem Hamiltonem, který by upevnil přátelské vztahy se Skotskem a nepřinesl přitom závislost na Francii či Španělsku. Arran však trpěl duševní poruchou a po roce 1566 již nebyl schopen veřejného života. Zemřel šílený v roce 1609. Srv. Wernham, *Before the Armada*, kpt. 20: *The Succession and Mary Stuart*, s. 259-277.

¹²¹ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 6.

Francii a Španělsku použít Skotska jako základny při invazi do Anglie. Povstalci měli k dispozici mnohem menší vojenské síly než regentka a bylo zřejmé, že bez anglické pomoci nemohou zvítězit. Jejich situace se zhoršila, když v červenci 1559 usedl na francouzský trůn mladý František II., manžel Marie Stuartovny, a Guisové získali značnou moc.¹²² Alžběta přirozeně sledovala růst moci guisovského klanu ve Francii a jeho zásahy v sousedním Skotsku, které představovalo pro Anglii životně důležitý prostor, s neskryvanými obavami. Přesto odolávala naléhání své Rady, aby se otevřeně postavila na stranu skotských protestantů a poskytla prozatím pouze finanční pomoc a zbraně. V srpnu 1559 vyslali Guisové do Skotska 1500 vojáků a plánovali další invazi v čele s vévodou Elbœufem¹²³, mladším bratrem Françoise de Guise.¹²⁴ Rada doporučovala vyslat do Skotska anglické námořní i pozemní síly. Alžběta povolila zásah několika lodí v čele s admirálem Winterem, odmítla však vyslat pozemní výpravu. Teprve v únoru 1560 ustoupila, podepsala smlouvu z Berwicku, a vzala tak Skotsko pod svou ochranu proti francouzské invazi.¹²⁵ V březnu se k povstalcům připojilo anglické vojsko v čele s vévodou Norfolkem.¹²⁶

Situace se brzy vyvinula v neprospěch Francouzů. V březnu proběhlo ve Francii spiknutí z Amboise, které značně otřásl postavením Guisů. Do Skotska se vydalo 8 000 anglických pěšáků vedených Lordem Greyem a zahájilo společně s povstaleckým vojskem postup na Leith.¹²⁷ Španělsko

¹²² Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 345-349.

¹²³ René, duc d'Elbœuf (1533-1566).

¹²⁴ Wernham, *Before the Armada*, s. 267; *Mémoires de Castelnau*, s. 90.

¹²⁵ Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 177.

¹²⁶ Thomas Howard, Earl of Surrey, do 1554 Duke of Norfolk (1536-1572), syn Henryho Howarda popraveného v roce 1547 za účast ve spiknutí. Přestože se hlásil ke katolictví a měl nároky na anglický trůn (jako potomek Eduarda IV. v ženské linii), těšil se přízni a důvěře Alžběty I. V letech 1559-1560 velel anglickým silám ve Skotsku, v roce 1568 po útěku Marie Stuartovny jednal se skotskými lordy. V této době přišel s projektem svého sňatku se skotskou exkrálovnou. V jednání pokračoval i přes výslovný zákaz Alžběty, která jej v roce 1569 uvěznila v Toweru. V roce 1571 se zapletl do Ridolfiho spiknutí a skončil 2. června následujícího roku svůj život na popravišti.

¹²⁷ Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 178.

naznačilo Albovým prostřednictvím, že se nebude do záležitosti vměšovat.¹²⁸ Počátkem května se francouzská posádka v Leithu dostala do obležení a zůstala bez spojení s mateřskou zemí a bez posil. Když 10. června 1560 zemřela Marie de Guise, rozhodla se Francie ustoupit.

Koncem června 1560 francouzští a angličtí zástupci uzavřeli v Edinburghu mírovou smlouvu. Vojska obou států měla opustit Skotsko. Marie Stuartovna se vzdala titulu anglické královny, zavázala se zbořit opevnění Leithu a dalších pevností a nevyslat již nikdy francouzské vojsko do Skotska. Francouzi nesměli obsazovat skotské úřady. Po dobu, kdy bude francouzskou královnou, měla Marie ponechat vládu ve Skotsku v rukou dvanáctičlenné Rady složené ze skotských šlechticů. Přestože Marie ani František II. tuto mírovou smlouvu nikdy neratifikovali, stala se základem pro další anglo-skotské vztahy. Skotsko se zbavilo závislosti na Francii a mohlo se stát anglickým spojencem.¹²⁹

Anglická panovnice nevěnovala v období před vypuknutím náboženských válek pozornost pouze skotskému problému, ale také vnitropolitickému vývoji ve Francii. Po smrti Jindřicha II. se Alžběta pokusila navázat kontakt s Antoinem de Bourbon, kterého jeho protestantské sympatie a pozice předního šlechtice království předurčovaly k roli vůdce hugenotů. Již v červenci 1559 poslala jemu a jeho manželce Jeanne d'Albret¹³⁰ dopis s nabídkou přátelství. Dne 12. srpna přijal Antoine de Bourbon ve Vendôme zvláštního

¹²⁸ Alba citoval anglickému vyslanci Chamberlainovi španělské rčení: „Pokud nalezneš svého nepřítele po pás ve vodě, měl bys mu pomoci ven. Je-li v ní však až po krk, měl bys ho potopit.“ Werham, *Before the Armada*, s. 256.

¹²⁹ „[...] kvůli této válce ztratila Francie Skotsko a Anglie jej získala. Mémoires de Castelnau, s. 94.

¹³⁰ Jeanne III d'Albret (1528-1572), navarrská královna (1555-1572), dcera navarrského krále Jindřicha III. (Henri III d'Albret) a Markéty z Angoulême-Alençon (sestra Františka I.), matka Jindřicha IV. Ediktem z 19. července 1561 prohlásila kalvinismus hlavním náboženstvím svých držav, v lednu 1562 zakázala katolické vyznání a vyhnala katolické kněze. Zemřela krátce před svatbou svého syna s Marguerite de Valois, snad na otravu jedem. Srv. Roelker, N., *Jeanne d'Albret, reine de Navarre, 1528 - 1572*, Paris, 1979.

anglického vyslance Henryho Killigrewa (Killegrewa),¹³¹ přičemž projevil zájem navázat přátelské vztahy. Sondoval také, zda je Alžběta v kontaktu s německými protestanty.¹³² O deset dní později se setkal se stálým anglickým vyslancem, sirem Nicolasem Throckmortonom¹³³ v Saint-Denis. Anglický vyslanec mu zde předložil projekt spojení. Následujícího dne se oba muži sešli znovu, tentokrát za velmi přísných bezpečnostních opatření, v pařížském klášteře augustiniánů. Zde bylo dohodnuto, že od nynějška bude Alžběta s Bourbonem v přímém poštovním styku, aby se tak zabránilo špionáži ze strany francouzských ministrů a španělského vyslance, kteří chtěli „zabránit jejich dobré shodě.“¹³⁴ Antoine de Bourbon hovořil s Throckmortonom také o otázce královnina sňatku a vyjádřil přání být informován, až se královna v této záležitosti rozhodne. Anglický vyslanec tak získal dojem, že má navarrský král v úmyslu nabídnout královně sňatek s někým ze svých příbuzných.¹³⁵ Dne 25. srpna vévoda napsal Alžbětě velmi vágní dopis, v němž jí děkoval za nabídnuté přátelství, prosil Boha, aby při ní stál při ochraně pravého náboženství a sliboval, že jej i on bude bránit ze všech sil. O projektu spojení a jeho konkrétních formách nepadlo v dopise ani slovo. Brzy nato přijal čestný úkol doprovodit Isabellu z Valois do Španělska, čímž na svou roli vůdce protiguisovské protestantské opozice v podstatě rezignoval. Po návratu se do politických záležitostí zapojoval jen sporadicky, ačkoli mu titul regenta a později generálního správce království poskytoval

¹³¹ Sir Henry Killigrew (†1603), anglický politik a diplomat, jako přecsvědčený protestant musel za vlády Marie Tudorovny odejít do exilu a svou kariéru zahájil v 60. letech 16. století jako Leicesterův přívrženeц a chráněnc. Alžběta ho pověřovala diplomatickými misemi, mj. ve Francii, ve Říši či ve Skotsku. V roce 1553 se stal členem Parlamentu. Srv. Miller, A. C., *Henry Killigrew, Elizabethan soldier and diplomat*, Leicester, 1963.

¹³² Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 76.

¹³³ Sir Nicolas Throckmorton (1515-1571), alžbětinský politik a diplomat, člen královniny Tajné rady, jako diplomat působil ve Francii a Skotsku, vystupoval v roli ochránce hugenotů a nizozemských protestantů, pro své radikální názory se dostával do sporů s umírněným Burghleym.

¹³⁴ Dureng, J., *La complicité de l'Angleterre dans le complot d'Amboise*, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, VI, 1904 - 1905, s. 250.

¹³⁵ Dureng, *La complicité de l'Angleterre*, s. 251.

poměrně široké pravomoci. Koncem ledna 1562 vyjádřil svůj nesouhlas s lednovým tolerančním ediktem a postavil se tak v podstatě na stranu katolických radikálů. Na těchto pozicích setrval až do své smrti při obléhání normandského Rouenu v říjnu 1562.¹³⁶

Po spiknutí z Amboise vzešlo z okruhu španělského vyslance Chantonnaye obvinění Anglie z podpory spiklenců.¹³⁷ „...Pan kardinál [lotrinský] je silně rozhořčen na anglickou královnu a její ministry, především Fragmantona [Throckmorton] a přesto je dohodnuto vše držet v tajnosti, aby nevypukla válka...“¹³⁸ psal Chantonnay 19. března do Madridu. Ve stejném tónu psal téhož dne bratrovi: kardinál lotrinský si mu stěžoval na anglickou královnu, že „podporovala a napomáhala spiknutí proti osobě krále a jeho ministrů, aniž by mi sdělil více podrobností.“¹³⁹ Také Throckmorton 12. dubna Alžbětě napsal, že „Guisové [...] byli nadmíru rozhořčeni, obviňující královnu, že byla zapletena do těchto nepokojů a že Throckmorton byl její agent.“¹⁴⁰ Tato obvinění však nelze doložit žádnými důkazy. Alžběta byla o přípravě protestantského převratu nepochybně informována. Již v září psal Throckmorton, že by chtěl s královnou promluvit o záležitostech, které nemůže svěřit papíru. Počátkem ledna 1560 jeho tajemníci Killigrew a Jones žádali Cecila o podporu akcí chystaných souvěrci. Podle zprávy anglického tajného agenta ve Francii z konce listopadu se chystala revolta ve prospěch Antonína Bourbonského, „jemuž po právu náleží péče o krále.“ Pravděpodobnost, že by opatrná anglická královna podpořila

¹³⁶ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 80 a n.

¹³⁷ Obvinění je obsaženo v Chantonnayově depeši Filipovi II. z 19. března 1560 a Albovy depeše kardinálu Granvellovi z 20. března 1560. Srv. Paillard, *Additions critiques*, s. 61 a 311 a Teulet, A., *Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVI siècle*, Paris, 1862, II, s. 44.

¹³⁸ Paillard, *Additions critiques*, s. 95.

¹³⁹ Paillard, *Additions critiques*, s. 96.

¹⁴⁰ Dureng, *La complicité de l'Angleterre*, s. 250.

nedostatečně připravený převrat a riskovala několik měsíců po uzavření míru v Cateau-Cambrésis střet s Francií a potažmo i se Španělskem, se zdála mizivá.

Kapitola II

POČÁTEČNÍ FÁZE VÁLEK (1562-1570)

Lednový edikt z roku 1562 vyvolal vlnu rozhořčení mezi francouzskými katolíky a bylo zcela zřejmé, že stávající situace je neudržitelná. Jiskrou, která rozpoutala první náboženskou válku, se stal masakr ve Vassy z 1. března 1562.¹⁴⁰ Oficiálním vůdcem hugenotů se stal Condé. Ve deklaraci z 8. dubna¹⁴¹ uvedl důvody, které jej přiměly k boji: osvobodit krále a královnu-matku z područí Guisů a vynutit si dodržování lednového ediktu. Avšak v jeho očích jde nejen o boj náboženský, ale především mocenský: hugenotská šlechta je nespokojena s malým podílem na vládě státu. „To, co znepokojuje tolik Šlechtu tohoto království je, že úřady, pocty a výhody získávají nehodní lidé a ti, již jsou neurozeného původu a blízcí osobě Jeho Veličenstva, nebo, jsou-li urození, nemají žádnou zkušenost v boji,“ praví se mimo jiné v jeho pamfletu.¹⁴² Ostatně, „aristokratický“ charakter prvních tří náboženských válek v době před bartolomějským masakrem se jevil zřetelně i současníkům.

Síly obou táborů se zdály poměrně vyrovnané. Hugenoti se však mohli opřít o spontánní hnutí v mnoha městech¹⁴³ a mohli rovněž těžit z úspěchů

¹⁴⁰ Skupina ozbrojenců v čele s vévodou de Guise a kardinálem lotrinským narazila během cesty na schůzku s vévodou württemberským na kalvinisty, kteří právě odcházeli z tajné mše ve stodole jednoho z domů v champagneské vesničce Vassy. Guisové vojensky zasáhli, protože se jednalo o místo nepovolené lednovým ediktem (intramuros). Zmasakrovali 23 hugenotů, více než 100 zranili. Po této provokaci se hugenoti rozhodli zahájit válečné akce. Datum 1. března 1562 považovali hugenoti za počátek náboženských válek; katolíci 2. duben, kdy Louis de Condé zahájil ozbrojené akce. Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 393 a n.

¹⁴¹ „Déclaration faite par monsieur le Prince de Condé pour montrer les raisons qui l'ont contraint d'entreprendre la défense de l'autorité du Roy“. Srv. Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 65. Podle Castelnauových pamětí se Condé údajně obrátil bez úspěchu s žádostí o pomoc k císaři, falckému kurfiřtovi a savojskému vévodovi. Srv. Castelnau, *Mémoires*, s. 187.

¹⁴² Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 496.

¹⁴³ Do rukou protestantských elit se dostal Montauban, La Rochelle, Nîmes, La Charité-sur-Loire, Sancerre, Nérac, Castres a města v Béarnu; v Rouenu, Lyonu, Orleánsu, Tours, Blois a dalších městech přešla moc

místních šlechticů, především v jižní Francii. Královští vojevůdci přesto dosáhli významných úspěchů v Normandii a údolí Loiry.¹⁴⁴ V červenci 1562 dobyli Blois a v srpnu Bourges, čímž odřízli Condého vojsko v Orleánsu od protestantského jihu. K rozhodující bitvě došlo 19. prosince 1562 u Dreux, v níž, „jak každý ví, se vítězství přiklonilo na stranu krále díky chrabrosti a opatrnosti pana Guise,“ jak napsal Monluc.¹⁴⁵ „Nu, budiž, budeme se k Bohu modlit francouzsky,“ komentovala lakonicky výsledek bitvy královna-matka, jíž se výsledek bitvy jevil spíše jako vítězství protistrany.¹⁴⁶ Rozporuplné vyznění výsledků bitvy vysvětluje fakt, že obě strany zaznamenaly významné ztráty: Montmorency a Condé¹⁴⁷ se ocitli v zajetí, maršál Saint-André padl. Katolický triumvirát se stal minulostí, na druhé straně hugenoti ztratili faktického vůdce.

Guisové, zbaveni všech soupeřů,¹⁴⁸ získali opět neomezenou moc u dvora, čemuž napomáhaly i relativní vojenské úspěchy katolických vojsk. V únoru 1563 však při obléhání Orleánsu François de Guise zavraždil mladý protestantský šlechtic Poltrot de Méré.¹⁴⁹ Královna-matka, osvobozená od guisovského vlivu,¹⁵⁰ se nyní cítila dost silná, aby vnutila protestantům svou

po přechodném úspěchu protestantů zpět do rukou katolíků. Srv. Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 154-55.

¹⁴⁴ Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 147 a n.

¹⁴⁵ Monluc, *Commentaires*, s. 576.

¹⁴⁶ Bauguenaud de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 16.

¹⁴⁷ François de Guise prokázal zajatému Condému veškeré pocty hodné jeho postavení, snad si pohrával s myšlenkou vzdát prince z krve hugenotům jako dříve jeho staršího bratra; o pár let později jej po jiné bitvě jiní členové rodu Guise surově zavraždí. Srv. La Noue, F. de, *Discours politiques et militaires*, ed. Sutcliffe, Genève, 1967, s. 667.

¹⁴⁸ Triumvirát se rozpadl, Condé byl zajetím vyřazen z bojů, Antoine de Bourbon utrpěl smrtelné zranění v říjnu 1562 při obléhání Rouenu (zemřel 17. listopadu), Coligny s Anđelotem se dostali do obklíčení v Orleánsu.

¹⁴⁹ De Méré na mučidlech vyznal, že jednal na příkaz Colignyho. Coligny toto nařčení tvrdě odmítl, neopatrně však přiznal, že jej platil jako špiona. Nikdy se nenalezly důkazy o jeho vině, dobová guisovská propaganda však obvinění Colignyho využívala k boji proti hugenotům a Colignymu zvláště. Guisovská vendetta v rukou Françoisova syna Henriho se stala významným důvodem atentátu na Colignyho v srpnu 1572. Srv. Sutherland, N. M., *The Assassination of François, duc de Guise*, *Historical Journal*, Cambridge, 1981, XXIV, 2, s. 279-295.

¹⁵⁰ Kardinál lotrinský jednal právě na Tridentském koncilu, vévoda d'Elbœuf ležel v obležení v Rouenu, vévoda d'Aumale a velkopřevor Guise zemřeli brzy po bratru Františkovi.

vůli, a proto přivedla zástupce obou stran k jednacímu stolu.¹⁵¹ Mírová jednání, během nichž španělský vyslanec Chantonnay musel vynaložit veškeré úsilí, aby „[Kateřina] neodsouhlasila nic na úkor náboženství a co by oslabilo moc jeho křesťanského veličenstva,“¹⁵² završilo 19. března 1563 vydání ediktu na královském zámku Amboise. „Já a můj syn nemáme v úmyslu umožnit, aby se díky tomuto mírovému uspořádání ujalo nové vyznání, ale abychom dokázali dospět s méně rozpory a obtížemi k jednotě našeho lidu v jediném svatém katolickém náboženství,“ vyjádřila pregnantně smysl ediktu královna-matka.¹⁵³ Edikt omezil ústupky přiznané protestantům lednovým ediktem a výrazně zvýhodňoval hugenotskou šlechtu proti neurozeným kalvinistům.¹⁵⁴ Aristokratický charakter ediktu trpce pociťovali prostí kalvinisté, kteří vyčítali Condému, že zradil jejich zájmy. Nesouhlas vyjádřili i Kalvín a Coligny. Události první náboženské války vedly k růstu vlivu Kateřiny Medicejské. Silně naopak poklesla prestiž Louise de Condé, za hlavu hugenotů začal být všeobecně považován admirál Coligny a „Francie se těšila pět let tomuto míru mezi oběma vyznáními.“¹⁵⁵

První náboženská válka (březen 1562 – březen 1563) však nezůstala pouze vnitropolitickou záležitostí. Zájem zahraničí o vývoj událostí ve Francii podstatně vzrostl. Katolická strana se mohla spoléhat na pomoc

¹⁵¹ Z protestantské strany vedl jednání Condé, královskou moc zastupoval Montmorency.

¹⁵² Depeše Chantonnaye Filipu II., 15. března 1563, Condé, Mémoires, s. 138-139.

¹⁵³ Lettres de Catherine de Médicis, ed. H. de La Ferrière, Paris, 1885, 2 díly; dopis Kateřiny Medicejské biskupovi z Rennes, 2. díl, s. 19.

¹⁵⁴ Protestanti získali svobodu svědomí, svobodu vyznání však měli jen nejvyšší královští hodnostáři, jejich rodiny a poddaní, ostatní šlechtici s rodinami. Neurození kalvinisté směli vykonávat své bohoslužby jen v jednom městě v každém „baillage“ či „sénéchaussé“ nebo tam, kde byly konány intramuros před 7. březnem 1562. V protestantských rukou zůstal Orleáns, Lyon a Caen. Edikt zakazoval protestantské vyznání v Paříži a Isle-de-France. Vyhlašoval všeobecnou amnestii. Zakazoval všechna shromáždění s výjimkou výslovně povolených, sbírky peněz a verbování vojska. Srv. Isambert, De Crusy a Taillandier, Recueil général des anciennes lois françaises, Paris, 1829, díl 14, s. 187; Fontanon, Les édits et ordonnances, s. 272-274.

¹⁵⁵ Monluc, Commentaires, s. 585.

Španělska a papeže. Pius IV. již na podzim 1561 vyjádřil svůj úmysl sesadit francouzského krále i anglickou panovnici a dosadit na jejich trůny Filipa II.¹⁵⁶ Kardinál lotrinský vystoupil v roce 1562 na Tridentském koncilu s projektem vytvoření mezinárodní katolické ligy, jejímž cílem mělo být obnovení náboženské jednoty v Evropě a především ve Francii především. Papež návrh plně podpořil. Španělský panovník považoval projekt ligy za nereálný, ale přesto se pokusil do francouzských záležitostí zasáhnout. Koncem ledna 1563 vyslal francouzský vyslanec ve Španělsku Saint-Sulpice¹⁵⁷ svého sekretáře La Mothe-Fénélon¹⁵⁸ ke Kateřině Medicejské, aby ji informoval o Filipově úsilí zabránit uzavření míru s hugenoty a dosáhnout vedení války až do jejich úplného vyhlazení. Navrhl také, že pod záminkou blahopřání k vítězství u Dreux vyše do Francie Albova levobočka, Dona Fernanda de Toledo, aby bránil uzavření míru.¹⁵⁹ Dne 17. února 1563 napsal anglický vyslanec ve Francii Thomas Smith¹⁶⁰ Tajné radě o schůzce kardinála de Guise,¹⁶¹ nuncia Santa Croce a španělského vyslance Chantonnye. Dohodli se bránit uzavření míru a v případě jeho přijetí se měli pařížští katolíci postavit proti němu a donutit dvůr k jeho odvolání. François de Guise pak měl být vyhlášen protektorem katolické církve.¹⁶²

¹⁵⁶ Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 11.

¹⁵⁷ Jean d'Ebrard, baron de Saint-Sulpice († 1581), francouzský vyslanec ve Španělsku v letech 1560, 1562-65, 1566, blízký spolupracovník Kateřiny Medicejské, guvernér Françoise d'Alençon, jejího nejmladšího syna. Srv. Cabié, E., *Ambassade en Espagne de Jean Ebrard de Saint-Sulpice, 1562-65*, Albi, 1903.

¹⁵⁸ Bertrand de Salignac La Mothe-Fénélon, baron de Loubert (1524-1599), v letech 1561-65 sekretář francouzského vyslance ve Španělsku Jeana Ebrarda de Saint-Sulpice, v letech 1568-75 francouzský vyslanec v Anglii, po Vervinském míru vyslanec ve Španělsku.

¹⁵⁹ Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 25.

¹⁶⁰ Sir Thomas Smith (1514-1577), v roce 1563 - 1566 anglický vyslanec ve Francii. Tento umírněný politik a diplomat zahájil kariéru již za vlády Eduarda VI. Názorově měl blízko k Williamu Cecilovi. V roce 1571 jej Alžběta vyslala do Francie vyjednat defenzivní alianci. V prosinci 1573 se stal společně s Francisem Walsinghamem hlavním sekretářem, v roce 1576 jednal ve Španělsku o nizozemské otázce. Srv. Dewar, M., *Sir Thomas Smith*, London, 1964.

¹⁶¹ Louis, cardinal de Guise (1527-1578), mladší bratr Françoise de Guise.

¹⁶² Sutherland, The Huguenot Struggle, s. 139-140.

Liga počítala ve svých plánech také s možností zásahu proti Anglii. Počátkem roku 1564 informoval z Padovy anglický agent Bernardino Ferrario Cecila, že Liga chystá tažení do Anglie; podobné informace přicházely od dalšího agenta, Christoha Mundta ze Štrasburku. Podle mimořádného francouzského vyslance v Madridu, Lansaca¹⁶³, měl kardinál lotrinský jednat se španělskými preláty a dosáhnout toho, aby „anglická královna byla prohlášena za neschopnou vlády pro své vyloučení z církve.“ Uvolněný anglický trůn měl připadnout Marii Stuartovně.¹⁶⁴

ANGLICKÝ ZÁSAH V LE HAVRU A OTÁZKA CALAIS

Protestantská strana nacházela oporu v Říši a v Anglii. „Huguenoti získali dary a podporu nejen od přívrženců doma, ale dokonce i z ciziny,“ stěžoval si španělský vyslanec Chantonnay.¹⁶⁵ V dubnu 1562 jednal Colignyho bratr d'Andelot o vojenské účasti německých žoldnéřů.¹⁶⁶ V září 1562 přišli do Anglie Condého vyslanci Robert de la Haye a Jean de Ferrières de Maligny¹⁶⁷ žádat Alžbětu o finanční a vojenskou pomoc. Oplátkou nabízeli vydání Dieppe či Le Havru jako zástavy na vydání Calais. Obdobný návrh vyšel z hugenotské strany již bezprostředně po spiknutí z Amboise, tehdy se však Rada v čele

¹⁶³ Louis de Saint-Gelais, seigneur de Lansac, baron de La Mothe-Saint-Héray (1512–1589), francouzský politik a diplomat, zahájil svou kariéru již za vlády Jindřicha II. jako guvernér jeho synů Františka a Karla, pověřen diplomatickými misemi v Anglii (1551), v Říši (1552), u papeže (1552, 1553–1554, 1555–1556), ve Španělsku (1564); blízký spolupracovník Kateřiny Medicejské, člen Královské rady a surintendant financí. Jeho korespondence představuje pramen pro dějiny náboženských válek: Saint-Gelais, L. de, *Correspondance politique*, ed. M. Ch. Sauzé de Lhoumeau, Paris, 1904.

¹⁶⁴ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 32.

¹⁶⁵ Condé, *Mémoires*, s. 164.

¹⁶⁶ Celkem se jednalo asi o 3000 jezdců a 4000 pěšáků. Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 407.

¹⁶⁷ Srv. Bastard d'Estang, L. de, *Vie de Jean de Ferrières, vidame de Chartres, seigneur de Maligny, Auxerre*, 1858.

s Cecilem postavila proti a královna nabídla prostřednictvím vyslance Throckmorta pouze mediaci mezi bojujícími stranami. S vývojem událostí ve Francii se změnil i názor Alžbětiných rádců: hugenoti mohli s anglickou podporou vytvořit protiváhu guisovské moci ve Francii a tím i oslabit jejich vliv ve Skotsku. Navíc se skýtala možnost znovu získat ztracené Calais. Již 17. dubna 1562, tedy dříve než vyšel návrh ze strany francouzských protestantů, psal sir Nicolas Throckmorton Cecilovi, že „s našimi protestantskými přáteli musí být jednáno se strohostí i jemností.“¹⁶⁸ Pokud by však zasáhlo Španělsko, Kateřina Medicejská „by mohla být přesvedčena k vydání Calais, Dieppe, Le Havru, možná všech tří.“¹⁶⁹ Do Anglie se vypravil jeden z jeho spolupracovníků, sir Henry Middlemore, v doprovodu tajného agenta Châtillonů, aby sondoval situaci.¹⁷⁰ Alžbětini rádcí se k protestantskému návrh nestavěli jednotně. Zatímco její nejbližší spolupracovník William Cecil se k záležitosti stavěl spíše chladně a prosazoval ve prospěch hugenotů zásah německých žoldnéřů placených anglickou Korunou, hlavním obhájcem projektu anglické účasti v bojích se stal vedle Throckmorta Alžbětin favorit Leicester¹⁷¹ jehož W. T. MacCaffrey označuje za „vůdčího ducha celé akce.“¹⁷² Navázal kontakty se Châtillonoy již v zimě předcházejícího roku a od května 1562 se aktivně účastnil prvních jednání

¹⁶⁸ Kinney, Elizabethan Backgrounds, s. 74

¹⁶⁹ Kinney, Elizabethan Backgrounds, s. 74.

¹⁷⁰ MacCaffrey, W. T., The Shaping of the Elizabethan Regime, Elizabethan Politics, 1558 – 1572, Princeton, New Jersey, 1968, s. 125.

¹⁷¹ Robert Dudley, Earl of Leicester (1532-1588), šestý syn lorda protektora za vlády Edvarda VI., Warwicka (John Dudley, od r. 1547 Earl of Warwick, od r. 1551 Duke of Northumberland; 1502-1553), patřil mezi nejbližší přátele a spolupracovníky královny Alžběty. V roce 1562 se stal členem Rady, v níž zastával spolu s Walsinghamem ostře protestantské a v zahraniční politice prohugenotské a antišpanělské postoje, což vyvolávalo střety s opatrnějším a umírněnějším Cecilem-Burghleym. V roce 1564 mu královna udělila titul Earl of Leicester. V roce 1585 mu Alžběta svěřila vrchní velení nad anglickými vojsky v Nizozemí, kde jej síce stavy jmenovaly guvernérem Spojených provincií, ale z hlediska vojenského naprosto selhal. V listopadu 1587 jej královna odvolala, ale v roce 1588 mu svěřila velení části loďstva v blížícím se střetnutí s Armadou. Vítězství nad španělským vojskem se však již nedožil. Srv. Např. Kendall, A., Robert Dudley, Earl of Leicester, Cassell, 1980; Adams, S., Leicester and the Court: Essays on Elizabethan Politics, Manchester, 2001.

¹⁷² MacCaffrey, The Shaping of the Elizabethan Regime, 1968, s. 126.

s protestanty v Londýně. Do Francie se tajně vypravili jeho spolupracovníci Henry Killigrew, Edward Horsey a Thomas Leighton. Kolem poloviny července zahájila Anglie vojenské přípravy k vyloštění, jednání s hugenotskými vyslanci se však protáhla o další dva měsíce. Ještě 30. srpna 1562 psal významný protestantský právník Hotman městské radě v Bernu: „Anglická královna vyslala do říše jednoho ze svých zástupců, Heinricha Nolze. [...] Má v úmyslu připojit se k jednomu z našich princů ve spravedlivém boji. Ostatně, do jednoho města v Normandii se již chystá její armáda, přičemž toto město má jí zůstat jako zástava, což se jí nikdo neodvážil přislíbit.“¹⁷³ Hotmanovo „což se jí neodvážili přislíbit“ dobře ukazuje, že i některým hugenotům se zdála myšlenka vydání francouzského města (jakkoli Hotman ve svém listu jej konkrétně nejmenuje) tradičnímu nepříteli francouzského státu příliš odvážná.

Anglická panovnice mohla argumentovat obavou o bezpečí svého státu, jemuž bylo třeba zabránit všemi prostředky: „Její veličenstvo [...] obávající se vzhledem k rostoucím nepokojům ve Francii, že nejen tomuto království hrozí zkáza skrze jeho rozpolcení, jak tomu nyní je; avšak že i zbytek křesťanstva a především její vlastní království, obojí k tomu tak blízko, a s ohledem na ty, kteří byli hlavními viníky a stranami v těchto bojích, by mohlo též být vystaveno nepokojům a ohrožení.“¹⁷⁴

Dne 20. září 1562 byla v Hampton-Court uzavřena smlouva. Alžběta slíbila francouzským protestantům 6000 mužů a 100 000 écu. Condé a Coligny jí za to vydali Le Havre jako zástavu na restituci Calais, jež mělo být navrženo zprostředkováním prince z Condé. Současně měla Alžběta dostat 140 000 écu jako náhradů výdajů na tažení. „Nejjasnější Královna slíbila navrátit město Le Havre se vším okolím do rukou Nejjasnějšího Francouzského Krále,

¹⁷³ Darestre, R., François Hotman, sa vie et sa correspondance, Revue historique, 1876, III, s. 41.

¹⁷⁴ Kinney, Elizabethan Backgrounds, s. 78.

a to co nejdříve [...] úsilím prince de Condé, zároveň město Calais s dalšími jemu přináležejícími územími bude navraceno do rukou Nejjasnější Anglické Královny podle smluv, jež byly uzavřeny v Cateau-Cambrésis [...] za předem stanovenou sumu sto čtyřiceti tisíc korun bez jakýchkoli průtahů.¹⁷⁵ Velitelem vojska jmenovala v říjnu 1562 po určitém váhání Dudleyho staršího bratra Ambrose.¹⁷⁶ Anglické jednotky se měly vylodit v Dieppe a postupovat k Rouenu, který dobylo 26. října po dvouměsíčním obléhání královské vojsko v čele s Antoinem de Bourbon; v zajetí se zde ocitl zraněný Dudleyho přítel Henry Killigrew. Počátkem listopadu Angličané ovládli Le Havre a Dieppe. Zaskočil je však rychlý vývoj událostí: brzy po Rouenu padlo do katolických rukou Dieppe, Condé neuspěl s obléháním Paříže (26. listopadu – 10. prosince 1562), dne 19. prosince jej zajal François de Guise u Dreux. Oslabení hugenoti začali bez ohledu na anglické spojence jednat o míru.¹⁷⁷

Ostatně, anglická okupace Le Havru vyvolala bouři nevole mezi francouzskými katolíky i hugenoty. Condé a Coligny, kteří byli obviňováni ze zrady národních zájmů, se bránili tím, že o závazku navrátit Calais (jenž představoval plnou třetinu smlouvy!) nevěděli a že jejich vyjednávači přestoupili své instrukce. Alžběta se pokusila vyvinout na protestantské předáky nátlak. Dne 14. prosince 1562 zaslala mimořádnému vyslanci Throckmortonovi¹⁷⁸ kopie všech článků smlouvy týkajících se anglické držby Le Havru. Žádala jej, aby dále jednal s princem z Condé a Colignym a přesvědčil je „ať jednají s námi, kteří jsme

¹⁷⁵ Cit. dle: Marchand, C., *Le traité des Huguenots avec les Anglais en 1562*. *Revue des questions historiques*, 1905, XXXIII, s. 193.

¹⁷⁶ Ambrose Dudley, od 1564 Earl of Warwick (1528-1590). Po neúspěšném pokusu Warwicka prosadit v roce 1553 na uprázdněný anglický trůn svou snachu lady Jane Grey skončil v Toweru. S bratry Henrym a Robertem unikli popravě, vstoupili do vojska Marie Tudorovny a bojovali v roce 1557 u Saint-Quentinu (Henry zde padl). Za tyto služby získali v roce 1558 zpět rodové državy.

¹⁷⁷ Srv. MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 132 a n.; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 403 a n.

¹⁷⁸ Jako stálý vyslanec ve Francii působil od listopadu 1561 Sir Thomas Smith. Sir Nicolas Throckmorton přicestoval, aby vyjednával s hugenoty.

se kvůli nim vystavovali nebezpečí, že porušíme smlouvu [z Cateau-Cambrésis] a ohrozili své dobré vztahy s francouzským i španělským králem zároveň.“¹⁷⁹

Mírem s hugenoty v březnu 1563 si Kateřina Medicejská uvolnila ruce k vyhnání Angličanů z Le Havru. Na její stranu se postavil i Condé. V depeši z 5. května 1563 informoval Middlemore Cecila o Condého plánu přesvědčit „s použitím všech prostředků“ Malignyho, aby popřel svůj souhlas se smlouvou. Pokud se týče druhého vyjednavatele, Roberta de La Haye, Condé se domníval, že „bude poslušným děckem a rozhodne se k tomu bez většího odporu.“¹⁸⁰ Poté měl Condé veřejně vystoupit s protestem, že neznal ani neschválil daná ustanovení. Condé věděl, že Alžběta text smlouvy, kterou má v rukou, nezveřejní. Dala by tím francouzskému králi důkaz o svém nepřátelství a ztratila by v souladu s ustanoveními smlouvy z Cateau-Cambrésis práva na restituci Calais.¹⁸¹

V červnu 1563 oblehlo francouzské vojsko v čele s konetáblem Montmorencym Le Havre, obléhání se zúčastnil i Louis de Condé. Francouzi postavili vojsko o síle 40 000 mužů proti slabé, morem zdecimované anglické posádce, již špatné počasí neumožnilo posílit po moři. Zraněný Warwick kapituloval 26. července 1563. Do Londýna se počátkem následujícího roku vypravil mimořádný vyslanec Michel de Castelnau,¹⁸² sám účastník bojů

¹⁷⁹ Marchand, *Le traité des Huguenots avec les Anglais*, s. 194.

¹⁸⁰ Middlemore Cecilovi, 5. května 1562, Marchand, *Le traité des Huguenots avec les Anglais*, s. 194-195.

¹⁸¹ Smlouva z Cateau-Cambrésis zahrnovala v otázce Calais klauzuli, že ta strana, která by byla příčinou obnovení války, ztratí svá práva na město. Srv. Champion, P., *Charles IX., La France et le contrôle de l'Espagne*, Paris, 1939, 1.díl, s. 56.

¹⁸² Michel de Castelnau-Mauvissière, sieur de Joinville (1517-1592), šlechtic z oblasti Touraine. Bojoval ve válkách v Itálii, po porážce Francie u Saint-Quentin zahájil diplomatickou kariéru, účastnil se mimo jiné mírových jednání v Cateau-Cambrésis. Byl pověřován diplomatickými misemi v Anglii, Skotsku, Říši, Piemontu, Nizozemí, Římě. V letech 1561-1562 působil jako vyslanec ve Skotsku, v roce 1564 vyjednal v Londýně mír z Troyes a v roce 1572 jednal o sňatku Alžběty s Henrim d'Anjou. V roce 1576 vystřídal La Mothe-Fénélon na postu francouzského vyslance v Anglii, který musel opustit v roce 1585, když vyšly najevo jeho úzké kontakty s Marií Stuartovnou a katolickou opozicí ve Skotsku. Zbytek života strávil v ústraní. Během svého působení na postu rezidenta v Anglii sepsal výtečné paměti, které pokrývají období let 1559-1570. Srv. *Mémoires de Michel de Castelnau*, ed. Le Laboureur, Bruxelles, 1731 (dostupné též v elektronické podobě na stránkách Francouzské národní knihovny – www.bnf.fr v Petitotově vydání z roku 1823). Jeho působení v Anglii popisuje Hubault, G., *L'Ambassade de Michel Castelnau en Angleterre*, Paris, 1856.

o Le Havre, aby sjednal podmínky míru. V dubnu 1564 celou záležitost uzavřela smlouva z Troyes, „za čestných a rozumných podmínek,¹⁸³ v níž se Alžběta vzdala Le Havru, stejně jako svých nároků na navrácení Calais, a to za 120 000 écu splatných do tří let.¹⁸⁴

Vzhledem k tomu, že do roku 1567 Francie určenou sumu nesplatila, pokusila se Alžběta o získání Calais ještě jednou. Jednáním pověřila bývalého vyslance ve Francii sira Thomase Smithe. Smith přijel do Paříže koncem března, Karel IX. však stále oddaloval setkání. Dne 18. dubna anglický vyslanec sir Henry Norris¹⁸⁵ informoval Leicestera, že Francouzi nehodlají Calais vrátit ani zaplatit slíbenou částku. Teprve počátkem května udělil Karel IX. Smithovi audienci, na níž vyslanec přednesl anglickou žádost. Král po poradě s Radou oznámil, že město nevydá, neboť anglický zásah v Le Havru znamenal porušení smlouvy z Cateau-Cambrésis. Alžběta I. po určitém váhání na uplatnění svých nároků rezignovala a Calais zůstalo ve francouzských rukou; de iure potvrdil tento stav Vervinský mír v roce 1598.¹⁸⁶ Přesto se Anglie nesmiřovala se ztrátou kontinentálního přístavu snadno, protože – jak vystihl benátský vyslanec Giovanni Correro – „Angličané, nemajíce na francouzském pobřeží přístav ani bezpečné místo k vylodění, nezmohou nic proti tomuto království, pokud je nepovolají a nepřijmou sami Francouzi....“¹⁸⁷ Ještě v roce 1568, během třetí náboženské války, psal Norris Cecilovi, že tentokrát by znovuzískání Calais nemělo být

¹⁸³ Proclamation against Hostilities to the French, Kinney, Elizabethan Backgrounds, s. 84.

¹⁸⁴ Devèze, Les guerres de religion, s. 95.

¹⁸⁵ Sir Henry Norris (1525-1601), šlechtic z oxfordského hrabství vystřídal v roce 1567 na postu anglického vyslance ve Francii zemřelého Cecilova švagra, Sira Thomase Hobyho. Jeho nezkušenost v diplomacii ho předurčila spíše k roli pozorovatele, k velké nespokojenosti bývalého vyslance Throckmorta, který navrhl Cecilovi nahradit jej Henry Killigrewem, který by dokázal lépe říkat „o královně nějaké příjemné věci“. Srv. MacCaffrey, The Shaping of the Elizabethan Regime, s. 222 a 268-269.

¹⁸⁶ Champion, P., Charles IX, I., 1939, s. 56-59.

¹⁸⁷ Tommasco, M. N., Relations des ambassadeurs vénitiens sur les affaires de la France au XVIe siècle, 2 díly, Paris, 1838, II, s. 175 a n.

opomenuto. Státní sekretář Villeroy¹⁸⁸ vyjádřil v únoru 1569 obavu, že Alžběta chystá tažení do Calais; šlo však o planý poplach.¹⁸⁹ Možnost získání Calais či jiného kontinentálního přístavu (Dieppe, Brest aj.) zvažovali angličtí politici znovu v 90. letech, kdy se Jindřich IV. v boji s Ligou a Španělskem dostával do krajní finanční i materiální tísně a anglickou pomoc nutně potřeboval.

Události z let 1562-1564 přiměly Alžbětu k přehodnocení politiky vůči Francii. Podporovala i nadále hugenoty, neboť pro Anglii bylo výhodné využívat je jako nátlakové skupiny na francouzskou vládu; vnitropolitický boj ve Francii poutal pozornost Španělska a snižoval nebezpečí španělského zásahu proti Anglii. Nicméně, až do nástupu Jindřicha IV. Alžběta již nikdy neposkytla hugenotům otevřenou vojenskou pomoc – oficiálně se jednalo pouze o „dobrovolnické jednotky“ – a udržovala korektní vztahy s francouzským královským dvorem.

Také ve vztahu Kateřiny Medicejské k Anglii došlo ke změně. První náboženská válka zřetelně ukázala, že ozbrojený konflikt protestantů s katolíky nezůstane izolovanou vnitropolitickou záležitostí, ale přinese eventualitu zásahů ze zahraničí: „Jak se může taková země ubránit, když se k nám Angličané a jiní cizinci snadno dostanou po moři?“, posteskl si po skončení války Blaise de Monluc.¹⁹⁰ Usilovala proto s ještě větším důrazem než před vypuknutím válek o smírné řešení náboženských sporů. Politika tolerance se odrazila i ve vztazích s Anglií a Španělskem. Postupně přestala s podporou Marie Stuartovny iniciovanou Guisy a upustila od projektu jejího sňatku s Karlem IX.

¹⁸⁸ Nicolas de Neufville, seigneur de Villeroy (†1617), byl jedním ze čtyř státních sekretářů, členů královské kanceláře, kteří podle reformy Jindřicha II. z roku 1547 zodpovídali za administrativní správu jedné čtvrtiny království. Svůj úřad zastával v letech 1567-1588, kdy upadl u Jindřicha III. v nemilost pro své spojení se Svatou Ligou, a pak znovu za Jindřicha IV. a Ludvíka XIII. v letech 1594-1617. Podrobněji srv. Michaud, H., *La Grande Chancellerie de France et les Écritures royales au XVIe siècle*, Paris, 1967, s. 132.

¹⁸⁹ Dopis Norrisi Cecilovi z 2. září 1568, Sutherland, N. M., *The Massacre of St Bartholomew*, s. 68 (v pozn.)

¹⁹⁰ Monluc, *Commentaires*, s. 582.

Vývoj anglo-skotských vztahů zůstal čistě britskou záležitostí bez zásahů francouzské Koruny.¹⁹¹

SCHŮZKA V BAYONNE A UDÁLOSTI V NIZOZEMÍ

V červnu a červenci 1565 (15. června – 2. července) se ve francouzském Bayonne setkala Kateřina Medicejská se svou dcerou Isabellou z Valois.¹⁹² Španělskou královnu doprovázel vévoda z Alby vybaven podrobnými instrukcemi od svého panovníka. Ačkoli oficiálně se jednalo o setkání matky s dcerou (ostatně poslední, protože Isabella v roce 1568 zemřela při porodu), na pozadí okázalých slavností měl vévoda za úkol vést s Kateřinou politická jednání o náboženské situaci ve Francii. Žádal zrušení svobody vyznání pro protestanty, aby „vyhnala z Francie tu zlořečenou sektu“,¹⁹³ a nabídl královně-matce jménem Katolického Veličenstva francouzsko-španělskou alianci proti kacířům. Mohl se plně spolehnout na proguisovskou kliku ve Francii.¹⁹⁴ Kateřina si nepřála španělské vměšování do vnitřní politiky. V otázce náboženství zůstala neústupná, sdělila vévodovi, „že se tím již zabývá [...] a že postupně dává věci do pořádku“ a slíbila, že „vše vyřeší v krátké době a bez odkladů“,¹⁹⁵ a dala

¹⁹¹ Wernham, *Before the Armada*, s. 267.

¹⁹² Srv. Combes, F., *L'Entrevue de Bayonne de 1565*, Paris, 1882; La Ferrière, H. de, *L'entrevue de Bayonne*, *Revue historique*, XXXIV, 1883.

¹⁹³ Vévoda z Alby Filipu II., 21. června 1565; vyd. v *Papiers d'État du cardinal de Granvelle*, ed. Ch. Weiss, IX, Paris, 1852, s. 301-308, cit. dle *Archives de l'Occident*, sous la direction de Jean Favier, díl 3: Duchein, M., *Les Temps Modernes (1559-1700)*, Paris, 1995, s. 104-106.

¹⁹⁴ Již v červenci 1565 napsal kardinál lotrinský Granvellovi že existuje asociace Guisů a dalších předních šlechticů, jež si klade za cíl obnovit náboženskou jednotu země. Žádal o španělskou podporu. Srv. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 149.

¹⁹⁵ Filip II. kardinálu Pachecovi, svému vyslanci v Římě, 24. srpna 1565, vyd. v. Combes, F., *L'entrevue de Bayonne de 1565*, Paris, 1882; La Ferrière, H. de, *L'entrevue de Bayonne*, *Revue historique*, XXXIV, 1883, cit. dle Duchein, *Archives de l'Occident*, s. 106-108.

mu jen vágní slib zabývat se výsledky Tridentského koncilu.¹⁹⁶ Napětí mezi oběma státy ještě vzrostlo koncem téhož roku, kdy španělské vojsko zmasakrovalo francouzské kolonisty na Floridě a Filip II. zamítl Kateřininu žádost o reparace.¹⁹⁷ Ani anglo-španělské vztahy nelze v této době označit za ideální. Měsíc před schůzkou v Bayonne varoval Alžbětu její vyslanec u francouzského dvora, sir Thomas Smith, že existuje „nějaký komplot mezi papežem, španělským králem a skotskou královnou, prostřednictvím jejich vyslanců a také prý anglických papeženců.“¹⁹⁸

V srpnu 1566 vypukla revolta v sousedním Nizozemí.¹⁹⁹ Kateřina ji uvítala, protože se tak snížilo riziko španělských zásahů do francouzské politiky.²⁰⁰ Přes nátlak protestantů²⁰¹ se však rozhodla zachovat striktní neutralitu i po Albově příchodu do Nizozemí. Události v Nizozemí bezprostředně ovlivnily

¹⁹⁶ Devèze, *Les guerres de religion*, s. 99-100; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 42-43; La Ferrière, *Lettres de Catherine de Médicis*, II, úvod, s. LIX; Monluc, *Commentaires*, s. 586-587.

¹⁹⁷ V roce 1562 se vydala skupinka francouzských kalvinistů v čele s Jeanem Ribaultem do Ameriky. Usídlili se na Floridě a vytvořili zde kolonii, kde mohli svobodně vyznávat protestantsví. V roce 1565 však proti nim zasáhlo španělské vojsko a téměř všechny pobilo. Srv. Duchein, *Archives de l'Occident*, s. 820-823.

¹⁹⁸ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 45.

¹⁹⁹ Nizozemské provincie získali koncem 15. století Habsburkové v tzv. burgundském dědictví. Karel V. je v roce 1555 svěřil do správy svému synu Filipovi, budoucímu španělskému králi. Po jeho nástupu na trůn se staly součástí španělské monarchie. V první polovině 16. století se v Nizozemí začalo šířit reformní náboženství, především v Antverpách, Flandrech a Tourmaï s okolím. Politika hájící španělské zájmy, vláda „cizinců“ (guvernerka Markéta Parmská, kardinál Granvella) a rostoucí daňové zatížení vedly Nizozemce k odporu proti španělské nadvládě. V roce 1562 nizozemští šlechtici v čele s princem Vilémem Oranžským a hrabaty Egmontem a Hornem vytvořili ligu na obranu nizozemských zájmů. Dosáhli odvolání kardinála Granvelly. V roce 1566 se vznikla další liga ze zástupců střední šlechty. V jejím čele stál Oranžského bratr Ludvík Nassavský. Členové ligy předložili 5. dubna 1566 své požadavky guvernerce, dostalo se jim však jen výsměchu (byli označeni za žebráky, „les gueux“, odtud označení gézové). V srpnu 1566 vypuklo povstání v západních Flandrech a rozšířilo se po celém Nizozemí. Srv. např. Adams, J., *The Netherlands in the Sixteenth Century*, Cambridge, 1983; Edwards, K., *William the Silent and the Revolt of the Netherlands*, London, 1987; Essen, L., van der, Alexandre Farnese, prince de Parme, gouverneur général de Pays-Bas, 5 sv., Bruxelles, 1933-1937; Geyl, F., *The Revolt of the Netherlands, 1555-1609*, London, 1932; Parker, G., *Spain and the Netherlands, 1559-1609*, London, 1979; Parker, G., *The Dutch Revolt*, London, 1977; Rob, N. A., *William of Orange*, London, 1963.

²⁰⁰ Ke španělsko-nizozemským a francouzsko-nizozemským vztahům: *Correspondance de Philippe II sur les affaires de Pays-Bas*, ed. L. Gachard, Bruxelles, 1848-1879, 5 dílů; Lettenhove, Kervyn de, *Les Huguenots et les gueux, 1560-1585, Brugges, 1883-1885*, 6 dílů.

²⁰¹ Francouzští protestanti udržovali kontakty s nizozemskými souvěrci již před vypuknutím revolty. Španělé o jejich stycích věděli: v červenci 1566 informoval Granvella Filipa II. o korespondenci Hornova bratra barona Montignyho s příbuznými Châtillonů. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 149.

vnitropolitický vývoj ve Francii. Nebylo žádnou náhodou, že v době, kdy Alba zahájil persekuci nizozemské šlechty, vystupňoval kardinál lotrinský svou zastrašovací politiku vůči hugenotům. Mezi francouzskými protestanty se šířilo přesvědčení, že nizozemští kalvinisté a jejich francouzští souvěrci mají být vyhlazeni společně.²⁰² Hugenoti neznali průběh schůzky z Bayonne a měli pochopitelné obavy z jejich závěrů. Jejich dohady o připravovaném vyhlazení protestantů podpořilo Kateřinino odmítnutí rozpustit žoldnéřské vojsko určené původně k obraně hranic při Albově průchodu Savojskem, Franche-Comté a Lotrinskem.²⁰³ Nizozemské události ovlivňovaly francouzskou politiku nejen bezprostředně po vypuknutí revolty, ale dlouhodobě, především v období před bartolomějskou nocí a dále pak v osmdesátých letech 16. století v souvislosti s aktivitami nejmladšího syna Kateřiny Medicejské, François d'Alençon-Anjou.

V srpnu 1567 vstoupilo do Nizozemí španělské vojsko v čele s vévodou z Alby; Kateřina vyslala k nizozemsko-francouzským hranicím 6 000 švýcarských žoldnéřů. Guisovská klika vystupňovala zastrašovací politiku vůči hugenotům. Kardinál lotrinský získal velký vliv na krále, informoval znepokojenou anglickou královnu vyslanec Norris.²⁰⁴

V polovině září 1567 psal Norris Leicesterovi o znepokojivých pověstech, že Karel IX. se chystá odvolat edikt z Amboise a zveřejnit ustanovení Tridentského koncilu. Král ani jeho matka zřejmě neměli nic takového v úmyslu, nicméně již pouhé zprávy povzbudily katolíky k další aktivitě; hugenotští vůdci se stáhli do pozadí. Na politické scéně se začal objevovat mladší syn Kateřiny Medicejské, tehdy patnáctiletý Henri d'Anjou,²⁰⁵ jenž se ostře stavěl

²⁰² Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 439; Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 151.

²⁰³ Devèze, *Les guerres de religion*, s. 100.

²⁰⁴ Norris Alžbětě, srpen 1567. Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 57

²⁰⁵ Henri de Valois, duc d'Anjou (1551-89) se narodil jako třetí syn Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské. Byl přesvědčený katolík, přítel Henriho de Guise a kardinála lotrinského. Postupně se prosadil jako hlava katolické strany. Během druhé náboženské války stál formálně v čele královských vojsk, své první velitelské ostruhy získal v bitvách u Jarnacu a Moncontouru (které za něj ve skutečnosti vybojoval maršál

proti toleranční politice dvora a několikrát se dostal do ostrých střetů s kancléřem L'Hospitalem. V témže měsíci, září 1567, se sešla protestantská válečná rada v Colignyho sídle Châtillonu. Bylo dohodnuto předejít královu útoku proti protestantům. Hugenotští předáci plánovali zmocnit se osoby krále a přimět ho k jmenování Rady s převahou protestantů. Jejich pokus o převrat 26. září 1567, označovaný obvykle jako spiknutí z Meaux,²⁰⁶ „zlé a Francouze nehodné, horší než spiknutí z Amboise“²⁰⁷ však zcela ztroskotal. Dvůr byl předem varován a pod vojenskou ochranou švýcarské gardy přivolané ze Château-Thierry se přemístil ze zámku v Meaux do bezpečnější Paříže. Condé zablokoval přístupy do hlavního města a zahájil tak druhou náboženskou válku (září 1567 – březen 1568). „Občanské války, tak dlouho doutnající, rozhořely se nyní naplno,“ napsal 30. září Norris své panovnici.²⁰⁸ Kateřina s Hospitalem se pokusili vyjednávat, avšak hugenotské požadavky byly přemrštěné.²⁰⁹ Osvobozením Paříže regentka pověřila konetábla Montmorencyho. V bitvě u Saint-Denis 10. listopadu 1567 donutil hugenoty zvednout obležení, sám však utrpěl těžké zranění a dva dny poté zemřel. Condé a Coligny, posílení o falcké vojsko v čele s kurfiřtovým synem Janem Kazimírem, obsadili Chartres. Finanční tíseň, obavy z možného anglického

Tavannes). V roce 1567 získal titul generálního správce království (lieutenant général du royaume). V roce 1571 se jednalo o jeho sňatku s Alžbětou Anglickou, projekt však zkrachoval. Nesl pravděpodobně velkou část odpovědnosti za bartolomějský masakr. V roce 1573 byl zvolen polským králem. Hned následujícího roku však Polsko opustil, aby mohl usednout na francouzský trůn uprázdněný smrtí Karla IX. Byl inteligentní, schopný, pracovitý, ale zároveň nerozhodný a nestálý. Do vysokých úřadů dosazoval své oblíbence. Jeho vládu značně zkomplikoval vznik Katolické ligy v roce 1584 a sjednocení hugenotů pod Jindřichem Navarrským. Situaci se pokusil poněkud nešťastně vyřešit v roce 1588 vraždou Guisů v Blois. Sám zemřel rukou fanatického vraha Jacquese Clémenta o rok později. Oženil se s Louisou de Vaudémont příbuznou s Guisů, zemřel bez potomků jako poslední mužský příslušník rodu Valois. Srv. Chevalier, P., *Henri III*, Paris, 1985; Boucher, J., *La cour de Henri III*, Ouest-France, 1986; Champion, P., *La jeunesse de Henri III*, 2 díly, Paris, 1942.

²⁰⁶ Podrobněji např. *Mémoires de Henri de La Tour d'Auvergne, vicomte de Turenne puis duc de Bouillon*, ed. Michaud et Poujoulat, IIe série, Paris, 1838, s. 57-62; La Noue, *Discours politiques et militaires*, s. 676 a n.; De Thou, A. *Histoire universelle*, V, Paris, 1743, s. 353 a n.

²⁰⁷ Monluc, *Commentaires*, s. 610.

²⁰⁸ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 57.

²⁰⁹ Hugenoti požadovali náboženskou svobodu, vyhnání cizinců ze země (tento požadavek mířil proti Guisům a Kateřinovým italským rádcům), personální změny ve Státní radě a snížení daní. Srv. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 104-105.

zásahu²¹⁰ a přípravy na Aumalovu expedici do Skotska vedly Kateřinu k jednání s hugenoty. Dne 23. března 1568 byl podepsán „malý mír“ z Longjumeau, jímž znovu vstoupil v platnost edikt z Amboise bez omezení.²¹¹ Obě strany jej však považovaly jen za dočasný. „Ten zlý a malý mír, který přetrval jen šest měsíců byl mnohem horší [než válka] pro vyznavače reformovaného náboženství, jež zabíjeli v jejich domech, a oni se neodvažovali ještě bránit“, napsal protestant La Noue.²¹² „Ze zpráv, které obyčejně přicházely od dvora [...] jsem pochopil, že onen mír nebude mít dlouhého trvání.“ soudil katolík Monluc.²¹³

Druhá náboženská válka ukázala neudržitelnost toleranční politiky. L'Hospital upadl v nemilost a 24. května 1568 opustil kancelářský úřad, který zůstal následující dvě léta neobsazen a jeho pravomoci vykonával (jak bylo ostatně v případě neobsazení úřadu obvyklé) strážce pečeti (garde des sceaux) Morvillier.²¹⁴ Kateřina nastolila zdánlivě prošpanělský, silně katolický kurs. V nizozemských záležitostech zachovávala nadále neutralitu, ovšem výhodnou pro Španělsko.²¹⁵ Když se do Nizozemí vypravili hugenotští dobrovolníci v čele s Paulem de Mouvans a Françoisem de Coqueville. Regentka vyslala maršála Cossého,²¹⁶ aby je zastavil. V červenci královské vojsko porazilo hugenoty u Saint-Valéry, Coqueville skončil na popravišti.

²¹⁰ V lednu 1568 informoval Norris o obavách francouzských katolíků, že Condé očekává posily z Anglie, kde je připraveno loďstvo k zásahu. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 158.

²¹¹ Fontanon, *Les édits et ordonnances*, s. 289-291.

²¹² La Noue, *Discours politiques et militaires*, s. 712. François de La Noue (1531-1591), hugenotský vojevůdce a politik, pro svou chrabrost přezdívaný „Bras de fer“ (Železná ruka) či „protestantský Bayard“, blízký spolupracovník Colignyho, později věrný přívržence Jindřicha IV. V únoru 1569 jmenován guvernérem La Rochelle a provincií Poitou, Aunis a Saintonge. Přežil bartolomějský masakr, ale musel nuceně přestoupit ke katolictví. Na podzim 1572 neúspěšně vyjednával jménem krále se vzbouřeným La Rochelle. V únoru 1574 se znovu přihlásil k protestantství, zorganizoval „masopustní“ vzpouru v Poitou a zahájil tak 5. náboženskou válkou. Jeho *Discours politiques et militaires* (1587) představují vynikající pramen pro první tři náboženské války. Srv. Hauser, H., *François de La Noue*, Paris, 1894.

²¹³ Monluc, *Commentaires*, s. 629.

²¹⁴ Jean de Morvillier, biskup orleánský, umírněný katolík, spolupracovník Kateřiny Medicejské.

²¹⁵ Srv. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 107.

²¹⁶ Artus de Cossé, sieur de Gonnort (†1582), mladší syn Reného de Cossé a Charlotte Gouffierové. Účastnil se válek v Itálii, působil jako guvernér Mët (1552), Marienbourgu (1554), bojoval s Jindřichem II.

Ze strachu před kalvinistickým nebezpečím vytvářeli katolíci v provinciích již od roku 1567 protihugenotské asociace a ligy,²¹⁷ jež postupně – i přes jejich zákaz lungjumeauským mírem – získávaly širší zázemí a nabývaly na agresivitu. Šířily se zprávy o spiknutí usilujícím o život hugenotských předáků vycházejícím z katolických špiček a majícím mezinárodní podporu. Lze obtížně posoudit, do jaké míry měly reálný podklad, nicméně faktem zůstává, že např. v červenci 1568 informoval španělský vyslanec Alava, že se zúčastnil jakéhosi jednání „usilujícího o smrt prince z Condé“²¹⁸ za přítomnosti kardinála lotrinského. Coligny se po zprávách o chystaném útoku na svou rodinu přesunul v srpnu 1568 do La Rochelle následován La Rochefoucaudem²¹⁹ a Condém. Brzy po něm přišla do tohoto hugenotské přístavu také navarrská královna Jeanne d'Albret s oběma dětmi.²²⁰ Colignyho starší bratr, kardinál Odet de Châtillon opustil Francii a 8. září 1568 přicestoval se zprávami o spiknutí proti anglické panovnici do Londýna, kde se mu dostalo velmi dobrého přijetí u samotné královny. V Anglii zůstal jako zástupce hugenotů až do své – patrně nepřírozené²²¹ – smrti v roce 1571.²²²

v Piemontu (1555); za vlády posledních Valois zastával nejrůznější dvorské úřady, mj. se stal surintendantem financí v roce 1563. V roce 1566 povýšen na hraběte ze Secondigny, o rok později jmenován maršálem Francie. Bojoval u Saint-Denis, Moncountouru, Arnay-le-Duc, La Rochelle. V roce 1574 uvězněn v Bastille kvůli účasti na Alençonově spiknutí, načas v nemilosti. V roce 1581 pověřen mimořádnou misí do Anglie u příležitosti sňatkového projektu mezi Alžbětou a Alençonem.

²¹⁷ V Châlону-sur-Saôn, Beaune, Tournus, Limoges, Bourges, Orleánsu, Anger, Troyes, Le Mansu a dalších místech království. Srv. např. Leclerc, J. *Aux origines de la Ligue (1561 – 1570)*, Études, Paris, 1936.

²¹⁸ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 451.

²¹⁹ François, comte de La Rochefoucauld et de Roucy, prince de Marsillac (†1572), jedna z obětí bartolomějského masakru, pocházel ze starého šlechtického rodu z Poitou. Účastnil se válek v Itálii, poprvé se vyznamenal v r. 1554 při obležení Mét, zajat u Saint-Quentinu, kde bojoval s Colignym. Díky svému druhému sňatku s Charlotte de Roye se stal švagrem Condého. Přiklonil se k reformovanému náboženství, bojoval u Dreux, Jarnacu a La Roche-Abeille.

²²⁰ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 166 a n.

²²¹ Srv. La Mothe-Fénélon, B. de Salignac de, *Correspondance de La Mothe-Fénélon, ambassadeur de France en Angleterre de 1568 à 1575*, Paris-London 1838-40, 7 dílů. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 13. března 1571, IV., s. 29 a n.

²²² Srv. Atkinson, E. G., *The Cardinal of Châtillon in England*, London, 1890.

Dne 28. září 1568 vstoupil v platnost edikt ze Saint-Maur, „věčný a neodvolatelný“, rušící ustanovení míru z Longjumeau. Lze jej označit za nejostřejší antiprotestantský edikt od počátku náboženských válek a znamenal de facto přijetí opatření navrhovaných v Bayonne.²²³

V říjnu 1568 vypukla třetí náboženská válka. Královské vojsko v čele s mladým vévodou z Anjou a maršálem de Tavannes²²⁴ zvítězilo 3. března 1569 v bitvě u Jarnacu v Angoulême, po níž byl surově zavražděn zajatý Louis de Condé. Nominálním vůdcem hugenotů se stal jeho synovec, teprve patnáctiletý Jindřich Navarrský.²²⁵ Hugenotskou odvetu přinesla bitva u La Roche-L'Abeille v Limousinsku 25. června 1569, kde vítězové doslova zmasakrovali na pět set katolických arkebuziřů. Bitva u Moncontouru v Guyenne 3. října téhož roku však znamenala další porážku protestantů. Zraněný Coligny se stáhl do Languedoku, aby zde během zimy zreorganizoval armádu a mohl se vydat na Paříž.

V katolickém táboře se začala projevovat rozpolcenost mezi radikálními katolíky (v čele s kardinálem lotrinským) a královským dvorem zastávajícím mírnější stanoviska. Královští generálové (Tavannes, Biron, François de Montmorency²²⁶) vedli válečné operace prakticky nezávisle na velitelích

²²³ Rušil svobodu vyznání, katolicismus se stal jediným povoleným náboženstvím ve Francii. Protestanté měli odejít z úřadů a škol, pastoři do 14 dnů opustit zemi. Srv. Fontanon, *Les édits et ordonnances*, s. 292-294.

²²⁴ Gaspard de Saulx, seigneur de Tavannes (1509-1573), francouzský maršál, vynikající vojevůdce. Již v roce 1568 založil v Burgundsku, kde působil jako guvernér, jednu z prvních katolických lig. Nepatřil však ke guisovské klice, jako spíše k přívržencům Kateřiny Medicejské. Některé prameny (*De furoribus gallicis*) jej označují za strůjce bartolomějského masakru. Z jeho dvou synů Guillaume spolupracoval s Jindřichem Navarrským, mladší Jean, autor slavných pamětí, naopak bojoval v řadách Ligy; Jindřichovi IV. se podřídil až v roce 1595, oplátkou získal maršálskou hůl a 12 tisíc écu. Srv. Tavannes, J. de Saulx, vicomte de, *Mémoires*, ed. J. F. Michaud, Paris, 1866.

²²⁵ Z této pozice napsal v prosinci téhož roku, zjevně z popudu matky, Williamu Cecilovi s poděkováním anglické královně za pomoc, již poskytla hugenotům, a rovněž saskému kurfiřtovi Augustu Zbožnému. Xivrey, B. de, *Recueil des lettres missives de Henri IV*, Paris, 1843, 9 dílů, VIII, Suppl., s. 5 a n.

²²⁶ Armand de Gontaut, baron de Biron (1524-1592), maršál Francie, syn katolíka Jeana de Gontaut-Biron a protestantky Renée-Anne de Bonneval, pocházel ze starého šlechtického rodu z Dordogne. Byl vychován protestantsky, avšak v dospělosti konvertoval ke katolictví. Jako umírněný katolík patřil k blízkým spolupracovníkům Kateřiny Medicejské. Po smrti Jindřicha III. se připojil k Jindřichovi IV. a padl v bojích proti Lize. Jeho syn Charles de Gontaut, duc de Biron (1562-1602) bojoval zpočátku po boku Jindřicha IV., avšak později se zapojil do ligistického hnutí, účastnil se komplotů proti svému panovníkovi a zemřel na popravišti. François duc de Montmorency (1530-1579), francouzský politik a diplomat, nejstarší syn konetábla Montmorencyho a Madeleine de Savoie, guvernér Ile-de-France a Paříže, od 1559 maršál

guisovských (Aumale, Nemours²²⁷). Rozkol zasáhl také Královskou radu. Umírnění katolíci se klonili k myšlence jednat s protestanty a ještě nedávno všemocný kardinál musel čelit silné opozici.²²⁸ Coligny se po vítězné bitvě u Arnay-le-Duc v červnu 1570 přesunul do La Charité-sur-Loire a mohl tak bezprostředně ohrozit Paříž. V průběhu července – srpna 1570 Guisové museli opustit svá prominentní místa v králově okolí a umírnění katolíci zahájili mírová jednání. Završil je 8. srpna 1570 podpis ediktu ze Saint-Germain-en-Laye, „boiteuse et mal assise“,²²⁹ který přinášel protestantům značné ústupky.²³⁰

Francie, patřil rovněž k předním umírněným katolíkům. V roce 1574 byl za údajnou účast na spiknutí proti Karlu IX. zadržen a strávil rok a půl ve vězení. Oženil se s Diane de France, nelegitimní dcerou Jindřicha II. a slavné Diane de Poitiers. Srv. Ruble, A. de, François de Montmoreney, Mémoires de la Société de l'histoire de Paris, VI, 1880, s. 200-289; Gontaut-Biron, A. de, Correspondance inédite (1560-1591), ed. E. de Barthélemy, Bordeaux, 1874.

²²⁷ Claude de Lorraine, duc d'Aumale (1526-1573), třetí syn Clauda (Klaudia) Lotrinského a Antoinetty de Bourbon, vyznamenal se v bojích v Itálii (např. v r. 1551 v Piemontu), v r. 1558 se účastnil pod velením staršího bratra Františka dobytí Calais. Oženil se s Louise de Brézé, mladší dcerou slavné Diane de Poitiers. Jeden z předních katolických velitelů počátků náboženských válek: zabit v březnu 1573 při obléhání La Rochelle. Jacques de Savoie, duc de Nemours, comte de Genevois, marquis de Saint-Sorlin (1531-1585), účastnil se italských válek a náboženských válek na straně katolické. Svým sňatkem s Annou z Este, vdovou po Františku z Guise v r. 1566 spojil svůj osud s Guisy.

²²⁸ Srv. např. Garrisson, J., La Saint-Barthélemy, Bruxelles, 1987, s. 37 a n.; Sutherland, The Huguenot Struggle, s. 176-7; Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 457.

²²⁹ Katolíci mír označili posměšně za „hrbatý a nepevný“, protože z královské strany ho vyjednal hrbatý Gontaut-Biron (boiteux) a pan de Malassise. Za protestanty jednal Charles de Téligny a Jean de Laffin, seigneur de Beauvoir-La Noële, budoucí vyslanec Jindřicha IV. v Anglii.

²³⁰ Edikt přiznával protestantům svobodu svědomí. Protestantké bohoslužby povoloval v domech nejvyšších královských úředníků, v místech, kde se konaly do 1. srpna 1570 a v předměstích dvou měst každého místodržitelství (gouvernement). Zaručoval protestantům stejnou zvolitelnost do úřadů, škol a akademií. Navrazel jim zabavený majetek a odňaté úřady. Jako záruka, že bude edikt královskou mocí dodržován, přešly do rukou hugenotů na dva roky pevnosti Montauban, La Rochelle, Cognac a La Charité. Královští úředníci museli odpřisáhnout dodržování ediktu, parlamenty byly povinny jej zaregistrovat. Srv. Fontanon, Les édits et ordonnances, s. 300-304; La Ferrière, H., Troisième guerre civile et la paix de Saint-Germain, 1568 - 1570, Revue des Questions historiques, 1887, XI, s. 85 a n.

INTERNACIONALIZACE KONFLIKTU

Období druhé a třetí náboženské války přineslo další internacionalizaci konfliktu: trojúhelník anglo-francouzsko-španělských vztahů komplikovaný nizozemskou a skotskou otázkou se stával stále propletenější.

Marie Stuartovna se po smrti Františka II. v prosinci 1560 vrátila zpět do vlasti. V roce 1565 vedla nespokojenost s její vládou a jejím sňatkem s přesvědčeným katolíkem Darnleym²³¹ vedla skotské předáky Châtelherauta, Argylla a Murraye²³² k povstání. Většina protestantských lordů však zůstala stranou a povstalci byli navzdory Alžbětině tajné finanční podpoře poraženi. Po zavraždění Darnleyho a Mariině sňatku s Bothwellem²³³ povstali v červnu 1567 protestanti v čele s hrabětem Mortonem.²³⁴ Porazili královské vojsko u Carbery Hill. Bothwell uprchl, skotská panovnice se ocitla ve vězení a musela abdikovat ve prospěch svého třináctiměsíčního syna Jakuba VI. Regentem se stal Murray. V květnu příštího roku Marie uprchla do Anglie.²³⁵

Přibližně ve stejné době, v dubnu 1568, vypukly první boje v Nizozemí, 23. května dosáhl vůdce povstalců Vilém Oranžský spolu s bratrem

²³¹ Henry Stuart, Lord Darnley (1545-1567), po matce pravnuke Jindřicha VII. a pretendente skotského trůnu, druhý manžel Marie Stuartovny a otec Jakuba VI.

²³² Archibald Campbell, 5th Earl of Argyll (1530-1573), protestantský lord, později přívržence Marie Stuartovny. Zapletl se do Darnleyho vraždy. Bojoval za Marii u Langside v roce 1568. Roku 1573 skotský kancléř. James Stewart, 1st Earl of Murray (Moray; 1531-1570), levoboček Jakuba V. Stuarta, hrál významnou roli ve skotské reformaci. Ostře vystupoval proti Mariině sňatku s Darnleym. Po její abdikaci v roce 1567 se stal regentem za malého Jakuba VI. V roce 1570 byl zavražděn.

²³³ James Hepburn, 4th Earl of Bothwell (1536?-1578), zavraždil spolu s dalšími šlechtici Darnleyho na Kirk O'Field (9. února 1567) a v květnu téhož roku se oženil s Marií Stuartovnou.

²³⁴ James Douglas, 4th Earl of Morton (1516-1581), člen skotské Tajné rady a v letech 1563-66 lord kancléř. Napomáhal Darnleymu při vraždě Mariina údajného milence Rizzia, zapletl se do vraždy Darnleyho o rok později. V roce 1567 porazil Marii u Carbery Hill a o rok později u Langside. V letech 1572-1578 vykonával regentskou vládu za nezletilého Jakuba VI., svržen opozicí v čele s Argyllem a Athollem. V roce 1580 se znovu dostal k moci, ale v roce 1581 popraven za účast na Darnleyho vraždě.

²³⁵ K jejímu přijetí v Anglii podrobněji MacCaffrey, W. T., *The Shaping of the Elizabethan Regime*, kpt. X, s. 247 a n. Marie se těžko smířovala se ztrátou skotského trůnu. Během Norfolkova spiknutí v Anglii její přívrženci zavraždili v lednu 1570 Murraye a pokusili se o její restauraci. Rozhořela se občanská válka, v níž zvítězili protestanti vedení s hrabětem Marem (John Erskine, 2d Earl of Mar; 1558-1634) a Mortonem. Alžběta podpořila protestanty, uznala Maru regentem a Jakuba VI. králem.

Ludvíkem Nassavským prvního vítězství u Heiligerlee. Následná represe vrcholící popravou Egmonta, Horna a dalších šedesáti předáků 5. června vyvolala obavy hugenotů, že francouzský král proti nim zakročí tímž způsobem – neopodstatněné, protože podle španělského vyslance Francèse Alavy prý královna matka prohlásila, že bude s hugenoty nakládat tímž způsobem.²³⁶ V Nizozemí se zvedla vlna kalvinistické emigrace. Vilém se uchýlil hledat pomoc do Říše, Ludvík a další našli útočiště ve Francii. Zde přirozeně navázali intenzivní kontakty se svými souvěrci; již v dubnu 1568 psal Alava o dohodě mezi nimi. V srpnu Coligny a Condé podepsali spojeneckou smlouvu s Vilémem Oranžským. Podle této „svaté aliance“²³⁷ měla každá ze smluvních stran povinnost přijít na pomoc druhé v případě ohrožení a „vyslanou pomoc zaplatí ta, která o ni požádala.“ A skutečně, když počátkem října 1568 vypukla třetí náboženská válka ve Francii, poskytli Colignymu spojenci vojenskou pomoc: dne 17. listopadu 1568 vpadly jednotky Viléma Oranžského do Pikardie. Domácí konflikt tak hrozil přerůst v mezinárodní rozměr a královna-matka se obávala, aby „vévoda z Alby nevzkročil na francouzské území.“²³⁸

Nejen Paříž, ale i Madrid sledoval sílicí propojení francouzských a nizozemských záležitostí a spolupráci hugenotů s gézy, ale také jejich kontakty s anglickou vládou. Filip II. nesouhlasil s politikou tolerance, jak ji praktikoval francouzský dvůr, naopak, doporučoval Kateřině „setnout hlavy“ hugenotům; jinak král přijde o svou korunu i život.²³⁹ Po smrti Condého v bitvě u Jarnacu radil

²³⁶ Alava Filipovi II., 13. června 1568; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 448.

²³⁷ „My, Louis de Bourbon, prince de Condé [...], Gaspard de Coligny, admirál Francie [...] a my, Guillaume de Nassau, prince d'Orange [...], majíce na paměti slávu Boží, věrnost a zavázanost našim vládcům, jež vidíme v zajetí špatných rádců, kterým dopřávají sluchu [...], tedy my, zváživše tyto skutečnosti, abychom vyřešili tuto nesnázi a zmařili úmysly těchto rádců, poté co jsme důkladně posoudili stav věcí a pochopili, že mají v úmyslu vyhladit pravé náboženství, jakož i šlechtu a další čestné muže [...] jsme slíbili jako urození a čestní lidé bránit, tak jak jsme povinni, slávu Boží, zisk a službu našich králů, veřejné blaho a svobodu náboženství, bez níž nemůžeme žít v míru [...]“ cit. dle Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 448.

²³⁸ La Ferrière, *Troisième guerre civile*, s. 85.

²³⁹ Filip II. Alavovi, 4. května 1568; cit. dle Jouanna, A., *La France au XVIe siècle*, s. 450.

francouzské straně ústy svého vyslance zbavit se také dalších hugenotských předáků, konkrétně Colignyho, Andelota²⁴⁰ a La Rochefoucaulda. Zavrhl však prozatím přímou angažovanost španělských sil v domácích bojích; když v červnu 1569 žádal Alba o svolení vstoupit s vojskem do Francie, aby vyřešil francouzské záležitosti a zajistil mu volnou ruku v Anglii, odmítl.²⁴¹ Kateřinina politika vůči Španělsku se vyznačovala určitou dvojznačností. „Nikdo nemá vyšší mínění o Katolickém Veličenstvu než Královna“, psal ve své relaci benátský vyslanec Giovanni Correro krátce před vypuknutím druhé náboženské války, „raději by viděla po svém boku španělského krále než všechny ostatní křesťanské vládcy dohromady.“²⁴² Ve skutečnosti zůstávaly francouzsko-španělské vztahy spíše napjaté, zkalené Filipovou podporou guisovské kliky a radikálních katolíků vůbec, ale i neustálými konflikty dvora se španělským vyslancem Alavou vrcholícími jeho odvoláním v roce 1571.²⁴³ Královna-matka si nemohla dovolit dostat se do otevřené opozice vůči svému silnějšmu sousedovi, na druhé straně se však nehodlala smířit se španělskými zásahy do vnitřních záležitostí francouzského státu. Když Filip II. nabídl počátkem srpna 1570 9000 mužů na pokračování

²⁴⁰ François Charles Henri de Coligny, sieur d'Anelot (1531-1569), nejmladší z tří bratrů Châtillonů, který jako první přijal reformované náboženství, jeden z nejlepších hugenotských velitelů, zemřel náhle během druhé náboženské války, zřejmě na otravu jedem.

²⁴¹ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 91.

²⁴² Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 21.

²⁴³ „Nikdy jsem nemluvil s člověkem tak pyšným a pohrdavým,“ psal o Alavovi v únoru 1571 ve své depeši Walsingham. Španělský vyslanec odmítal hovořit anglicky a komunikoval s ním výhradně ve španělštině. „Během svého pobytu zde trávil obvykle čas všemi možnými intrikami s mými vlastními poddanými a myslím, že se cítil vinným, a domníval se, že se to dostalo až k mým uším, takže odešel v přestrojení do Flander, aniž by se se mnou rozloučil,“ postěžoval si na Alavu Karel IX. svému vyslanci v Londýně. J.-L. Bourgeon o španělských vyslancích ve Francii napsal: „Vyslanci Katolického krále byli skutečnými špióny a připravovali armádám Filipa II. cestu k invazi; někteří po sobě zanechali písemnosti usvědčující z korupce osob, způsobu, jakým si kupovali svědomí lidí ve městech, v Parlamentu, u dvora, v armádě a v církvi. Filip II. finančně i jinak podporoval boj Guisů s rodem Montmorency a využíval lotrinského rodu v boji proti Bourbonům a Valois...“ Dlužno podotknout, že Anglie měla se španělskými vyslanci podobné zkušenosti. Bigotní katolíci Alvaro de la Quadra i Guerau de Spes se zapojili do spiknutí vůči královně, Bernardino de Mendoza byl ze stejných důvodů dokonce z Anglie vyhoštěn. Srv. Walsingham Cecilovi, 25. února 1571, Walsingham, F., *Mémoires et instructions pour les Ambassadeurs ou Lettres et Négotiations de Walsingham*, Amsterdam, 1700, s. 49; Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 30. listopadu 1571, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 279; Bourgeon, J.-L., *Charles devant la Saint-Barthélemy*, Genève, 1995, s. 33.

války proti hugenotům – evidentně jako poslední pokus zabránit uzavření saint-germainského míru – královna zdvořile, ale rezolutně odmítla.²⁴⁴

Také anglo-francouzské vztahy zůstávaly komplikované, na rozdíl od francouzsko-španělských relativně méně napjaté. Alžběta i většina jejích spolupracovníků se poučila z přehmatu v roce 1562, takže po uzavření calaiského problému v roce 1567 aktivně do francouzských záležitostí po boku hugenotů nezasahovala a její politika vůči nim zůstala spíše rezervovaná. Během třetí náboženské války se ozvaly v Radě hlasy, především ze strany Leicestera a Throckmorta, aby Anglie efektivně podpořila obranu strategicky a obchodně významného přístavu La Rochelle, kterého se hugenoti zmocnili v únoru 1568. Cecil však prosadil pouze limitovanou pomoc: larocheští hugenoti měli získat peníze i vojenskou pomoc, náhradou měli poskytovat víno a sůl. „Výměnu zboží“ zajišťovali na základě obchodní smlouvy s obyvateli města Merchants Adventurers, pouze výzbroj dopravovala královna na svých lodích pod velením admirála Wintera. Oficiálně se však vláda ke kontaktu s hugenoty neznala, Winter „střežil kanál proti pirátům“, Norris dostal instrukce jakoukoli anglickou pomoc protestantům zapřít, také královna se od ní při audiencích francouzského vyslance distancovala.²⁴⁵ I jinak se anglická panovnice nevzdala zcela podpory svých souvěrců, třebaže audience francouzského vyslance se nesly až monotónně v duchu neustálého ujišťování o vůli udržet mezi oběma státy mír a popírání podpory vzbouřenců proti francouzské Koruně. Když po bitvě u Jarnacu vyjádřil La Mothe-Fénélon obavy, zda královna „nechce vyhlásit válku“, protože si všiml podezřele častých návštěv spolupracovníků kardinála Châtillona, Cavaignese a pana Du Doict u dvora, dostalo se mu od Leicestera ujištění, že „[Alžběta] vám

²⁴⁴ Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 22.

²⁴⁵ MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 268 a n.; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, např. depeše králi z 25. března 1569, 17. dubna 1569, 11. července 1569, 27. července 1569, 5. srpna 1569 a další; díl I, s. 277, s. 308, díl II, s. 80, s. 97, s. 140.

válku nevyhlásí, pokud k ní nebude velmi silně provokována.²⁴⁶ Namísto vojenské pomoci se anglická vláda přikláněla spíše k finanční podpoře,²⁴⁷ avšak nikoli formou nezajištěných či nevratných půjček jako v době první náboženské války, ale především formou obchodní výměny či půjček dobře krytých. Ne každá žádost o půjčku byla vyslyšena: např. v květnu 1569 francouzský vyslanec s nepokrytou radostí informoval, že pana Puench de Paradaillan, kterého vyslala Jeanne d'Albret oznámit smrt svého švagra prince z Condé a který vedle „zdvořilých vzkazů od navarrské královny“ žádal také o vojenskou a finanční pomoc, přijala jej královna „s velkolepým přijetím svého poselství, ale naprostým odmítnutím poskytnout síly a peníze.“²⁴⁸ Alžběta umožňovala také odchod anglických dobrovolníků do Francie, prostředkovala verbování žoldnérů v Anglii, Říši a Nizozemí, výjimečně poskytla i přímou vojenskou pomoc. V takovém případě však zdůrazňovala, že nebojuje proti francouzské Koruně, nýbrž proti Guisům a jejich pomahačům,²⁴⁹ a Paříž se spokojila s vyjádřením protestů ústy svého vyslance v Londýně.

Situaci opět zkomplikoval vývoj událostí ve Skotsku. Útěk sesazené skotské královny před revoltou protestantských lordů do Anglie měl přirozeně mezinárodní rozměr: zatímco regent Moray doufal v podporu anglické vlády, jeho oponenti Hamiltonové navázali kontakt s Albou v Nizozemí a Guisy. Sama Marie si pohrávala s myšlenkou navrátit se do Skotska a chopit se znovu vlády, ať již s pomocí Alžběty, Španělska či francouzských katolíků. Zvažovala také možnost návratu do Francie, kde by se cítila bezpečněji.²⁵⁰ Její nárok

²⁴⁶ La Mothe-Fénélon, Correspondance, I, La Mothe-Fénélon Karlu IX., 25. března 1569, s. 277 a n.

²⁴⁷ La Mothe např. uvádí, že za rok 1568 anglická vláda poslala finanční pomoc souvěrcům do Říše a Francie v celkové výši 110 000 £. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 6. února 1569, La Mothe-Fénélon, Correspondance, I, s. 176.

²⁴⁸ La Mothe-Fénélon, Correspondance, I, La Mothe-Fénélon Karlu IX., 16. a 23. května 1569, s. 385 a 396.

²⁴⁹ Srv. např. depeše La Mothe-Fénélonu Karlu IX. z 5. července 1569, La Mothe-Fénélon, Correspondance, II., s. 70 a n.

²⁵⁰ MacCaffrey, The Shaping of the Elizabethan Regime, s. 247 a n.

na anglický trůn nepředstavoval sice pro Londýn bezprostřední hrozbu, mohl však posloužit jako záminka zahraničního vpádu. Plány v tomto směru vyvíjel především bratr Mariiny matky kardinál lotrinský, jenž se zajímal o skotské záležitosti již od vraždy lorda Darnleyho v roce 1567, kdy se pokoušel mimo jiné získat poručnictví na princem Jakubem. Nyní usiloval o vytvoření mezinárodní ligy francouzských katolíků, papeže, španělského krále a dalších katolických knížat; plánoval vyhladit hugenotské předáky doma a uspořádat tažení do Anglie.²⁵¹ Admirál Coligny varoval v červnu 1568 před spiknutím, jež mělo navrátit Marii na skotský a dosadit na anglický trůn; Alžběta měla zemřít rukou vraha. Zprávy potvrdil Colignyho bratr kardinál Châtillon, který signalizoval kontakty kardinála lotrinského s „různými soukromými osobami v Anglii, které by mohly plánovat nějaké povstání.“²⁵² Spiknutí nabralo jasnějších obrysů v létě téhož roku; Norris v červenci získal tajné informace z pařížského dvora, podle nichž se komplotu měli účastnit Guisové, jeden anglický lord, vévoda z Alby a španělský vyslanec Guereau de Spes, jenž přicestoval do Anglie 3. září oklikou přes Francii a Nizozemí. Ukázalo se, že vévoda Norfolk připravuje společně s konzervativci v Tajné radě a katolickými hrabaty ze severu odstranění Cecila a jeho přívrženců z Rady a zamýšlí rovněž sňatek s Marií Stuartovnou. Zdánlivě hrozivé spiknutí však ztroskotalo mnoha faktorech: uvěznění bývalé skotské královny v říjnu 1568, vypuknutí třetí náboženské války ve Francii v témže měsíci, opatrnosti papeže, rostoucí finanční tísní španělského krále²⁵³ a jeho nedůvěře vůči kardinálu lotrinskému, ale také eskalaci napětí v Nizozemí, jež

²⁵¹ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 166 a n.

²⁵² Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 163.

²⁵³ V zimě 1568 vyslal Filip II. Albovi do Bruselu flotilu s nákladem peněz vypůjčených od janovských bankéřů na zaplacení žoldu. Za ne zcela vyjasněných okolností se některé z lodí uchýlily do anglických přístavů a Alžběta dala - přes žádost španělského vyslance o jejich ochranu - náklad zabavit. Alba dal zabavit majetek anglických kupců v Nizozemí, anglická panovnice oplátkou zabavila španělský a nizozemský majetek na území svého státu. Krize vyvrcholila počátkem roku 1569, obě strany však daly najevo, že nechťejí otevřený konflikt, takže záležitosti se postupně potíchu urovnaly. Srv. Read, C., *Queen Elizabeth's Seizure of Alba's Pay Ships*, *Journal of Modern History*, V, 1933, s. 443 a n.

plně zaměstnalo vévodu z Alby, pravděpodobného velitele tažení do Anglie.²⁵⁴ Ještě vážnější hrozbu představovalo vření v silně katolických severních hrabstvích, kde nespokojenost s Alžbětinou církevní politikou, s vládou i obecně vzato s tudorovskou centralizací přerostla v povstání, jehož se účastnilo 5000 pěších s 1200 muži jízdy. Povstalci v čele s Norfolkovým švagrem Westmorlandem rovněž usilovali o svržení královny, dosazení Marie Stuartovny na trůn a obnovu katolicismu. Nepodařilo se jim však získat zahraniční pomoc a podporu římských katolíků z ostatních částí Anglie, ani zmocnit se Marie, takže vzpoura ztroskotala a její vůdci uprchli do Skotska.²⁵⁵

Také vražda skotského regenta a anglického spojence Moraye v lednu 1570 následná anarchie v zemi představovala pro Anglii jasné nebezpečí,²⁵⁶ hrozilo, že k moci ve Skotsku se dostanou Mariini přívrženci Hamiltonové a Huntleyové a pokusí se získat pomoc ze Španělska či Francie. Obě tyto mocnosti udržovaly s Marií kontakt a bylo zřejmé, že by mohly využít příležitosti, byť španělské síly vázaly boj v Nizozemí a s Turky²⁵⁷ a francouzské třetí náboženská válka. Nadějí pro Anglii představovala slabost francouzské Koruny a napětí ve francouzsko-španělských vztazích: Filip II. si nepřál posílit francouzský vliv na Britských ostrovech, stejně tak jako čilý písemný styk francouzského vyslance v Anglii s Marií Stuartovnou během zimy 1569 a jara 1570 měl za cíl především oslabit španělský vliv na její osobu.²⁵⁸ Madrid dal brzy najevo, že se v konfliktu nebude otevřeně angažovat. V květnu 1570 Filip II. ujistil anglickou královnu prostřednictvím svého vyslance ve Francii Alavy – kvůli napjatým vztahům londýnského dvora s residentem De Spesem – že hodlá

²⁵⁴ Srv. Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 66 a n.

²⁵⁵ Read, *The Tudors*, s. 176-178.

²⁵⁶ Srv. Wernham, *Before the Armada*, s. 306.

²⁵⁷ Připomeňme, že slavné vítězství španělské flotily v čele s Juanem D'Austria nad Turky přijde o rok později, v říjnu 1571.

²⁵⁸ MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 374 a n.

zachovat s Anglií přátelské vztahy.²⁵⁹ Ani pro Karla IX. nepředstavoval osud nešťastné královny předmět prvořadého zájmu, i vzhledem k právě probíhajícím náboženským bojům, nicméně skotská karta mu sloužila jako prostředek politického nátlaku na anglickou královnu (a to nejen nyní, ale i v následujících několika letech – otázka zahrnutí Marie Stuartovny do smlouvy se stane jedním z hlavních sporných bodů v jednání o anglo-francouzské alianci). Přesto se Alžběta musela obávat hrozby francouzského vpádu do Skotska, ať již pod záštitou krále či soukromého podniku klanu Guisů, takže zpočátku nepodpořila odpůrce své rivalky v čele s hrabětem Mortonem. Protestantským lordům se dostalo pouhého ústního ujištění, že anglická panovnice nepodnikne žádné kroky k restauraci Marie Stuartovny na skotský trůn. Teprve v březnu se do Skotska vypravil malý anglický oddíl v čele s hrabětem Sussexem.²⁶⁰

V květnu 1569 informoval La Mothe-Fénélon, že Alba zamýšlí poslat vojáky do Norfolků a že někdo ve Francii, vázaný prozatím bojem s hugenoty – velmi pravděpodobně kardinál lotrinský – se chystá „vyzbrojit lodí a uspořádat tažení do Anglie ve prospěch skotské královny.“²⁶¹ Norfolk a jeho komplici Arundel, Lumley a Pembroke byli sice zadrženi v říjnu 1569, ale obavy z možného francouzského zásahu proti královně přetrvávaly. V prosinci 1569 znovu varoval Norris, že francouzský král se chystá do Bordeaux vyplout odtamtud do Skotska a kardinál lotrinský má v úmyslu zmocnit se osoby prince Jakuba. V lednu 1570 informoval, že francouzský dvůr přislíbil pomoc vzbouřencům a že Montmorency a Vieilleville ho upozornili na válečné přípravy kardinála lotrinského, který chystá v Normandii šest velkých lodí s 3 000 arkebuzíři „s cílem napadnout příští jaro Anglii.“²⁶² Jeho slova do určité míry

²⁵⁹ Wernham, *Before the Armada*, s. 307.

²⁶⁰ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 8. dubna a 3. května 1570; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, s. 116-128 a 137-138; MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 376.

²⁶¹ La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, I, La Mothe-Fénélon králi, 23. května 1569, s. 396-401.

²⁶² Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 112.

korespondovala s tím, co vyjádřila anglická královna v lednu 1570, že totiž zadržení spiklenci očekávali pomoc z Francie a Flander.²⁶³ V únoru 1570 ji varoval vyslanec Norris z Francie a Randolf ze Skotska, že francouzský král se chystá vyslat „určité množství vojáků do Skotska, kteří se mají nalodit v Bretani 3. května.“²⁶⁴ V témže měsíci Karel IX. poslal mimořádného vyslance do Skotska a nabídl Hamiltonům pomoc.²⁶⁵ V dubnu 1570 pak ústy svého vyslance v Londýně otevřeně žádal stažení anglických jednotek ze Skotska; rozčilení královny neznalo mezí. „[...] Ani ve tváři ani v hlase nedokázala skrýt rozčilení,“ líčil audienci francouzský vyslanec. „Řekla mi, že není tak hloupá, aby nevěděla, že veškerá náklonnost, již Vaše Veličenstvo chová ke Skotům, [...] má jen škodit Anglii.“²⁶⁶ Přesto ustoupila a nabídla Paříži, že zastaví svou vojenskou účast v konfliktu a zahájí nová jednání s Marií Stuartovnou za podmínky, že Karel IX. se nebude ve Skotsku vojensky angažovat; francouzská strana samozřejmě nabídku, plně vyhovující jejím zájmům, bezprostředně přijala.²⁶⁷

Obavy ze spiknutí či možného vojenského zásahu ve prospěch Marie Stuartovny ovlivnily i Alžbětinu politiku vůči Francii. Pokračování války ve Francii, jež by vázalo královské i guisovské síly, se pro ni stalo životně nutným. Její nabídky mediace²⁶⁸ a zároveň finanční půjčky hugenotům měly jen prodloužit mírová jednání probíhající od zimy 1569. La Mothe-Fénélon získal v březnu důvěrnou informaci od španělského vyslance, že „anglická královna slíbila kardinálu Châtillonovi pomoc pro jeho bratra admirála ve výši dvou set

²⁶³ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 110-111.

²⁶⁴ La Mothe-Fénélon Karlu IX., informace z audience u královny ze dne 3. března 1569; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, III, s. 70-71.

²⁶⁵ MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, 1968, s. 376.

²⁶⁶ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 3. května 1570; k jednání anglické Rady o možném zásahu Francie ve Skotsku; La Mothe-Fénélon Karlu IX., 27. května 1570; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, s. 137 a s. 161-170.

²⁶⁷ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 27. května 1570; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, III., s. 161-170; MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 378.

²⁶⁸ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 23. února 1570; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, III, s. 58-62.

tisíc écu; a že pan kardinál se jí zavázal na svou i bratrovu víru, že neumožní za žádných podmínek, aby se uzavřel mír.“ Leicester i Cecil však tuto zprávu vehementně popřeli.²⁶⁹ V létě, kdy se domácí situaci v Anglii již uklidnila, kardinál lotrinský upadl do nemilosti, takže jeho návrh, aby Francie po uzavření míru vyhlásila válku Anglii podporující rebely, pozbyl na reálnosti a Coligny okupoval strategicky klíčové La Charité, nestálo uzavření míru již nic v cestě²⁷⁰ a Alžběta mohla konečně hovořit „velmi pozitivně o míru.“²⁷¹

V období vyšetřování Norfolkova spiknutí a krize v anglo-francouzských vztazích se zrodila uvnitř Královské rady – iniciátora lze pravděpodobně hledat v Leicesterovi - myšlenka anglo-francouzské spolupráce, jež mohla otupit ostří skotského problému a vytvořit protiváhu španělské hrozbě.²⁷² Francouzská strana dospěla k obdobnému stanovisku v souvislosti s projektem zásahu v Nizozemí jen o několik měsíců později. Otevírala se nová fáze anglo-francouzských vztahů.

²⁶⁹ La Mothe-Fénélonovy instrukce panu de Vassal ze 3. března 1570, La Mothe-Fénélon, Correspondance, II, s. 98-99. Sutherlandová vycházející z depeší de Spese Filipovi II. z 27. března 1570 a 1. července 1570 uvádí pouze poloviční částku, 100 000 écu. Uvádí zároveň, že směnka na 50 000 écu byla předána v březnu 1570 Châtillonovi, což koresponduje s informací francouzského vyslance (La Mothe-Fénélon ovšem uvádí datum předání leden). Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 115; La Mothe-Fénélon Karlu IX., 8. května 1570, La Mothe-Fénélon, Correspondance, s. 138-150.

²⁷⁰ Sutherland N. M., The Huguenot Struggle, s. 174 a n., Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 115 a n.

²⁷¹ La Mothe-Fénélon, instrukce panu de Sabran z 5. července 1570, La Mothe-Fénélon, Correspondance, II, s. 225.

²⁷² MacCaffrey, The Shaping of the Elizabethan Regime, s. 385.

Kapitola III

ANGLO-FRANCOUZSKÉ SBLÍŽENÍ A COLIGNYHO PROTIŠPANĚLSKÁ POLITIKA (1570-1572)

Edikt ze Saint-Germain vyvolal svým mírným postojem k reformovaným pochopitelné rozhořčení v katolických kruzích. „Svrchu řečený mír s oním hugenotským admirálem a jeho přívrženci zdál se nadmíru výhodným pro hugenotskou svobodu, což v pravdě jest,“ lakonicky konstatoval ve svých pamětech provinský farář Claude Haton.²⁷³ Guvernér Guyenne Blaise de Monluc, který během třetí náboženské války hugenotská vojska na jihu několikrát porazil, byl přirozeně ještě kritičtější: „Mír vešel ve známost, velmi výhodný pro naše nepřátele. Poráželi jsme je zas a znova, ale [...] těšili se takové přízni Královské rady, že edikty vždy hovořily v jejich prospěch: my jsme vítězili zbraněmi, oni vítězili svými ďábelskými listinami.“²⁷⁴ Tvrdé odsouzení míru zaznělo také z úst arcibiskupa Simona Vigora, kazatele, teologa a účastníka jednání Tridentského koncilu: označil jej za „[...] pochodeň, která zapálí oheň tak veliký, že pohltí celé francouzské království.“²⁷⁵ Naneštěstí pro protestanty se Vigorovy předpovědi měly vyplnit, na rozdíl od optimistického přesvědčení mimořádného anglického vyslance Walsinghama,²⁷⁶ že „tento nový mír bude trvalý.“²⁷⁷

²⁷³ Haton, Cl., Mémoires, ed. Bourquelot, F., 2 díly, Paris, 1857. Cit. dle Garrisson, Guerre civile et compromis, s. 167; Garrisson, J., La Saint-Barthélemy, Bruxelles, 1987, s. 39.

²⁷⁴ Monluc, Commentaires, s. 800.

²⁷⁵ Cit. dle, Crouzet, D., Les guerriers de Dieu. La violence au temps des guerres de religion, Paris, 1990, II, s. 428.

²⁷⁶ Sir Francis Walsingham (asi 1530-90), přední alžbětinský politik a diplomat, za vlády Marie Tudorovny odešel dobrovolně do exilu a při svých cestách po Evropě získal řadu přátel, s nimiž udržovat korespondenci, a získával tak cenné informace. Jeho kariéra u dvora začala po nástupu Alžběty I., již znal z dětství (jeho otčím, lord Hundson, byl spřízněn s rodinou Boleynů). Stal se chráněncem Williama Cecila.

Přesto nelze říci, že by smířlivá politika Koruny vůči hugenotské menšině byla předem odsouzena k nezdaru. Edikt nabídl mírovou koexistenci obou vyznání a reintegraci protestantů do společnosti. Ukázala se neudržitelnost eliminační politiky prosazované Guisy. Kardinál lotrinský musel opustit dvůr²⁷⁸ a k moci se dostalo umírněné křídlo katolíků,²⁷⁹ v čele s Françoisem de Montmorency, Artusem de Cossé-Gonnort, Armandem de Gontaut-Biron, orleánským biskupem Jeanem de Morvillier a Paulem de Foix, arcibiskupem z Toulouse.²⁸⁰

Vnitropolitická situace se odrazila i ve vztazích se zahraničím. Mírová smlouva ze Saint-Germain označila za „drahé a milované příbuzné“ prince z oranžského rodu, kteří vedli v Nizozemí povstání proti Španělsku, a navrátila jim zabavené statky na francouzském území.²⁸¹ Francie se pokoušela

Královna jej pověřovala diplomatickými misemi, především do Francie, Skotska a Nizozemí. V letech 1570-73 působil jako rezident ve Francii, po svém návratu vystřídal Cecila-Burghleyho na postu Státního tajemníka a stal se členem Tajné rady, v letech 1578-87 zastával úřad kancléře. Díky svým zahraničním i domácím kontaktům pomohl odhalit několik spiknutí proti královně (Ridolfiho, Throckmortonovo, Babingtonovo), a přispěl tak k pádu Marie Stuartovny. Srv. Read, C., *Mr Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*, Oxford, 1925.

²⁷⁷ Walsingham Leicesterovi, 29. srpna 1570; Walsingham, *Négotiations*, s. 5.

²⁷⁸ Do Rady se vrátil po bartolomějském masakru, ale svého dřívějšího vlivu již nedosáhl. Zbývalo mu již jen několik měsíců života (zemřel 26. prosince 1574).

²⁷⁹ Umírnění katolíci tvořili značně nejednotnou skupinu, v zásadě je však lze rozdělit do tří základních proudů. Prvním byli tzv. politici (*les Politiques*) vystupující po roce 1563 otevřeně proti náboženským extrémům. Mezi čelné představitele Politiků patřili např. Michel de l'Hospital, Estienne Pasquier, Jacques Hurault, Pierre du Bellay, Jean Bodin, někdy k nim bývá řazen François de Montmorency. Druhý proud představovala dvorská skupina katolíků, tzv. nespokojení (*les Malcontents*), která se zformovala v období kolem bartolomějského masakru. Koncem vlády Karla IX. Začal být jako jakýsi neoficiální vůdce této skupiny vnímán François d'Alençon, kolem nějž se seskupili významní katoličtí šlechtici, např. François de Montmorency, maršál Gontaut-Biron, maršál Artus de Cossé-Gonnort či François de Balsac, hrabě d'Entragues. V jižní Francii se zformovala strana umírněných (*les Modérés*), usilující o smír mezi katolíky a hugenoty. Jejím předákem byl Montmorencyho mladší bratr Henri de Montmorency-Damville (Dampville, Danville). K tomuto proudu se někdy přičleňují pacifističtí hugenoti, tzv. realisté (*les Réalistes*). V některých pramenech jsou jako Politici označováni všichni umírnění katolíci bez rozdílu. Srv. Jensen, De Lamar, *Diplomacy and Dogmatism*, Cambridge, 1964, s. 29-34; Boucher, J., *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou, un parti d'opposition à Charles IX et Henri III, Henri III et son temps, études réunies par R. Sauzet, Actes du colloque international du Centre de la Renaissance de Tours*, Paris, 1992; De Crue, F., *Le parti des Politiques au lendemain de la Saint-Barthélemy*, Paris, 1892.

²⁸⁰ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 462.

²⁸¹ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 457; Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 40.

vymanit ze španělského vlivu, hodlala navázat pevnější diplomatické styky s protestantskými knížaty v Říši a zlepšit vztah k Anglii, jež začala být vnímána jako možný spojenec proti Španělsku. Také londýnský dvůr vyslal pozitivní signály naznačující možnost sblížení s francouzskou Korunou. Vzhledem k složité vnitropolitické situaci i mezinárodní pozici Anglie související především s otázkou osudu Marie Stuartovny a napjatými vztahy se Španělskem nebyl Alžbětin obrat k Francii překvapující. Již 10. srpna 1570 se do Paříže vypravil sir Francis Walsingham „považovaný zde za schopného člověka, velmi nakloněného novému náboženství a blízkého tajemníku Cecilovi,“ jak o něm poznamenal francouzský vyslanec v Londýně La Mothe-Fénélon.²⁸² Měl blahopřát Karlu IX. k uzavření míru, ujistit o královnině přání udržet přátelství mezi oběma zeměmi, ale také navázat kontakt s hugenotskými vůdci a vyjádřit anglickou podporu jejich věci.²⁸³ Walsingham se rychle zorientoval a již ve své první depeši z 29. srpna informoval Leicestera s obdivuhodnou přesností. Francouzský král si podle anglického vyslance přeje mír, neboť po předchozích letech bojů nemá finanční prostředky na další vedení války, klan Guisů je u dvora silně nepopulární a kardinál lotrinský dokonce v nemilosti, zatímco Montmorencyové nacházejí u krále znovu přízeň, radikální katolíci museli ustoupit do pozadí, ale zůstávají silní, protestanti vyjadřují své obavy z chystaného sňatku Karla IX. s Alžbětou Habsburskou,²⁸⁴ jenž má proběhnout v listopadu téhož roku. Za hlavního nepřítele

²⁸² La Mothe-Fénélon Karlu IX., 13. srpna 1570; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, III, s. 274.

²⁸³ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 120; Walsingham Leicesterovi, 29. srpna 1570, Walsingham, *Négotiations*, s. 5 a n.; La Mothe-Fénélon Karlu IX., 13. srpna 1570, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, III, s. 274-275. Instrukce pro Walsinghama: "Instruction for Francis Walsingham sent by the Queen Majesty," 11. srpna 1570; Alžběta I. Walsinghamovi, 15. srpna 1570, Digges, D., *The Compleat Ambassador*, London, 1955, s. 1-5 a 5-6.

²⁸⁴ Alžběta Habsburská (1554-1592), dcera císaře Maxmiliána II. (1564-1576), mladší sestra Rudolfa II., v listopadu 1570 se provdala za Karla IX., v říjnu 1572 porodila dceru Marii-Alžbětu. Když v květnu 1574 odověla, očekával se její sňatek s Karlovým nástupcem, Henrim d'Anjou. Nový král však tuto myšlenku odmítl a Alžběta se poté vrátila zpět do Vídně. Zde založila „klášter královen“, v němž dožila zbývajících osmnáct let života. Během svého pobytu ve Francii se držela v pozadí a nezasahoval do politického dění u dvora.

míru vyslanec považoval krále mladšího bratra Henriho d'Anjou podléhajícího silnému vlivu kurie, nedůvěřoval ani Kateřině Medicejské.²⁸⁵

Podobný úkol, tedy sondovat vnitropolitickou situaci v zemi a podpořit přívržence reformovaného náboženství, měl i další mimořádný Alžbětín vyslanec lord Buckhurst,²⁸⁶ jenž přijel do Francie v prosinci téhož roku oficiálně blahopřát francouzskému králi k sňatku s Alžbětou Habsburskou.²⁸⁷ Ve stejné době přicestoval do Francie znovu sir Francis Walsingham, tentokrát s pověřením ujmout se postu stálého anglického vyslance u francouzského dvora; dostalo se mu vřelého přijetí, i díky La Mothe-Fénélonovým referencím.²⁸⁸ „Sire, [Walsingham] přísahá a slibuje, že bude vyslancem míru u Vašeho Veličenstva a nebude ve svém úřadě usilovat o nic jiného, než o posílení a zvětšení přátelství mezi Vámi a královnou, svou paní, a o mír mezi Vašimi královstvími a poddanými,²⁸⁹ psal o novém anglickém vyslanci La Mothe-Fénélon Karlu IX. v depeši z 25. listopadu 1570.

Anglo-francouzské sblížení přineslo oběma zemím řadu výhod. Francouzská vláda si dobře uvědomovala, že smířlivá politika vůči hugenotům nutně zhorší vztahy s katolickými mocnostmi a přinese nebezpečí španělského vojenského zásahu. Anglická královna usilovala o smírné řešení skotské otázky a o francouzskou podporu své protišpanělské politiky v Nizozemí. Nevěřila však v trvalost francouzské politiky tolerance. Neměla zájem o těsnou anglo-francouzskou alianci, která by zmařila možné smíření s Filipem II., ale spíše o takovou, jež by jí umožnila nátlak na Španělsko, Marii Stuartovnu a její

²⁸⁵ Walsingham Leicesterovi, 29. srpna 1570; Walsingham, *Négotiations*, s. 5 a n.

²⁸⁶ Thomas Sackville (1536-1608), lord Buckhurst (1567), Earl of Dorset (1604), alžbětinský politik a diplomat, v roce 1571 pověřen misí ve Francii, v r. 1576 vyslanec v Nizozemí (měl „dohlížet“ na vévodu Leicesteru), člen Tajné rady, v roce 1599 převzal po Burghleym úřad lorda strážce pokladu.

²⁸⁷ Srv. Cecil Walsinghamovi, 22. prosince 1570; Walsingham, *Négotiations*, s. 19.

²⁸⁸ Walsingham Walteru Mildmayovi, 28. ledna 1571; Walsingham, *Négotiations*, s. 30–31.

²⁸⁹ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 25. listopadu 1570; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, III, s. 380.

přivřizence.²⁹⁰ Anglo-španělské vztahy zůstávaly stále napjaté. Anglická královna nepřestala s podporou nizozemských vzbouřenců, nedořešena zůstala otázka peněz, jež dala v prosinci 1568 zabavit na španělských lodích. V létě 1571 se do Madridu vypravil o této otázce jednat William Cobham,²⁹¹ rozhovory však skončily naprostým krachem. „Pan Cobham se právě vrátil ze Španělska, kde nemůžeme doufat v nic dobrého [...] jsme tedy rozhádaní se všemi našimi sousedy. Bůh nás rač bránit a chránit.“²⁹² napsal Walsinghamovi do Paříže Leicester.

ANGLO-FRANCOUZSKÝ SŇATKOVÝ PROJEKT

Změnu postoje francouzské Koruny také potvrdil projekt sňatku Jindřicha Navarrského s Karlovou mladší sestrou Markétou (Marguerite de Valois), který předpokládal zapojení mladého hugenotského vůdce do královské politiky a jeho možnou konverzi ke katolictví. Mezi hugenotskými emigranty (např. Odet de Châtillon či Ferrières de Maligny) v Londýně se koncem roku 1570 zrodila myšlenka sňatku Alžběty s mladším bratrem francouzského krále Henrim d'Anjou.²⁹³ Idea anglo-francouzského dynastického spojení nebyla zcela nová - možnost sňatku anglické panovnice s některým králových příbuzných sondoval již koncem šedesátých let Villeroy, snad na přímý

²⁹⁰ Wernham, *Before the Armada*, s. 309-311.

²⁹¹ William Brooke 5th Baron Cobham (1527-1597), alžbětinský politik a diplomat. Pocházel ze staré šlechtické rodiny z Kentu. Politickou kariéru zahájil již za vlády Edvarda VI. (míše ve Francii v r. 1551) a Marie Tudorovny (zapleten do Wyattova povstání), ale významné pozice dosáhl po nástupu Alžběty, která ho pověřovala diplomatickými misemi v Nizozemí, Španělsku a Francii. V roce 1586 se stal členem Tajné Rady.

²⁹² Leicester Walsinghamovi, 7. července 1571: Walsingham, *Negotiations*, s. 129-130.

²⁹³ Srv. Garrison, *La Saint-Barthélemy*, s. 40 a n.; Wernham, *Before the Armada*, s. 310 a n.; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 128 a n.; MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 390 a n.; MacCaffrey, *Elizabeth I: War and Politics*, s. 170 a n.

popud královny matky; Coligny ve snaze zajistit hugenotům anglickou podporu navrhoval prostřednictvím sira Throckmorta ještě před uzavřením míru ze Saint-Germain sňatek královny Alžběty s Jindřichem Navarrským, avšak teprve nyní projevila anglická strana zájem. Z diplomatického hlediska se sňatek jevil pro anglickou stranu výhodný: upevnil by vztahy s Francií, napomohl k řešení skotské otázky, vzdálil z Francie potenciálního vůdce radikálních katolíků – jak Norris, tak Walsingham považovali krále mladšího bratra za nebezpečného. Na druhé straně musela anglická panovnice počítat s opozicí vůči Anjouovi, cizinci, navíc katolického vyznání. Ozvaly se hlasy varující před opakováním situace z doby Marie Tudorovny. La Mothe-Fénélon psal 6. března 1571 v tajném dopise královně matce: „Kromě otázky náboženství a žárlivosti ostatních princů a dalších překážek, jež se objevují, zdá se mu [Cecilovi, resp. Burghleymu] velká především ta, že Monsieur [Henri d'Anjou] je příliš blízkým dědicem koruny a že pokud by se tak stalo, Anglie by přestala být samostatným královstvím a stala by se francouzskou provincií.“²⁹⁴ Avšak vévodova vyjednávací pozice byla – přes jeho postavení nejbližšího dědice trůnu – mnohem slabší než pozice budoucího španělského krále v roce 1554. Ve sporné otázce náboženství anglická strana poněkud optimisticky předpokládala, že se zanícený katolík Anjou po příchodu do Anglie přikloní k anglikanismu; Alžběta dokonce požadovala, aby mu nebylo povoleno účastnit se soukromě či tajně katolické mše. Naopak vévoda si kladl podmínku, že do Anglie pojede, pouze v případě, dostane-li „záruku pro výkon svého náboženství.“²⁹⁵

Zpočátku jednání probíhala tajně, mezi zasvěcené patřilo vedle Cecila jen několik málo nejbližších spolupracovníků anglické královny. Informace přesto pronikly v říjnu 1570 k francouzskému vyslanci La Mothe-

²⁹⁴ La Mothe-Fénélon Kateřině Medicejské, 6. března 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 10.

²⁹⁵ La Ferrière, H. de, *Lettres de Cathérine de Médicis*, IV, Paris, 1880, s. 56-57.

Fénélonovi, jenž bezprostředně informoval královnu-matku.²⁹⁶ V prosinci 1570 mu pak Alžběta předložila oficiální projekt. Kateřina Medicejská přijala návrh zpočátku váhavě, v březnu následujícího roku však požádala Anjouovým jménem o Alžbětinu ruku. Londýnský dvůr se stal na další rok dějištěm intenzivních sňatkových jednání.²⁹⁷ Lze se jen dohadovat, nakolik obě strany – a především anglická – mínily projekt vážně, nesporným faktem však zůstává, že na jeho pozadí se mezi oběma státy rozvinula čilá diplomatická výměna,²⁹⁸ jež vyústila na jaře roku 1572 v podpis defenzivní aliance. Po několika měsících jednání začalo být zjevné, že otázka náboženství zůstane zřejmě nepřekonatelnou překážkou, protože kompromis odmítají obě strany,²⁹⁹ a Paříž se zřejmě začala zaobírat myšlenkou aliance beze sňatku. V srpnu 1571 se do Londýna narychlo vypravil Paul de Foix,³⁰⁰ aby sondoval anglické stanovisko. Oficiálně se měl pokusit o završení sňatkových jednání, avšak Walsingham, jenž se s ním setkal před odjezdem v Melunu, se domníval, že má přednést návrh spojenectví.³⁰¹ Arcibiskupovy instrukce³⁰² nic takového explicitně neobsahují, z průběhu

²⁹⁶ Kateřina Medicejská La Mothe-Fénélonovi, 20. října 1570; La Mothe-Fénélon Kateřině Medicejské, 9. listopadu 1570; La Mothe-Fénélon, Correspondance, III, s. 350-365.

²⁹⁷ O intenzitě jednání svědčí i frekvence La Mothe-Fénélonových depeší zabývajících se otázkou sňatku, jež kulminuje v letních měsících roku 1571. Srv. La Mothe-Fénélon, Correspondance, IV, s. 10 a n. Ve Walsinghamových depeších zaujímá otázka sňatkových jednání jen okrajové místo; Vzhledem k tomu, že anglický vyslanec se netajil svou skeptičností k úspěchu celého projektu, jednala Kateřina Medicejská spíše prostřednictvím La Mothe-Fénélona či mimořádných vyslanců.

²⁹⁸ Francii navšívili např. Henry Killigrew či Thomas Smith, Anglii Paul de Foix nebo François Montmorency v doprovodu mladého vévody Turena.

²⁹⁹ Již v červenci psal Leicester Walsinghamovi, že „existuje jen malá naděje, že tento sňatek se uskuteční.“ Leicester Walsinghamovi, 7. července 1571; Walsingham, Négotiations, s. 130.

³⁰⁰ Paul de Foix (1528-1584), francouzský prelát, politik, diplomat. Vystudoval civilní právo na universitě v Toulouse a stal se velmi záhy členem pařížského Parlamentu. V letech 1561–1565 zastával post francouzského vyslance v Anglii, poté v Benátkách, po návratu vedl v Londýně jednání o sňatku Alžběty I. s Henrim d'Anjou. V roce 1577 byl jmenován arcibiskupem v Toulouse. Od roku 1579 až do své smrti působil jako vyslanec Jindřicha III. v Římě. Zachovaly se jeho dopisy z doby působení u kurie (Les Lettres de Messire Paul de Foix, archevesque de Toloze et ambassadeur pour le roy auprès du pape Grégoire XIII au roy Henri III, Paris, 1628), jejich autenticita je však někdy zpochybňována.

³⁰¹ Walsingham Burghleymu, 12. srpna 1571; Walsingham, Négotiations, s. 140; Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 192.

³⁰² Instrukce pro Paula de Foix z 31. července 1571; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VII, s. 235-241.

audience u anglické královny dne 15. srpna lze však usuzovat na opak. De Foix na Alžbětu naléhal, aby vyřešila otázku rozdílného náboženství³⁰³ a, pokud by to nebylo možné, žádal, aby vyslala „důvěryhodnou osobu“ k pařížskému dvoru „aby vyjednala co nejužší alianci.“³⁰⁴ Alžbětini rádci nezastávali k novému návrhu francouzské strany jednotné stanovisko. Burghley, Bacon či Sussex jej odmítali, protože anglo-francouzský sňatek považovali za nejjistější záruku spojení, zatímco Leicester, Knollys či Clinton se realističtěji přikláněli k pouhému uzavření alianční smlouvy.³⁰⁵ Sama královna se prozatím přikláněla spíše k Burghleyho skupině. Vyjádřila dokonce ochotu ustoupit od původního požadavku, aby vévoda po sňatku přijal anglikanismus, avšak v únoru 1572 Anjou sňatek otevřeně odmítl,³⁰⁶ dokonce prohlásil, že je „nejšťastnějším člověkem na světě, protože se vyhnul tomuto sňatku s veřejnou děvkou.“³⁰⁷ Francouzský dvůr nastolil již v lednu 1572 tajně možnost sňatku královny s mladším bratrem vévody, Françoisem d'Alençon, avšak Alžběta neprojevila většího zájmu.³⁰⁸

³⁰³ Srv. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 19. 8. 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 217-223.

³⁰⁴ Burghley Walsinghamovi, 2. září 1571; Walsingham, *Négotiations*, s. 153; MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 397.

³⁰⁵ MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 449.

³⁰⁶ Srv. Wernham, *Before the Armada*, s. 310-314; Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 185-187.

³⁰⁷ V originále „L'homme du monde le plus content d'avoir échappé à ce mariage avec une putain publique.“ Érlanger, P., *Henri III, Le Méconnu*, Paris, 1975, s. 100.

³⁰⁸ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 15. ledna 1571 a 7. března 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 350-357 a s. 392-396; MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 441; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 155.

RIDOLFIHO SPIKNUTÍ A OTÁZKA FRANCOUZSKÉ A ŠPANĚLSKÉ ÚČASTI³⁰⁹

V průběhu let 1571 a 1572 prošly anglo-francouzské vztahy další zatěžkávací zkouškou. V dubnu roku 1571 byl v Doveru zadržen Francouz skotského původu, Charles Bailly, v jehož zavazadlech se našly mimo jiné podezřelé šifrované dopisy. Vzhledem k tomu, že působil ve službách biskupa Rosse, zástupce Marie Stuartovny u anglického dvora, padlo přirozeně podezření na ni. Bailly i jeho pán byli podrobena důkladnému vyšetřování, jež řídil sám Burghley. Zjistilo se, že šifrované dopisy jsou určeny dvěma anglickým šlechticům označeným jako „30“ a „40“. Do září 1571 se podařilo nejen odhalit, že pod šíframi se skrývají vévoda Norfolk a John baron Lumley,³¹⁰ ale také odkrýt rozsáhlé spiknutí opírající se o totéž schéma jako předchozí Norfolkovo: zavraždění anglické královny a její nahrazení na trůně Marií Stuartovnou.³¹¹ Jako spojka sloužil florentský obchodník Roberto Ridolfi, tajný papežský legát v Anglii, přes matku příbuzný s vlivným francouzským katolíkem hrabětem de Retz.³¹² Bývalá skotská královna byla samozřejmě obeznámena s plány spiklenců, v lednu 1571 dala souhlas k jejich provedení a zasvětila do nich španělského vyslance de Spese. Ridolfi se pokusil v březnu zaangažovat Norfolk, propuštěného v srpnu předchozího roku z Toweru; vévoda se však

³⁰⁹ Podrobněji viz MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 399 a n.; Wernham, *Before the Armada*, s. 306 a n.; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 158 a n.

³¹⁰ John 6th Baron Lumley (1534-1609), alžbětinský politik a mecenáš.

³¹¹ Srv. Burghley Walsinghamovi, 17. září 1571; Walsingham, *Negotiations*, s. 157-158.

³¹² Albert de Gondi, hrabě de Retz (1522-1602) patřil k okruhu spolupracovníků Kateřiny Medicejské. Některé dobové prameny ho řadí k hlavním osnovatelům bartolomějského masakru. V létě 1572 údajně dostal od Španělů 25-30 000 écu, aby zabránil francouzskému vpádu do Nizozemí (*Le Tocsain contre les auteurs du massacre de France*, s. 24). Byl klientem Guisů. Toskánský vyslanec Petrucci o něm řekl, že byl „obligato al re di Spania, ed intrigato con i Guisi“ (zavázaný španělskému králi a intrikující s Guisy). Pommerol, M. H. de, *Albert de Gondi, maréchal de Retz*, Genève, 1953.

po předchozím neúspěchu choval velmi obezřetně a dal Ridolfimu pouze ústní svolení jednat jeho jménem. Po vyjednávání s Piem V. a vévodou z Alby, který celou záležitost jednoznačně odmítl jako nebezpečnou, se bankéř v červenci vypravil do Madridu, aby požádal o podporu španělského krále. Filip II., informovaný již dříve de Spesem a Alavou, opatrně přislíbil španělskou účast v povstání, ale s podmínkou, že zasáhne, teprve až vzbouřenci sesadí Alžbětu a budou mít situaci pevně v rukou. V srpnu poslal Albovi peníze na financování expedice a podrobné instrukce, velitelem tažení jmenoval Florent'ana Vitelliho.³¹³

Přes zdánlivě širokou domácí i mezinárodní podporu nemělo Ridolfiho spiknutí nadějí na úspěch. Ještě ve Španělsku zastihlo Florent'ana varování z Říma, že anglická vláda spiknutí odhalila, v září pak de Spes informoval svého panovníka o krachu plánů. Filip II. se za této situace odmítl jakkoli angažovat a v listopadu vyslal instrukce Albovi do Nizozemí, aby se vyvaroval všech zásahů ve prospěch spiklenců a peníze určené na invazi uchoval „pro jiné příležitosti.“³¹⁴ Španělská podpora spiknutí měla ještě dohru v prosinci 1571, kdy neoblíbený Guerau de Spes musel nuceně opustit Anglii.³¹⁵ V Londýně směl zůstat pouze španělský kupec Antonio de Guaras, jehož vévoda z Alby pověřoval menšími diplomatickými úkoly, a také další vévodův vyslanec, Nizozemec Sweveghem, který přicestoval do Anglie jednat o zadržených španělských lodích, takže anglo-španělské diplomatické vztahy se pak po několik dalších let udržovaly pouze na polooficiální úrovni.³¹⁶

Zatímco španělská účast na komplotu se jevila jako zcela evidentní, francouzský dvůr veškerou podporu spiklenců rezolutně popřel. Karel

³¹³ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 195.

³¹⁴ MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 418.

³¹⁵ La Mothe-Fénélon informoval o jeho vyhoštění v dopise z 31. ledna 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 350. Srv. též dopis Burghleyho Walsinghamovi z 28. prosince 1571; Walsingham, *Negotiations*, s. 185-186.

³¹⁶ Wernham, *Before the Armada*, s. 315.

IX. ujistil anglického vyslance, že si velmi přeje zachovat přízeň jeho paní. Zároveň vyjádřil své znepokojení z výbušné situace ve Skotsku, kde Huntley, Hamilton a další Mariini přívrženci obnovili své útoky na sídla protestantských lordů. „Král pro mě poslal 12. tohoto měsíce,“ psal v říjnu Walsingham Burghleymu, „a řekl mi, že se doslechl o úmyslu Jejího Veličenstva vyslat vojsko do Skotska a že by ho rozhněvalo, kdyby se tak stalo, protože by pak musel kvůli dávnému spolenectví se Skotskem posílit stranu královny a poslat do země svá vojska.“³¹⁷ Zůstává však nesporným faktem, že francouzská strana o chystaném spiknutí věděla, a to velmi záhy. Již 6. února 1571 informoval La Mothe-Fénélon v tajném memorandu královnu-matku o tom, že papež poslal Albovi do Nizozemí peníze určené na vojenskou expedici do Anglie. Francouzský vyslanec udržoval kontakt s Marií Stuartovnou, ale i s Norfolkem a katolíkem Arundelem³¹⁸ a zprostředkoval finanční pomoc spiklencům.³¹⁹ Vzhledem k probíhajícímu jednání o spolenectví si Alžběta nepřála roztržku s francouzským sousedem a veškerá obvinění vyzněla do ztracena.

PLÁNY ZÁSAHU V NIZOZEMÍ A ALIANCE Z BLOIS

V průběhu let 1570 a 1571 vykrytalizoval projekt francouzského zásahu v Nizozemí. Již v létě 1569 se v hugenotských kruzích kolem Colignyho zrodila myšlenka, že lze vnitřní mír ve Francii zajistit přenesením války mimo její území. Coligny předložil Karlu IX. petici, v níž se tvrdilo, že zásah v Nizozemí zaštitěný osobou krále by sjednotil Francouze obou vyznání v boji proti tradičnímu nepříteli, Španělsku, mohl přinést územní zisky a upevnit

³¹⁷ Walsingham Burghleymu, 19. října 1571; Walsingham, *Négotiations*, s. 165–166.

³¹⁸ MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 413.

³¹⁹ Burghley Walsinghamovi, 28. září 1571; Walsingham, *Négotiations*, s. 161–162.

mezinárodní postavení Francie. Po uzavření saintgermainského míru se situace jevila příhodná pro realizaci plánu. Hugenoti doufali v podporu Anglie. „Pan kardinál Châtillon hovořil zde u dvora přenesení války, jež skončila ve Francii, do Flander,“ varoval v tajném dopise francouzský vyslanec krále a jeho matku.³²⁰ Sám Coligny, označovaný tradičně za hlavního strůjce nizozemského tažení, se držel prozatím spíše v pozadí. Koncem července 1570 ujistil při audienci královnu-matku o své loajalitě a vůli zajistit dodržování míru, avšak koncem října téhož roku dvůr z obavy o život opustil. Dne 25. října vstoupil s 600 muži do La Rochelle, kde jej již očekávala Jeanne d'Albret i s oběma dětmi. Na přelomu prosince a ledna hugenotskou metropoli navštívil z králova popudu maršál de Cossé-Gonnort. Jednal s protestantskými předáky o provádění mírového ediktu a v soukromém rozhovoru nabídl navarrské královně sňatek jejího syna s Marguerite de Valois. Informoval také Colignyho a jeho okolí o králově úmyslu vyslat do Nizozemí vojsko na pomoc Vilému Oranžskému. Admirál přijal zprávu pozitivně, avšak s jistou rezervovaností. Ve svém dopise králi a královně-matce z 2. ledna 1571 vyjádřil radost ze setkání s maršálem, znovu ujišťoval panovníka svou loajalitou a v osobním postskriptu zopakoval Kateřině Medicejské, že nikdo si nepřeje blaho království a mír více než on sám. O nizozemském projektu nepadlo ani slovo.³²¹

Iniciativa vzešla naopak ze strany nizozemských předáků. Vilém Oranžský sice opustil Francii po obléhání Poitiers v roce 1569, aby připravoval další ofenzivu proti vévodovi z Alby, ale Ludvík Nassavský³²² a další nizozemští emigranti zůstali ve Francii. Po uzavření míru ze Saint-Germain začal

³²⁰ La Mothe-Fénélon Karlu IX. a Kateřině Medicejské, 5. října 1570; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, III, s. 332.

³²¹ Crété, L., Coligny, Paris, 1985, s. 387 a n.

³²² Ludvík Nassavský (Lodewijk von Nassau-Catzenellenbogen; 1538-1574), mladší bratr Viléma Oranžského, jeden z vůdců nizozemského odboje proti španělské nadvládě, zastávající úzkou spolupráci s francouzskými hugenoty.

organizovat vojenskou výpravu na podporu invaze Viléma Oranžského. Získal podporu radikálních hugenotů v čele s Charlesem de Téligny.³²³ Dne 12. července 1571 se Ludvík v doprovodu hugenotských předáků Télignyho, La Noua a Briquemaulta tajně sešel s Karlem IX. a jeho rádcem Gontaut-Bironem na zámku v Lumigny. Ačkoli záznamy o jednání chybí, je zřejmé, že protestanti slíbili francouzskému králi souhlas s bourbonským sňatkem výměnou za jeho podporu nizozemského tažení.³²⁴ Všichni aktéři se ve dnech 28.-30. července sešli znovu, tentokrát ve Fontainebleau. Ludvík Nassavský přednesl Karlovi IX. plán dělení Nizozemí. Francie měla získat Flandry a Artois,³²⁵ Anglie Holland a Zéland, ostatní nizozemské provincie – Brabant, Gueldern a Lucembursko se měly stát formální součástí Říše pod vládou Viléma Oranžského. Současně se měl na jaře 1572 uskutečnit anglo-francouzský zásah v Nizozemí.³²⁶ Francouzský král se zdál plánu nakloněn, francouzskou vojenskou účast však vázal na souhlas anglické královny.³²⁷ Dne 6. srpna se Ludvík Nassavský tajně sešel s Walsinghamem, aby jej informoval o průběhu jednání a zároveň jeho prostřednictvím požádal anglickou panovnici, aby poskytla finanční podporu,

³²³ Charles de Téligny († 1572), syn Louise de Téligny, sieura de Lierville et du Chastelier, chránělec admirála Colignyho, jehož dceru Louise si v květnu 1571 vzal za manželku. Téligny pobýval s admirálem v La Rochelle, avšak na jaře 1571 se z jeho popudu vypravil ke dvoru, oficiálně žádat potrestání rouenských masakrů hugenotů katolíky, neoficiálně zřejmě proto, aby sondoval postoj dvora k nizozemskému tažení. Srv. Crété, L., Coligny, s. 404. K rodu Téligny podrobněji viz: Delaborde, J. de, Gaspard de Coligny, amiral de France, 2 díly, Paris, 1879-1882, s. 593-596.

³²⁴ V otázce sňatku Jindřicha Navarrského s Markétou z Valois panovala mezi hugenoty nejednota. Starší generace v čele s Colignym se stavěla ostře proti, mladí hugenoti, Ludvík Nassavský a vlámská emigranti s ním souhlasili pod podmínkou, že král podpoří jejich nizozemské plány. Coligny kontroval návrhem sňatku Jindřicha s Alžbětou Anglickou, s nímž zásadně nesouhlasila princova matka Jeanne d'Albret, takže po jistou dobu panovalo mezi ní a admirálem napětí. Jeanne představovala „jazýček na vahách“: nebyla si sice jista, že sňatek vyhovovuje plně zájmům jejího syna, ale za jistých podmínek byla ochotna k němu přivolit. Srv. Garrisson, Guerre civile et compromis, s. 171 a n.; Garrisson, La Saint-Barthélemy, s. 54 a n.; Sutherland, The Huguenot Struggle, s. 181 a n.; Crété, L., Coligny, s. 400 a n.

³²⁵ Obě hrabství tvořila v druhé polovině 15. století součást burgundských držav. Po smrti Karla Smělého v roce 1477 připadla Habsburkům (jako dědictví Karlovy dcery Marie Burgundské provdané za Maxmiliána I. Habsburského). Francouzští králové si činili nároky na lenní svrchovanost a vzdali se jich teprve madridským mírem z roku 1526, resp. mírem v Cambrai v roce 1529. Srv. Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 1.

³²⁶ Srv. Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 169-170.

³²⁷ Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 464; Sutherland, The Huguenot Struggle, s. 185-186.

dovolila siru Johnu Hawkinsovi tajně pomoci gézům námořním boji a umožnila Nizozemcům v Anglii (celkem asi 800 mužů) odejít bojovat proti Španělsku.³²⁸

Admirál stále zachovával spíše rezervované stanovisko. Jak psal dobře informovaný španělský vyslanec Alava vévodovi z Alby 8. srpna, sešli se nazítří po Walsinghamově schůzce s Ludvíkem Nassavským blízcí Colignyho spolupracovníci La Noue, Téligny a Briquemault s Gontaut-Bironem, členem Rady Chièvrem a toskánským agentem ve Francii Gian-Galeazzem Fregosem, aby projednali detaily nizozemské expedice. La Noue varoval před přílišným spoléháním na Anglii, protože ta je příliš zaměstnána svými vnitropolitickými problémy a nebude se zřejmě chtít angažovat v tak nejisté záležitosti. Admirál, tvrdil La Noue, sdílí jeho stanovisko.³²⁹ Ludvík Nassavský se poté vypravil za Colignym do La Rochelle, aby jej informoval o příznivém přijetí u Karla IX. a o „jednání a závěrech týkajících se války ve Flandrech a jak velmi si král přeje znát jeho názor k tomuto tématu.“³³⁰ Také Téligny a Jeanne d'Albret naléhali na admirála, aby se vrátil ke dvoru.

Filip II. sledoval anglo-francouzské sbližování s neskrývaným znepokojením. Když se dozvěděl o jednání francouzské Koruny s nizozemskými povstalci, požádal prostřednictvím Francèse de Alavy Karla IX. o vysvětlení, jaké stanovisko zaujme k jeho vzbouřeným poddaným. Alava se chopil úkolu iniciativněji, než Madrid předpokládal, a v audienci si dovilil francouzskému králi vyhrožovat válkou. Karel však jakékoli plány na útok do Nizozemí popřel.³³¹ „Je zvláštní vidět španělského krále, jak si dělá nároky diktovat Francii zákony,“ odpověděl prý Karel IX. španělskému vyslanci „Pokud si někdo myslí, že

³²⁸ Walsingham Burghleymu, 12. srpna 1571; Walsingham, *Negotiations*, s. 141.

³²⁹ Alava Filipu II., 8. srpna 1571; Crété, L., Coligny, s. 405.

³³⁰ Crété, L., Coligny, s. 406.

³³¹ Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 23.

chystáme válku, mýlí se. Necht' každý v této věci činí, co uzná za vhodné."³³² Již 2. srpna francouzský král žádal Filipa II., aby svého vyslance odvolal,³³³ avšak neuspěl. V říjnu pak zachytil francouzský dvůr depeše, v nichž Alava spřádá plány k invazi do Francie a zamýšlí s podporou Guisů zahájit povstání. Vyslanec vše popřel, nicméně tajně upíchl do Nizozemí, čímž v podstatě veškerá obvinění proti své osobě jen potvrdil. Španělská ambasáda zůstala poté na 6 měsíců pod vedením legačního sekretáře Pedra Aguilona.³³⁴

V září 1571 se na královo naléhání vrátil Gaspard de Coligny ke dvoru. První setkání krále s hugenotským vůdcem mělo proběhnout mimo Paříž, na královském zámku v Blois. Admirál podmínil svůj návrat splněním několika ne právě skromných požadavků, mimo jiné darováním sumy 150 000 livrů „na opravu zámku Châtillonu,“ získáním místa v Královské radě a v neposlední řadě také poskytnutím psaného závazku od Karla IX., jeho bratru a královny-matky, jenž mu měl zaručit osobní bezpečnost.³³⁵ Všech jeho jedenáct podmínek král splnil; uražení Guisové se stáhli do rodového sídla v Joinville.³³⁶ Prvního zářijového dne přicestoval panovník s početným doprovodem do Blois. O týden později přijal k audienci bratry Alvisa a Leonarda Contarini, řádného a mimořádného vyslance benátské republiky. Hned nazítří psal Alviso do Benátek, že admirál se brzy vrátí ke dvoru a bude „jednat s jeho Veličenstvem o plánu války na souši i na moři proti Španělsku.“³³⁷ O tři dny později přijel Coligny v doprovodu maršála de Cossé-Gonnort do Blois, kde se mu dostalo velkolepého, ale přesto poněkud opatrného přivítání, především ze strany právě

³³² Walsingham Burghleymu, 12. srpna 1571. Paradoxní je, že v téže depeši informuje anglický vyslanec o schůzce v Lumigny a Fontainebleau. Walsingham, *Négotiations*, s. 138-141.

³³³ Mémoire adressée par Charles IX à M. de Fourquevaux, 2. srpna 1571; *Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux, 1565 - 1572*, éd. C. Douais, Paris, 1897, s. 355 a n.

³³⁴ Érlanger, P., *Le Massacre de la Saint-Barthélemy*, Paris, 1960, s. 79-80.

³³⁵ Champion, P., *Charles IX*, I., 1939, s. 373 a n.

³³⁶ Srv. Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 51; Érlanger, *La Saint-Barthélemy*, s. 53.

³³⁷ Érlanger, *La Saint-Barthélemy*, s. 80.

stonající královny-matky. Dobové mínění, literatura, a dokonce i některé diplomatické prameny³³⁸ z období kolem bartolomějské noci vytvořily legendu o všemocném admirálu, jenž během krátké doby zcela ovládl slabého Karla IX. a uchopil do svých rukou otěže vnitřní i zahraniční politiky francouzského státu. Ve skutečnosti Coligny zůstal u dvora necelých pět týdnů. Dne 18. října 1571 se vzdalil, aby se znovu vrátil teprve 6. června následujícího roku. Přesto hrál zcela jistě určující úlohu při přípravách nizozemského tažení. Lze se jen dohadovat, jaké důvody vedly admirála k tomu, že se stal hlavním obhájcem projektu. Svou roli zřejmě nehrála jen smlouva o vzájemné pomoci s nizozemskými vůdci z roku 1568, podle níž měli hugenoti „splatit dluh.“³³⁹ Válka v Nizozemí by stmelila nábožensky rozpolcenou zemi v „národním“ boji proti dávnému nepříteli, Španělsku, a ukončila tak několik let občanské války; přinesla by také lákavou možnost rozšíření přirozených hranic francouzského státu.

Coligny zaujal bezprostředně po svém návratu čelné místo v Radě a je pravdou, že oficiální královská politika tohoto období se takřka úplně shoduje s jeho: mír s hugenoty, jednání o bourbonském sňatku a spojení s Anglií. Zdálo se, že i navenek váhavá královna-matka se přiklání k této linii a bude usilovat o smíření Guisů s hugenotským vůdcem. Zásadně však nesohlasila s nizozemskými plány, neboť považovala nebezpečí války se španělským sousedem za přílišné riziko. Právě kvůli této otázce došlo mezi ní a admirálem k několika incidentům. Coligny musel rovněž čelit silné opozici radikálních katolíků v čele s Henrim d'Anjou, jemuž sekundoval hrabě de Retz, vévoda de Nevers³⁴⁰ a maršál de Tavannes. Guisové se vzdálili od dvora, ale

³³⁸ „Admirál vládne.“ shrnul situaci ve Francii v roce 1572 španělský vyslanec Francès de Alava ve svém dopise Filipovi II. Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 51.

³³⁹ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 464-5.

³⁴⁰ Lodovico Gonzaga (Louis de Gonzague), duc de Nevers (1539-95, původem z Mantovy) bývá v některých pramenech označován jako radikální, jinde spíše jako umírněný dvorský katolík. Titul vévody de Nevers získal v roce 1565 sňatkem s Henriette de Clèves, dědičkou držav Neversu. Již v roce 1584 se připojil

udrželi do značné míry svůj vliv prostřednictvím Anjouova okolí a rozsáhlé sítě svých klientů. Kardinál lotrinský odešel do Říma, aby se pokusil zabránit udělení papežského dispensu k sňatku Markéty z Valois a navarrského krále. Mladý Henri de Guise a jeho strýc vévoda d'Aumale³⁴¹ se těšili obrovské popularitě v Paříži. Katolická opozice mohla spoléhat na podporu Filipa II. a papeže, zastupovaného ve Francii nunciem Frangipianim, který otevřeně vyjádřil svůj úmysl podporovat katolický nátlak na Karla IX. a Kateřinu Medicejskou.³⁴² Admirálovo postavení tak nadále zůstávalo nepevné. Kromě obav o svůj život³⁴³ musel bojovat s nedůvěrou dvora. Po příchodu do Blois psal Walsinghamovi, že by se s ním velmi toužil osobně setkat, avšak nemůže, „aby nevzbudil podezření.“³⁴⁴ Nutně potřeboval podporu krále, ta však stále nepřicházela.

Karel IX. se nacházel v složité situaci. Tento mladý muž s vážně podlomeným zdravím se snažil vymanit ze všudypřítomného vlivu matky, dostával se do ostrých sporů s Henrim d'Anjou a musel odolávat rovněž vlivu katolických členů Rady a guisoovské klientely. A tak jakkoli ho myšlenka nizozemského tažení nesporně přitahovala, zůstával stále nerozhodný. Počátkem října 1571 se konala velká schůze Tajné rady o nizozemském tažení. Coligny vyvíjel nátlak na Karla IX., aby se jednoznačně vyjádřil, avšak marně.³⁴⁵ Zklamaný admirál v říjnu dvůr opustil a až do jara 1572 pobýval v Châtillonu. Počátkem listopadu 1571 francouzský král znovu naléhavě žádal admirálovu

k vznikající guisoovské katolické lize, patřil však k umírněným ligistům blízkým králi. Po smrti Henriho de Condé v roce 1588 získal post guvernéra Pikardie, ale musel zde bojovat o moc s vévodou d'Aumale, který se zde zmocnil mnoha významných strategických míst a odmítl uznat autoritu nového guvernéra. V druhé polovině 80. let a v devadesátých letech zastupoval Ligu v Římě. Srv. Brambilla, M. E., Ludovico Gonzaga, duca di Nevers, Udine, 1905; Nevers, L. de Gonzague, duc de, Mémoires, Paris, 1625.

³⁴¹ Claude, duc d'Aumale (1526-1573), třetí syn Clauda de Lorraine a Antoinette de Bourbon.

³⁴² Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 180.

³⁴³ Do Blois přijel pouze v doprovodu nejbližších spolupracovníků, manželku, děti, oba hugenotské prince, Condého a Navarrského, i Jeanne d'Albret zanechal v La Rochelle. Srv. Crété, Coligny, s. 408.

³⁴⁴ Walsingham Burghleymu, 23. září 1571; Crété, Coligny, s. 410.

³⁴⁵ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 194-5; Wernham, *Before the Armada*, s. 315-316.

přítomnost u dvora, aby se s ním mohl poradit o dodržování ediktu ze Saint-Germain, nizozemském tažení a spojení s Anglií. Dal také najevo, že chce usilovat o smíření Colignyho s Guisy a pozval ke dvoru také Henriho de Guise, jeho mladšího bratra Charlese de Mayenne³⁴⁶ a jejich strýce Clauda d'Aumale. Jeho úsilí však vyznělo naprázdno. Guisové sice opustili Joinville, ale vyhnuli se velkým obloukem Blois, kde panovník momentálně pobýval, po cestě shromažďovali své přívržence a šířili poplašné zprávy o chystaném útoku na Châtillon. Za těchto napjatých okolností znepokojený admirál svůj návrat ke dvoru prozatím odložil.³⁴⁷

MEZINÁRODNÍ POZADÍ NIZOZEMSKÉ OTÁZKY

Alžběta byla o francouzských plánech na rozdělení Nizozemí informována prostřednictvím Walsinghamu, který v srpnu 1571 tajně jednal nejen s Ludvíkem Nassavským, ale i s Karlem IX. a jeho matkou. Anglický vyslanec sice nedal Ludvíkovi „žádnou naději na pomoc,³⁴⁸ nicméně svou panovnici bezprostředně informoval a neskrýval své nadšení.³⁴⁹ Tajná Rada nezastávala v otázce nizozemského zásahu jednotný názor. Válečná strana v čele s Leicesterem projekt vřele doporučovala, Burghley však vyslovoval obavy z přílišného vlivu Francie v Nizozemí, který by mohl přinést nebezpečí francouzské invaze do Anglie z Nizozemí či podporu Skotska. Královna nesdílela optimismus svého vyslance ani svého favorita³⁵⁰ a přikláněla se spíše k stanovisku

³⁴⁶ Charles due de Mayenne (1554-1611).

³⁴⁷ Crété, L., Coligny, s. 412-414.

³⁴⁸ Sutherland, The Massacre of St Bartholomew, s. 189.

³⁴⁹ Walsingham Burghleymu, 12. srpna 1571; Walsingham, Négotiations, s. 138 an.

³⁵⁰ „Celá záležitost je nesmírně důležitá [...] Jsem přesvědčen, že jejímu Veličenstvu poradí, aby si nenechala ujít velké výhody, jež se jí nabízejí, především proto, že směřují k posílení naší bezpečnosti a rozšíření její Koruny. Od nástupu její Výsosti na trůn se nenaskytlo nic, co bych měl větší chuť podpořit a budte si jist.

prvního ministra. Francouzská přítomnost v Nizozemí pro ni byla stejně nepřijatelná jako španělská,³⁵¹ na což spoléhali i sami Španělé. „Nic nevyhovuje Angličanům méně, než vidět Francouze, jak upevňují své postavení v Nizozemí,“ psal z Paříže Aguilon.³⁵² Ve stejném duchu informoval i Ital Cavalli: „Angličané usilují o co nejužší spojení s Francií, nicméně chtějí nadále jednat se Španělskem [...], protože nepovažují ještě francouzské přátelství za zcela jisté.“³⁵³ Anglická panovnice si uvědomovala výhodnost protišpanělské aliance s Francií, odmítala se však otevřeně postavit proti Filipovi II. Přestože prozatím neupustila zcela od sňatkového projektu s Anjouem, začala se postupně přiklánět k možnosti spojení beze sňatku. V říjnu 1571 se do Paříže vypravil sir Henry Killigrew, aby ulehčil nemocnému Walsinghamovi³⁵⁴ a „aby zjistil, zda nebude pro jeho paní jistější a užitečnější opřít se o Vaše přátelství a Vaši moudrost, nežli spoléhat na španělskou nebo navázat nové spojení s protestantskými knížaty.“³⁵⁵ V polovině listopadu Burghley poprvé otevřeně hovořil s La Mothe-Fénélonem o možnosti těsné aliance beze sňatku.³⁵⁶ Paříž reagovala vstřícně a v prosinci 1571 se do Francie vypravil sir Thomas Smith, aby společně s uzdravujícím se Walsinghamem a Killigrewem znovu navázal jednání o sňatku, uvážené na mrtvém bodě od de Foixova návratu v září téhož roku, a v případě neúspěchu jednal o spojení. Ještě před odjezdem proběhla tajná porada u královny, jíž

že udělám vše, co je v mých silách, aby se věc prosadila alespoň zčásti,“ psal Leicester Walsinghamovi v létě 1571. Leicester Walsinghamovi, nedatováno, pravděpodobně 16. srpna 1571; Walsingham, *Négotiations*, s. 145.

³⁵¹ Srv. MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 441.

³⁵² Pedro Aguilon Filipu II., cit. dle Érlanger, *La Saint-Barthélemy*, s. 80.

³⁵³ Cit. dle Érlanger, *La Saint-Barthélemy*, s. 80.

³⁵⁴ Anglický vyslanec strávil kvůli nemoci několik měsíců mimo dvůr, Killigrew jej měl zastupovat, dokud se neuzdraví, ale nakonec zůstal až do konce jednání o spojenecké smlouvě. Srv. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 30. září 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 245-248. Alžběta I. Walsinghamovi, 20. října 1571; Walsingham, *Négotiations*, s. 166-167.

³⁵⁵ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 23. října 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 263-264.

³⁵⁶ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 15. listopadu 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 284.

se účastnili pouze Smith a Leicester, o níž obyčejně dobře informovaný francouzský vyslanec nic bližšího neví, vyjma faktu, že Smith si odváží velmi rozsáhlé instrukce.³⁵⁷

Anglická panovnice však zároveň dala najevo, že i přes sblížení s francouzskou Korunou se nevzdá svých kontaktů s hugenotskými spojenci ve Francii. Když koncem listopadu připlul z La Rochelle hrabě Montgomery - oficiálně s cílem navštívit svou dceru provdanou za syna sira Champernowna,³⁵⁸ ve skutečnosti informovat Alžbětu o Colignyho snaze přimět Karla IX. k tažení do Nizozemí - dostalo se mu „dlouhého a srdečného přijetí.“³⁵⁹

Po celou zimu 1571 a jaro 1572 probíhala jednání o francouzsko-anglickém spojení. Jak bylo již výše řečeno, měli se angličtí vyslanci pokusit obnovit jednání o královnině sňatku s vévodou d'Anjou, francouzská strana se naopak myšlenky sňatkového projektu již definitivně vzdálila. Královna-matka počátkem února 1572 v tajném dopise tlumočila Alžbětě Anjouovo odmítnutí; zároveň však soukromě pověřila La Mothe-Fénélon, aby sondoval možnost sňatku anglické panovnice s jejím nejmladším synem, nábožensky „vhodnějším“ Françoisem d'Alençon.³⁶⁰ Karel IX. měl vzhledem k eventualitě protišpanělského

³⁵⁷ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 16. prosince 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 312.

³⁵⁸ *Recueil des lettres missives de Henri IV.*, ed. B. de Xivrey, Paris, 1843, 9 dílů, I, s. 31 (v pozn.).

³⁵⁹ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 30. listopadu a 5. prosince 1571; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 294-296 a s. 298-301; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 205.

³⁶⁰ François de Valois, vévoda d'Alençon, od roku 1574 vévoda d'Anjou (1554-84), nejmladší syn Jindřicha II. a Kateřiny Medicejské, enfant terrible francouzské královské rodiny. Sympatizoval s hugenotským hnutím, nikdy se však ke kalvinismu otevřeně nepřihlásil. Účastnil se několika spiknutí proti Karlu IX., také jeho vztahy s dalším bratrem, Henrim d'Anjou (od 1574 francouzský král Jindřich III.) zůstávaly napjaté. Po roce 1573 se postavil do čela jednoho z proudů umírněných katolíků, tzv. Nespokojených (Malcontents). Za páté náboženské války se spojil s protestanty. V roce 1577 navázal kontakt s vůdce nizozemských povstalců, Vilémem Oranžským. Pokoušel se vést samostatnou ambiciózní politiku, avšak s nevelkými úspěchy. V sedmdesátých a pak znovu v osmdesátých letech se jednalo o jeho sňatku s Alžbětou Anglickou. Přejal Colignyho politiku francouzských zásahu v Nizozemí. V roce 1580 uzavřel s nizozemskými stavy smlouvu z Plessis-lès-Tours. Po vyplenění Antverp jeho vojáky v roce 1583 se musel z Nizozemí stáhnout. Zemřel bezdětný v létě 1584. K otázce krachu sňatkového projektu Alžběty I. s Henrim d'Anjou a návrhu sňatku s vévodou d'Alençon srv. La Mothe-Fénélon Karlu IX. a Kateřině Medicejské, 15. ledna 1572 a 7. března 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, s. 350-357 a s. 392-396; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 155 a n.

zásahu zájem o alianci ofenzivní, k tomu však vyslanci neměli instrukce.³⁶¹ La Mothe-Fénélon v únoru informoval francouzského krále, že Alžběta „poslala panu Smithovi zvláštní pověření k vyjednávání a značně rozsáhlé instrukce, aby sjednal defenzivní spojení.“³⁶² Dne 18. ledna 1572 poslali Smith, Walsingham a Killigrew koncept smlouvy k anglickému dvoru, během audience u Karla IX. 21. února projednávali podrobnosti, o týden později byla jednání prakticky u konce a Killigrew mohl odcestovat do Anglie.³⁶³

Uzavření spojenecké smlouvy pozdržely dva sporné body. Alžběta chtěla do smlouvy zahrnout klauzuli o vzájemné pomoci proti útoku třetí mocnosti „etiamsi religionis causa.“ také z náboženských důvodů, což Karel IX. odmítal vzhledem k odporu katolíků. Královna se nakonec spokojila s jeho zárukou v soukromém vlastnoručním dopise, nikoli ve formě smlouvy s pečeti francouzského státu, jak původně požadovala.³⁶⁴ Druhou třetí plochu představovala otázka Skotska. Alžběta žádala, aby Francie uznala novou regentskou vládu ve Skotsku v čele s hrabětem of Mar jako skotskou vládu de facto. To by však znamenalo upřít Marii Stuartovně nárok na trůn. Pro francouzského krále nepředstavovala otázka postavení bývalé skotské královny předmět prvořadého zájmu, spíše mu posloužila jako diplomatická zbraň, kterou čelil požadavkům Alžběty na pomoc při útoku z náboženských důvodů. Nakonec obě strany docílily jistého kompromisu, když Skotsko zahrnuly do smlouvy, aniž by zmínily Marii Stuartovnu či regentskou vládu. Svou roli jistě sehrálo

³⁶¹ Instrukce k jednání o spojenecké smlouvě pro Walsinghama a Smíthe viz Walsingham, *Négotiations*, s. 177-183. K rozdílnému pojetí aliance v obou zemích srv. např. Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 217; La Mothe-Fénélon Karlu IX., 23. února 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 382 a n.

³⁶² La Mothe-Fénélon Karlu IX., 23. února 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 382.

³⁶³ Srv. Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 218 a n.; Walsingham a Smith Alžbětě, 1. března 1572, Walsingham, *Négotiations*, s. 193-197.

³⁶⁴ Walsingham a Smith Alžbětě, 1. března 1572, Walsingham, *Négotiations*, s. 193-197; La Mothe-Fénélon Karlu IX., 13. a 23. února 1572 a 30. března 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 372-376, 382-386, 412-415.

i zachycení dopisů Marie vévodovi z Alby, v nichž vyjadřuje úmysl zmocnit se osoby krále Jakuba a žádá, aby jej španělský král vzal pod svou ochranu.³⁶⁵ V podstatě se jednalo o anglický úspěch. Francie tak totiž opustila politiku podpory Marie Stuartovny a ponechala řešení skotského problému v anglických rukou.³⁶⁶ Smlouva byla uzavřena 4. dubna 1572 v Blois.³⁶⁷ Zdála se výhodnější pro Anglii, jíž přinášela minimální závazky a přitom jí poskytovala důležitou diplomatickou zbraň pro jednání se Španělskem, zatímco Francie nezískala konkrétní podporu pro své plány nizozemské expedice.³⁶⁸

Ratifikací byli z francouzské strany pověřeni umírnění katolíci Paul de Foix a François de Montmorency,³⁶⁹ kteří do „onoho krásného a kvetoucího města“³⁷⁰ Londýna přijeli 7. června v doprovodu asi 40 osob; téhož dne královna slavnostně přísahala na potvrzení smlouvy.³⁷¹ Měli zároveň navázat na jednání o sňatku anglické panovnice s vévodou Alençonem.³⁷² Alžběta neodmítla, byť sňatek s o dvacet let mladším, fyzicky slabým a podivínským bratrem francouzského krále považovala zřejmě za nereálný. Aktivní diplomatické výměny ohledně sňatku probíhaly ještě nejméně rok a to i v době

³⁶⁵ Smith Burghleymu, 22. března, 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 224-229.

³⁶⁶ Wernham, *Before the Armada*, s. 316-317; MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 442 a n.

³⁶⁷ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 30. března 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 412-415; Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 196; Sutherland, N. M., *Le massacre de la Saint-Barthélemy: La valeur des témoignages et leur interprétation*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXXVIII, 1991, s. 529-594.

³⁶⁸ Srv. MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 442 a n.

³⁶⁹ François de Montmorency (1531-1579), nejstarší syn konetábla Montmorencyho a Madeleine de Savoie, od roku 1556 guvernér Paříže a Ile-de-France, patřil k umírněným katolíkům, tzv. Politíkům.

³⁷⁰ Bouillon, *Mémoires*, s. 8. Montmorencyho synovec Turenne sice klade misi k „odpřísáhnutí aliance s Královnou“ do roku 1571, jedná se však o omluvitelný omyl, neboť jeho paměti vznikly s odstupem několika desetiletí.

³⁷¹ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 228; Burghley Walsinghamovi, nedatováno, asi července 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 255-256; La Mothe-Fénélon králi, 5., 6. a 7. června 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 5-9, s. 12-19, s. 19-24.

³⁷² Projev Paula de Foix o sňatkovém projektu viz *Mémoires de Castelnau*, éd. Le Laboureur, I, Paris, 1887, s. 652. Paměti M. de Castelnau jsou k dispozici také v elektronické podobě na webových stránkách Bibliothèque nationale de France (BNF Gallica) ve vydání z r. 1788.

po bartolomějském masakru, kdy „udržely křehký diplomatický most“ mezi oběma zeměmi.³⁷³ Oba mimořádní vyslanci vezli s sebou také tajné instrukce – o nichž nebyl informován ani La Mothe-Fénélon, aby panovníkovým jménem znovu nastolili otázku společného zásahu v Nizozemí s možností rozšíření defenzivní aliance z Blois na ofenzivní a projednali plán eventuálního dělení Nizozemí. Jednali s Burghleym, Leicesterem a snad i samotnou královnou, takže jejich návrat do Francie 7. července 1572 očekával dvůr s napětím. Je však více než zřejmé, že v Londýně se jim dostalo vyhýbavé, ne-li zcela odmítavé odpovědi, neboť další jednání, která vedli společně s královnou-matkou s Walsinghamem, se točila výhradně kolem Alençonova sňatku.³⁷⁴

Za anglickou stranu měl smlouvu ratifikovat lord Clinton, nedávno povýšený na vévodu z Lincolnu, jehož příjezd do Francie pozdržela nemoc.³⁷⁵ Coligny, který po svém návratu ke dvoru 6. června 1572 silně naléhal na zásah v Nizozemí a žádal krále o souhlas zaútočit dříve, než bude Alba připraven, se pokusil vyjednávat s prohugenotskými členy Lincolnova doprovodu, Henrym Middlemorem a Arthurem Champernownem a přesvědčit je o výhodnosti společného zásahu obou zemí proti Španělsku. Odpověď zněla jasně: „Anglie [...] si přeje, aby Francie a Španělsko uchovaly to, co jim patří; aby jejich situace zůstala taková jako před válkou, protože zvětšení jednoho či druhého státu se může stát skutečným nebezpečím pro Anglii; a lidé se především

³⁷³ MacCallfrey, W. T., *Queen Elizabeth and the Making of Policy, 1572–1588*, Princeton, 1981, s. 174.

³⁷⁴ Burghley Walsinghamovi, nedatováno (2. července 1572?); Burghley Walsinghamovi, 5. července 1572; Walsingham Burghleymu, 13. července 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 255-256, s. 256-257, s. 259-260; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 270 a n.

³⁷⁵ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 21. dubna, 13., 19. a 24. května 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, IV, s. 428-434, s. 447-456, s. 456-459, s. 459-463. Instrukce pro vévodu z Lincolnu viz Walsingham, *Négotiations*, s. 241-47.

obávají, aby se Francie nezmocnila Flander, což by Anglie za žádnou cenu nemohla strpět."³⁷⁶

Není náhodou, že v době uzavření aliance z Blois se završila rovněž aktivita François de La Noue a Ludvíka Nassavského, kteří jménem Jeanne d'Albret vyjednávali s Armandem de Gontaut-Biron podmínky sňatku Jindřicha Navarrského s Marguerite de Valois, a navarrská královna³⁷⁷ mohla oficiálně požádat o ruku princezny. Svatební smlouva byla podepsána 11. dubna.³⁷⁸

Ještě před podpisem smlouvy učinila Anglie několik vstřícných kroků vůči Španělsku. Uznala kupce Antonia de Guaras jako oficiálního zástupce Filipa II. v Anglii a v březnu 1572 Burghley naznačil jeho prostřednictvím Albovi, že je anglická vláda připravena jednat o zabaveném španělském zboží a lodích. Současně Alžběta vypověděla z anglických přístavů nizozemské a francouzské piráty pod vedením hraběte de la Marck. Tito „mořští gézové“ se 1. dubna zmocnili přístavu Brill (Brielle) v ústí řeky Maasy a získali tak snadno hájitelnou základnu v jižním Hollandu.³⁷⁹ Karel IX. přislíbil Ludvíkovi Nassavskému oddíl pěti set mužů, kteří měli vyplout z Dieppe a dobýt přístav Flushing.³⁸⁰ Alba poslal do Paříže Adriena de Willerval, aby zjistil rozsah válečných příprav. Francouzský král jakoukoli pomoc povstalcům popřel a tvrdil, že lodí se připravují proti La Rochelle.³⁸¹ Je ovšem možné, že Karel IX. v této

³⁷⁶ Bourgeon, J.-L., *L'assassinat de Coligny*, Genève, 1992, s. 30-31. Srv. též Sutherland, N. M., *Le massacre de la Saint-Barthélemy: La valeur des témoignages et leur interprétation*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1991, XXXVIII, s. 529-54; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 261 a n.

³⁷⁷ Jeanne d'Albret v této době zbývaly pouhé tři měsíce života. Zemřela 9. června 1572 za ne zcela vyjasněných okolností, protestantská propaganda spekulovala o možnosti otravy jedem, víníka její smrti spatřovala ve „Florentince“ Kateřině Medicejské.

³⁷⁸ Srv. dopis Jeanne d'Albret Jindřichu Navarrskému z 8. dubna 1572, *Recueil des lettres missives*, I, s. 32-34 (v poznámce).

³⁷⁹ Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 52.

³⁸⁰ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 229.

³⁸¹ MacCaffrey, *The Shaping of the Elizabethan Regime*, s. 443 a n.

době opravdu s aktivní podporou nizozemských vzbouřenců nepočítal, neboť 11. května shrnul svou politiku v dopise svému vyslanci v Konstantinopoli, panu de Noailles, následujícími slovy: „Všechny mé plány směřují proti rozpínavosti Španělů a chci jednat co nejobratněji, jak jen budu moci [...]. Povolal jsem do všech přístavů svého království velké množství lodí, takže jsem vybudoval námořní armádu o síle dvanácti až patnácti tisíc mužů, jež bude připravena vyplout kamkoli koncem tohoto měsíce pod záminkou obrany mých přístavů a pobřeží [...], ve skutečnosti však s cílem vyvinout nátlak na Katolického krále a dodat odvahy nizozemským gézům [...], kteří již ovládli celý Zéland a ohrozili také Holland, [...] což je [Španěly] myslím odvrátí od jiných podniků [...]. Uzavřel jsem spojenectví s anglickou královnou a posílám za tím účelem do země vévodu Montmorencyho, což velmi rozjitřuje Španěly, stejně jako mé kontakty s říšskými knížaty.“³⁸²

Gézové si nemohli být jisti francouzskou podporou, takže se La Marck obrátil s žádostí o pomoc do Anglie. Alžběta mu poskytla zbraně a navíc vyslala do Nizozemí sbor „dobrovolníků“ v čele s kapitánem Thomasem Morganem. Gézové pak společně s anglickými posilami dobyli Flushing a tím získali kontrolu nad námořním spojením do Antverp.³⁸³

Úspěchy mořských gézů povzbudily protišpanělský odpor a urychlily vpád Viléma Oranžského do Nizozemí, plánovaný původně až na léto 1572. Dne 14. dubna Vilém vydal ve svém rodišti Dillenburgu prohlášení, v němž slíbil zbavit obyvatelstvo Nizozemí „cizí tyranie“ a vyhlásil válku Španělsku. Admirál Coligny naléhal na francouzský zásah v Nizozemí. Karel IX. se však neodvážil bez anglické podpory postavit se Španělsku otevřeně. Odvolával se na vojenskou nepřipravenost Francie. Nevzdal se plánů na francouzský zásah

³⁸² Bourgeon, J.-L., Charles IX devant la Saint-Barthélemy, Genève, 1995, s. 113-114.

³⁸³ Wernham, Before the Armada, s. 318.

v Nizozemí, ale požadoval nejprve urychlené uzavření bourbonského sňatku a vyčkával na stanovisko Anglie. Proti válce se Španělskem se postavila Kateřina Medicejská, silná skupina katolíků na královském dvoře a prakticky celá Rada³⁸⁴ s výjimkou Colignyho. Admirál přesvědčoval, argumentoval, hrozil.³⁸⁵ Karel IX. zvolil osvědčenou taktiku. Francie zůstala oficiálně neutrální, král ujistňoval ústy svého agenta v Nizozemí Mondouceta Albu i Filipa II. o přátelství a touze zachovat mír, tajně však poskytoval pomoc Nizozemcům.³⁸⁶

Mezi hugenoty rostlo rozhořčení nad nerozhodností královské politiky. Když do španělských rukou padla strategicky významná henegavská města Valenciennes a Mons,³⁸⁷ která Ludvík Nassavský s pomocí francouzských dobrovolníků dobyl ve dnech 24. a 25. května 1572, opustilo 5000 hugenotů pod velením Genlise³⁸⁸ 12. července Francii a vydalo se na pomoc nizozemským souvěrcům. Jednali s Colignyho svolením a podle Walsinghamu měli tajný králův rozkaz zmocnit se Cateau-Cambrésis, jež se mělo stát základnou pro další expanzi.³⁸⁹ Karel IX. se oficiálně od celé akce distancoval a hned nazítří vydal

³⁸⁴ Na rozdíl od doby vlády Ludvíka XIII. a jeho nástupců hrála Královská rada v této době ještě významnou roli jako kolektivní orgán ústřední moci ve státě a ovlivňovala výraznou měrou králova rozhodnutí. V jejím rámci působily dva orgány s rostoucí specializací a dělbou kompetencí, tzv. Velká (státní) rada Tajná (úzká) rada. Velká rada byla tvořena předními šlechtici království, držiteli nejvyšších úřadů Francie a variabilním počtem členů parlamentu, armády a církevních hodnostářů. Tajnou radu tvořil úzký kroužek osob z nejbližšího králova okolí. Obě měly rozsáhlé legislativní pravomoci: pod panovníkovým dohledem se podílely na tvorbě ediktů, ordonancí, deklarací a výnosů. Srv. Doucet, R., *Les institutions de la France au XVIe siècle*, Paris, 1948, s. 135 a n.; Chaunu, P., *Gascon, R., „1450-1660, l'État et la ville“*, Histoire économique et sociale de la France, Paris, 1977, díl I, s. 82 a n.

³⁸⁵ Koncem června vyslovil na zasedání Rady v přítomnosti vévody d'Anjou, oficiálního vrchního velitele královského vojska (lieutenant-général) hrozbu, že pokud Karel IX. nezahájí boj v Nizozemí, budou muset jít hugenotí sami, avšak ve válce se Španělskem, jež z tohoto aktu vzejde, se bude Filip II. mstít všem Francouzům. Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 261-262.

³⁸⁶ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 465.

³⁸⁷ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 3. června 1572. La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 1-4; Walsingham Leicesterovi, 29. května 1572. Walsingham Burghleymu, 29. 5. 1572. Walsingham, *Négotiations*, s. 237-238 a s. 238-239.

³⁸⁸ Jean de Hangest, seigneur de Genlis.

³⁸⁹ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 465; La Mothe-Fénélon Karlu IX., 3. června 1572. La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 1-4.

prohlášení, v němž povolal své poddané zpět do Francie, ostatním zakázal opustit zemi pod hroznou ztráty života a konfiskace majetku.³⁹⁰

Podle admirálova rozkazu se měli hugenoti spojit se čtyřmi tisíci muži Viléma Oranžského, který překročil 8. července Rýn a postupoval na jihozápad směrem k Monsu. Genlis, ačkoli jeho vojsko vyrazilo později, se nacházel městu mnohem blíže a rozhodl se na Viléma nečekat. Toto neuposlechnutí se stalo mu stalo osudným. Španělé, informovaní velmi podrobně o pohybu hugenotských vojsk, nastražili 17. července Francouzům u Quiévrainu³⁹¹ léčku. Domů se vrátila necelá polovina vojáků, potrhanych, krvavých a hladových. Genlis padl do zajetí a při mučení přiznal, že jednal na příkaz Karla IX. Španělé u něj zadrželi dopisy dokazující, že král slíbil hugenotskému vojsku ochranu.³⁹² Genlisova zbytečná porážka jen vyostřila vnitropolitickou krizi, Karlova politika tajné pomoci Nizozemcům se zdála být již déle neudržitelná. Panovník musel volit mezi otevřenou válkou proti Španělsku nebo opuštěním nizozemského projektu. Okolnosti nahrávaly druhému řešení. Z Anglie přicházely signály o tom, že francouzská strana by v případě války zůstala izolována, neboť Alžběta se nechce postavit otevřeně Filipovi II. Ostatně smlouva z Blois v případě francouzského útoku do Flander Anglii k pomoci nezavazovala.

Z anglického hlediska představovala španělská přítomnost v nizozemských provinciích protiváhu francouzskému vlivu. Již v červnu 1572 předal Burghley královně memorandum, v němž se vyjadřoval o možnostech jednání Anglie v případě francouzského útoku do Nizozemí. Pokud by byl Alba schopen vzdorovat Francouzům sám, neměla Anglie nijak zasahovat. Avšak

³⁹⁰ Walsingham Burghleymu, 13. července 1572: Walsingham, *Négotiations*, s. 259-260.

³⁹¹ Malá vesnice jižně od Monsu na pomezí Henegavska a Artois.

³⁹² Albu sekretář Albomost psal kardinálu Granvellovi: „Mám v držení dopis, jenž Vás ohromí, at jej užijete, ale prozatím je vhodnější ho nepoužít.“ Érlanger, P., *La Saint-Barthélemy*, Mayenne, 1967, s. 107; Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 172.

pokud by tomu tak nebylo a pokud by se Francie pokoušela ovládnout nizozemské pobřeží, radil tajně informovat Albu o tom, že je připravena „pomoci jeho králi všemi prostředky.“³⁹³ V zájmu Anglie bylo udržet Španěly v Nizozemí jako protiváhu francouzského vlivu, protože ten se zdál ještě nebezpečnější než španělský.

Také španělská strana zareagovala vstřícně. Koncem června 1572 poslal Alba prostřednictvím de Guarase Alžbětě Filipovo poděkování za vypovězení gězů z anglických přístavů. Současně přiložil svůj dopis, v němž navrhl jednat o řešení anglo-španělských sporů. Alžběta souhlasila a nabídla, že nařídí svým mužům zmocnit se Flushingu a udržet jej do Albova příchodu. Počátkem července 1572 se do Nizozemí vydalo tisíc anglických „dobrovolníků“ vedených sirem Humphreyem Gilbertem s tajnými instrukcemi držet se poblíž pobřeží a zabránit eventuálnímu francouzskému pokusu o ovládnutí Flushingu.³⁹⁴

V polovině července se Karel prostřednictvím La Mothe-Fénélonu pokusil znovu nastolit plán na rozdělení Nizozemí a naprosto nerealisticky žádal, aby se Alžběta postavila „otevřeně proti španělskému králi.“ On sám by se zapojil do konfliktu po uzavření bourbonského sňatku plánovaného na polovinu srpna.³⁹⁵ Alžběta se opět nevyjádřila jednoznačně, nicméně bylo zřejmé, že Francie nemůže s anglickou pomocí v případě války se Španělskem v nejbližší době počítat. Také jednání o sňatku s Alençonem se protahovala, královna žádala další informace, dokonce i osobní schůzku s vévodou a jeho matkou, zjevně aby získala čas.³⁹⁶ Po Genlisově porážce se potřeba znát anglické stanovisko k zásahu jevila ještě urgentnější.

³⁹³ Wernham, *Before the Armada*, s. 320; MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 168.

³⁹⁴ Wernham, *Before the Armada*, s. 321.

³⁹⁵ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 20. července 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 298-303; Walsingham Burghleymu, 21. července 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 261-262.

³⁹⁶ Nejlepší svědectví o průtazích z anglické strany představují četné, obšírné a místy až zoufalé depeše francouzského vyslance. Sr. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 1., 5., 10., 20., 22. a 29. července, 3., 7., 11.

Dne 21. července³⁹⁷ se do Anglie vypravil Alençonův služebník La Mole, oficiálně jako vévodův vyslanec jednat o sňatku, ve skutečnosti však z popudu krále sondovat ochotu Alžběty angažovat se v Nizozemí po francouzském boku. Do Londýna přicestoval 3. srpna a nazítří začal tajně vyjednávat s Burghleym, Leicesterem a Smithem, 7. srpna se konala audience u královny. Vyjednával ještě další tři týdny, v otázce protišpanělského zásahu ani v otázce sňatku však nedostal jasnou odpověď. Zpět do Francie odcestoval 28. srpna; v té době již admirál nebyl mezi živými a iluzi nizozemského zásahu definitivně odzvonilo.

Karel IX. se nacházel pod rostoucím tlakem svého okolí – královny matky a katolické opozice na jedné straně a Colignyho a hugenotských předáků na druhé. Naléhavě žádal otevřené vyjádření anglické panovnice,³⁹⁸ to však nepřicházelo a nemělo přijít. Ve dnech 6. a 9. srpna proběhla bouřlivá zasedání Královské rady, v nichž se naplno projevila Colignyho izolovanost. Admirál měl však na své straně krále a nezalekl se ani výhrůžek: „Král, paní, odmítá zahájit válku. Chraň Bůh, aby nepřišla jiná, jíž by se vyhnout nemohl!“, vmetl do tváře Kateřině Medicejské.³⁹⁹ Walsingham informoval do Anglie 10. srpna, že přípravy na tažení již značně pokročily a prosil, aby panovnice ještě zvážila svůj úmysl povolat zpět své poddané z Nizozemí.⁴⁰⁰ „Admirál, jehož odvaha je nepřekonatelná, [...] vysvětluje králi, co mu hrozí, pokud princ Oranžský podlehne, nebo alespoň bude nucen přistoupit na podmínky, [...] jež ponechají

a 28. srpna (poslední depeše před příchodem zpráv o bartolomějském masakru) 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 25-30, 30-37, 40-41, 57-64, 64-65, 65-75, 76-79, 79-83, 83-89, 91-113.

³⁹⁷ Datum uvádí Walsingham v dopise Burghleymu z 21. července 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 261-261.

³⁹⁸ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 9. srpna 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 314.

³⁹⁹ Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 59; Érlanger, *La Saint-Barthélemy*, s. 122-123.

⁴⁰⁰ Walsingham Burghleymu, 10. srpna 1572; Walsingham Leicesterovi, 10. srpna 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 274-275, s. 276-277.

Nizozemí v železech španělské nadvlády.“ psal Burghleymu.⁴⁰¹ Ještě naléhavěji líčil situaci Leicesterovi: „Nie nemohlo krále více odvrátit od jeho rozhodnutí, než když mu královna-matka se slzami v očích řekla, že nemůže souhlasit, aby jednal otevřeně bez anglických sil.“⁴⁰²

Nespokojení hugenoti hrozili, že převezmou záležitosti do svých rukou. Coligny připravoval soukromý zásah; 11. srpna napsal Vilém Oranžský svému bratrovi Janovi,⁴⁰³ že mu admirál přislíbil vojenskou pomoc 12 000 pěších a 3000 jezdců a varoval ho, aby ne zahajoval otevřený boj, dokud se jeho síly nespojí s francouzskými.⁴⁰⁴ V pondělí 18. srpna se konala dlouho připravovaná svatba Jindřicha Navarrského s Markétou z Valois. Útok do Nizozemí již nešlo odkládat a admirál dal v najevo, že hodlá vytáhnout v nejbližších dnech, ať již se souhlasem panovníka či bez něj. Riskantní podnik hrozil uvrhnout Francii do války se Španělskem, jíž by se bez anglické pomoci ubránila jen stěží. Coligny a jeho přívrženci se pro královský dvůr stali nebezpečnými a opatrná královna-matka podporovaná radikálními katolíky v Radě začala uvažovat o fyzické likvidaci hugenotských vůdců. Cesta k bartolomějskému masakru se otevřela.

⁴⁰¹ Walsingham Burghleymu, 10. srpna 1572; Walsingham, *Negotiations*, s. 274-275.

⁴⁰² Walsingham Leicesterovi, 10. srpna 1572; Walsingham, *Negotiations*, s. 276-277.

⁴⁰³ Jan, hrabě nassavsko-dillenburský (1535-1606), mladší bratr Viléma Oranžského.

⁴⁰⁴ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 465.

Kapitola IV

BARTOLOMĚJSKÁ NOC (23. / 24. 8. 1572)

A JEJÍ DŮSLEDKY⁴⁰⁵

Spojení hugenotského vůdce Jindřicha Navarrského se sestrou krále se navenek jevílo jako triumf královny-matky a její politiky tolerance. Smíření obou vyznání však bylo pouze zdánlivé. Příchod několika set hugenotských šlechticů do Paříže silně znepokojil katolické město, jejich ostentativní neúčast na oslavách i na mši pobuřovala, černé oděvy a prosté účesy je činily nápadnými. Mezi obyvateli rostlo napětí, stoupala popularita guisovského klanu v čele s mladým vévodou Henrim, množily se pamflety proti Kateřině Medicejské, která „přivedla d'ábla do Rady.“⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ K Bartolomějské noci se vztahuje velká řada dobových svědectví nejrůznější úrovně a důvěryhodnosti, reprezentujících náboženské stanovisko autorů a často se velmi lišících či dokonce si odporujících. K nejvýznamnějším patří: Goulart, S., *Mémoires de l'Etat de France sous Charles Neufviesme*, Genève, 1577 (protestantské stanovisko); *De furoribus gallicis* (přisuzované všeobecně F. Hotmanovi), Genève, 1573; *Vera et brevis descriptio tumultus Gallici Lutetiani*, Kraków, 1573; *Discours du Roy Henry III à un personnage d'honneur et de qualité* (tzv. Verze vévody d'Anjou), Paris, 1623; Capilupi, C., *Lo stratagema di Carlo IX*, Roma 1572; *Le tocsain contre les massacreurs*, Reims, 1577. Ve francouzské historiografii je Bartolomějský masakr bezpochyby nejdůkladněji propracovanou epizodou náboženských válek. K nejvýznamnějším odborným dílům zabývajícím se tímto tématem lze přiřadit: Bourgeon, J.-L., *L'Assassinat de Coligny*, Genève, 1992; Bourgeon, J.-L., *Charles IX et la Saint-Barthélemy*, Genève, 1995; Crouzet, D., *La nuit de la Saint-Barthélemy. Un rêve perdu de la Renaissance*, Paris, 1994; Érlanger, P., *La Saint-Barthélemy*, Paris, 1960; Érlanger, P., *Le massacre de la Saint-Barthélemy*, Mayenne, 1967; Garrisson, J., *La Saint-Barthélemy*, Bruxelles, 1987; Joutard, P. (ed.), *La Saint-Barthélemy ou les résonances d'un massacre*, Paris-Genève, 1976; Kingdon, R., *Myths about the Saint Bartholomews Day Massacres (1572-76)*, London, 1988; Martin, W. (ed.), *La Saint-Barthélemy devant le Sénat de Venise*, par Michiel et Cavalli, Paris, 1872; Soman, A. (ed.), *The Massacre of Saint Bartholomew. Reappraisals and Documents*, Haag, 1974; Sutherland, N.M., *The Massacre of Saint Bartholomew and the European Conflict (1559-1572)*, London, 1973. Z článků uveďme např.: Bourgeon, J.-L., *Qui est responsable de la Saint-Barthélemy?*, *Histoire*, CLIV, 1992, s. 69-71; Bourgeon, J.-L., *Pour une histoire, enfin, de la Saint-Barthélemy*, *Revue historique*, CCLXXII, s. 83-142; Smither, J. R., *The Saint Bartholomew's day massacre and images of Kingship in France, 1572-1574*, *Sixteenth Century Journal*, 1991, XXII, s. 27-46; Sutherland, N. M., *Le massacre de la Saint-Barthélemy: La valeur des témoignages et leur interprétation*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1991, XXXVIII, s. 529-54.

⁴⁰⁶ Miquel, P., *Les guerres de religion*, Paris, 1994, s. 281.

Dopoledne 22. srpna spáchal najatý vrah Maurevert⁴⁰⁷ atentát na Colignyho vracejícího se v doprovodu několika hugenotských šlechticů z Louvru, kde se konala schůze Rady. Admirál vyvázl s poraněním paže. Mezi hugenoty v Paříži se zvedla vlna rozhořčení a obav zároveň. Žádali, aby král nechal čin důkladně vyšetřit a potrestat viníky, někteří dokonce otevřeně vyhrožovali pomstou, neučiní-li spravedlnosti zadost. Objevily se znepokojené hlasy, že dvůr začíná naplňovat závěry schůzky z Bayonne.

Odpoledne Colignyho, který dlel ve společnosti hugenotských předáků ve svém obydlí v ulici Béthisy, navštívil Karel IX., královna-matka, královi bratři a hlavní členové Rady. „Můj otče, vy máte zranění a já věčnou bolest, avšak vzdávám se své spásy, dokud neuskutečním pomstu tak hroznou, že nikdy neupadne v zapomnění,“ řekl údajně panovník s neskrývaným zármutkem.⁴⁰⁸ V admirálově ložnici panovala velmi napjatá atmosféra: nenávist hugenotů vůči viditelně stísněné Kateřině Medicejské a vévodovi d'Anjou byla zcela evidentní.

Znepokojená královna-matka svolala v sobotu 23. srpna zřejmě jednu či dvě schůze Tajné rady, zcela určitě pak ještě jednu v noci z 23. na 24. srpna.⁴⁰⁹ V Radě získali návrh radikální katolíci a v obavě z možné vzpoury hugenotů bylo pravděpodobně rozhodnuto odstranit admirála Colignyho a další vysoké hugenotské šlechtice. Diplomatických pramenů se dochovalo poskrovnu

⁴⁰⁷ Charles de Louviers, sieur de Maurevert (Maurevel) byl nájemným vrahem ve službách Guisů. Již v roce 1569 zavraždil Colignyho přítele, pana de Mouy. Atentát na admirála spáchal z oken domu patřícího bývalému preceptorovi Guisů, na které proto zákonitě padlo podezření. Objevují se však i hypotézy, že rozkaz k vraždě admirála dala Kateřina Medicejská s možnou spoluúčastí či alespoň s vědomím Henriho d' Anjou, Tavannese, Retze, Neverse a maršála de Birague (jistá je jejich spoluúčast na bartolomějském masakru). Vyloučen není ani zásah Španělska. Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 469; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 283; Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 81; Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 208.

⁴⁰⁸ Tato slova přisuzuje králi Agrippa d'Aubigné ve své *Histoire Universelle*. Cit. dle Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 81.

⁴⁰⁹ Srv. např. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 117; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 470; Garrisson, *La Saint-Barthélemy*, s. 80 a n.; Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 312 a n.

a ostatní verze bartolomějských událostí jsou natolik subjektivní a rozdílné, že se asi nikdy s jistotou nedozvíme, kdo byl iniciátorem této krvavé akce.⁴¹⁰ Nejčastěji se objevuje jméno Kateřiny Medicejské, Henriho d'Anjou a kardinála Retze.⁴¹¹ Obviňováni jsou však také Guisové, neboť Colignyho vrah Besme byl v jejich službách,⁴¹² a katoličtí rádci Karla IX., Nevers, Tavannes a Birague. Sám král si masakr nepřál, ale rozhodně o něm věděl a mezi jednou a třetí hodinou ranní 24. srpna k němu dal v krajně vypjaté atmosféře a pod tlakem svého okolí souhlas.⁴¹³

Dvůr sestavil seznamy význačných hugenotů odsouzených k smrti - ušetření měli být jen Jindřich Navarrský a bratři Condéové.⁴¹⁴ Kolem šesté hodiny ráno 24. srpna, na den svatého Bartoloměje se v kostele Saint-Germain-de-l'Auxerrois poblíž Louvru rozezněl zvon, a dal tak signál k rozpoutání masakru, jímž mělo být jednou provždy skoncováno s hugenotskou „sektou“. Rukou vraha ve službách Guisů padl admirál Coligny.⁴¹⁵ Jeho mrtvé tělo vyhozené z okna zůstalo ležet na nádvoří, vydáno napospas pařížské lůze, která ho zmrzčila a zohavila. Vraždění již nebylo možno zabránit. Ozbrojené oddíly pod velením Henriho d'Anjou, Henriho de Guise a Henriho d'Angoulême⁴¹⁶ pročesávaly město a pobíjely hugenotské šlechtice. Situace se však dvoru vymkla z ruky. K masakru se připojil pařížský lid, který pak po celé tři dny pronásledoval

⁴¹⁰ Podrobné hodnocení dobových pramenů k bartolomějské noci přináší Sutherland, N. M., *Le massacre de la Saint-Barthélemy: la valeur des témoignages et leur interprétation*, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, XXXVIII, X.-XII. 1991, s. 529-554.

⁴¹¹ Retzovi připadl údajně onen delikátní úkol přesvědčit Karla IX. o nutnosti „skoncovat jednou provždy s tou zlou sektou.“ Srv. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 117.

⁴¹² Jeho skutečné jméno znělo Jan Karel z Janovic, přezdívkou „Besme“, „Čech“ mu vynesl jeho původ. Byl vychován v rodině Guisů jako páže, později se stal členem tělesné stráže vévody z Guise. V některých pramenech bývá mylně označován jako Simanowitz. Garriison, *La Saint-Barthélemy*, s. 100-101.

⁴¹³ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 470.

⁴¹⁴ Synové Louise de Condé - Henri Ier prince de Condé (1552-1588) a François prince de Conti (1558-1614).

⁴¹⁵ Podrobněji např. Bourgeon, J.-L., *L'assassinat de Coligny*, Genève, 1992.

⁴¹⁶ Henri d'Angoulême, zvaný též „bastard z Angoulême“ (1551-1586), nemanželský syn Jindřicha II. s Marií Flemingovou.

přes králův zákaz prosté kalvinisty. Z Paříže se masakry rozšířily i do dalších měst království, kde probíhaly až do počátku října 1572.⁴¹⁷ Počet obětí v Paříži a v celé Francii byl ve srovnání s demografickou situací země značně vysoký. Dobové odhady se pohybovaly mezi 2000 až 100 000 osobami v závislosti na náboženském stanovisku svědků. Skutečný počet obětí byl zřejmě 2000-4000 v Paříži (z toho 50-200 šlechticů), v celé Francii pak 5 až 10 000 osob.⁴¹⁸

V prvních depeších do zahraničí se dvůr snažil přenést vinu za smrt admirála a jeho přívrženců na rod Guisů: „Členové rodu Guisů [...] vědouce jistě, že přátelé [...] admirála chtějí [...] pomstít se na nich za ono zranění, [...] se zalekli, takže mezi jedněmi i druhými se rozpoutala politováníhodná rebelie, [...] on [admirál] byl zabit s několika dalšími šlechtici a byli pobiti ještě další na několika místech ve městě, což vyvolalo takový hněv, že nebylo lze jej zastavit. To se stalo kvůli soukromému sporu, který již dlouho trvá mezi oběma rody [Guisy a Châtillon],“ psal král 24. srpna svému vyslanci v Anglii.⁴¹⁹ Avšak již 25. a 26. srpna se argumentace mění a dvůr začíná brát odpovědnost za rozpoutání masakru na sebe. Objevuje se teze o hugenotském spiknutí proti králi a jeho rodině: „Začali jsme odhalovat spiknutí, které přívrženci takzvaného reformovaného náboženství uchystali proti mé osobě, mé matce a mým bratrům.“⁴²⁰ Dne 26. srpna se Karel IX. s rodinou dostavil do pařížského parlamentu a přečetl zde text, jímž přiznal svou odpovědnost za rozpoutání masakru. Oficiální stanovisko dvora představovala deklaráce z 28. srpna 1572.

⁴¹⁷ Bartolomějské masakry však nejsou jedinými v období náboženských válek: první vraždění hugenotů katolíky vypuklo již jako odezva na masakr ve Vassy v roce 1562, např. v Sens či v Tours. Jsou však doloženy také masakry katolíků hugenoty, např. v Nîmes v roce 1567. Srv. např. Delumeau, Naissance et affirmation de la Réforme, s. 178.

⁴¹⁸ Počty obětí se i v dnešní literatuře diametrálně liší, takže výše uváděné počty jsou čistě orientační. Srv. Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 472; Miquel, Les guerres de religion., s. 285; Garrisson, Guerre civile et compromis, s. 176; Devèze, Les guerres de religion, s. 117; Delumeau, Naissance et affirmation de la Réforme, s. 179.

⁴¹⁹ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 24. srpna 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VII, s. 323-324.

⁴²⁰ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 25. srpna 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VII, s. 325.

Král se v ní přihlásil k odpovědnosti, bránil se však tím, že se snažil zabránit rozsáhlému hugenotskému spiknutí proti královské rodině, v jehož čele stál údajně admirál Coligny. „Jeho Veličenstvo dává na vědomí, že co se stalo, stalo se na jeho výslovný příkaz [...] aby zabránil uskutečnění [...] opovrženého spiknutí, připravovaného admirálem [...], jeho příznivci a komplici proti králi a jeho státu, královně-matce, jeho bratrům, navarrskému králi, princům a šlechticům z jejich okolí.“⁴²¹ V dopise Gaspardu von Schomberg,⁴²² svému zástupci v Říši, uvádí francouzský král ještě další, pravdě nepochybně bližší důvod: (Coligny) „měl více moci a přívrženci nového náboženství jej poslouchali spíše než mne a tím, že získal takovou moc nad těmito mými poddanými, nemohl jsem být více nazýván neomezeným vládcem, ale pouze vůdcem jedné z částí svého království.“⁴²³

Králův povzdech adresovaný Schombergovi však zůstal naprosto ojedinělý a ve většině dobových katolických líčení bartolomějského masakru převážila oficiální verze o hugenotském spiknutí zdůrazňující nevyhnutelnost krvavého odstranění protestantů. „Jeho Veličenstvo král Francie, po dlouhé a nebezpečné válce proti hugenotům, vzbouřencům proti Bohu i jemu, poté co poznal a zažil, že ve čtyřech bitvách [...] je pokaždé porazil, a přesto se znovu rodili jako hydra a jejich počet hodinu od hodiny rostl, takže nebylo lze je porazit či zdolat jejich odpor, a že jeho království se řítilo den za dnem do úpadku a rozvratu, rozhodl se lstí a dovedností dosáhnout toho, co marně zkoušel získat silou a zbraněmi,“ vyličil v září 1572 pohnutky francouzského krále Ital Camillo

⁴²¹ Cit. dle Garrisson, La Saint-Barthélemy, s. 129.

⁴²² Gaspard von Schomberg (de Schomberg; 1540-1599), narodil se v Sasku, ale naturalizoval se ve Francii. Zpočátku sloužil v protestantském vojsku, později ze zdravotních důvodů vojenskou dráhu opustil, konvertoval ke katolictví a jako diplomat ve službách Karla IX. získal titul hraběte de Nanteuil a úřad guvernéra La Marche.

⁴²³ Karel IX. Gaspardu von Schomberg, 13. září 1572; Cit. dle Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 471.

Capilupi, pisálek ve službách kardinála lotrinského.⁴²⁴ Velmi záhy se však mělo ukázat, že jeho optimistické „ostatní hugenoti se navrátí k pravé víře“⁴²⁵ je poněkud předčasné a že exterminační politika Karla IX. neskoncovala s „hugenotskou sektou“, ba spíše ji utvrdila v odporu vůči katolické Koruně. Také oficiální propaganda se pokoušela celou událost bagatelizovat co do rozsahu i dosahu. „Přišla zpráva o tom, co se událo na den svatého Bartoloměje v Paříži, kde se pan admirál neuváženě zapletl, aby ukázal, že všemu vládne. Divím se, že tak obezřetný a moudrý muž [...] udělal tak závažnou chybu; draze ji zaplatil, neboť stála život jeho a několika dalších,“ poznamenal například ve svých pamětech Blaise de Monluc.⁴²⁶

Přestože se bartolomějský masakr současníkům jevil jako osobní triumf královny-matky, o níž toskánský vyslanec Petrucci v této době napsal, že „vypadá, jako by o dvacet let omládl,“⁴²⁷ znamenal ve skutečnosti definitivní krach toleranční politiky, o níž po jedno desetiletí usilovala. Karel IX., „zachmuřený, melancholický, shrbený a zestárlý svým zločinem,“⁴²⁸ se již nemohl opírat o hugenoty a čelil stále silnějšímu vlivu radikálních dvorských katolíků. Musel se také vyrovnat s novou opozicí v čele s nejmladším bratrem, vévodou d'Alençon. Dva roky zbývající do Karlovy smrti vyplnila naprostá anarchie. Jih Francie se vymanil z jeho svrchovanosti - protestanti zde postupně vytvořili jakýsi „stát ve státě“⁴²⁹. Změnila se také tvář hugenotského hnutí, dočasně oslabeného ztrátami na životech, masovými konverzemi ke katolictví a

⁴²⁴ Camillo Capilupi, *Le Stratagème ou la ruse de Charles IX, roi de France, contre les huguenots rebelles à Dieu et à lui*, francouzský překlad italského originálu, 1572 (vyd. v Cimber, L. - Danjou P., *Archives curieuses de l'histoire de France, Ire série, VII*, Paris, 1835, s. 403-471), cit. dle *Archives de l'Occident, díl III: Duchein, M., Les Temps modernes (1559-1700)*, Paris, 1995, s. 48 a n. Duchein klade nesprávně datum vzniku pamfletu do roku 1574.

⁴²⁵ Duchein, *Les Archives de l'Occident*, s. 50.

⁴²⁶ Monluc, *Commentaires*, s. 653.

⁴²⁷ Cit. dle Devèze, *Les guerres de religion*, s. 119.

⁴²⁸ Cit. dle Érlanger, *Henri III*, s. 130.

⁴²⁹ Srv. Garrisson, J., *Protestants du Midi (1559-98)*, Toulouse, 1980.

masovou emigrací do švýcarských protestantských kantonů, Říše, Skotska a Anglie.⁴³⁰ Hugenotští předáci zahynuli během masakru či věznění u dvora, vysoká hugenotská šlechta byla téměř zcela vyhlazena, takže k moci se dostali noví vůdci, většinou z řad nižší šlechty. Hnutí se politicky a vojensky upevnilo a zradikalizovalo.

MEZINÁRODNÍ REAKCE NA BARTOLOMĚJSKÝ MASAKR

Katolické mocnosti přijaly zprávu o Bartolomějské noci ve Francii s ulehčením a s radostí. Řím se dozvěděl o událostech na počátku září 1572 prostřednictvím lyonského guvernéra Mandelota. Brzy poté přinesl sire de Beauville dopisy krále, vévodkyně de Montpensier⁴³¹ a mimořádného apoštolského nuncia ve Francii Salviatiho, jež prezentovaly bartolomějský masakr jako reakci na připravované hugenotské spiknutí. „Včera v pět hodin přinesl posel list Vaší Milosti z 28. minulého měsíce, jenž byl velmi očekáván Jeho Svátostí, neboť již před dvěma dny obdržela zprávu o smrti Admirála,“ psal 8. září Salviatimu kardinál Galli.⁴³² Radost nového papeže Řehoře XIII.⁴³³ neznala hranic: „Jeho Svátost [...] dala veřejně číst Váš dopis a poté jej komentovala, řkouc na závěr, že si nemohla přát nic lepšího či velkolepějšího v této době plné zmatků,“ pokračuje Galli a líčí slavnostní mši, již toho dne papež sloužil jako poděkování Bohu, že vnukl Karlovi IX. myšlenku „očistit

⁴³⁰ Do Anglie se uchýlili přeživší hugenotští předáci, např. Montgomery či Maligny, kteří již dříve navázali s anglickou vládou kontakty, ale i mladí protestanté jako Ségur-Pardaillan, pozdější blízký spolupracovník Jindřicha IV. Mnozí z nich, např. Barrache, Limons či La Roque, byli vojáci se zkušeností z bojů v Nizozemí. Alžběta je přes opakované žádosti francouzského dvora odmítla vydat.

⁴³¹ Catherine-Marie de Guise (1552-1596), provdaná od roku 1570 za Louise III de Bourbon-Montpensier (1513-1582), mladší sestra Henriho de Guise.

⁴³² Kardinál Galli apoštolskému nunciu Salviatimu, 8. září 1572 (originál v italštině); Duchein, *Les Archives de l'Occident*, s. 50-52.

⁴³³ Řehoř XIII. (1572-85); vlastním jménem Ugo Buoncompagni, tvůrce gregoriánského kalendáře.

zcela francouzské království od hugenotského moru“.⁴³⁴ Jediné, čeho papež lituje, je fakt, že král neodvolal edikt ze Saint-Germain, a důrazně žádá nuncia, aby „naléhal na odvolání pacifikačního ediktu, který umožňuje svobodu vyznání, nebo alespoň zabránil jeho potvrzení, neboť obyvatelé království, po vzoru toho, co se stalo u dvora, by [...] měli na srdci očistit zemi.“⁴³⁵ O tři dny později odsloužil papež slavnostní Te Deum a vyhlásil den Svatého Bartoloměje za zvláštní svátek.⁴³⁶ Takřka idylické vztahy francouzského království s papežstvím se však měly brzy ochladit, když Kateřina Medicejská přijala chladně legáta Orsiniho, přinášejícího papežovy gratulace a odmítla údajně jeho nabídku, aby Karel IX. vstoupil do křesťanské ligy proti evropským protestantům a Turkům výměnou za podporu Anjouovy kandidatury na polský trůn, slovy: „Od nynějška nedovolím papeži, aby se vměšoval do francouzských záležitostí.“⁴³⁷

Španělský panovník se dozvěděl o masakru 7. září, kdy tajemník jeho vyslance Zuñigy⁴³⁸ přinesl rezidentův dopis z 24. srpna s podrobným líčením událostí posledních dnů. Vyslanec označil za hlavního původce atentátu na admirála královnu-matku a Monsieura, Henriho d'Anjou; bartolomějský masakr chápal jako nevyhnutelnou, avšak ne předem připravenou akci. Tezi hugenotského spiknutí nezmínil.⁴³⁹ Den poté navštívil Filipa II. francouzský

⁴³⁴ Duchein, Les Archives de l'Occident, s. 52.

⁴³⁵ Duchein, Les Archives de l'Occident, s. 52.

⁴³⁶ K reakci kurie na bartolomějský masakr podrobněji srv.: Romier, L., La Saint-Barthélemy, les événements de Rome et la préméditation du massacre, d'après les papiers du nonce Salviati, Revue du XVI siècle, 1913, I, s. 529-560.

⁴³⁷ Cit. dle Garrisson, La Saint-Barthélemy, s. 172.

⁴³⁸ Don Diego Zuñiga (Çuniga) byl španělským vyslancem ve Francii v letech 1572-77. Jeho pobyt ve Francii zanechal jen málo pramenných stop. Informoval Filipa II. o rostoucím vlivu Colignyho a o francouzských válečných projektech v Nizozemí. Nezáčastnil se Bartolomějské noci, jeho jméno nefiguruje v žádných dobových dokumentech, pamětech či korespondenci. Po masakru blahopřál Karlovi IX. jménem svého panovníka k jeho „zápalu ve věcech náboženství“. Srv. Bagueuault de Puchesse, La politique de Philippe II, s. 24-26.

⁴³⁹ Érlanger, Henri III, s. 130.

vyslanec Saint-Gouard⁴⁴⁰ s oficiální zprávou dvora o události. Filip II. projevil obrovské potěšení a prostřednictvím markýze Ayamonteho srdečně blahopřál králi, Kateřině Medicejské a vévodovi d'Anjou. „Je to jedna z největších radostí mého života,“ napsal vyslanci Zuñigovi, „vyjádřete královně-matce uspokojení, které jsem pocítil nad činem tak užitečným Bohu i křesťanstvu.“⁴⁴¹ Zároveň také nabídl francouzské Koruně podporu při provádění tvrdě antiprotestantské politiky. Kateřina Medicejská se pokusila využít situace a požádala španělského panovníka o ruku své vnučky Isabelly, jeho dcery s Isabellou de Valois, pro Henriho d'Anjou, Filip však odmítl.⁴⁴²

V Říši vyvolaly zprávy o masovém vraždění hugenotů ve Francii silné rozhořčení dokonce i mezi katolíky. Vztahy francouzské Koruny s habsburským dvorem zůstávaly i přes osobní vazby⁴⁴³ napjaté, především kvůli událostem v Nizozemí.⁴⁴⁴

V zemích s převahou protestantů zprávy o smrti admirála Colignyho a vraždění francouzských hugenotů vzbudily přirozeně silně negativní ohlas. Bartolomějský masakr měl klíčový dopad především na sousední Nizozemí, neboť bylo zřejmé, že plánované francouzské tažení se neuskuteční a gézové nyní zůstanou prakticky zcela izolováni. Karel IX. poslal 26. srpna do Bruselu Mondoucetovi dopis, v němž vysvětlil, že čelil „zhoubnému podniku“ hugenotů a musel umožnit Guisům a jejich přívržencům odstranit admirála. Za masakr protestantů je podle něj zodpovědná pařížská lůza. Vyjádřil svou obavu, že vévoda z Alby by se mohl pokusit využít bezmocnosti francouzského dvora

⁴⁴⁰ Jean de Vivonne, marquis de Pisany, seigneur de Saint-Gouard (1525-1599), vyslanec ve Španělsku v letech 1568-1584.

⁴⁴¹ Srv. Bremond, G. de, La Saint-Barthémemy et l'Espagne, Revue des Questions historiques, 1884, XXXV, s. 386-412.

⁴⁴² Kateřina Medicejská Filipu II., 29. srpna 1572; Érlanger, Henri III, s. 129-130.

⁴⁴³ Francouzská královna Alžběta (1554-1592), dcera císaře Maxmiliána II. (1564-1576) byla právě v pokročilém stupni těhotenství, v říjnu 1572 porodila dceru Marii-Alžbětu.

⁴⁴⁴ MacCaffrey, Queen Elizabeth and the Making of Policy, s. 191 a n.

a zaútočit proti zemi nebo alespoň propustit hugenotské zajatce z bojů o Valenciennes a Mons, aby se pomstili za smrt svých souvěrců. Na druhé straně existovala také možnost invaze Viléma Oranžského na podporu hugenotů. Mondoucet tedy dostal choulostivý úkol: měl udržovat tajný kontakt s Vilémem a podporovat ho v bojích doma, aby se nizozemští rebelové nerozhodli překročit hranice, a zároveň udržovat přátelské vztahy s vévodou z Alby. Obě hrozby, jakkoli se zdály v prvních dnech po bartolomějské noci reálné, se postupem času ukázaly zcela neopodstatněné. Španělsko nemělo dostatek sil, aby mohlo využít slabosti svého severního souseda a nizozemští povstalci se dostali do takřka bezvýchodné situace. Vilém Oranžský oblehl 8. září Mons, avšak po měsíci rozpustil své žoldnéře a našel útočiště v Hollandu, který spolu se Zélandem zůstal nadlouho jedinou základnou povstání. Když se v průběhu listopadu a prosince stáhla velká část anglických dobrovolníků, konflikt v Nizozemí načas ztratil svůj mezinárodní rozměr.⁴⁴⁵

Důležitou roli v diplomatických vztazích francouzské Koruny hrálo také Polsko, kam se počátkem srpna vypravil biskup z Valence, Jean de Monluc, bratr autora slavných Komentářů, aby vytvořil vhodné klima pro přijetí Anjouovy kandidatury na uvolněný trůn.⁴⁴⁶ Pod vlivem zpráv o bartolomějských událostech se zde vytvořila silná protifrancouzská opozice. Monluc použil oficiální verzi protestantského spiknutí a prezentoval masakr především jako záležitost pařížské lůzy.⁴⁴⁷ Velmi tím ulehčil úkol francouzským vyjednavacům Pierru

⁴⁴⁵ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 340 a n.; MacCaffrey, *Queen Elizabeth and the Making of Policy*, s. 191 a n.

⁴⁴⁶ Dne 7. července 1572 zemřel poslední Jagellonec na polském trůně, Zikmund II. August (1548-1572, od 1529 spoluvládce).

⁴⁴⁷ „Défense de Jean de Monluc, évêque de Valence, ambassadeur du roi de France, pour maintenir le très illustre duc d'Anjou contre les calomnies de quelques malveillants“.

Charpentierovi a Guy Dufaurovi de Pibrac, kteří dosáhli v květnu 1573 zvolení Henriho d'Anjou polským králem.⁴⁴⁸

Zcela prvořadý zájem představoval v očích francouzského dvora samozřejmě jeho anglický spojenec. Karel IX. informoval o zranění admirála bezprostředně po atentátu a ujistil Alžbětu, že spravedlnosti bude učiněno zadost. Za iniciátory útoku označil Guise, jež obvinil i z rozpoutání masakru ve své první „pobartolomějské“ depeši z 24. srpna.⁴⁴⁹ Jeho další dopisy⁴⁵⁰ již přinesly tezi o protestantském spiknutí proti Koruně a král se přiznal k odpovědnosti za vyvraždění hugenotských špiček. Zároveň ujistil, že „pan Walsingham zůstal po dobu onoho zmatku pečlivě střežen ve svém bytě.“⁴⁵¹ Poslal svému vyslanci velmi podrobné instrukce, podle nichž měl informovat londýnský dvůr: „Bylo odhaleno, že on [admirál] a další šlechtici tak řečeného nového náboženství [...] zosnovali [...] spiknutí, aby [...] zaútočili na osobu Jejího Veličenstva, královny jeho matky a jeho bratrů, které chtěli zabít [...] Jeho Veličenstvo [...] bylo nuceno dát volnou ruku rodu Guisů, kteří 24. dne měsíce srpna [...] zabili admirála a několik dalších šlechticů z jeho strany; a silně se rozmohlo pobouření mezi lidem [...] a lid se dopustil velkého násilí na přívržencích nového náboženství.“⁴⁵² I zde se tedy král přihlásil k zodpovědnosti za masakr, na rozdíl od oficiálního stanoviska pro vnitropolitickou scénu i jiné evropské státy však ji však poněkud oslabil tím, že za skutečné vrahy protestantských předáků označil v Anglii nenáviděné Guise.

⁴⁴⁸ Garrison, *La Saint-Barthélemy*, s. 174. K jeho vládě v Polsku velmi podrobně: Noailles, E. de, *Henri de Valois et la Pologne*, 3 vol., Paris, 1867.

⁴⁴⁹ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 22. a 24. srpna 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 322-323, s. 323-325.

⁴⁵⁰ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 25., 26. a 27. srpna 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 325-326, 326-328, 329-331.

⁴⁵¹ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 27. srpna 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 330.

⁴⁵² Instrukce Karla IX. La Mothe-Fénélonovi ohledně bartolomějské noci, nedatováno (pravděpodobně 26. srpna 1572); La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 330-333.

První zprávy o bartolomějské noci se do Anglie dostaly relativně záhy, 30. srpna, kdy u anglických břehů přistálo šest nebo sedm lodí „vyznavačů nového náboženství z oblasti Dieppe, všichni vyděšení tím náhlým vzbouřením v Paříži.“⁴⁵³ Královy dopisy vyslanci, obsahující vysvětlení bartolomějských událostí Angličané zabavili a předali královně, takže La Mothe-Fénélon se ocitl v nezáviděníhodné situaci. Anglická vláda prostřednictvím Killigrewa vytrvale žádala o informace, které vyslanec neměl k dispozici a o něž velmi naléhavě žádal: „Chci říci, Sire, že celé království je již plné zpráv o události a každý ji interpretuje podle svého zaujetí spíše než podle pravdy. Proto Vás velmi poníženě prosím, Sire, abyste umožnil anglickému vyslanci říci tytéž věci, jež mi nařizujete sdělit zde, aby v jeho dopisech bylo totéž, o čem budu mluvit, neboť na tom velmi záleží. Dále prosím velmi poníženě Vaše Veličenstvo, [...] aby dohlédlo, aby on [Walsingham] ani jiní Angličané nebyli zabiti v povstání, neboť by to silně poznamenalo dobré vztahy, jež nyní máte s tímto královstvím.“⁴⁵⁴

Nedostatek spolehlivých informací sužoval však také anglickou vládu. Walsingham se totiž ve dnech zmatků v Paříži odmlčel a ve své první depeši z 27. srpna pouze informoval o „povstání“, aniž by uvedl cokoli podrobnějšího,⁴⁵⁵ patrně proto, že o tak citlivé záležitosti preferoval královnu zpravit ústně. První audienci poskytl Karel IX. anglickému vyslanci až 1. září; pro osobní bezpečnost jej ke dvoru doprovodilo čtrnáct významných šlechticů. Král zopakoval oficiální stanovisko trůnu k masakru a zdůraznil, že „nic si nepřeje více, než být stále větším přítelem Jeho Veličenstva.“⁴⁵⁶

Teprve 2. září vydala anglická strana francouzskému vyslanci zadržené depeše a La Mothe-Fénélon mohl sdělit Killigrewovi první oficiální

⁴⁵³ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 30. srpna 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 112-115.

⁴⁵⁴ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 30. srpna 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 112-115.

⁴⁵⁵ Walsingham Smithovi, 27. srpna 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 281.

⁴⁵⁶ Walsingham Smithovi, 2. září 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 282.

informace: Admirál a „několik dalších nového náboženství“⁴⁵⁷ jsou po smrti a anglickému vyslanci Walsinghamovi nehrozilo nebezpečí, protože Pařížané dobře vědí, „že je třeba za všech okolností ctít vyslance.“⁴⁵⁸ Killigrew vyjádřil podezření, že dvůr masakr předem připravil ve shodě s papežem a španělským panovníkem a využil toho, že se předáci reformovaného náboženství shromáždili v Paříži u příležitosti sňatku královny sestry s Jindřichem Navarrským, což francouzský vyslanec striktně odmítl a zdůraznil, že vše přišlo náhle a nečekaně.⁴⁵⁹ Anglická vláda se rozhodla přerušit s Francií veškeré styky, dokud se celá záležitost nevyjasní, a La Mothe-Fénélon získal dojem, že chce prostřednictvím Guarase navázat jednání se Španělskem.⁴⁶⁰

Francouzský vyslanec vytrvale žádal o audienci, kterou královna poskytla až 8. září. Přijala La Mothe-Fénélonu velmi chladně, protože již znala skutečný průběh události z líčení hraběte Montgomeryho a pana de Maligny, kteří vyvázli z masakru v Paříži, ale také od Walsinghama, který vyslal 3. září do Londýna posla s podrobnými informacemi.⁴⁶¹ Vyslanec zopakoval oficiální verzi o masakru hugenotů jako jedinému možnému předejití jejich spiknutí proti Karlu IX. Vylíčil královo trpké zklamání ze zrady „milovaného služebníka“, kterého král po jeho zranění navštívil a choval se k němu jak k vlastnímu bratrovi, i admirálových souvěrců, jimž poskytl „tisíce výrazů přízně“. Alžběta projevila lítost - ne nad smrtí admirála a ostatních, ale nad tím, že zemřeli bez soudu. Zdálo se, že královna vyslancovu verzi masakru přijala. Přestože cítila značné rozhořčení, nechtěla přerušit s Francií spojenectví. Dokonce vyjádřila obavy, zda král nemá nyní v úmyslu „opustit tak dobrou přítelkyni“ a zrušit platnost

⁴⁵⁷ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 2. září 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, V, s. 115.

⁴⁵⁸ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 2. září 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, V, s. 116.

⁴⁵⁹ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 2. září 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, V, s. 115-119.

⁴⁶⁰ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 2. září 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, V, s. 117.

⁴⁶¹ Sutherland, Le massacre de la Saint-Barthélemy, s. 543.

spojenecké smlouvy.⁴⁶² V dopise Alžbětiných rádců Walsinghamovi se dozvídáme další detaily zmiňované audience: král se cítil ohrožen hugenotským spiknutím, jež shledal tím pravděpodobnější, že Téligny s ním jednal povýšeně (!), a ocitl se v krajní časové tísní – měl údajně stěží jednu hodinu na rozmyšlenou. Bránil se, že pokud by nezasáhl, hrozilo vypuknutí další občanské války.⁴⁶³

Anglická vláda prozatím pozastavila jednání o sňatku Alžběty s Alençonem, o jejichž pokračování měl francouzský dvůr eminentní zájem.⁴⁶⁴ Alençon vyslal bezprostředně po masakru do Londýna posla, který měl královnu požádat, aby „věřila, že událostí, jež se staly v Paříži, se princ nikterak neúčastnil, ani o nich neměl žádného vědomí, a že jich krajně lituje.“⁴⁶⁵ V okamžiku, kdy v Anglii pominulo prvotní rozhořčení nad masakrem a francouzský dvůr dostal od La Mothe-Fénélonu zprávy o průběhu audience u královny, povolala Kateřina Medicejská 12. září k sobě Walsinghama a vyjádřila přání navázat na jednání o sňatku, jež stála na mrtvém bodě od La Moleova odjezdu. Byla dokonce ochotna přistoupit na osobní schůzku anglické královny s jejím synem, jak to Alžběta požadovala v rozhovorech s La Molem. Vyslanec připomněl neúspěch předchozího projektu sňatku s vévodou d'Anjou a dal najevo pochyby, zda jeho paní bude chtít pokračovat v jednáních po událostech bartolomějské noci. Vraždy protestantů nesmějí zkalit anglo-francouzské přátelství, kontrovala zjevně podrážděná královna-matka. V další, zřejmě poněkud živější, diskusi Kateřině vykouzlo, „že ve Francii bude

⁴⁶² La Mothe-Fénélon Karlu IX., 13. září 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 120-133.

⁴⁶³ Burghley, Leicester, Knollys, Smith a Croft Walsinghamovi, 9. září 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 290-294.

⁴⁶⁴ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 26. srpna 1572, Kateřina Medicejská La Mothe-Fénélonovi, 13. září 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 326-328, s. 347-355.

⁴⁶⁵ Cit. dle Bourgeon, *Charles IX devant la Saint-Barthélemy*, s. 23.

jen jedno náboženství,“ což v Londýně vzbudilo přirozeně značné pobouření.⁴⁶⁶ Dne 21. září královna-matka znovu pozvala Walsinghama k audienci u ní a jejího syna. Oba jej ujistili, že admirál musel být zavražděn bez procesu, protože dvůr jednal v krajní časové tísní, a že masakry v Paříži a jinde proběhly proti králově vůli. Přesto vyslanec odcházel s pocitem přetrvávající nedůvěry a informoval Radu, že královna-matka ustavičně tajně jedná s Anjouem, Neversem a Tavannesem a Neversovým prostřednictvím s nunciem, španělským vyslancem a mimořádným vyslancem benátské republiky, Giovannim Michelim.⁴⁶⁷

Koncem září dal anglický dvůr francouzskému vyslanci znovu najevo svou nelibost, když došly zprávy o masakrech v Lyonu, Orleánsu a Rouenu, kde „bylo prolito tolik krve, že zaplavila ulice,“⁴⁶⁸ o vynucené konverzi Jindřicha Navarrského a princezny de Condé,⁴⁶⁹ zadržení maršála Montmorencyho⁴⁷⁰ a nepodložené zvěsti o tom, že vévoda de Guise se má vydat v čele šesti tisíc mužů do Nizozemí na pomoc Albovu vojsku.⁴⁷¹ „Téměř nikdo [u dvora] se mě neodvážil pozdravit, jen sama královna,“ postěžoval si francouzský vyslanec,⁴⁷² který v polovině října a počátkem listopadu dokonce požádal o odvolání.⁴⁷³ Společenskou izolaci vyslance prolomilo až Leicesterovo pozvání na večeri na samém sklonku roku 1572.⁴⁷⁴ Musel čelit také nedůvěře

⁴⁶⁶ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 29. září 1572; La Mothe-Fénélon, B. de, V., s. 146; Srv. též dva dopisy Walsinghama Smithovi ze 14. září 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 283-286 a s. 286-288. Kateřina Medicejská ve svém líčení vyslancovy audience tuto konfliktní situaci pochopitelně nezmiňuje: Kateřina Medicejská La Mothe-Fénélonovi, 13. září 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VII, s. 347-355.

⁴⁶⁷ Walsingham Tajné radě, 24. září 1572, Walsingham, *Négotiations*, s. 298-304.

⁴⁶⁸ Burghley Walsinghamovi, 25. září 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 311.

⁴⁶⁹ Marie de Clèves, princesse de Condé (†1574), první manželka Henriho de Condé.

⁴⁷⁰ François de Montmorency byl sice z titulu guvernéra Paříže a Isle-de-France zodpovědný za pořádek ve městě, tato zpráva se však nezakládá na pravdě.

⁴⁷¹ Walsingham Smithovi, 13. a 16. září 1572; Walsingham, *Négotiations*, s. 283 a s. 288-290. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 29. září 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 138-152.

⁴⁷² La Mothe-Fénélon Karlu IX., 29. září 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V., s. 146.

⁴⁷³ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 18. října a 9. listopadu 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 173-179 a s. 196-200.

⁴⁷⁴ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 25. prosince 1572; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 228-229.

hugenotů uchýlivších se do Anglie. Když k sobě pozval v listopadu několik krajanů, „všichni se omluvili, kromě mladého Pardaillana,⁴⁷⁵ který s velkým přemáháním se mnou jednou laskavě pojedl.“⁴⁷⁶

Jakkoli se situace La Mothe-Fénélonovi zdála dramatická, postupně bylo zřejmé, že Alžběta – i přes pesimistické a varovné depeše svého vyslance u pařížského dvora⁴⁷⁷ - hodlá udržet s Francií přátelské vztahy. Ačkoli ještě v listopadu „trápila“ francouzského vyslance žádostmi o vysvětlení masakru v Paříži a dalších městech,⁴⁷⁸ již v září ujistila přes všechny protesty francouzský dvůr, že nevypoví alianční smlouvu z Blois.⁴⁷⁹ Také francouzská strana měla zájem na udržení přátelských vztahů se svým anglickým spojencem. Když se 27. října narodila Karlu IX. prvorozená dcera, Kateřina Medicejská nabídla Alžbětě, aby se stala kmotrou její vnučky⁴⁸⁰ a vyjádřila naději, že křtiny se stanou příležitostí k potvrzení anglo-francouzského spojení.⁴⁸¹ Anglická královna zaváhla, zvláště když „toto narození bylo oslaveno smrtí Briquemaulta a Cavagnese,⁴⁸² kteří byli oběšeni téhož dne večer mezi pátou a šestou hodinou za

⁴⁷⁵ Joachim de Ségur, řečený Puch de Pardaillan, ze zchudlého akvitánského šlechtického rodu, od 80. let 16. století blízký spolupracovník Jindřicha Navarrského, působil jako jeho vyslanec v Anglii.

⁴⁷⁶ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 29. listopadu 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, V, s. 212.

⁴⁷⁷ „Nevytrhneme-li zlo i s kořeny, obávám se, že [...] i nás pohostí po florentsku. Tak se tu teď říká masakru,“ psal 8. října Smithovi. Téhož dne Burghleymu vylíčil situaci ve Francii následovně: „Všichni tu tak prahnou po krvi, [...] že žádné město se nevyhne plenění a vraždění, dokud jsou v něm protestanté. [...] Jsem přesvědčen, že požádají vévodu z Alby, aby vykonal v Anglii záměr, jenž pojal již dávno proti Jejímu Veličenstvu. [...] Rod Guisů [...] se nikdy netěšil větší přízni a nebyl šťastnější.“ Walsingham Smithovi a Walsingham Burghleymu, 8. října 1572, Walsingham, Négotiations, s. 312-315 a s. 317-318.

⁴⁷⁸ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 2., 7., 13. a 22. října a 2. listopadu 1572; La Mothe-Fénélon, Correspondance, V, s. 152-159, 160-164, 164-173, 180-183, 184-194.

⁴⁷⁹ Alžběta I. Walsinghamovi, 25. září 1572; Walsingham, Négotiations, s. 305-310. Dopis podrobně shrnuje průběh audience La Mothe-Fénélonu u královny v Readingu 22. září 1572.

⁴⁸⁰ Marie-Alžběta z Valois (1572-78), jediné dítě Karla IX. a Alžběty Habsburské.

⁴⁸¹ Karel IX. La Mothe-Fénélonovi, 3. listopadu 1572; Kateřina Medicejská La Mothe-Fénélonovi, 10. prosince 1572, ; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VII, s. 379-391 a s. 403-404; La Mothe-Fénélon Karlu IX., 4. listopadu 1572, ; La Mothe-Fénélon, Correspondance, V, s. 194-195.

⁴⁸² François de Beauvais et de Briquemault (Briquemaut) a Arnaud de Cavagnes (Cavaignes), hugenotští šlechtici, kteří vyvázli živí z bartolomějského masakru, byli však zajati a pro údajné spiknutí proti králi odsouzeni k smrti.

přítomnosti krále, královny-matky, krále navarrského, králových bratrů a prince de Condé.⁴⁸³ Když bylo zřejmé, že anglická panovnice nabídku neodmítne, vypravil se do Londýna mimořádný vyslanec Michel de Castelnau, který s sebou nesl dopisy od Karla IX., královny-matky a Alençona. Společně s La Mothe-Fénélonem přednesl na audienci v královnině rezidenci v Hampton Court oficiální žádost, aby se anglická panovnice stala kmotrou princezny, ujistil o pokračování přátelství francouzského dvora a pokusil se znovu navázat na jednání o sňatku.⁴⁸⁴ Královna sice vyjádřila ostentativně podiv nad tím, „že se náš dobrý bratr nám nabízí být kmotrou jeho drahé dcery, nás, kteří vyznáváme náboženství, jež nyní pronásleduje“,⁴⁸⁵ avšak neodmítla. Namísto původně zamýšleného Leicestera či Burghleyho⁴⁸⁶ poslala ovšem „pouze“ Worcestera⁴⁸⁷, jenž měl nejen reprezentovat,⁴⁸⁸ ale také jednat o sporných bodech v anglo-francouzských vztazích, mimo jiné o otázce hugenotských emigrantů v Anglii.⁴⁸⁹ Francii „potrestala“ i tím, že počátkem roku 1573 uskutečnila již dlouho plánované odvolání svého vyslance Walsinghama, jehož nástupcem se stal právník Valentine Dale (Dail).⁴⁹⁰ Walsinghamův odchod uzavřel jednu kapitolu v anglo-

⁴⁸³ Anglický vyslanec vylíčil obšírně průběh popravы těchto bývalých soupeřů admirála Colignyho obviněných z údajného spiknutí proti králi i zohavení jejich mrtvých těl „krutými a krvelačnými Pařížany.“ Walsingham Smithovi, 1. listopadu 1572, Walsingham, *Négotiations*, s. 328-330.

⁴⁸⁴ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 3. prosince 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 214-217.

⁴⁸⁵ Alžběta I. Walsinghamovi, nedatováno (prosinec 1572?), Walsingham, *Négotiations*, s. 349-351.

⁴⁸⁶ Při audienci v září 1572 sdělila Alžběta vyslanci, že měla v úmyslu poslat u příležitosti prvního porodu královny do Francie „nejvznešenější misi, jaká kdy přišla do Francie“ v čele s Leicesterem či Burghleym, avšak nyní má obavy o jejich život. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 13. října 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 121; Odpověď Burghleyho La Mothe-Fénélonovi pronesená při zasedání Rady, říjen 1572, Walsingham, *Négotiations*, s. 320-322.

⁴⁸⁷ William Somerset, 3rd Earl of Worcester (1527-1589), anglický politik a diplomat. Do Francie odcestoval 15. ledna 1573. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 23. prosince 1572, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 225-228; Smith Walsinghamovi, 13. ledna 1573, Walsingham, *Négotiations*, s. 371-374.

⁴⁸⁸ Vévoda se zúčastnil ceremonie, královniným jménem však princeznu držela při křtu králova mladší sestra Marguerite de Valois, královna navarrská. La Mothe-Fénélon Karlu IX., 9. ledna 1573, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 233-237.

⁴⁸⁹ Instrukce pro Worcestera z 11. ledna 1573, Walsingham, *Négotiations*, s. 374-377.

⁴⁹⁰ Valentine Dale (Dail), arcidiakon z hrabství Surrey, právník, v roce 1563 pověřen misíí v Nizozemí, postu vyslance ve Francii se ujal od března 1573.

francouzských vztazích. Jmenování významného člena Rady, přesvědčeného protestanta a obhájce anglické pomoci kontinentálnímu kalvinismu (ve Francii i v Nizozemí) vyslancem ve Francii v roce 1570, tedy v době počínajícího vzestupu admirála Colignyho a jeho přívrženců, působilo jako symbol anglo-francouzského sbližování. Konec jeho mise ve Francii jako by předznamenával konec nadějně spolupráce obou zemí a udělal definitivní tečku za nizozemským dobrodružstvím. Příchod méně významného, v pozadí se držícího, umírněného protestanta Dalea naznačoval, že Anglie napříště zaujme vůči Francii neutrálnější či méně přátelský postoj a že bude o to naléhavěji usilovat o mírovou koexistenci se Španělskem.

Bartolomějský masakr se stal velkou zatěžkávací zkouškou pro křehké a nedávno zrozené anglo-francouzské spojenectví. Na obou stran byla patrná nedůvěra a vzájemné podezírání. Walsingham posílal poplašné zvěsti o Guisově expedici do Nizozemí, do Anglie či Irska, o stycích dvora se španělským vyslancem a nunciem, La Mothe-Fénélon informoval o anglických jednáních s vévodou z Alby, madridským dvorem, říšskými knížaty, francouzskými protestanty. Barbarské vraždění souvěrců přirozeně vyvolalo rozhořčení královniny Rady i panovnice samé. Avšak vývoj událostí první náboženské války Alžbětu poučil, že zasahovat do francouzských vnitřních poměrů na straně hugenotů jí může přinést spíše problémy než užitek. Navíc měla eminentní zájem na uklidnění situace, neboť existovala hrozba francouzské pomoci Mariiným přívržencům ve Skotsku⁴⁹¹ a nepořádky ve Francii poškozovaly anglický obchod. Zřejmě i proto se k srpnovým událostem postavila jako k čistě vnitropolitické záležitosti svého spojence a nastolila smířlivý tón

⁴⁹¹ V říjnu 1572 byl zavražděn proanglicky orientovaný regent Mar a nový regent, James Douglas, hrabě Morton (1516-1581; regentem v letech 1572-1578), neměl zpočátku moc pevně v rukou, což přinášelo novou naději profrancouzské straně v Edinburghu. Teprve pád edinburghské pevnosti do rukou protestantů eliminoval do značné míry možnost francouzských zásahů. Srv. např. Crowson, Tudor Foreign Policy, s. 195 a n.

vůči francouzskému dvoru. Tato linie královniny politiky byla zřetelná již v první, zářijové audienci La Mothe-Fénélonu u královny, kdy přes ostentativní projevy rozhořčení přijala – alespoň navenek – chatrnou a nepodloženou verzi Koruny o potrestání hugenotského spiknutí proti královně osobě. Ve vyhrocené pobartolomějské situaci zachovala striktní neutralitu. Odmítala sice žádosti francouzského dvora o vydání hugenotů,⁴⁹² kteří po masakru uprchli do Anglie, zároveň však poskytla jen nepřesvědčivou pomoc vzbouřenému La Rochelle.

Vyslanec Walsingham ve svých rozhovorech s Kateřinou Medicejskou a Karlem IX. volil logicky mnohem ostřejší tón: jako svědek krvavých událostí evidentně nevěřil tezi o hugenotském spiknutí, útočil na krále, proč dal protestantské předáky popravit bez procesu, a upozorňoval na porušování tolerančního ediktu. Francouzský vyslanec La Mothe-Fénélon prokázal v této kritické době plnou šíři svého diplomatického talentu, když dokázal hájit zájmy svého krále, ačkoli narážel na nedostatek a zkreslenost informací přicházejících z vlasti, jež zhusta nekorespondovaly se zprávami od jeho pařížského protějšku, a také bariéry společenské izolace ze strany anglického dvora i svých krajanů, jež samozřejmě stěžovaly vyslanci možnost sbírat důležité informace.

Z horečné diplomatické výměny mezi Paříží a francouzským vyslancem v Londýně lze vyčíst až zoufalou snahu udržet spojení obou států - k čemuž měla posloužit mimo jiné sňatková jednání a nabídka královně stát se kmotrou novorozené francouzské princezny - ale také opodstatněné obavy ze spolupráce Anglie se Španělskem či říšskými knížaty a podpory hugenotů v právě probíhající čtvrté náboženské válce. Dvůr donekonečna opakoval a zdůrazňoval, že jednal pod tlakem, v časové tísní, fyzicky ohrožen spiknutím

⁴⁹² Otázka vydání hugenotských uprchlíků zůstala i přes jednání, která ve Francii vedl počátkem roku 1573 Worcester, v podstatě nedořešena.

hugenotů, na druhé straně ujišťoval o dodržování náboženských svobod protestantů poskytnutých saintgermainským ediktem.

Vztahy obou dvorů dále zkalily masakry hugenotů v dalších městech království, otázka postavení bourbonských princů u dvora a „dobrovolnosti“ jejich konverze ke katolictví a rovněž poprava Colignyho souputníků, Cavagnese a Briquemaulta, přesto však lze říci, že bartolomějská noc neznamenal výrazný přelom v anglo-francouzských vztazích, spíše posunula spojení obou států do jiné roviny.

Kapitola V

ROZVRAT KRÁLOVSTVÍ

PO BARTOLOMĚJSKÉ NOCI (1572 - 1574)

Zprávy o bartolomějském masakru přivedly velkou část jižní Francie do zbraně. Centrem odporu se stalo La Rochelle, kam přicházeli protestantští pastoři a uprchlíci z Paříže i z provincií.⁴⁹³ Moci se chopili radikální protestanté v čele se starostou Jacquesem Henrim, odmítli přijmout maršála Gontaut-Birona za guvernéra, vyhnali umírněné konšely a město povstalo proti králi; začala čtvrtá náboženská válka (září 1572 – červenec 1573).⁴⁹⁴ Dvůr pověřil Birona potlačením vzpoury. Výhodná zeměpisná poloha dovolila městu úspěšně vzdorovat obležení - přístup k moři umožnil obyvatelům opatřit si potravu rybolovem. Navíc povstalci udržovali kontakty s námořními gézy a s Anglií,⁴⁹⁵ dokonce královně nabídli svrchovanost nad městem či nad celou provincií Guyenne, „která vám od pradávna náleží a je vám poddána.“⁴⁹⁶ Alžběta však poskytla obyvatelům města koncem roku 1572 jen velmi omezenou neoficiální pomoc. Počátkem ledna 1573 informoval La Mothe-Fénélon, že anglické lodi se připravují na zásah ve prospěch vzbouřenců, avšak královna jakoukoli podporu popírá.⁴⁹⁷ V únoru přišel dokonce s poplašnou zprávou, že anglická vláda podepsala s obyvateli La Rochelle smlouvu (aniž by přesněji uvedl jakou), avšak Burghley tuto informaci samozřejmě popřel.⁴⁹⁸ V únoru 1573 se do Anglie

⁴⁹³ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 9. listopadu 1572; La Mothe- Fénélon, *Correspondance*, V, s. 198.

⁴⁹⁴ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 176 a n.; Pernot, M., *Les guerres de religion en France, 1559-1598*, Paris, 1987, s. 82 a n.

⁴⁹⁵ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 15. listopadu 1572; La Mothe- Fénélon, *Correspondance*, V, s. 202.

⁴⁹⁶ Garrison, *Guerre civile et compromis*, s. 180. Obdobně též Érlanger, *Henri III*, s. 136.

⁴⁹⁷ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 2. a 9. ledna 1573; La Mothe- Fénélon, *Correspondance*, V, s. 229-233, s. 233-237.

⁴⁹⁸ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 13. února 1573; La Mothe- Fénélon, *Correspondance*, V, s. 253-258.

vypravil hrabě Montgomery, aby se pokusil získat od panovnice vojenskou a finanční podporu. Francouzskému vyslanci se dostalo z úst samotné královny opětovného ujištění, že žádná smlouva se vzbuřenci neexistuje, a slibu, že Montgomeryho nepodpoří.⁴⁹⁹ Přes oficiální anglickou neutralitu se hraběti přesto určitou pomoc podařilo získat a 19. dubna připlul k La Rochelle s malou flotilou, kvapně sestavenou z francouzských, anglických a vlámských dobrovolníků, do bojů však aktivně nezasáhl a stáhl se na Belle Isle.⁵⁰⁰ Anglická panovnice samozřejmě jakoukoli účast na tomto podniku popřela.⁵⁰¹

Když se nade vši pochybnost ukázalo, že taktika vyhladovět vzbuřené město nepřinese úspěch, vyslal Karel IX. do La Rochelle vyjednávat François de La Noue.⁵⁰² Sliboval vzbuřenému městu svobodu vyznání a dodržování ediktu ze Saint-Germain, avšak jako „odpadlík“⁵⁰³ nezískal důvěru fanaticky protestantských konšelů a v březnu 1573 město opustil, aniž by čehokoli dosáhl. V té době již zuřily boje po celém jihu Francie a povstalce z La Rochelle obléhalo šest tisíc mužů v čele s vévodou d'Anjou.⁵⁰⁴ Královští záhy ztratili

⁴⁹⁹ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 27. února 1573; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 262-267.

⁵⁰⁰ Srv. Garrison, *La Saint-Barthélemy*, s. 164; MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 176-177; Érlanger, *Henri III*, s. 136; Pernot, *Les guerres de religion*, s. 85.

⁵⁰¹ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 8. května 1573; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 324-327.

⁵⁰² François de La Noue (1531-1591), zvaný „Bras-de-Fer“ (Železná paže), francouzský voják a diplomat, jeden z hugenotských vůdců. Ke kalvinismu konvertoval v roce 1558 a vstoupil do služeb rodu Châtillonů. Bojoval v prvních náboženských válkách, v bitvě o Fontenay přišel o paži. V roce 1573 neúspěšně jednal u La Rochelle, posléze působil ve Flandrech ve službách vévody d'Alençon, upadl do španělského zajetí, v němž strávil pět let. V roce 1588 se vyznamenal při obraně Sedanu. Po nástupu Jindřicha IV. na trůn patřil k jeho nejbližším spolupracovníkům. Padl v roce 1591 při obléhání Lamballe. Srv. např. Amiraault, M., *La vie de François, seigneur de La Noue, dit Bras-de-Fer*, Leide, 1661 (obsahuje dokumenty týkající se událostí ve Francii a Nizozemí); La Noue, F. de, *Discours politiques et militaires*, ed. J. Sutcliffe, Genève, 1967. K jeho působení v La Rochelle v r. 1573 srv. Supple, J. J., *The Role of François de La Noue in the siege of La Rochelle and the protestant alliance with the Mécontents.*, *Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance*, Genève, 1981, 43, I, s. 107-122.

⁵⁰³ La Noue vyvázl živ z bartolomějského masakru, ale za cenu konverze ke katolictví.

⁵⁰⁴ S Anjouem přišli před La Rochelle hugenotští předáci Henri de Navarre a Henri de Condé, umírnění katolíci maršál de Cossé, Guillaume de Thoré a Henri de Damville (oba synové konetábla Montmorencyho), jejich synovec Henri de Turenne i radikální katolíci vévoda d'Aumale a Henri de Guise. Později se přidal François d'Alençon, který začal kolem sebe soustřeďovat šlechtice nespokojené s královskou politikou a hrát roli vůdce opozice proti Anjouovi. Srv. Sutherland, N. M., *The Huguenot Struggle*, s. 212; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 474; Baguenault de Puchesse, G., *Henri IV avant son avènement, première période: 1553-1576*, *Revue Henri IV*, II, 1907-1908, s. 1-18.

jednoho z nejlepších vojevůdců, maršála de Tavannes, vítěze od Jarnacu a Moncontouru, a roli vévodova hlavního rádce převzal méně schopný Nevers. Anjou se několikrát pokusil město dobýt, avšak bez úspěchu; jeho vojsko decimovala zima a epidemie, město, byť na pokraji zhroucení, stále vzdorovalo. Koncem května dorazily posily v podobě švýcarských žoldnéřů, kteří mohli zvrátit situaci, avšak počátkem června dorazila do La Rochelle zpráva o zvolení Henriho d'Anjou polským králem. Nazítří se vévoda pokusil o poslední neúspěšnou zteč a začal vyjednávat. K dohodě došlo 24. června, o dva dny později královská vojska skutečně odtáhla.⁵⁰⁵ Dne 11. července vydal král Edikt z Boulogne, který měl udělat čáru za období pobartolomějských zmatků: „Necht' paměť všech událostí od 24. dne loňského měsíce srpna, nepokojů a pobouření, k nimž došlo, se utlumí a vyhasne, jako by se nic nestalo.“⁵⁰⁶ Vycházel vstříc hugenotům, nedosahoval však v žádném případě liberálnosti předchozího ediktu ze Saint-Germain.⁵⁰⁷ Severofrancouzským hugenotům se edikt zdál po prožitém utrpení akceptovatelný, protestanti v jižní Francii jej však považovali za zcela nepřijatelný a zůstali proto ve zbrani, ačkoli oficiálně válka skončila. V Languedoku hugenoti vytvořili dvě vojensko-správní organizace s centry v Montaubanu a Nîmes. V čele každé z obou organizací stála vláda, jež se opírala se o jakousi stavovskou radu (Conseil či États de pays). V důležitých otázkách se musela navíc obracet na zvláštní shromáždění volené v rámci každé diecéze.⁵⁰⁸ Jih Francie směřoval prakticky k nezávislosti.

⁵⁰⁵ Srv. Érlanger, Henri III, s. 132-144.

⁵⁰⁶ Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 499.

⁵⁰⁷ Tento mírový edikt, nazývaný též edikt z La Rochelle, přiznával hugenotům svobodu svědomí, svobodu vyznání však omezil pouze na La Rochelle, Montauban a Nîmes (centra hugenotského odporu po Bartolomějské noci; později k nim bylo připojeno i Sancerre). Ve zbytku království se svobodě vyznání těšili jen vysocí hodnostáři, kteří však směli konat bohoslužby, křty a svatby pouze soukromě, za účasti rodiny a maximálně deseti nepřibuzných osob. Srv. Haag, E. et Haag, E., Vie des protestants français qui se sont faits un nom dans l'Histoire (uváděno též pod titulem La France protestante, 10 dílů, Paris, 1846-1859, reed. Genève, 1966, X, s. 110 - 114.

⁵⁰⁸ Miquel, Les guerres de religion, s. 293.

Edikt z Boulogne naznačil, že Koruna bude usilovat o návrat k předbartolomějské politice usilující o mírovou koexistenci obou vyznání, což se samozřejmě nemohlo neodrazit ve vztazích se zahraničím. Nizozemští povstalci získali opět naději na francouzskou pomoc, když se Anjou na cestě do Polska v doprovodu královny-matky a mladšího bratra setkal 29. listopadu 1573 v Blamontu na hranicích Francie a Lotrinska s Ludvíkem Nassavským a slíbil mu pomoc „svým jménem, jménem zástupce francouzského krále.“ Kateřina pak Ludvíkovi vyplatila 100 000 écu ze soukromých fondů.⁵⁰⁹ Šlo však spíše o diplomatický akt, neboť žádnou efektivní pomoc Francie neposkytla.

Středem pozornosti francouzského dvora zůstávaly samozřejmě vztahy s Anglií. S nedůvěrou pohlížel na její sblížování se Španělskem, jež vyústilo v dubnu 1573 v dohodu o obnově obchodu a vzájemném otevření přístavů. Přesto vztahy mezi oběma zeměmi nebyly zdaleka tak dobré, jak se z Paříže mohlo zdát. Vévoda z Alby vytrvale žádal anglickou vládu, aby zakročila proti svým poddaným bojujícím po boku vzbouřenců. Alžběta sice oficiálně odchod dobrovolníků zakázala, ale tajně poskytovala gézům výzbroj a finance; vázat španělské síly bojem v Nizozemí při minimální angažovanosti jejího státu se jevílo výhodné. Aby ulehčila vyčerpaným povstaleckým vojskům, nabídla královna v červnu 1573 vévodovi zprostředkování k uzavření příměří, ten však odmítl. O měsíc později kontaktoval anglickou vládu Vilém Oranžský s projektem vytvoření protestantské ligy v čele s Alžbětou, jež mu měla zajistit aktivnější podporu, ale rovněž s nulovým výsledkem. Přesto se gézům podařilo vytrvat v odporu. Za této patové situace požádal vévoda z Alby o odvolání a v prosinci 1573 jej nahradil umírněnější Don Luis de Requesens.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Érlanger, Henri III, s. 150.

⁵¹⁰ MacCaffrey, Elizabeth I and the Making of Policy, s. 192 a n.; Don Luis de Requesens (1528-1576), španělský voják a diplomat. Pocházel z katalánského šlechtického rodu, v letech 1547-1549 doprovázel Karla V. na jeho cestě po Říši a Nizozemí, v letech 1561-1568 působil jako španělský vyslanec v Římě, poté působil v okruhu rádců Juana de Austria, s nímž bojoval v letech 1569-1570 proti vzpouře morisků, o rok později pak u Lepanta. V roce 1573 vystřídal Albu na postu guvernéra Nizozemí, kde zvolil cestu

Anglická strana nabízela během roku 1573 několikrát také zprostředkování v konfliktu ve Francii.⁵¹¹ Burghley dokonce v červnu 1573 pohrozil francouzskému vyslanci, že pokud král neuzavře vbrzku s hugenoty mír, připojí se Anglie otevřeně na jejich stranu.⁵¹² Vzhledem k podezření, že královna tajně podporuje protestanty, a k její neochotě vydat hugenotské uprchlíky v čele s Montgomerym nepovažoval francouzský dvůr tyto nabídky za upřímné a zdvořile je odmítal. Pokračoval však ve své hře se sňatkovými jednáními. V březnu 1573 přicestoval do Londýna pan de Châteauneuf, aby navázal na Castelnauovu misi z prosince předchozího roku. Královna zopakovala staré schéma: odmítá se vyjádřit, dokud neproběhne osobní schůzka s vévodou.⁵¹³ K tomu ovšem vyslanec neměl instrukce, takže odcestoval s nepořízenou. Po uzavření míru z Boulogne a Anjouově odchodu do Polska se na podzim do Anglie vypravil maršál de Retz, jemuž se dostalo okázalého přijetí. Tlumočil jménem obou veličenstev souhlas s osobní tajnou schůzkou, již navrhoval uskutečnit v Kentu. Retz, povzbuzen pozitivním přístupem královny i jejích rádců, odcestoval zpět s pocitem uspokojení, avšak kvůli Alžbětiným průtahům a dalšímu vývoji událostí ve Francii odložily obě strany projekt prozatím ad acta.⁵¹⁴

Mír z Boulogne nepřinesl francouzskému království vytoužený klid. Dne 25. srpna 1573 se v Montaubanu sešli se svolením vévody d'Anjou zástupci dvaadvaceti oblastí jižní Francie, aby společně diskutovali o mírovém

vyjednávání s rebely a všeobecné amnestie. Odpor protestantských provincií v čele s Holanďanem a Zélandem a obtížná finanční situace, jež vyústila v listopadu 1576 ve vzpouru neplacených španělských jednotek v Antverpách, však odsoudily jeho umírněnou politiku ke krachu. Requesensovým nástupcem se stal Filipův nevlastní bratr, don Juan de Austria.

⁵¹¹ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 12. května a 7. července 1573; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 327-330 a s. 365-369.

⁵¹² La Mothe-Fénélon Karlu IX., 20. června 1573; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 353-355.

⁵¹³ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 19. a 31. března 1573; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 280-286 a s. 286-288.

⁵¹⁴ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 31. srpna, 20. září, 13. října 1573, 3. a 9. února 1574; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, V, s. 398-401, s. 401-408 a s. 418-423, VI, s. 20-24 a s. 24-31.

ediktu. Výsledkem jednání byla petice adresovaná králi, v níž protestanté požadovali úplnou svobodu vyznání, rehabilitaci obětí masakru, vynětí z poplatků a povinností, které se přičí jejich náboženství, rovnoprávnost v přijímání do škol a zvolitelnosti do úřadů, kompenzace za majetkové ztráty a nestrannost soudů.⁵¹⁵ Zárukou „unie“ mezi králem a jeho poddanými obou vyznání se měla stát aliance s protestantskými mocnostmi, jmenovitě s Anglií, Švýcarskem a německými knížaty.⁵¹⁶ Delegáti shromáždění předali petici Karlovi IX. Dvůr požadavky hugenotů odmítl a královna-matka pověřila languedockého guvernéra Henriho de Damville-Montmorency,⁵¹⁷ aby nabídl protestantským zástupcům dodržování ediktu ze Saint-Germain. Damville zorganizoval v prosinci 1573 shromáždění v Millau, které však jen přineslo další rozkol mezi severní a jižní Francií. Protestantští zástupci sice zmírnili některé formulace v petici, zároveň však přijali opatření prohlubující vojenskou, finanční, soudní a správní organizaci (tzv. règlement) a žádali krále, aby je schválil a tím se de facto vzdal své svrchovanosti nad jihem Francie. Karel IX. jejich žádosti nevyhověl a byl připraven vyslat do Languedoku a Provence vojsko. Hugenoti společně umírněnými jihofrancouzskými katolíky posílili na shromáždění v Anduze v únoru 1574 separatistické tendence; začaly se rýsovat obrysy takřka nezávislého státu.⁵¹⁸

⁵¹⁵ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 215-216.

⁵¹⁶ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 477.

⁵¹⁷ Henri de Damville (Dampville, Danville; 1534-1614), druhorozený syn konetábla Montmorencyho, od roku 1576 maršál Francie, po smrti staršího bratra François v roce 1579 vévoda de Montmorency, guvernér Languedoku. V počátcích náboženských válek inklinoval k radikálním katolíkům, patřil k přívržencům Guisů, avšak postupně se sblížoval – jistě i kvůli mocenským cílům – s jihofrancouzskými hugenoty. V pobartolomějské době se stal jedním z čelných představitelů tzv. politiků, po zatčení svého bratra za údajnou účast na spiknutí proti králi v r. 1574 se otevřeně postavil proti Koruně. Srv. Palm, F., *Politics and Religion in Sixteenth-Century France. A Study of the Career of Henry of Montmorency-Damville, Uncrowned King of the South*, Boston - New York, 1927.

⁵¹⁸ Zapojily se rozsáhlé oblasti Languedoku, Provence, Guyenne, Dauphiné a La Rochelle s okolím; Srv. Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 178; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 307; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 506; Delumeau, *Naissance et affirmation de la Réforme*, s. 181.

Král se nacházel v obtížné situaci. Byl těžce nemocen a věděl, že mu nezbyvá mnoho času. Jeho nástupcem se měl stát silně katolický Henri d'Anjou, jehož se obávali hugenoti, „politikové“ i anglický spojenec. Anjouův odchod do Polska⁵¹⁹ sice vliv radikálních katolíků dočasně oslabil, současně ale u dvora krystalizovala kolem vévody Alençonova opoziční skupina umírněných katolíků a bourbonských princů, obvykle označovaná jako „nespokojení“ („Malcontents“). Počátkem roku 1574 vzrostl vliv umírněného maršála Montmorencyho, který prosadil nejmladšího králova bratra do úřadu strážce pečeti a velitele královského vojska. Radikální katolíci v čele s kardinálem lotrinským donutili v únoru maršála k odchodu. Zdálo se, že Koruna se vrací k tvrdému postupu vůči hugenotům. Na masopustní úterý 1574 připravovali umírnění katolíci spiknutí, jež mělo umožnit Alençonovi a oběma Bourbonům, Navarrskému i Condéovi útěk od dvora. Bylo však vyzraženo a umírající král 8. března převezen do bezpečnějšího zámku ve Vincennes. Účastníci dostali milost, avšak oba princové i Alençon se ocitli v domácím vězení. V téže době vypukly nepokoje v jižní Francii. La Noue se navrátil k reformovanému náboženství a v únoru 1574 vzbouřil Poitou, o měsíc později povstalo pod vedením veterána náboženských válek Charlese du Puy-Montbrun Dauphiné. Rozhořela se pátá náboženská válka (únor 1574 – květen 1576). Povstalci navázali kontakty s nizozemskými souvěrci a společně žádali o podporu u anglického dvora. Hrabě Montgomery sestavil v březnu s tajným souhlasem královny u pobřeží Jersey loďstvo a s anglickými dobrovolníky zaútočil do Normandie. Podařilo se mu vzbouřit Cotentin a ovládnout několik pevností, avšak počátkem května jej obhlehli v Domfrontu maršál de Matignon. Dne

⁵¹⁹ Jeho panování v Polsku nemělo dlouhého trvání: teprve 3. prosince 1573 překročil v doprovodu asi 500 osob polské hranice, 18. února 1574 vstoupil do Krakova a po zprávě o smrti Karla IX. ze země za dramatických okolností 23. června téhož roku uprchl. K jeho vládě v Polsku srv. Érlanger, Henri III, s. 156 a n.

25. května se hrabě vzdal a byl popraven. Alžběta přirozeně jakoukoli podporu akce popřela a ujistila francouzského vyslance, že hugenotům nepomůže.⁵²⁰

V dubnu 1574 skupiny ozbrojenců oblehly zámek v Saint-Germain, kde právě pobýval dvůr, ten se však zachránil útekem do Paříže. Vyšlo najevo další spiknutí na osvobození Alençonu a bourbonských princů, kteří měli uprchnout na dvůr Roberta de La Marck do Sedanu, odtud se spojit s nizozemskými vzbouřenci a požádat o anglickou podporu. Plán opět nevyšel. Útěk se zdařil pouze Condému, jenž se společně s Montmorencyho bratry, Charlesem de Méru a Guillaumem de Thoré, uchýlil do Říše, navrátil se ke kalvinismu a začal shromažďovat žoldnéřské vojsko.⁵²¹ Druzí dva princové zůstali rukojmími dvora,⁵²² dva šlechtici z Alençonova okruhu, La Mole a Coconnat (Coconnas), skončili 25. dubna na popravišti, François de Montmorency a Artus de Cossé-Gonnort strávili pro údajnou účast na spiknutí rok a půl ve vězení.⁵²³ Královna-matka vyjádřila ústy La Mothe-Fénélonu podezření, že Alžběta podpořila saintgermainské spiknutí, anglická panovnice však jakoukoli účast popřela, naopak radila králi tvrdě zasáhnout proti jeho strůjčům a kontrovala předstíranými obavami ze spojenectví francouzského krále se Španělskem.⁵²⁴ Otázka eventuální anglické účasti na obou spiknutích zůstává dodnes nevyřešena. Anglický vyslanec měl o nich nepochybně vědomí: v dubnu

⁵²⁰ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 2., 19., 24. a 30. dubna 1574; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VI, s. 68-73, s. 80-82, s. 83-94 a s. 94-96.

⁵²¹ Shodou okolností právě v dubnu 1574 utrpěli gézové velkou porážku u Mook Heide, kde padl Ludvík Nassavský.

⁵²² Alençonovi se podařilo uprchnout v září 1575, Jindřichovi Navarrskému až v únoru 1576. Alžběta se zaobírala myšlenkou přijmout oba šlechtice na anglický dvůr jako uprchlíky a poskytnout jim vojenskou podporu, udržení dobrých vztahů s francouzskou Korunou se však zdálo přednější. MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 212.

⁵²³ Srv. MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 180, Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 500, Devèze, *Les guerres de religion*, s. 121; Bagnenault de Puchesse, *Henri IV avant son avènement*, s. 15.

⁵²⁴ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 24. a 30. dubna 1574; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VI, s. 83-94 a s. 94-96.

1574 se ve Vincennes tajně setkal s navarrským králem. Počátkem května, kdy bylo zřejmé, že francouzský panovník umírá, podal Burghley ve shodě s Dalem královně poněkud fantaskní návrh, aby podplacením stráží u dvora umožnila útěk obou princů a po Karlově smrti napomohla Alençonovi na francouzský trůn, aby na něj nemohl usednout „tyran, který přijde z Polska.“⁵²⁵ Alžběta se rozhodla vyslat do Francie sira Thomase Leigthona, aby se informoval o králově zdraví, zjistil skutečný stav věcí a nabídl mediaci v bojích Koruny s hugenoty.⁵²⁶ Leightonova mise však již nic nevyřešila, neboť 8. června informoval La Mothe-Fénélon o úmrtí krále.⁵²⁷

Dne 30. května 1574 zemřel po dlouhých měsících nemoci Karel IX. Protože nezanechal legitimního mužského potomka,⁵²⁸ stal se dědicem trůnu třiadvacetiletý Henri d'Anjou. O bratrově smrti dozvěděl až 17. června z matčina dopisu z posledního květnového dne, kde ho Kateřina Medicejská žádá, aby se okamžitě navrátil do Francie, „neboť vás zde potřebujeme,“ a radí jet oklikou přes Itálii, protože Říše by pro něj nebyla bezpečná „vzhledem k tomu, že jste králem Francie.“⁵²⁹ Jindřich kvapně přichystal tajný útěk z Polska a za necelý týden zemi opustil. Do doby jeho příchodu se stala regentkou královna-matka: „Váš zemřelý bratr mi svěřil úkol zachovat vám království [...] a já se vynasnažím [...] vám jej předat celé a v míru,“ psala synovi ve zmiňovaném dopise.⁵³⁰ Nový král s návratem nikterak nespěchal, léto strávil radovánkami v Benátkách, Mantově, Florencii a dalších italských městech a na francouzské území vstoupil

⁵²⁵ MacCaffrey, Queen Elizabeth I and the Making of Policy, s. 181; srv. též Érlanger, Henri III, s. 163.

⁵²⁶ La Mothe-Fénélon Karlu IX., 3. května 1574; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VI, s. 97-102.

⁵²⁷ La Mothe-Fénélon královně-matce, regentce, 8. června 1574; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VI, s. 150-157.

⁵²⁸ Dcera Marie-Alžběta otce přežila o necelé čtyři roky. Karel IX. měl nemanželského syna Charlese (1573-1650) s Marií Touchetovou, kterého legitimoval a udělil mu titul hraběte d'Auvergne.

⁵²⁹ Kateřina Medicejská Jindřichovi III., 31. května 1574; celý dopis v původním znění přetiskuje Érlanger, Henri III, s. 167-170.

⁵³⁰ Érlanger, Henri III, s. 169-170.

u Chambéry až 3. září. O dva dny později proběhlo slavností entrée do Lyonu, kde se Jindřich setkal s matkou. Interregnum tedy trvalo přes 3 měsíce.⁵³¹

Regentka si musela přiznat neúspěch své vyhlazovací politiky. Bartolomějská noc nevykořenila kalvinismus zcela. Zbavila hugenotské hnutí špiček, ale objevili se noví, mladí vůdci, Jindřich Navarrský, jeho bratranec Condé či vikomt de Turenne, přežili někteří matadoři náboženských bojů, jako La Noue, Du Puy-Montbrun, Montgomery. Ti všichni přirozeně hledali oporu u anglické královny. Alžběta sice zachovala neutralitu a poskytla minimální finanční a materiální pomoc francouzským vzbouřencům, vztahy obou zemí přesto zůstaly poznamenány vzájemnou nedůvěrou a opatrností. Londýn proto k značné nelibosti francouzského dvora aktivně usiloval o vylepšení vztahů s Madridem. Anglické úsilí korunovala v létě 1574 smlouva z Bristolu, jež definitivně vyřešila spornou otázku zabavených španělských lodí z roku 1568-69.⁵³² Smrt Karla IX. přinesla období nejistoty, neboť královna sdílela obavy svých ministrů z nástupu radikálně katolického Jindřicha III. a vyčkávala, jak se zachová. Depeše francouzského vyslance odrážejí boj profrancouzských a prošpanělských elementů v Radě probíhající po celé léto roku 1574.⁵³³ Teprve v listopadu 1574 napsal Jindřich III. poprvé La Mothe-Fénélonovi⁵³⁴ a jeho ústy ujistil anglickou panovnici, že spojení, uzavřené svým předchůdcem, považuje za stále platné a že si přeje udržet přátelské vztahy mezi oběma královstvími.⁵³⁵

⁵³¹ Erlanger, Henri III, s. 170 a n.

⁵³² La Mothe-Fénélon Jindřichu III., 15. září 1574; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VI, s. 235-238; MacCaffrey, Queen Elizabeth I and the Making of Policy, s. 198.

⁵³³ La Mothe-Fénélon Jindřichu III., 3. července, 13. srpna a 17. srpna 1574; memorandum z 24. srpna 1574; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VI, s. 167-171, s. 187-196, s. 212-213, s. 214-124.

⁵³⁴ Anglická královna dala v období po smrti Karla IX. vyslanci několikrát najevo, že jeho pověření považuje za skončené a odmítala s ním jednat jako se zástupcem francouzského krále.

⁵³⁵ Jindřich III. La Mothe-Fénélonovi, 23. listopadu 1574; La Mothe-Fénélon, Correspondance, VII, s. 475-477.

Kapitola VI

POČÁTEČNÍ LÉTA VLÁDY JINDŘICHA III. (1574 – 1577)

Karel IX. zanechal bratrovi rozpolcený a finančně vyčerpaný stát. V Languedoku a Provinci existovala skutečná protestantská republika, také Poitou se chovalo téměř nezávisle, Koruna byla po svatobartolomějském masakru velmi nepopulární. Po celé zemi kolovaly pamflety odsuzující královnu-matku a její italské rádce a obviňující dvůr ze špatné finanční situace Francie. Král zůstal zcela osamocen, vystaven tlaku Guisů v čele s mladým vévodou Henrim⁵³⁶ na straně jedné a hugenotů s „politiky“ na straně druhé.

Jihofrancouzští protestanti se se souhlasem umírněných katolíků rozhodli upevnit své postavení. Na shromáždění v Millau v červenci 1574 vypracovali nové „règlement“, jež dále prohloubilo strukturu jejich „státu ve státě“. Vytvořili vlastní správní a politickou organizaci.⁵³⁷ Generálním guvernérem a protektorem protestantských církví ve Francii se stal knížete de Condé. V době jeho nepřítomnosti jej měl zastupovat vévoda de Montmorency-Damville, který se otevřeně postavil proti Koruně a opevnil se v Montpellieru poté, co jej Kateřina Medicejská 18. června odvolala z postu guvernéra Languedoku. Henri de Condé měl ovšem vládnout pod svrchovaností Jindřicha III. (sous l'autorité d'Henri III), nejednalo se tedy o odštěpení

⁵³⁶ Henri de Guise (1550-1588), později zvaný „Le Balafré“ („zjizvený“), nejstarší syn Françoise de Guise, po smrti svého stýce, kardinála lotrinského, fakticky hlava rodu Guisů (nominálně stál v čele rodu mladší Françoisův bratr, kardinál de Guise, až do své smrti v roce 1578), ale též radikálních katolíků a později Svaté Ligy, výborný vojevůdce, ačkoli nikdy nedosáhl úspěchů svého otce. Sňatkem s Catherine de Clèves spřízněn s rodem Nevers. Od počátku osmdesátých let 16. století udržoval kontakt se Španělskem. Na vrchol moci dosáhl v květnu 1588, kdy během tzv. Dne barikád ovládl Paříž a přiměl Jindřicha III. k útěku z města. Byl zavražděn na příkaz krále na podzim téhož roku v Blois. Srv. např. Forneron, H., Les Guise et leur époque, 2 díly, Paris, 1877; Constant, J.-M., Les Guise, Paris, 1984.

⁵³⁷ Podrobněji viz: Sutherland, The Huguenot Struggle, s. 222 a n.

a vytvoření samostatného státu. Hugenoti požadovali od krále uznání daného stavu, propuštění vězněných maršálů Montmorencyho a Cossého a svolání generálních stavů. Královna matka se pokusila udržet mír a prostřednictvím Françoise de La Noue nabídla protestantům 70 tisíc livrů výměnou za dvouměsíční klid zbraní, konfliktu však nedokázala zabránit.⁵³⁸ Jindřich III., přesvědčen o své převaze, odmítl jakékoli ústupky a zahájil pátou náboženskou válku (říjen 1574 - květen 1576). Vojenské operace probíhaly pod osobním velením krále, vévody de Montpensier a maršála de Retz v Provincii, Languedoku, Poitou, Dauphiné a dalších oblastech. Vojska hugenotů a Damvillových „spojených katolíků“ (les catholiques unis) sice oslabila ztráta či nepřítomnost některých předáků,⁵³⁹ dokázala přesto nepřátelům úspěšně čelit a válka postupně degenerovala v sérii nerozhodných střetnutí, potyček a drobných bojůvek provázených krátkými příměřími a neúspěšným jednáním o míru, jež finančně vyčerpávaly obě strany.⁵⁴⁰

V prosinci 1574 se v Nîmes sešlo další shromáždění, jež slavnostně potvrdilo jmenování Condého a Damvilla do jejich funkcí. Nové „règlement“ dokončilo vytváření jihofrancouzského „státu ve státě“.⁵⁴¹ Podpisem „asociační smlouvy“ (traité d'association) se spojení hugenotů s umírněnými katolíky stalo nezvratnou skutečností.⁵⁴² V dubnu 1575 se ke dvoru dostavili Condého vyslanci a předložili králi petici, sepsanou na základě usnesení přijatých v Nîmes. Požadovalo se v ní svolání generálních stavů, svoboda vyznání v celé Francii,

⁵³⁸ Érlanger, Henri III, s. 192.

⁵³⁹ Srv. Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 509.

⁵⁴⁰ V březnu 1575 zaznamenal Pierre de L'Estoile (Journal de L'Estoile pour le règne de Henri III), že „král neměl z čeho zaplatit večeri,“ Érlanger, Henri III, s. 211.

⁵⁴¹ „Spojené provincie“ získaly samostatnou správní, fiskální i soudní organizaci, disponovaly armádou, měly dokonce i vlastní školy a nemocnice. Srv. Garrisson, Guerre civile et compromis, s. 181 a n.

⁵⁴² „V očekávání, že nás Bůh ve své milosti sjednotí v náboženství“, je třeba „žít jedni s druhými a umožnit svobodu svědomí pro každého“. Srv. Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 507-508.

ponechání places de sûreté⁵⁴³ v rukou hugenotů, právní záruky pro bezpečnost protestantů a potrestání strůjců bartolomějské noci.⁵⁴⁴

Dne 15. září 1575 uprchl od dvora vévoda d'Alençon-Anjou.⁵⁴⁵ Uchýlil se do své državy Dreux a o dva dny později zde vydal deklaraci, v níž žádal svolání generálních stavů, reformu Rady a vyloučení cizinců (tedy Guisů a Kateřininych italských rádců) z vlády. Vyzval nespokojené k boji proti králi a jeho „špatným rádcům“. Připojil se k protestantům a jejich spojencům z řad umírněných katolíků, jakkoli se jejich cíle zcela neshodovaly, a zaštitil svou autoritou boje v jižní Francii. Opozice proti Jindřichovi III. se tak rozšířila o dědice trůnu a jeho přívržence.⁵⁴⁶ Mladý vévoda se netajil svými zahraničně-politickými ambicemi. Kromě chiméry sňatku s anglickou královnou se zaobíral též myšlenkou Anglii podpořeného ozbrojeného zásahu do Nizozemí po boku povstalců.⁵⁴⁷ Kontakt s Alžbětou navázal ještě před nástupem Jindřicha III. na trůn, pravděpodobně od konce roku 1572, jistě v průběhu roku 1573, po neúspěchu saintgermainského spiknutí si pohrával s myšlenkou uchýlit se do Anglie, jeho snahy však měly ještě dlouho vyznívat naprázdno. Teprve v souvislosti s vývojem nizozemských událostí po příchodu Juana de Austria

⁵⁴³ V průběhu náboženských válek se stalo zvykem, že hugenoti si po skončení války směli po určitou dobu ponechat některé pevnosti, které během války dobyli, např. Saumur, La Charité, Issoire, Aigues-Mortes, Montauban a jiné.

⁵⁴⁴ Srv. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 224.

⁵⁴⁵ Jako nejbližší dědic francouzské koruny získal François d'Alençon po nástupu Jindřicha III. na trůn titul vévody z Anjou, který předtím náležel jeho bratři.

⁵⁴⁶ V průběhu následujícího roku postupně vykristalizoval okolo Anjou další politický proud náboženských válek, tzv. nespokojení (*les Malcontents*), či Monsieurova strana (*le Parti du Monsieur*). Sdružovali se v ní jak protestanti (*La Noue, de Refuge, Mirambeau, Buhy, des Pruneaulx, Beauvoir-la-Nocle, hrabata de Montgomery, de la Suze*), tak umírnění katolíci (*Castelnau, Loisel, hrabata de Beaune*) i budoucí ligisté (*de Chauteresne, de Sermoise, du Fay, de Manœuvre*). Nespokojení spolupracovali s hugenoty a Politiky, avšak v případě rozdílných zájmů neváhali „koalici“ opustit. Anjou se snažil prostřednictvím svých spolupracovníků prosazovat své politické ambice a získat větší podíl na moci ve Francii. Z doby společného zajetí u dvora jej pojilo přátelství s knížetem de Condé a Jindřichem Navarrským. Vstoupil také do kontaktu s Vilémem Oranžským a anglickou královnou, k níž vyslal v roce 1577 Philippa du Plessis-Mornay. Srv. Boucher, J., *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou, un parti d'opposition à Charles IX et Henri III, Henri III et son temps, Actes du Colloque international du Centre de la Renaissance de Tours*, Paris, 1992, s. 121-129.

⁵⁴⁷ Srv. Boucher, J., *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou*, s. 126.

(listopad 1576) začal vévoda hrát v anglických zahraničně-politických plánech určitou roli.⁵⁴⁸

Kateřina Medicejská se pokusila oba syny smířit a koncem září jednala bez velkého úspěchu s Anjouem. V téže době vpadl do Francie Guillaume de Thoré se čtyřmi tisíci falckými rejtary a lancknechty vedenými kurfiřtovým synem Janem Kazimírem. Vévoda de Guise je sice 10. října porazil u Dormans v Champagni, jejich postup však zastavit nemohl: část se jich stáhla zpět Říše, zbytek se spojil s Anjouovými jednotkami.⁵⁴⁹ Zcela izolovaný a finančně vyčerpaný Jindřich III. uzavřel prostřednictvím Birona 21. listopadu 1575 sedmiměsíční příměří z Champigny, na němž je patrná snaha odpoutat Anjoua od hugenotů a Damvillových katolíků.⁵⁵⁰

Příměří ovšem neřešilo napjatou situaci, neboť jej neuznal Condé ani Anjou. Oba počítali s další pomocí falckého kurfiřta i anglického dvora. Condé, který po příměří opustil zemi a chystal v Porýní další tažení, se vrátil v lednu 1576 do Francie a spojil se s Anjouem. Ten v následujících dvou měsících vyvinul čilou korespondenci s anglickou panovnicí a žádal ji o efektivní podporu proti Koruně. Alžběta jej sice zahrnula ujišťováním o přátelství a podpoře, nicméně aktivně se do francouzských záležitostí vměšovat nemínila.

V únoru 1576 se podařilo uprchnout od dvora i poslednímu ze zadržovaných princů, Jindřichu Navarrskému, který se vrátil do rodného Pau, zřekl se katolictví,⁵⁵¹ spojil se s vévodou d'Anjou a postavil se do čela jihofrancouzských hugenotů.⁵⁵² Proti králi stálo nyní více než třicetitisícové

⁵⁴⁸ MacCaffrey, Queen Elizabeth I and the Making of Policy, s. 213 a n.

⁵⁴⁹ Érlanger, Henri III, s. 219.

⁵⁵⁰ Král slíbil zaplatit 500 000 livrů falckým rejtarym a rozpustit své vojsko. Anjou získal Angoulême, Niort, Bourges, Saumur a La Charité. Již o měsíc dříve byli na jeho žádost propuštěni z vězení maršálové de Montmorency a de Cossé. Srv. Sutherland, The Huguenot Struggle, s. 226; Baguenault de Puchesse, La politique de Philippe II, s. 16.

⁵⁵¹ Baguenault de Puchesse, Henri IV avant son avènement, I, s. 18.

⁵⁵² Jednou z jeho hlavních starostí bylo ujistit nejen hugenoty, ale také anglického spojence, že reformovaná církev opustil „jen ústy“ a že se hodlá spojit s Condého a Anjouovou armádou v boji proti katolické

vojsko⁵⁵³ v čele s Anjouem, chystající se k pochodu na Paříž. Jindřich III. již neměl prostředky dále vzdorovat přesile, a rozhodl se i přes odpor radikálních katolíků⁵⁵⁴ přistoupit na podmínky svých protivníků a uzavřít mír. Když začalo být jasné, že se válka chýlí ke konci, rozehrála anglická panovnice křehkou diplomatickou hru a pokusila se prostřednictvím vévody d'Anjou mír oddálit, neboť boje ve Francii spolehlivě vázaly Jindřichovy síly. V dubnu 1576 vyslala proto do Paříže sira Thomase Randolfa, oficiálně s nabídkou mediace, avšak s tajnými instrukcemi jednat s vévodou, udržet jeho spojenectví s knížetem de Condé i Janem Kazimírem Falckým⁵⁵⁵ a pokusit se je udržet v boji.⁵⁵⁶ Mírová jednání v Étigny u Sens byla však dne 6. května ukončena ke královnině zjevné nelibosti tzv. *Monsieurovým mírem*,⁵⁵⁷ jenž doprovázel pacifikační edikt z Beaulieu.⁵⁵⁸ Tento edikt přinesl hugenotům zdaleka nejvýhodnější uspořádání za celou dobu náboženských válek, jednalo se de facto o královu kapitulaci.⁵⁵⁹

Koruně. J. Harpedanne de Belleville, zv. Languillier v dopise Walsinghamovi, dne 5. března 1576. Srv. Bagenault de Puchesse, *Henri IV avant son avènement*, II, s. 161.

⁵⁵³ Miquel, *Les guerres de religion*, s. 313.

⁵⁵⁴ Anglický vyslanec Dale informoval v lednu 1576 Smithe a Walsinghama o tajné lize mezi Jindřichem de Guise, vévodou de Nevers, vévodou de Nemours a kancléřem Biraguem, jež měla zabránit uzavření míru a prosazovat další vedení války proti hugenotům. Srv. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 235.

⁵⁵⁵ Johan Kasimir von Pfalz-Simmern (1543-1592), syn prvního falckraběte rýnského z linie Pfalz-Simmern Friedricha der Fromme (Zbožného; vládl 1559-1576) a bratr falckraběte Ludwiga (vládl 1576-1583). Od 70. let se vojensky angažoval se po boku hugenotů ve Francii i povstalců v Nizozemí, po smrti bratra v roce 1583 převzal správu Falce.

⁵⁵⁶ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 186 a n.

⁵⁵⁷ *Monsieurem* byl nazýván mladší bratr krále. Anjou měl hlavní podíl na mírových jednáních a články mírové smlouvy byly v podstatě jeho osobním vítězstvím.

⁵⁵⁸ Haag – Haag, *Vie des protestants*, X, s. 127-141; Isambert, de Crusy et Taillandier, *Recueil général des anciennes lois françaises*, Paris, 1829, s. 291. Srv. též Léonard, E. G., *Histoire générale du protestantisme*, 2 díly, Paris, 1961; Léonard, E. *Bibliographie du protestantisme*, *Revue historique*, CCX, CCXI, CCXII, 1954.

⁵⁵⁹ Povoloval protestantské vyznání všude, s výjimkou Paříže a měst, v nichž právě pobýval dvůr. Hugenoti získali právo stavět chrámy, konat synody, zastávat jakékoli úřady. U parlamentů vznikly tzv. *chambres mi-parties*, soudní tribunály, v nichž polovinu tvořili protestanté a polovinu katolíci. Obětem bartolomějského masakru se dostalo rehabilitace. V protestantských rukou zůstalo osm pevností (*places de sûreté*). Edikt sliboval svolání generálních stavů do šesti měsíců. Zároveň však obsahoval také články hájící práva katolíků. Srv. Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 185 a n.; Devèze, *Les guerres de religion*, s. 167.

V dodatku k ediktu učinil Jindřich III. významné ústupky Anjouovi a dalším vůdcům opozice.⁵⁶⁰

ANGLO-FRANCOUZSKÉ VZTAHY PO NÁSTUPU JINDŘICHA III. NA TRŮN A NIZOZEMSKÁ OTÁZKA

Nástup silně katolického panovníka na francouzský trůn a vypuknutí páté náboženské války zintenzívnilo kontakty francouzských hugenotů s Anglií a souvěrci v Nizozemí.⁵⁶¹ V září 1574 se k anglickému dvoru vypravil umírněný katolík Charles de Méru,⁵⁶² oficiálně – jak informoval ve své depeši francouzský vyslanec La Mothe-Fénélon – požádat královnu, „aby se přimluvila za pana de Montmorency, jeho bratra, aby se Vašim nejkřesťanštějším Veličenstvům [Jindřichovi III. a královně-matce] uráčilo uznat jej znovu svým věrným a loajálním poddaným a služebníkem“,⁵⁶³ ve skutečnosti však také proto, aby vyjednal půjčku na žold pro říšské vojáky, kteří by bojovali po boku francouzských a nizozemských protestantů. Alžběta vyslala počátkem října do Francie mimořádného vyslance lorda Northe, aby sondoval situaci u dvora,

⁵⁶⁰ Monsieur získal jako apanáž Anjou, Touraine a Berry, roční penzi 30 000 livrů a titul vévody d'Anjou. Damville byl potvrzen v úřadu guvernéra Languedoku. Condé získal post guvernéra Pikardie. Jindřich Navarrský získal ke guvernérství Guyenne také Poitou a Angoulême, svolení vrátit se na své statky a sumu 600 000 livrů jako odškodnění za ztráty příjmu a jako náhradu výdajů Jeanne d'Albret na jeho sňatek s Markétou z Valois. Maršálové de Montmorency a de Cossé získali zpět svůj majetek a úřady. Jan Kazimír Falcký se vzdal tří biskupství, jež mu slíbil za vojenskou pomoc kníže de Condé, získal však vévodství Étampes, panství Château-Thierry a drobná léna v Burgundsku, roční penzi 40 000 livrů a 6 milionů livrů jako výkupné. Srv. Miquel, *Les guerres de religion*, s. 315; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 510; Devèze, *Les guerres de religion*, s. 168.

⁵⁶¹ Srv. La Mothe-Fénélonovy depeše z 10., 15. a 19. září 1574, 10., 15. a 29. října 1574, 13. a 17. listopadu 1574, 28. prosince 1574, 19. a 29. ledna 1575; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VI, s. 228-375.

⁵⁶² Charles de Méru (1537-1612), třetí syn konetábla Montmorencyho, mladší bratr uvězněného maršála de Montmorency a maršála de Damville.

⁵⁶³ La Mothe-Fénélon Jindřichu III., 10. září 1574, La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VI, s. 234.

pokusil se o obnovu aliance z roku 1572 a přiměl Jindřicha III. k ústupkům pro protestanty. Mise nedosáhla prakticky žádných výsledků; vyslanec se vrátil v prosinci s alarmujícími informacemi o zhoršující se politické situaci ve Francii, kde právě vypukla pátá náboženská válka. Královna poté v Hampton Court znovu přijala Méruho, jenž jí předložil manifest Henriho de Damville s podrobnými vylíčením francouzské politické scény. Damville žádal ústy svého bratra půjčku ve výši 30 tisíc liber na vytvoření žoldnéřské armády pod velením falckého kurfiřta. Anglická panovnice neodmítla, avšak odmítla se zapojit otevřeně do ligy proti Francii, s níž ji stále vázala spojenecká smlouva. V únoru 1575 vyslala do Falce sira Thomase Wilkese, jenž zde měl utajeně vyjednávat s knížetem de Condé o eventuální půjčce protestantům, její jméno se ovšem nesmělo objevit v žádném dokumentu. V květnu se Wilkes navrátil do Anglie; 23. července královna přislíbila půjčku ve výši 15 tisíc liber.⁵⁶⁴

Po celé toto období udržoval Valentine Dale i nadále úzké kontakty s Anjouem a hugenotskými vůdci, především Jindřichem Navarrským. To však neznamenalo, že by se Anglie postavila v bojích otevřeně na stranu hugenotů. Naopak, Alžběta jako již tolikrát předtím využívala opozice jako prostředku udržení rovnováhy sil, jež jí měla zajistit neangažovanost francouzského státu do zahraničních, především nizozemských událostí. Na oficiální rovině lze v prvních měsících Jindřichovy vlády pozorovat jisté ochlazení a oboustrannou nedůvěru, avšak diplomatická výměna postupně nabyla na intenzitě a vyústila v březnu 1575 v misi pana de la Châtre do Londýna a slavnostní obnovu anglo-francouzského spolenectví.⁵⁶⁵ Pohledy obou zúčastněných stran na další vývoj vzájemných vztahů se však lišily: zatímco francouzský dvůr považoval prozatím

⁵⁶⁴ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 183 a n.

⁵⁶⁵ Misi líčí podrobně La Mothe-Fénélon v depeších z 11. března, 14. března a 7. dubna 1575; La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VI, s. 395-398, s. 398-400 a s. 407-408.

tento stav za konečný, druhá strana dávala najevo, že by neodmítla ani užší spojení, stvrzené případně sňatkem Alžběty s vévodou d'Anjou.

Anglická vláda se však současně pokusila také o zmírnění napětí s Madridem. Již zmiňovaná konvence z Bristolu z 21. srpna 1574 definitivně vyřešila otázku v Anglii zabavených španělských lodí a mezi oběma zeměmi se rozvinula aktivnější diplomatická výměna.⁵⁶⁶ Alžběta několikrát odmítla žádosti Viléma Oranžského o peněžní i materiální pomoc a nabídla prostřednictvím sira Thomase Wilsona guvernérů Requesensovi mediaci. Tutéž nabídku zopakoval sir Henry Cobham⁵⁶⁷ v Madridu při jednáních s Filipem II. a vévodou z Alby. Španělská strana však jakékoli ústupky rebelům odmítla, takže vztahy obou zemí se opět ochladily. Je otázkou, nakolik mínila anglická královna sblížení se Španělskem vážně, jisté však je, že španělské karty využila jako nátlakového prostředku na svého francouzského spojence, především v samých počátcích vlády Jindřicha III.: La Mothe-Fénélon líčí ve svém memorandu z 24. srpna 1574 detaily z jednání španělského vyslance Bernardina de Mendozy v Londýně o obnovení anglo-španělského spojení a informuje, že jej Leicester tajně zpravil o váhání své panovnice mezi aliancí s Francií a se Španělskem.⁵⁶⁸ Alžběta se v průběhu roku 1575 a 1576 ještě několikrát pokusila nabídnout Bruselu i Madridu mediaci, avšak bez úspěchu. Stejně taktiky používala i vůči francouzské Koruně.

Když se na podzim roku 1575 ocitl nizozemský odboj blízko zhroutil vzhledem k naprostému finančnímu vyčerpání Viléma Oranžského, varovali angličtí agenti v Nizozemí královnu, že princ, který tradičně dával

⁵⁶⁶ Vzhledem k tomu, že Anglie neměla v Madridu svého rezidenta a že post jeho protějšku v Anglii zůstal po vyhoštění de Spese v roce 1571 neobsazen, takže diplomatická výměna mezi oběma státy probíhala prostřednictvím mimořádných vyslanců nebo na polooficiální úrovni.

⁵⁶⁷ Henry Brooke, Baron Cobham (1538-1592), alžbětinský politik a diplomat, mladší bratr Williama Brooka, působil jako anglický vyslanec v Paříži v letech 1579 až 1583.

⁵⁶⁸ La Mothe-Fénélon Jindřichu III., 24. srpna 1574. La Mothe-Fénélon, *Correspondance*, VI, s. 217-224. Srv. též MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 198 a n.

přednost spolupráci s Anglií, by se mohl obrátit s žádostí o pomoc do Francie. Anjouovo stanovisko nepřipouštělo pochyb: jakákoli výzva k vojenské podpoře by nezůstala bez odezvy. Alžběta zareagovala vysláním dvojí mise do Nizozemí. Sir Robert Corbet se vypravil ke guvernérovi de Requesensovi s varováním před možností Anjouovy intervence v čele francouzsko-říšského vojska a měl opětovně nabídnout královninu mediaci, sir John Hawkins navštívil Viléma Oranžského s úkolem přesvědčit jej, aby odmítl francouzské vměšování, a zároveň sondovat finanční a vojenskou situaci nizozemských povstalců. Srdečné přijetí, jehož se mu dostalo, kontrastovalo s neúspěchem Corbetovy mise. Vilém Oranžský informoval Hawkinse, že jej kontaktoval Condé, aby prostředkoval mezi Jindřichem III. a Anjouem, a nabízel možnost francouzského vojenského zásahu do Nizozemí v čele s královým bratrem. Prozatím však dával přednost spolupráci s Anglií, kam vyslal v listopadu své zástupce Sainte-Aldegonda s Buyssem. Ti nabídli v jednání s Burghleym, Leicesterem, Sussexem a Walsinghamem Alžbětě svrchovanost nad Hollandem a Zélandem a výměnou žádali efektivnější finanční a vojenskou pomoc. Anglická panovnice usilující o korektní vztahy s madridským dvorem otevřený zásah po boku povstalců přirozeně nemohla připustit, její nabídku mediace pro změnu neakceptovala nizozemská strana.

Také Requesens anglickou nabídku mediace striktně odmítl. Ujistil Corbeta, že jakékoli obavy z francouzského zásahu považuje za neopodstatněné, neboť král je příliš zaměstnán domácími událostmi, popřel zprávy o finančních potížích španělského vojska a vyjádřil optimistický názor, že nizozemská rebelie bude brzy poražena. Do Londýna se vypravil jeho mimořádný vyslanec, guvernér Antverp Champagny, oficiálně s žádostí, aby Alžběta zabránila přílivu anglických dobrovolníků do Nizozemí, ve skutečnosti ovšem také proto, aby sondoval probíhající jednání povstaleckých agentů. Ani jeho mise nepřinesla jakoukoli změnu anglického postoje.

Vzhledem k neochotě anglického dvora více se angažovat v nizozemském konfliktu a neúspěšným jednáním mezi Bruselem a povstalci, probíhajícími po celý závěr roku 1575 a v prvních měsících roku následujícího, uvázla situace v Nizozemí prakticky na mrtvém bodě.⁵⁶⁹ Patovou situaci prolomila guvernérova smrt 5. března 1576: ústřední moc se ocitla v troskách neplacené španělské jednotky se na mnoha místech bouřily. V dubnu nabídla Alžběta prostřednictvím Williama Davisona opět zprostředkování, jež ani tentokrát Madrid neakceptoval. Vysláním vítěze od Lepanta, Dona Juana de Austria,⁵⁷⁰ jako nového guvernéra Nizozemí v září 1576, dal naopak najevo, že po selhání Requesensovy toleranční politiky přichází na řadu znovu tvrdý kurs. Nový guvernér si přivážel tajné instrukce s ambiciózními cíli: pacifikovat Nizozemí za jakoukoli cenu, udržet neutralitu sousední Francie a poté uspořádat výpravu k anglickým břehům.⁵⁷¹

V reakci na plenění Antverp v listopadu 1576 vydaly katolické i protestantské provincie v Nizozemí tzv. Gentskou pacifikaci, jíž uznaly španělskou svrchovanost, žádaly však autonomii a stažení španělských vojsk. Odmítly zároveň uznat autoritu Austrii, pokud se nepodvolí podmínkám pacifikace.

⁵⁶⁹ MacCaffrey, Queen Elizabeth I and the Making of Policy, s. 200 a n.

⁵⁷⁰ Juan de Austria (1547-1578), nemanželský syn císaře Karla V., vynikající vojevůdce. Byl vychován ve Španělsku, titul vévody de Austria získal v roce 1559 od svého nevlastního bratra Filipa II., který mu postupně začal svěřovat vojenské úkoly: v roce 1568 bojoval s maurskými piráty ve Středozemním moři, o rok později potlačil povstání morisků v Granadě, v roce 1571 velel španělskému loďstvu v bitvě u Lepanta. V roce 1576 přijal post místodržícího v Nizozemí, kde usiloval o posílení ústřední moci a plánoval vytvořit z provincií základnu boje proti Anglii. V roce 1577 potvrdil nizozemské svobody v tzv. Věčném ediktu výměnou za uznání své autority a potvrzení katolictví. Protestantské provincie v čele s Hollandem a Zélandem edikt přirozeně odmítly, takže výsledkem bylo pouze prohloubení rozkolu mezi jižními a severními oblastmi vedoucí později k uzavření Arraské, resp. Utrechtské unie. Na válečném poli dosáhl větších úspěchů, mj. porazil nizozemské stavy v lednu 1578 v bitvě u Gembloux. Zemřel 1. října 1578. Srv. např. Hernando, M. M., Juan de Austria, Madrid, 1985; Gonzáles Cremona, J. M., Juan de Austria, héroe de leyenda, Madrid, 1994.

⁵⁷¹ Srv. Törne, P. O., Don Juan d'Autriche et les projets de conquête de l'Angleterre, Paris, 1928, 2 díly.

Za této situace dal François d'Anjou, jehož mocenské ambice ve Francii zůstaly přes veškeré ústupky ze strany jeho staršího bratra nenaplněny, otevřeně najevo, že uvažuje o aktivním zásahu po boku nizozemských povstalců. Nejednalo se o novou myšlenku: Anjou tak v zásadě přijal za svou Colignyho politiku zásahu v Nizozemí, avšak modifikovanou politickou realitou. Na rozdíl od roku 1572 nemělo jít o národní boj proti odvěkému nepříteli, Španělsku, ostatně radikalizace katolické strany v čele s Guisy a jejich kontakty s Madridem tuto eventualitu jasně vylučovaly. Zdálo se výhodné přenést válku mimo území francouzského státu, zapojit hugenoty do bojů po boku jejich souvěrců a tím zbavit zemi „původců vnitřních nesvárů.“⁵⁷² Stejně jako před ním Coligny, i vévoda počítal s podporou Anglie, ta však měla vystupovat spíše v roli „bankéře“ a neměla se aktivně vojensky zapojit – což bylo k Alžbětině zjevné nechuti angažovat se otevřeně proti Španělsku v podstatě realističtější – a neměla mít ani územní zisky. Zatímco Coligny měl tedy na zřeteli národní zájmy, Anjou sledoval výhradně své osobní cíle. Nizozemské stavy reagovaly prozatím velmi opatrně: dvaadvacetiletý, fyzicky křehký vévoda bez velkých vojenských zkušeností a především bez finančního zázemí mohl být atraktivním partnerem pro jednání pouze zaštitěn autoritou anglické panovnice nebo svého královského bratra. Jindřich III. však oproti svému předchůdci Karlu IX., který si s myšlenkou francouzského zásahu v Nizozemí přinejmenším pohrával, nizozemské dobrodružství svého mladšího zásadně podpořit odmítal: „Hájit svobodu Nizozemí náleží spíše Říši a říšským stavům [...]. Viděli jsme, že anglická královna podporovala Vlámky spíše zdánlivě než ve skutečnosti a ačkoli se jí nelíbí přítomnost Španělů v blízkosti jejího státu, ještě méně bude stát o sousedství Francouzů, kteří jsou přirozenými nepřáteli anglického národa vzhledem k dávnému soupeření obou mocností a dřívějším válkám,“ odhadl velmi přesně

⁵⁷² Relations des ambassadeurs vénitiens sur les affaires de la France au XVIe siècle recueillies et traduites par N. M. Tommasco, 2 díly, Paris, 1838; díl II, s. 419.

situaci ve svém dopise vévodovi d'Anjou, „mimo to se musí stále obávat, že Francouzi využijí příležitosti pomstít se jí za podporu La Rochelle a další pomoc, již tolikrát poskytla ve válce nepřítelům Koruny [...]. I kdyby Španělé byli vyhnáni, nelze se domnívat, že by se Flandry chtěly podřídít Francii [...]. Říše a Anglie by pravděpodobně těžce nesly francouzskou dominaci: daly by přednost vládě šlechty. Španělé to jistě vědí a to je zřejmě i důvod, proč s touto zemí jednají s takovou tvrdostí.“⁵⁷³

Alžběta se nevyjádřila tak jednoznačně. Ujistila Anjoua znovu svou přízní a podporou, tajně však vyslala do Francie sira Edwarda Horseyho, který se měl setkat s Juanem de Austria ještě před jeho příchodem na nizozemské území. Kromě obvyklé nabídky zprostředkování měl vyslanec varovat před možností francouzského zásahu, a dokonce nabídnout anglickou pomoc při vyhnání francouzských jednotek. V tomto ohledu se anglická politika od roku 1572 nezměnila: ovládnutí Nizozemí sousední Francií bylo pro ni ještě méně přijatelné než španělská přítomnost, ačkoli se lze dohadovat, do jaké míry mínila Alžběta nabídku vážně, či zda měla spíše manifestovat její neustále proklamovanou oficiální neutralitu v konfliktu. Když v lednu 1577 navštívil Londýn zástupce nizozemských stavů Sweveghem, královna se vyjádřila obdobně. Přislíbila půjčku ve výši 100 000 liber na osm měsíců, ovšem za podmínky, že Don Juan nepřijme její nabídku mediace a že nizozemské stavy odmítnou Anjouovo vměšování. Vévodova aktivita tak zatím vyzněla naprázdno, navíc jej brzy zaměstnala domácí situace (právě probíhající náboženská válka), bylo však zřejmé, že s ním napříště musejí v nizozemském konfliktu všechny zúčastněné strany počítat.⁵⁷⁴

⁵⁷³ Tommaseo, *Relations des ambassadeurs*, II, s. 425-427.

⁵⁷⁴ Srv. MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 221 a n., s. 245 a n. K počátkům Anjouových aktivit v Nizozemí viz *Catalogues général des bibliothèques publiques de France*, tome XXV, Poitiers-Valenciennes, 1894, p. 476 a n.

Přestože po celé jaro 1577 panoval v Nizozemí relativní klid, zůstaly i nadále v centru Alžbětina zájmu. Vytrvale žádala Madrid o stažení španělských jednotek a k nátlaku používala jednání s nizozemskými stavy, jež nabízely opětovně vytvoření široké antišpanělské protestantské ligy. V červenci Austria dobyl namurskou pevnost a otevřel si cestu k ovládnutí jižních provincií. Křehké příměří leželo v troskách. Do Nizozemí se s tajnou podporou královny vypravil v čele třítisícového oddílu anglo-skotských dobrovolníků sir John Norris,⁵⁷⁵ který zde působil dalších sedm let. Oficiálně však Londýn zachoval neutralitu: když Nizozemci požádali Londýn o půjčku ve výši 100 tisíc liber a nabídli velení dobrovolnického sboru královninu oblíbenci Leicesterovi, uchýlila se Alžběta k osvědčené taktice protahovaného vyjednávání, nejednoznačných slibů a nabídek mediace.⁵⁷⁶

KATOLICKÁ REAKCE NA EDIKT Z BEAULIEU A ŠESTÁ NÁBOŽENSKÁ VÁLKA

Shovívavost ediktu z Beaulieu přirozeně vyvolal ostrou odmítavou reakci ze strany katolíků. V Poitou se semkla nespokojená katolická šlechta kolem Louise de La Trémoille, vévody de Thouars, dosavadní guvernér Bourges a Angoulême se odmítli podřídit Anjouovi, v Bretagni, Normandii, v Paříži a jinde vypukly nepokoje. Radikální katolíci obviňovali „politiky“ ze zrady pravého

⁵⁷⁵ Sir John Norris (Norreys; 1547-1597), syn anglického vyslance ve Francii v letech 1567-1571, sira Henryho Norrise, vynikající válečník alžbětinské doby. Bojoval v náboženských válkách ve Francii (v 70. letech jako dobrovolník v Colignyho vojsku, pak znovu počátkem 90. let proti Lize), v roce 1577 vedl „dobrovolníky“ do Nizozemí, kde v letech 1583-1584 pomáhal několikrát Alžbětinu snoubenci vévodovi d'Alençon-Anjou. Po ročním pobytu v Anglii 1584-1585 se znovu vrátil do Nizozemí, dostával se však do konfliktu s Leicesterem. Poslední léta života strávil potlačováním O'Neilova povstání v Irsku, kde také zemřel. K jeho životu např. Nolan, J. S., *Sir John Norreys and the Elizabethan Military World*, Exeter, 1997.

⁵⁷⁶ Srv. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 174 a n.; MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 224 a n.; Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 199 a n.

náboženství a odsuzovali protestantské prince ze spolčování s cizinou. S nadějí vzhlíželi k mladému Henrimu de Guise, ověnčenému slávou z bitvy u Dormans. Centrem spontánního katolického odporu se stalo pikardské město Péronne, jež odmítlo otevřít brány novému guvernérovi, princovi de Condé. Péronnský guvernér Jacques d'Humières vydal v červnu 1576 manifest, jímž se obrátil na „šlechtice, vojáky a obyvatele měst i venkova Pikardie“, aby společně vytvořili Svatou ligu, jež by bránila „dobré, věrné a loajální poddané krále“ a umožnila obnovení náboženské jednoty ve Francii.⁵⁷⁷ Získala široký ohlas, připojila se k ní města Abbeville, Saint-Quentin, Beauvais, Corbie a Amiens. Podporu vyjádřil také vévoda de Guise, který byl možná jejím skutečným iniciátorem.⁵⁷⁸ Jindřich III. čelil ligistické hrozbě stejným způsobem jako o několik let později - postavil se jí do čela. Vydal manifest požadující, aby ligisté na jeho výzvu poskytli „své statky a své životy“, a doufal, že mu Liga v případě války proti hugenotům dodá finance a vojáky.⁵⁷⁹

Kritická finanční situace⁵⁸⁰ přinutila krále svolat v prosinci 1576 do Blois generální stavy.⁵⁸¹ S výjimkou dvou protestantských zástupců se jich účastnili výhradně katolíci, což je předem v podstatě odsoudilo k neúspěchu. Odmítly edikt z Beaulieu a žádaly obnovení náboženské jednoty v zemi. Vypsát nové daně na vedení války však odmítly a v březnu 1577 se rozešly, aniž cokoli vyřešily.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Haag - Haag, *Vie des protestants*, X, s. 141-142; Jensen, De Lamar, *Diplomacy and Dogmatism*, Bernardino de Mendoza and the French Catholic League, Cambridge, 1964, s. 36.

⁵⁷⁸ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 240.

⁵⁷⁹ Miquel, *Les guerres de religion*, s. 323.

⁵⁸⁰ K finanční situaci francouzského státu v období náboženských válek srv. Michaud, C., *Finances et Guerres de religion en France*, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, XXVIII, 1981, s. 572-596.

⁵⁸¹ Srv. Charleville, E., *Les États généraux de 1576*, Paris, 1901; Holt, M. P., *Attitudes of the French Nobility at the Estates-General of 1576*, *The Sixteenth-Century Journal*, XVIII, 1987, s. 489-504.

⁵⁸² Srv. Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 190 a n.

V téže době propukla šestá náboženská válka (prosinec 1576 – září 1577). Hugenoti do ní vstupovali oslabeni, neboť François d'Anjou opustil řady opozice, smířil se s bratrem a stal se formálním velitelem královských vojsk. V březnu 1577 se od protestantů odtrhl také Henri de Damville, jemuž královna-matka tajně slíbila markýzství Saluzzo.⁵⁸³ Damville oblehl v Montpellieru Colignyho syna François de Châtillon, město však dokázalo až do konce války úspěšně vzdorovat. Katolická vojska pod velením Guise, Neverse a Anjoua dobyla a vyplenila v časném létě 1577 hugenotské pevnosti Issoire a La Charité. Vévoda de Mayenne⁵⁸⁴ vedl úspěšně operace v jihozápadní Francii, dobyl Rochefort a La Rochelle.

Hugenotům se nedostávalo peněz ani vojáků. Jindřich Navarrský proto počátkem dubna 1577 vyslal do Anglie, Skotska, Říše, Nizozemí a Švýcarska Philipa Duplessis-Mornay,⁵⁸⁵ aby jednal o půjčkách a verboval vojáky. Jeho „envoyé spécial“ odjížděl obdařen rozsáhlými pravomocemi - směl jednat podle svého uvážení, zastavovat majetek navarrského krále, měl dokonce plnou moc (un signet) k podpisu jakýchkoli dohod. Po strastiplné cestě - v Saintonge musel prechat před vojskem vévody de Mayenne, v Guyenne jej ohrozil guvernér maršál de Villars - přicestoval v květnu 1577 do Londýna. Dostalo se mu stejně jako v roce 1572 vlídného přijetí a během dvou audiencí získal pro Jindřicha Navarrského příslib půjčky ve výši 80 000 liber.⁵⁸⁶ Na změnu

⁵⁸³ Miquel, *Les guerres de religion*, s. 325.

⁵⁸⁴ Charles de Lorraine, duc de Mayenne (1554-1611), mladší bratr Henriho de Guise. Segrál důležitou roli v závěrečné fázi náboženských válek, kdy se stal ligistickým pretendentem trůnu. Po zavraždění svých bratru Henriho a Louise v Blois v roce 1588 se postavil do čela Ligy.

⁵⁸⁵ Philippe du Plessis-Mornay (Duplessis-Mornay; 1549-1623), jeden z předních protestantských šlechticů, Colignyho přítel a blízký spolupracovník Jindřicha Navarrského. Pravděpodobný autor pamfletu *Vindiciae contra tyrannos* žádající omezení královské moci. Založil hugenotskou akademii v Saumuru, byl v kontaktu s protestanty z celé Evropy, včetně českých šlechticů (Václav Budovec z Budova, Karel Starší z Žerotína a další). Vedle Mornaye působil v 80. letech jako Jindřichův vyslanec u Alžběty Anglické velmi úspěšně také François de Ségur-Pardaillan.

⁵⁸⁶ Srv. Ambert, J., *Duplessis-Mornay ou Études historiques et politiques sur la situation de la France de 1549 à 1623*, Genève, 1970, s. 156-160.

poměru sil ve prospěch hugenotů již bylo pozdě. Vyčerpání obou stran, patrné již od jara 1577 vedlo k mírovým jednáním.⁵⁸⁷ Mír z Bergeracu ze 14. září a pacifikační edikt z Poitiers vydaný o tři dny později přinesly výrazné omezení editku z Beaulieu.⁵⁸⁸ Tento kompromis nemohl uspokojit ani jednu ze stran a bylo zřejmé, že křehký mír dlouho nevydrží. Navíc stabilizace situace ve Francii přinesla novou hrozbu Anjouova zásahu do Nizozemí, kde po několikaměsíční přestávce vypukly v létě znovu boje. Anglická královna si to dobře uvědomovala, patrně proto také striktně neodmítla projekt Viléma Oranžského na vytvoření evropské protestantské ligy, jež měla zahrnovat kromě Anglie i říšská knížata, nizozemské kalvinisty a francouzské hugenoty. Také nizozemské stavy dávaly přednost méně zavazující pomoci z Anglie před francouzským vměšováním. Nebylo jistě náhodou, že již v létě přijel do Londýna jejich vyslanec, markýz d'Havré, se žádostí o půjčku ve výši 100 tisíc liber a o aktivnější zapojení Anglie do probíhajících bojů. Navrhoval, aby se do Nizozemí vypravili angličtí a skotští dobrovolníci v čele s vévodou Leicesterem. Přivezl s sebou také dopisy zadržené u španělských posílů, v nichž se spřádaly plány na výpravu k anglickým břehům. Nedlouho po uzavření bergerackého míru přicestoval znovu, aby požádal o vyslání anglického oddílu od síle šesti tisíc mužů, pokud by francouzské síly překročily nizozemské hranice. Královna vše přislíbila, s realizací však váhala i přes Leicesterův nátlak, že v případě francouzského vojenského zásahu by již mohlo být pozdě.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Z protestantské strany vedl jednání Jindřich Navarrský, sekundovaný Philippem du Plessis-Mornay a Françoisem de Ségur-Pardaillan, z královské strany vévoda de Montpensier, maršál de Biron a Nicolas de Neufville, seigneur de Villeroi. Srv. Baguenault de Puchesse, *Henri IV avant son avènement*, II, s. 166.

⁵⁸⁸ Edikt povoloval protestantské vyznání pouze na předměstí jednoho města v bailliage či sénéchaussé a v místech, jež hugenotí drželi k 17. září 1577. Chambres mi-parties ponechával pouze u parlamentů v Aix, Bordeaux, Grenoble a Toulouse, navíc počet protestantů v nich snižoval na pouhou třetinu. Places de sûreté ponechával hugenotům jen na 6 let. Jindřich III. také v ediktu zakázal jakékoli ligy. Srv. Haag – Haag, *Vie des protestants*, X, s. 142-156.

⁵⁸⁹ Srv. MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 224 a n.

Vztahy mezi Anglií a Francií prošly v tomto období další zatěžkávací zkouškou. Smrt Karla IX. a nástup silně katolického Jindřicha III. ochladily zpočátku diplomatickou aktivitu, avšak relativně záhy se stabilizovaly a spojenectví obou států, materializované ve smlouvě z Blois, zůstalo zachováno. Vzhledem k endemické slabosti francouzské Koruny se anglická strana nemusela obávat výraznější zahraničně-politické aktivity svého spojence, ani se angažovat výrazněji po boku hugenotů; podporu, tajnou a omezenou, poskytla pouze tehdy, když se schylovalo k míru. Významnou postavou francouzské vnitřní i zahraniční politiky se v tomto období stal François d'Anjou lavírující mezi protestantskou opozicí a královskou stranou a pohrávající si s ambiciózním projektem zásahu v Nizozemí, jemuž se Alžběta přes veškeré ujišťování o podpoře snažila zabránit. Vzhledem k svému strategickému postavení ve španělských plánech na invazi do Anglie představovalo Nizozemí klíčovou zájmovou oblast její zahraniční politiky, francouzská přítomnost by ohrozila rovnováhu sil v oblasti.

První léta Jindřichovy vlády přinesla také nový rozměr války ve Francii. Nejednalo se již zdaleka o náboženský konflikt stavící proti sobě katolickou Korunu a hugenotskou menšinu, jako spíše o skutečnou občanskou válku. K protestantům se přiklonili umírnění katolíci (Politici, Nespokojení), katolický tábor v čele s rodem Guisů se radikalizoval. Oba tábory začaly ve větší míře hledat zahraniční pomoc - vévoda de Guise tajně navázal kontakt s Filipem II. a Juanem de Austria,⁵⁹⁰ protestantští princové zintenzívnili vztahy

⁵⁹⁰ Srv. Törne, P. O., Philip II et Henri de Guise, Le début de leurs relations (1578), *Revue Historique*, CLXVII, 1931, s. 323 a n.

s Říší a usilovali o anglickou podporu. Král se již nemohl efektivně opřít ani o stárnoucí královnu-matku, která ustoupila do pozadí a svůj vliv používala spíše k mediaci.

Kapitola VII

RŮST MOCI ŠPANĚLSKA A NOVÉ ANGLO-FRANCOUZSKÉ SBLÍŽENÍ

(září 1577 - 1584)

Celé období vlády Jindřicha III. po uzavření míru z Bergeracu v září 1577 až do smrti jediného pretendenta trůnu z rodu Valois, François d'Anjou, představuje ve Francii epochu relativního klidu zbraní, který přerušila pouze sedmá náboženská válka v letech 1579-80. Mír však nepřinesl uklidnění situace, rekonstrukci zpusťosené země ani posílení jejího mezinárodního postavení. Radikalizace katolického i protestantského tábora, chronická slabost Koruny, nenaplněné ambice králova mladšího bratra a komplikující se mezinárodní situace doprovázená postupně i rostoucím napětím mezi Španělskem a Anglií vedla k silnějšímu vměšování obou mocností do vnitropolitické situace a zároveň k intenzivnějším kontaktům znepřátelených stran v zahraničí. Za této konstelace byla úporná snaha francouzského krále udržet křehkou rovnováhu sil, eliminovat sociální nepokoje, nalézt modus vivendi pro obě náboženská vyznání a také vyřešit kritickou finanční situaci státu takřka předem odsouzena k nezdaru.⁵⁹¹

Jindřich III., vystavený tlaku hugenotských i katolických předáků, hledal oporu u nábožensky umírněných představitelů střední šlechty. Mezi jeho nejbližší spolupracovníky a členy Královské Rady patřili umírnění katolíci, jako např. Nicolas de Villeroy, Pomponne de Bellièvre, Hurault de Cheverny,⁵⁹² ale i

⁵⁹¹ Srv. např. Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 188 a n.

⁵⁹² Nicolas de Neufville, sieigneur de Villeroy (Villeroi), jeden ze čtyř státních tajemníků, kteří společně spravovali záležitosti státu za Jindřicha III. (dalšími byli Pierre Brûlart, Claude Pinart a Simon Fizes de Sauve, jehož post zůstal po jeho smrti v roce 1579 neobsazen). Po roce 1584 se připojil k Lize. Účastnil se jednání ve Vervins, Pomponne de Bellièvre se stal v roce 1570 členem Státní Rady, v letech 1576-80 působil jako prezident pařížského parlamentu, v letech 1574-88 zastával úřad surintendanta

další zkušenosti diplomatů z doby před bartolomějským masakrem, jako Paul de Foix, Jean de Morvillier či Jean de Monluc. Naopak jména Henriho de Guise či jeho strýce Louise⁵⁹³ po reorganizaci Rady v roce 1574 na seznamu jejích členů nefigurovala. Nedůvěra k vysoké šlechtě vedla krále také k tomu, že se obklopoval „milci“ z méně významných šlechtických rodin.⁵⁹⁴ Kateřina Medicejská se držela spíše v pozadí, působila však i nadále jako prostředník sporů. Mezi zářím 1578 a listopadem 1579 podnikla velkou cestu po království, s cílem smířit Jindřicha Navarrského s Jindřichem III. a otupit hugenotský odpor proti králi v jižní Francii. Přivedla za navarrským králem do Néracu jeho manželku Marguerite. V říjnu 1578 se setkala s protestantskými zástupci v La Réole a v únoru následujícího roku znovu v Néracu.⁵⁹⁵ Na néracké schůzce uzavřela s Jindřichem Navarrským 28. února dohodu, podle níž získali hugenoti v Guyenne a Languedoku čtrnáct places de sûreté na šest měsíců.⁵⁹⁶ Napjatá situace v obou provinciích se relativně zklidnila. Královna-matka pak pokračovala do Provence, kde smířila nakrátko katolické „carcisty“ s protestantskými „razaty“⁵⁹⁷ a jmenovala guvernérem levobočka Jindřicha II., Henriho

financí. Prezident pařížského parlamentu Philippe Hurault de Cheverny se stal v roce 1578 strážcem tajné pečeti po odchodu Reného de Birague a po jeho smrti v roce 1583 kancléřem. Srv. Sutherland, N. M., *The French Secretaries of State in the Age of Catherine de Medici*, London - New-York, 1962. Nouillac, J., Villeroy, secrétaire d'État et ministre, Paris, 1908.

⁵⁹³ Louis Ier cardinal de Guise (1527-1578), v této době poslední žijící bratr François de Guise, tedy nominální hlava rodu Guisů.

⁵⁹⁴ Slovo „milce“ (mignon) nemělo v 16. století pejorativní konotaci, již získalo v dobách pozdějších. Označovalo královy oblíbence, favority, nikoli jeho milence. Mezi nejdůležitější milce patřili kolem roku 1576 François de Saint-Luc, Louis de Maugiron, Jacques de Caylus, Henri de Saint-Sulpice, Gilles de Souvré, François d'O a Guy de Livarot. Po roce 1580 získali výsadní postavení u dvora dva „arcimilci“ (archimignons), Anne de Joyeuse a Jean-Louis d'Épernon. Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 561-565.

⁵⁹⁵ Srv. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 274 a n.

⁵⁹⁶ Srv. Haag et Haag, *Vie des protestants*, X, s. 159-167. Articles résolus et accordez a Nerac en la conférence de la Roynne Mere du Roy et le Roy de Navarre, elektronický dokument, BNF Gallica, 1999.

⁵⁹⁷ Carcisty (les carcistes) byli v Provenci nazýváni radikální katolíci, přívrženci hraběte Careèse, razati (les razats) bylo označení pro hugenoty a umírněné katolíky. Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 560.

d'Angoulême. Méně úspěšná byla v Dauphiné: tamní hugenotský předák Lesdiguières se s ní odmítl setkat.⁵⁹⁸

Néracká dohoda způsobila rozštěpení protestantského tábora. Jindřich Navarrský a jihofrancouzští hugenoti se přikláněli k míru a ke spolupráci s králem, zatímco princ deCondé obviňoval dvůr z nedodržení ediktu z Poitiers, neboť již tři roky marně usiloval o reálné převzetí úřadu guvernéra v Pikardii. Dne 29. listopadu 1579 se vojensky zmocnil pikardského centra La Fère a rozpoutal sedmou náboženskou válku (listopad 1579 – listopad 1580). Přidali se k němu i jihofrancouzští hugenoti v čele s Jindřichem Navarrským, jenž prokázal vojenský talent brilantním dobytím Cahorsu (28. května - 1. června 1580).⁵⁹⁹ Všude jinde však provázely hugenoty neúspěchy. Vévoda de Mayenne dobyl protestantskou pevnost La Mure v Dauphiné a porazil Lesdiguièrese. Maršál de Biron zastavil Jindřicha Navarrského v Guyenne a vítězně postupoval jihozápadní Francií až k Néracu, maršál de Matignon oblehl v La Fère Condého, který jen s krajními obtížemi prehl do Falce. Odpor prostých hugenotů a radních protestantských měst, především v Languedoku a oblasti La Rochelle, odsoudil tuto „válku princů“ k nezdaru. Anjou, který se v únoru 1579 vrátil z Nizozemí, se nabídl jako prostředník mezi hugenoty a královskou mocí. Dne 26. listopadu 1580 podepsali Villeroy a Bellièvre na zámku Fléix u Bergeracu s Jindřichem Navarrským mírovou dohodu, jež potvrdila status quo ante bellum a přislíbila hugenotům ponechání places de sûreté po dobu šesti let.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Miquel, *Les guerres de religion*, s. 329 a n.

⁵⁹⁹ Podrobněji např. Bagueuault de Puchesse, *Henri IV avant son avènement*, s. 176.

⁶⁰⁰ Srv. Haag et Haag, *Vie des protestants*, X, s. 171-178.

DALŠÍ INTERNACIONALIZACE KONFLIKTU

Hugenotí i radikální katolíci, nespokojení s kompromisním řešením ediktu z Poitiers zintenzívnili své kontakty se zahraničím. Guisové udržovali prostřednictvím barona Maximilena de Vaulx⁶⁰¹ již od roku 1577 spojení se španělským místodržitelem Nizozemí Donem Juanem de Austria.⁶⁰² Henri de Guise mu poskytl po uzavření míru z Bergeracu 4 000 mužů, převážně Španělů a Albánců bojujících v předchozí náboženské válce po boku radikálních katolíků. Dal ovšem najevo, že za primární považuje sblížení s Madridem, a nový španělský rezident v Paříži Vargas Mexia⁶⁰³ učinil v tomto smyslu první kroky. Takřka bezprostředně po svém příchodu, koncem prosince 1577 informoval Filipa II., že Guisové kontaktovali jednoho z agentů nizozemského guvernéra, Alonsa de Sotomayor, během jeho návštěvy v Paříži a zahrnuli jej přízní a dary na potvrzení „nového přátelství a spojenectví“ a poznamenal, že rod Guisů by mohl být Španělsku velmi užitečný. Prostředníkem jednání se stal glasgowský arcibiskup James Beaton,⁶⁰⁴ agent Marie Stuartovny ve Francii. Osobní schůzka vyslanec s hlavou rodu Guisů, domluvená původně na březen roku 1578, proběhla kvůli náhlému úmrtí vévodova strýce, kardinála de Guise,⁶⁰⁵ až počátkem dubna. V dlouhém rozhovoru předestřel Henri de Guise projekt tažení, jež měl umožnit návrat Marie Stuartovny k moci ve Skotsku, kde během pozdního léta roku 1577 vykryštovala vůči regentu Mortonovi silná opozice v čele s hrabětem

⁶⁰¹ Maximilien de Longueval, 1er comte de Bucquoy, baron de Vaulx (1537-1581).

⁶⁰² Srv. např. *Extrait d'une lettre du seigneur Don Jouan d'Autriche, écrite au seigneur de Vaux, datée du cinquième de février 1578*, elektronický dokument, BNF Gallica, 1995.

⁶⁰³ Don Juan de Vargas Mexia, španělský vyslanec ve Francii v letech 1577-1580. Do doby jeho působení v Paříži spadají počátky spolupráce Henriho de Guise s madridským dvorem, v níž Vargas působil jako prostředník. Bránil také realizaci Anjouových plánů v Nizozemí a v Anglii. Srv. Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II dans les affaires de France*, s. 25-26.

⁶⁰⁴ Kardinál James Beaton (1517-1603), poslední arcibiskup z Glasgow, synovec kardinála Davida Beatona. V letech 1560-1603 žil v Paříži, působil zde jako skotský vyslanec.

⁶⁰⁵ Louis 1er cardinal de Guise (1527-1578).

Athollem.⁶⁰⁶ Filip II. přes naléhání vyslance i Juana de Austria váhal s vyjádřením podpory projektu a vévoda se na několik měsíců stáhl do pozadí. Také Alžběta, byť dobře informovaná, se do vývoje událostí nevměšovala. Až v lednu následujícího roku vyslala osvědčeného Thomase Randolpha,⁶⁰⁷ aby se pokusil smířit znesvářené strany. Jeho mise přišla pozdě, v březnu se pokusila opozice svrhnout regenta Mortona a plány Guisů získaly znovu na aktuálnosti. Mortonovi se však podařilo udržet u moci, v květnu stanul zpět v čele reorganizované regentské rady zahrnující i předáky opozice a křehká rovnováha sil zůstala prozatím ve Skotsku zachována. Mezitím Vargas Mexia dospěl k závěru, že právě nyní se naskýtá příležitost pro zásah a vévodu znovu kontaktoval. Henri de Guise přišel s ambiciózním projektem, který počítal se společným zásahem Guisů a Juana d'Austria. Každý z nich se měl vylodit v čele desetitisícového vojska na jiném místě Skotska a s podporou skotských katolíků a přívrženců Marie Stuartovny měli zemi obsadit. Skotsko se mělo stát základnou pro následný vpád do Anglie.⁶⁰⁸ Filip II. však projekt i přes Vargasovo naléhání zamítl: situaci v Nizozemí zkomplikoval příchod „nového guvernéra“, arcivévody Matyáše,⁶⁰⁹ navíc se španělské vojsko potýkalo s dlouhodobým nedostatkem finančních prostředků, takže madridský dvůr měl zájem na udržení anglické oficiálně proklamované, (byť reálně méně dodržované) neutrality. Signálem jistého zlepšení vztahů obou států se stalo jmenování Dona Bernardina

⁶⁰⁶ John Stewart, 4th Earl of Atholl (†1579).

⁶⁰⁷ Thomas Randolph (1523-1590), alžbětinský diplomat, pověřovaný především misemi do Skotska a Francie. V roce 1586 sjednal smlouvu o spojení s Jakubem VI.

⁶⁰⁸ Srv. Törne, Philippe II et Henri de Guise, s. 323 a n., Sutherland, N. M., The Foreign Policy of Philip II and the French Catholic League, History, LI, 1966, s. 323 a n., Forneron, H., Les Guise et leur époque, 2. díl, Paris, 1877, s. 273 a n., MacCaffrey, Queen Elizabeth I and the Making of Policy, s. 408 a n.

⁶⁰⁹ Ambiciózní mladší bratr Rudolfa II. navázal kontakt s agentem nizozemských stavů tajně patrně v průběhu roku 1576 a nabídl povstalcům své služby. Po několikaměsíčním váhání jej kontaktovala část katolických šlechticů, tzv. legitimistů, v čele s příslušníky rodu Croyc a nabídla mu funkci guvernéra. V srpnu 1577 došlo k dohodě, v říjnu opustil Vídeň a v lednu následujícího roku slavnostně vstoupil do Bruselu. Záhy měl však zjistit, že jeho úřad mu nedává prakticky žádné pravomoci, nemohl se opřít o podporu svého strýce Filipa II., nezískal všeobecné uznání. Srv. Janáček, J., Rudolf II. a jeho doba, Praha, 1987, s. 179-180.

de Mendoza⁶¹⁰ španělským rezidentem v Londýně počátkem ledna 1578, neboť po vyhoštění De Spese zůstal tento post téměř sedm let neobsazen. Jmenování zkušeného diplomata ze starého šlechtického rodu symbolizovalo důležitost, již Madrid ambasádě přikládá. Také instrukce, které s sebou přivážel, se nesly spíše ve smířlivém tónu: devótní katolík Mendoza měl „pozapomenout“ na své hluboce katolické a protianglické smýšlení a „udržet tradiční přátelské vztahy mezi Španělskem a Francií.“⁶¹¹ Přibližně v téže době navázal kontakt se španělským králem rovněž Henri de Montmorency-Damville.⁶¹²

Hugenoti se obraceli na své souvěrce v Anglii a Říši. Ještě před uzavřením bergerackého míru vyslal Jindřich Navarrský do Londýna s žádostí o půjčku Philippa du Plessis-Mornay,⁶¹³ který zde zůstal až do června následujícího roku, poté se vydal sondovat situaci v Nizozemí. Na jaře 1580, v době probíhající osmé náboženské války, přijel vévoda jednat s panovnicí o situaci ve Francii a Nizozemí a především žádat o další finanční podporu. Alžběta sice vyjádřila svůj nesouhlas se zahájením nové války ve Francii,

⁶¹⁰ Don Bernardino de Mendoza (1540/41? – 1604), španělský diplomat. Po studiích v Alcalá zahájil vojenskou kariéru v Nizozemí pod Albovým velením. Již tehdy začal být pověřován menšími diplomatickými misemi. Diplomatičká obratnost a důvěrná znalost nizozemského prostředí jej předurčily k roli rezidenta v Anglii v době eskalace napětí v anglo-španělských vztazích. Udržoval kontakty s anglickými katolíky a především s Marií Stuartovnou. Kvůli účasti na Throckmortonově spiknutí musel v lednu 1584 opustit zemi jako persona non grata. Ujal se uprázdněného postu rezidenta v Paříži, kde sehrál klíčovou roli během tzv. Dne barikád v roce 1588. Vážné zdravotní problémy jej přinutily opustit v r. 1591 Francii, zbytek života prožil v ústraní. K jeho životu např. Cabañas Agrela, J. M., Don Bernardino de Mendoza, un escritor-soldado al servicio de la Monarquía católica, 1540-1604, Guadalajara, 2001.

⁶¹¹ Srv. Bagueuault de Puchesse, La politique de Philippe II, s. 26, Teulet, A., Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVI siècle, V, Paris, 1862.

⁶¹² „Pan d'Anville je považován za jednu z největších osobností své strany [...] a všichni mu ustupují. [...] On a jeho přívrženci udržují tajné styky v Německu a v Anglii, odkud jím přichází podpora. Maršál d'Anville je rovněž v kontaktu se Španělskem.“ psal o něm již v roce 1575 ve své relaci benátský vyslanec Michiellí. Srv. Tommaseo, Relations des ambassadeurs, II, s. 231-235. Törne ve svém díle uvádí jako počátek jeho kontaktu s Madridem rok 1581, což se zdá pravděpodobnější. Od roku 1582 posílal Filip II. Henřimu de Guise subsidie. Až do vzniku Ligy v roce 1585 však Guiseové nehráli ve španělských plánech významnou roli. Od přelomu let 1585 a 1586 se na výplatní pásece madridského dvora ocitli také Henriho strýc, kardinál Louis a Charles cardinal de Bourbon, budoucí ligistický Karel X. Srv. Törne, Don Juan d'Autriche, s. 333 a n. O kontaktech Guiseu a Montmorencyho-Damvilla se Španělskem informuje též Sully ve svých *Œconomies royales*.

⁶¹³ Viz předchozí kapitola.

nicméně dala mu příslib půjčky ve výši 50 000 écus. Úspěch jeho mise kontrastoval s nepříznivým přijetím Condého, jemuž královna přikládala hlavní odpovědnost za obnovení bojů. Princ se vylodil v Sandwichi v červnu téhož roku v doprovodu Schregela, jednoho ze spolupracovníků Jana Kazimíra Falckého. Kontaktoval Leicester a Walsinghama a žádal půjčku 30 000 écu na zaplacení žoldu pro falcké rejтары a lancknechty. Alžběta odmítla a okamžitě ujistila Jindřicha III. svou neutralitou. Zklamany Condé odcestoval v červenci zpět do Francie, Mornay se vydal do Nizozemí jednat o možnosti spojení s povstalci.⁶¹⁴

NIZOZEMSKÝ KONFLIKT A OTÁZKA ANJOUOVA ZÁSAHU⁶¹⁵

V období, kdy působil jako španělský místodržitel v Nizozemí Juan d'Austria (listopad 1576 – říjen 1578) se zdálo, že řešení nizozemského problému je otázkou nejbližších několika málo let. Ze španělské strany je v tomto období zřejmá snaha ukončit dlouhodobé finančně vyčerpávající boje, také Londýn dával najevo svou ochotu ke kompromisům. Alžběta omezila podporu nizozemských stavů, které upínaly své naděje k Janu Kazimíru Falckému (jeho vojsko bylo ovšem placeno anglickými penězi) a Françoisovi d'Anjou. Tento nevypočitatelný muž přemrštěných ambicí přesahujících jeho skutečné schopnosti se stal jednou

⁶¹⁴ Ambert, Duplessis Mornay, s. 169 a n., MacCallfrey, Queen Elizabeth I and the Making of Policy, s. 269 a n., Boucher, Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou, s. 125 a n.

⁶¹⁵ K aktivitám vévody d'Anjou v Nizozemí podrobněji viz. Muller, P. L. – Diegerick, A., Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas, 1576-1584, 6 dílu, Utrecht-Haag, 1889-1899. Duquennois, F., L'entreprise du duc d'Anjou aux Pays-Bas de 1580 à 1584, les responsabilités d'un échec à partager, Villeneuve d'Ascq, 1998. Holt, M. P., The Duke of Anjou and the Political Struggle during the Wars of Religion, Cambridge, 1986 (reed. 2002), kapitoly V-IX.

z klíčových postav francouzské zahraniční politiky a nemalou měrou ovlivňoval i rozhodnutí svého bratra v doméně vnitropolitické, kde si na rozdíl od Jindřicha udržoval striktní nezávislost na katolickém táboře.⁶¹⁶ Vzhledem k jeho aktivnímu vyjednávání s nizozemskými stavy se o něj začala zajímat i anglická strana. Alžběta měla v úmyslu využít vévody v Nizozemí ke svým cílům. Kontrolu nad ním měl zajistit osvědčený prostředek: obnovená, stále protahovaná jednání o sňatku.

„Komisaři anglické královny jednali [v Nizozemí] o míru, avšak bez přílišné naděje na úspěch,“ psal ve své relaci v roce 1578 benátský vyslanec Girolamo Lippomano. „Mluvílo se dokonce o defenzivní lize mezi Anglií, vévodou Kazimírem a stavy, do níž by údajně vstoupil i Alençon. Měla být poskytnuta náboženská svoboda a každé město, každá obec, jež by o to požádala, měla dostat svolení žít a kázat podle svého způsobu.“ V období všeho tohoto neklidu ve Flandrech Francie zažívala nezvyklý klid: panovaly pouze obavy, že Monsieur by se mohl chopit zbraně.⁶¹⁷ Politika anglického dvora však zprvu nesměřovala k jednoznačné podpoře francouzského pretendenta: „Vyslanci provincií Henegavska a Artois, především hrabě de Lalaing, vyzývali stále znova pana d'Alençon, aby vstoupil do Flander, avšak nejsilněji přesvědčovali jej jeho vlastní, obzvláště pak de Bussy a La Noue, takže se nakonec k tomu rozhodl. Obával se však, že mu bude bránit král a královna-matka, neboť anglická královna jim stále hrozila, že zaútočí-li Francie do Flander, Anglie se postaví na stranu Španělska,“ psal Lippomano.⁶¹⁸

Po drtivé porážce nizozemských stavů u Gembloux v lednu 1578 se Anjou pokusil zasáhnout vojensky v Nizozemí i bez podpory anglické královny

⁶¹⁶ Na podzim roku 1579 odmítl Guisovu nabídku ke spolupráci, stejně jako o rok dříve nabídku papeže na titul protektora francouzské katolické církve. Boucher, *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou*, s. 123.

⁶¹⁷ Tommasco, *Relations des ambassadeurs*, II, s. 366 a n.

⁶¹⁸ Tommasco, *Relations des ambassadeurs*, II, s. 371.

a svého bratra. Podařilo se mu ovládnout henegavský Mons a poté se pokusil ovládnout oblast Maubeuge, již držel ve svých rukou Juan de Austria. Začal jej však sužovat nedostatek finančních prostředků, k tomu se přidružily spory s Janem Kazimírem Falckým o další vedení bojů. Za těchto okolností se vévoda se pokusil získat anglickou podporu obvyklým diplomatickým prostředkem: navázal kontakt s anglickým velvyslancem v Paříži Pauletem,⁶¹⁹ v dubnu vyslal do Londýna svého agenta a o dva měsíce později byla jednání oficiálně obnovena. Královna se ovšem prozatím od pomoci vévodovi distancovala: věděla, že jeho královský bratr je příliš zaměstnán domácí situací, než aby mu poskytl efektivní pomoc, navíc se šířily zvěsti, že mladý vévoda intrikuje s nizozemskými katolíky. V březnu 1578 se vypravil do Nizozemí Daniel Rogers, aby tlumočil její rozhodnutí neposlat na pomoc stavům anglické vojsko, protože by to mohlo vyvolat snahu francouzského krále zasáhnout do konfliktu. V červenci odjeli do Antverp Francis Walsingham a Henry Cobham, aby jednali s Vilémem Oranžským, Juanem de Austria i s Anjouem. Cobham se měl poté vypravit do Paříže vystřídat Pauleta na postu vyslance.⁶²⁰ Doprovázel je Anthony Mildmay⁶²¹ jako mimořádný vyslanec k Janu Kazimírovi. Společně měli sondovat nepřehlednou situaci v Nizozemí a posoudit, zda by bylo pro Anglii výhodné podpořit vévodovu vojenskou angažovanost, k níž se Alžběta dosud stavěla více než váhavě. Nizozemci však měli o Anjouovu pomoc eminentní zájem. V srpnu 1578 jej poctili titulem „Obránce nizozemských svobod proti španělské tyranii“

⁶¹⁹ Sir Amyas Paulet (1536-1588), politik a diplomat alžbětinské doby, puritán, člen Alžbětiny Tajné Rady, od roku 1585 strážce Marie Stuartovny.

⁶²⁰ Cobham přijel počátkem října 1579 (1. audience se konala 17. listopadu) s delikátním úkolem – zabránit přílišnému vměšování Koruny do nizozemských záležitostí v případě Anjouova zásahu. V tomto smyslu působil při jednáních mezi nizozemskými stavy a vévodou v roce 1580, završených podpisem smlouvy z Plessis-lès-Tours. Dokumenty k jeho misi obsahuje *Calendar of State papers of the reign of Elizabeth*, ed. A. J. Butler, 2 díly, London, 1904 a 1907.

⁶²¹ Sir Anthony Mildmay (1549-1617), syn Waltera Mildmaye a Walsinghamovy sestry Marie, v domácí politice se příliš neprosadil. Alžběta ho spíše pověřovala diplomatickými úkoly v zahraničí, v roce 1597 žádal u pařížského dvora o vydání města Calais do anglických rukou.

výměnou za slib sestavit vojsko o síle 10 tisíc pěších vojáků a dvou tisíc jezdců, pokud provincie postaví totéž množství mužů, a vypravil se zpět do Francie. Spojenectví ovšem zůstalo pouze na papíře a zklamaný vévoda se koncem roku vypravil zpět domů.⁶²²

Na podzim roku 1578 a na počátku roku následujícího se situace v Nizozemí dále zkomplikovala. Dne 1. října zemřel Juan d'Austria a vystřídal jej jeho příbuzný, parmský vévoda Alessandro Farnese.⁶²³ Již jmenování nového místodržícího potvrdilo, že Španělsko hodlá pokračovat v tvrdém ofenzivním kurzu a nebude povstalcům ustupovat. Počátkem roku 1579 došlo k další významné změně: dne 5. ledna jižní katolické provincie vytvořily tzv. Arraskou unii v čele s Henegavskem a Artois, jež deklarovala uznala podmínky Gentské pacifikace a Bruselské unie, protestantské oblasti vedené Hollandem a Zélandem reagovaly o osmnáct dní později vyhlášením nezávislé Utrechtské unie, pozdějších Spojených nizozemských provincií. Rozpolcení země, projevující se již minimálně od roku 1576, se stalo politickou realitou.⁶²⁴

Vilém Oranžský nabídl prostřednictvím Philippa du Plessis-Mornay a Françoise de La Noue vévodovi d'Anjou vládu v Utrechtské unii. Doufal, že tak země získá tolerantního vládce a francouzskou podporu proti Španělsku. Finanční problémy však nedovolily vévodovi, aby se aktivně zapojil do bojů, pokud nezíská zázemí v Anglii. V lednu vyslal do Londýna svého přítele a spolupracovníka Jeana de Simier, jemuž se dostalo vřelého přijetí.⁶²⁵ Zdálo se,

⁶²² MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 244 a n.

⁶²³ Alessandro Farnese, duca di Parma et Piacenza (1545-1592), syn Markéty Parmské a Octavia Farnese, voják a diplomat ve službách Filipa II. Bojoval pod velením vévody de Austria u Lepanta a od roku 1577 v Nizozemí, kam přivedl posily z Itálie. Vítězství u Gembloux bylo především jeho zásluhou. Po vévodově smrti pokračoval v tvrdém kurzu a dosáhl mnoha významných úspěchů v boji proti povstalcům. Kapitulací vyhladovělých Antverp po mnohaměsíčním obléhání v srpnu 1585 se pod španělskou autoritou ocitlo prakticky celé jižní Nizozemí. V letech 1590 až 1592 zasáhl několikrát po boku ligistu ve Francii, mj. osvobodil v r. 1590 Paříž. Zemřel v roce 1592 v Arrasu na následky těžkého zranění z boju o Rouen.

⁶²⁴ Srv. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 193 a n.

⁶²⁵ Tommasco, *Relations des ambassadeurs*, II, s. 431.

alespoň navenek, že Alžběta a většina jejích spolupracovníků je sňatku nakloněna. Leicester přesvědčoval v dlouhém rozhovoru francouzského rezidenta, pana de Castelnau, a jeho prostřednictvím i francouzský dvůr, o upřímnosti královniných úmyslů. V březnu začal Simier dojednávat podmínky svatební smlouvy. V srpnu navštívil vévoda inkognito Anglii a královna jej zahrnula přízní. Konec jednání se stále oddaloval a když anglický vyslanec v Paříži Paulet ujistil Jindřicha III., že i v případě jejich ztroskotání má královna zájem o alianci, bylo zřejmé, k čemu by celá komedie mohla směřovat. Obě strany však prozatím na hru přistoupily a oficiálně se i nadále jednalo pouze o sňatku: počátkem listopadu informoval španělský vyslanec Mendoza, že královna vyjádřila v Radě svůj úmysl provdat se, 24. listopadu 1579 podepsal Simier předběžnou smlouvu a počátkem prosince se vrátil do Francie doprovázen zvláštním vyslancem Edwardem Staffordem,⁶²⁶ jenž si přivážel instrukce pokračovat v jednáních s francouzským dvorem.⁶²⁷ Rozehrála se táž diplomatická hra jako před uzavřením smlouvy z Blois: Jindřich III., jakkoli si byl vědom nereálnosti celého projektu,⁶²⁸ naléhal na urychlení jednání a nabízel vyslání komisařů, kteří by odstranili poslední překážky sňatku, Stafford podnikl v průběhu roku 1580 několik cest mezi Paříží a Londýnem, aby doladil detaily. Filip II. pohlížel s nedůvěrou na sbližování obou mocností, prozatím se však jejich společného zásahu v Nizozemí nemusel obávat: Alžběta obracela svou pozornost ke Skotsku

⁶²⁶ Sir Edward Stafford of Grafton (1552-1604), nejmladší syn Williama Stafforda of Grafton a Dorothy Staffordové, v letech 1583-1590 anglický vyslanec v Paříži.

⁶²⁷ Srv. Bagueuault de Puchesse, G., La diplomatie anglaise en France sous le règne d'Élisabeth d'après les documents du Record Office, Revue d'Histoire diplomatique, 1907, XXII, s. 482-494, Ambert, Duplessis Momay, s. 181 a n.

⁶²⁸ „Fato královna nemá v úmyslu se provdat,“ napsal realisticky, „Uvidíte, že Monsieur nebude mít ani ženu ani peníze a že kvůli nedostatku prostředku ztroskotá jeho úsilí ve Flandrech,“ řekl své matce, Srv. Boucher, Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou, s. 128, Bagueuault de Puchesse, La diplomatie anglaise en France, s. 490.

a Irsku⁶²⁹ a v Nizozemí zachovávala neutralitu, francouzskou armádu vázaly domácí občanské boje.

Několikaměsíční vyjednávání vévody d'Anjou přineslo na podzim roku 1580 své výsledky. Dne 19. září 1580 uzavřeli zástupci nizozemských stavů za přítomnosti anglického vyslance Cobhama s vévodou d'Anjou v Plessis-lès-Tours smlouvu o spojení, ratifikovanou 23. ledna 1581 v Bordeaux. Anjou byl uznán za vládce Nizozemí, Vilém Oranžský si však uchoval v pravomoci v provinciích Zéland, Holland a Utrecht. Vévoda měl povinnost sídlit v Nizozemí a dělit se o vládu se státní Radou. Alespoň jednou ročně se zavázal svolávat generální stavy. Vojevní velitelé a guvernéři provincií měli být Nizozemci jmenováni se svolením generálních stavů. Stavy se zavázaly pomoci mu v případě, že vstoupí do války nebo se bude bránit napadení, s výjimkou boje proti Říši, Anglii, Skotsku, Dánsku, Švédsku, falckému vévodovi a konfederaci svobodných měst.⁶³⁰ Vévoda smlouvu přijal, ačkoli přinášela obrovské omezení jeho pravomocí a přislíbil podporu francouzského krále v nizozemských záležitostech. Jindřich III. však neměl v úmyslu přivést kvůli ambicím svého bratra zemi k válce se Španělskem a odmítl se v této věci jakkoli angažovat. Teprve poté, když vévoda otevřeně vyhrožoval rozpoutáním nové občanské války, poskytl jeho nizozemským plánům tajně určitou podporu.⁶³¹

⁶²⁹ Po porážce rozsáhlého irského povstání v čele jedním z munsterských klanových předáků, Jamesem Fitzmauricem Fitzgeraldem, vyslal papež Řehoř XIII. v letech 1578 a 1579 do Irska dvě vojenské expedice. Filip II. vyslal v říjnu 1580 na pomoc malou invazní jednotku složenou z italsko-španělských „dobrovolníků.“ Ve Skotsku padl v lednu 1580 proanglický Mortonův režim a královým hlavním rádcem se stal z Francie přišedší vévoda d'Aubigny, katolík a protégé Guisu. Srv. MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 269 a n., Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 211 a n., Read, *The Tudors*, s. 228 a n.

⁶³⁰ Tommasco, *Relations des ambassadeurs*, s. 385.

⁶³¹ Boucher, *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou*, s. 138.

OTÁZKA SKOTSKA A THROCKMORTONOVO SPIKNUTÍ

V létě 1579 se nestabilnímu Mortonovu režimu ve Skotsku ještě podařilo vyrovnat s opozicí Hamiltonů, avšak na podzim téhož roku se na scéně objevila nová postava, jež rovnováhu sil pohřbila zcela: Jakubův vzdálený bratranec Esmé Stuart d'Aubigny,⁶³² bigotní katolík, přítel rodu Guisů, který měl usilovat o dosazení Marie Stuartovny zpět na skotský trůn a o obnovu katolicismu ve Skotsku. Záhy získal na mladého krále silný vliv, takže Morton se ocitl ve velmi obtížném postavení. Alžběta přes nátlak své Rady opět nezasáhla, odmítla finančně podpořit regenta a jeho přívržence, pouze v srpnu požádala skotského krále, aby vyloučil d'Aubignyho z Rady a varovala ho před skutečnými plány jeho favorita. Později dokonce zmírnila tón, když v listopadu vyslala svého bratrance, Lorda Hunsdona, aby se pokusil obě strany smířit. Pokud by neuspěl, měl se pokusit vytvořit proanglickou stranu. Vyslanec už nestačil efektivně zasáhnout, protože d'Aubigny svým vlivem dosáhl toho, že král dal Mortona 31. prosince 1580 zatknout, oficiálně za účast na Darnleyho vraždě. Do Skotska se znovu vypravil Randolph, aby se pokusil regenta zachránit. Pokusil se zorganizovat opozici kolem Mortonova synovce Anguse,⁶³³ avšak dvůr se o intrikách dozvěděl, hrabě skončil ve vězení a anglický vyslanec se v ohrožení života stáhl do Berwicku. V červnu 1581 skončil Morton na popravišti, Angus uprchl do Anglie. Zdálo se, že favoritovi již nic nestojí v cestě a na podzim 1582 připravoval ve spojení s francouzskými katolíky a tichou podporou Madridu invazi ze zahraničí. O událostech byl prostřednictvím svého rezidenta v Londýně, Michela de Castelnau, informován i Jindřich III., ten však vzhledem k právě

⁶³² Esmé Stuart, Sieur d'Aubigny, 1st Duke of Lennox (1542-1583), synovec regenta Lennox, kromě tříletého skotského intermezza (1579-1582) prožil celý svůj život ve Francii, také jeho matka a manželka pocházely z francouzských katolických šlechtických rodu.

⁶³³ Archibald Douglas, 8th Earl of Angus (1555-1588).

probíhajícími jednáními o spojení s Anglií a neuspořádaným poměrům doma angažmá odmítl. Situace se pro d'Aubignyho zkomplikovala, když s ním začal o vliv na krále soupeřit nově povýšený hrabě Arran.⁶³⁴ V prosinci 1582 se koalice nespokojených protestantských lordů zmocnila s vědomím anglické podpory zmocnila královny osoby a oba jeho chráněnce uvěznila. Králi se však po několika měsících podařilo ze zajetí utéci, d'Aubigny odešel zpět do Francie, Arran upevnil svůj vliv a získal úřad kancléře. V době rostoucího napětí v anglo-španělských vztazích se tedy Anglie nemohla spolehnout na svého skotského souseda a neuspořádaná vnitřní situace Skotska poutala její pozornost ještě po několik následujících let.⁶³⁵

Neuspořádanosti skotských záležitostí se rozhodl využít a nejistoty anglo-skotských vztahů se pokusil využít Henri de Guise. Koncem roku 1582 znovu předložil Madridu svůj projekt na osvobození Marie Stuartovny. Počítal s invazí španělsko-italsko-francouzských jednotek pod jeho velením do Anglie a Skotska zároveň a kladl si za cíl svržení Alžběty I. a její nahrazení na trůně bývalou skotskou královnou. Jednalo se o tentýž model jako u předchozích spiknutí proti anglické panovnici, nicméně za zcela jiné mezinárodní situace – naplno hořel nizozemský konflikt zvyšující tenzi v anglo-španělských vztazích a Guise měl nyní výrazně silnější postavení, než když navrhoval uskutečnění invaze poprvé, zatímco francouzská Koruna se potýkala s chronickou slabostí. Otázkou zůstávalo španělské zapojení do projektu. Filip II. tentokrát návrh otevřeně neodmítl, dokonce k němu dal souhlas pod podmínkou, že celou expedici bude financovat papež a Španělsko zůstane oficiálně stranou. Vévoda de Guise udržoval kontakt s Marií prostřednictvím jejího agenta ve Francii, Thomase

⁶³⁴ James Stuart, od 1581 Earl of Arran († 1595), v 70. letech bojoval ve španělských službách jako zoldnět v Nizozemí, po svém návratu do Skotska v roce 1580 získal přístup ke dvoru a brzy i vliv na krále, který ho ustanovil poručíkem dementního hraběte Arrana a v roce 1581 mu světil i jeho titul.

⁶³⁵ Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 210 a n., MacCallfey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 409 a n.

Morgana.⁶³⁶ Ten s plánem seznámil také španělského vyslance v Londýně Mendozu, vůči možnostem spiklenců spíše skeptického. Klíčovou postavou se měl stát Francis Throckmorton,⁶³⁷ jenž měl poskytnout informace nezbytné pro úspěch celé akce, jako jména spolehlivých katolických šlechticů v Anglii, seznam míst, kde by se vojsko mohlo bezpečně vylodit atd. Spiklenci ovšem netušili, že mezi Mariinými agenty se pohybuje také Walsinghamův člověk, Gilbert Gifford, takže anglická vláda měla o jejich úmyslech velmi dobré informace a mohla spiknutí potlačit v samém zárodku. Throckmorton byl zatčen, při výslechu vše přiznal a odhalil zapletení španělského vyslance, jež Alžběta v lednu 1584 vyhostila z Anglie. Madridský i pařížský dvůr se od celé záležitosti distancovaly.⁶³⁸

PROJEKT ANGLO-FRANCOUZSKÉHO ZÁSAHU V PORTUGALSKU

Vedle Nizozemí se pozornost Londýna i Paříže začala obracet k Portugalsku, kde v lednu 1580 zemřel bez potomků král Jindřich.⁶³⁹ Kortézy daly přednost Filipovi II., jenž svá práva na trůn zdědil po matce Isabelle, Jindřichově

⁶³⁶ Thomas Morgan (1543-1606) působil jako šifrovatel ve službách kardinála Jamese Beatona, dřívějšího Mariina vyslance v Paříži. Za účast na Throckmortonově spiknutí skončil v roce 1584 ve vězení, sehrál však ještě důležitou roli v následujícím, Babingtonově spiknutí, když zprostředkoval v roce 1586 kontakt Babingtona s Marií.

⁶³⁷ Francis Throckmorton (1554-1584), anglický katolický šlechtic, synovec Sira Nicolase Throckmorta. V letech 1580-1583 podnikl cestu po Evropě, během níž navázal kontakty mimo jiné s francouzskými katolíky. Za svou účast na spiknutí byl v červenci 1584 popraven.

⁶³⁸ Boquet, G. a Grüter, E., *Les îles britanniques au XVI siècle*, Paris, 1994, kpt. VIII a IX, s. 193 a n., Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 204 a n., Devèze, *Les guerres de religion*, s. 220 a n., Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 79 a n.

⁶³⁹ V srpnu 1578 zahynul v bitvě u marockého Alcazar-Quiviru portugalský král Sebastián I. (1554-78; vládl od 1557, samostatně od 1568). Vlády se chopil starý kardinál Jindřich (Enrique) de Bragança (1512-1580), vnuk krále Manuela I. a v letech 1557-1568 portugalský regent společně se Sebastiánovou matkou Catarinaou.

neteři, před domácím kandidátem Antoniem, převorem z Crata, komturem Maltézského řádu. Španělské jednotky ovládly zemi po minimálním odporu a v srpnu 1581 vstoupil panovník do Lisabonu.

Kateřina Medicejská se zpočátku pokusila prosadit své vzdálené nároky na portugalský trůn – vévoda d'Anjou si pohrával s myšlenkou vojenského zásahu - později podpořila Dona Antonia. Oficiálně se jednalo o soukromou akci královny-matky, jež však měla tajnou podporu Jindřicha III. Také Londýn se začal záhy zajímat o vývoj událostí na Pyrenejském poloostrově. Alžběta sice blahopřála Filipovi II. k úspěchu, nicméně poskytla audienci Donu Antoniovi a znepokojený španělský vyslanec varoval, že se chystá zasáhnout v jeho prospěch. Napětí v anglo-španělských vztazích získalo další rozměr. Zdálo se, že společný anglo-francouzský postup proti Madridu je jen otázkou času a Paříž začala v tomto směru podnikat diplomatické kroky. Anglická Rada nesdílela v záležitosti jednotný názor, hlavním obhájcem projektu se stal královnin favorit Leicester. Avšak jako již několikrát předtím, Alžběta stále otálela a vyčkávala další vývoj.

Na jaře 1582 vyplula z popudu Kateřiny-Medickejské tajně z La Rochelle a Saint-Mâlo francouzská flotila pod velením Philippa Strozziho.⁶⁴⁰ Měla se spojit s malou anglickou flotilou v čele s Drakem a Hawkinsem a dobýt Azorské ostrovy, kam se portugalský pretendent uchýlil. Na anglické posily ovšem čekala marně a osamocený Strozzi podlehl dne 25. července 1582 markýzi de Santa-Cruz. Také francouzský král, vystavený ostoucímu tlaku radikálních katolíků, se od protišpanělské politiky postupně odklonil. Filip II. získal do roku 1584 moc v Portugalsku plně do svých rukou.⁶⁴¹

⁶⁴⁰ Filippo (Philippe) Strozzi (1541-1582), syn Pietra Strozziho a Laodamie de Medici, narodil se v Benátkách, ale již jako dítě přišel do Francie, kde zahájil svou vojenskou kariéru. Prvního významného vítězství dosáhl v roce 1558 při dobývání Calais, o rok později bojoval ve Skotsku, účastnil se náboženských válek. V roce 1569 byl jmenován generálním plukovníkem francouzského dělostřelectva.

⁶⁴¹ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 570 a n., Erlanger, *Henri III*, s. 283 a n., MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 381.

ANGLO-FRANCOUZSKÉ SBLÍŽENÍ A ZTROSKOTÁNÍ ANJOUOVÝCH SNAH V NIZOZEMÍ

Ačkoli Londýn hleděl s nedůvěrou na Anjouvy aktivity v Nizozemí, dával najevo svůj zájem o vytvoření funkční aliance s Paříží, a Jindřich III., který si v listopadu 1580 uvolnil ruce podpisem míru z Fléix, vysílal obdobné signály. Oficiálně se ovšem i nadále jednalo pouze o sňatkovém projektu. Počátkem roku 1581 Edward Stafford oznámil v Paříži, že královna je rozhodnuta se za pretendenta francouzského trůnu provdat. V dubnu 1581 se do Londýna vypravilo početné poselstvo,⁶⁴² aby dojednalo přesné podmínky sňatku. Anglická královna však přišla s požadavkem, aby sňatku předcházely podpisy smlouvy o spojení, k čemuž neměli francouzští vyslanci instrukce. V červnu vyslala do Francie Johna Somerse jednat o alianci a zároveň ujistit vévodu d'Anjou o jejím přátelství a pevnosti jejího přesvědčení provdat se za něj. Somers přivezl návrh svatební smlouvy, podle níž měl Anjou získat titul anglického krále a mohl svobodně vyznávat katolictví. Obsahoval dokonce takové detaily, že obřad má celebrovat jeden katolický a jeden anglikánský biskup.⁶⁴³ Přesto začalo být zřejmé, že Alžběta využívá jednání o sňatku za účelem anglo-francouzského sblížení. Sňatková jednání proto probíhala velmi obtížně. V dubnu 1581 dostal Cobham nové instrukce: nabídnout protišpanělskou alianci beze sňatku a společný postup obou mocností v otázce Nizozemí a Portugalska s tím, že v Nizozemí by náklady nesla Francie a v Portugalsku by se její protějšek

⁶⁴² Mezi vyslanci figurovali přední francouzští šlechtici hrabě de Soissons, vévoda de Montpensier a maršál de Cossé, dále předseda pařížského parlamentu Barnabé Brisson, francouzský vyslanec v Anglii Michel de Castelnaud, bývalý francouzský vyslanec v Londýně Bertrand de La Mothe-Fénélon, státní sekretář Pinart a Jacques Vrays, sekretář vévody d'Anjou. Srv. Baguenault de Puchesse, *La diplomatie anglaise en France*, 1907, s. 128.

⁶⁴³ Boucher, *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou*, s. 125.

podílel jednou čtvrtinou, což bylo vzhledem ke katastrofálnímu stavu francouzských financí⁶⁴⁴ naprosto nereálné.⁶⁴⁵

V létě 1581 se k francouzskému dvoru vypravil Francis Walsingham. Při cestě do Paříže navštívil vévodu d'Anjou na jeho zámku Château-Thierry s cílem přesvědčit jej, aby prozatím ustoupil od myšlenky sňatku, ale ujistil ho plnou, ovšem tajnou podporou v Nizozemí. V Paříži měl pak vyslanec nabídnout širokou defenzivní i ofenzivní alianci, mnohem širší než v roce 1572, což byla novinka oproti předchozím Cobhamovým nabídkám. Anglie slibovala tajné subsidie v Nizozemí i Portugalsku. Sňatkový projekt měl být odložen na neurčito, jednat o něm měl pouze v případě, že by francouzská strana na něm bezpodmínečně trvala a odmítla jinak jednat o spojení. Jindřich III. přijal Alžbětiny nabídky skepticky a vyjádřil obavy, že takto koncipovaná aliance by hrozila zatáhnout Francii do války, aniž by měla jistotu, že se k ní Londýn připojí. Kontroval nabídkou, že ponese náklady na společné nizozemské tažení, avšak až po uzavření sňatku. Anglická panovnice reagovala vyhybavě, i ona měla důvod pochybovat o upřímnosti návrhů svého protějšku, především poté, co Walsingham informoval, že Francouzi tajně jednají s Parmou o příměří a zvažují nabídku nového španělského vyslance Tassise⁶⁴⁶ na sňatek Anjoua se španělskou

⁶⁴⁴ Srv. např. Michaud, C., *Finances et guerres de religion en France*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, XXVIII, 1981, s. 572-596.

⁶⁴⁵ Srv. MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 273.

⁶⁴⁶ Jean-Baptiste de Tassis (Taxis), syn italského důstojníka ve španělských službách, se narodil a strávil velkou část svého života v Nizozemí. Do Francie přišel v prosinci 1580 po náhlé Vargasově smrti, vykonával všechny funkce rezidenta, nieměně bez oficiálního titulu. Vzhledem ke komplikující se situaci ve Francii vyslal Filip II. v roce 1583 bez Tassiseova vědomí mimořádného agenta Dona Juana de Moreo, který zajišťoval především styky s Guisy a rodící se Ligou. Koncem roku 1584 přišel jako oficiální vyslanec Don Bernardino de Mendoza a Tassis se vrátil do Nizozemí, do Francie přišel znovu v roce 1604 jako vyslanec Filipa III. Sepsal poměrně spolehlivé dějiny nizozemské revoluce (*Joannis Baptistae de Tassis commentariorum de tumultibus belgicis sui temporis*, libri octo, ed. C. P. Hoyneck, Haag, 1743). Jeho depeše týkající se francouzských událostí jsou uloženy v *Archives nationales* (K 1554-1563). Baguenault de Puchesse, *La Politique de Philippe II.*, s. 26 a n.

infantou, jež měla oslabit vévodovu vazbu na Anglii. V září se vyslanec vrátil do Londýna bez jakéhokoli konkrétního výsledku.⁶⁴⁷

Anjou se prozatím vzdal myšlenky na sňatek a se slibem anglické podpory se vydal do Nizozemí, kde dosáhl určitých úspěchů: dne 18. srpna dobylo jeho vojsko na Španělech Cambrai, počátkem září pak Cateau-Cambrésis. Poté se však dostavil naprostý nedostatek financí, takže vyslal vikomta de Turenne⁶⁴⁸ k Walsinghamovi se zoufalou prosbou o podporu. Alžběta jeho žádosti vyhověla. Ještě v září přivezl Henry Seymour do Flander příslib půjčky ve výši třiceti tisíc liber, určitým obnosem přispěl i Jindřich III. a zdálo se, že cesta k anglo-francouzské spolupráci v Nizozemí se otevírá.⁶⁴⁹ V říjnu se vévoda v Simierově doprovodu osobně vypravil do Anglie, aby definitivně vyřešil otázku sňatku a žádal záruky finanční podpory svých sil v Nizozemí. Dostalo se mu velmi příznivého přijetí, královna jej zahrnula přízní a zdálo se, že vše je na dobré cestě. V listopadu pověřila Cobhama v Paříži, aby obnovil práci na sňatkové smlouvě. Žádala, aby Jindřich III. nesl veškeré náklady na boj v Nizozemí a dal záruky, že v případě španělského útoku proti Anglii vyhlásí válku. V prosinci přislíbila Anjouovi půjčku ve výši šedesáti tisíc liber a vévoda odcestoval počátkem roku 1582 do Flander. Zde jej očekával Leicester s královniým bratrancem Hunsdonem,⁶⁵⁰ aby ho doprovodili do Antverp, kde byl slavnostně

⁶⁴⁷ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 276 a n.

⁶⁴⁸ Henri de La Tour d'Auvergne, vicomte de Turenne, duc de Bouillon (1555-1623), syn vikomta de Turenne (†1557) a Éléonore de Montmorency (†1556), dcery konetábla Montmorencyho. V 70. letech 16. století spolupracoval s Alençonem, později přestoupil k protestantismu a sblížil se s Jindřichem Navarrským. V roce 1580 jmenován guvernérem Languedoku, v roce 1582 se vypravil do Nizozemí, kde upadl do zajetí a dva roky pobyl ve vězení. Po smrti Condého a konverzi Jindřicha IV. se postavil do čela hugenotů. Účastnil se několika spiknutí proti Jindřichovi IV., definitivně se podřídil až v roce 1606. Sňatkem s Charlottou de La Marek (†1594), sestrou posledního vévody z Bouillonu, Roberta de La Marek (†1591) získal práva na vévodství Bouillon. V roce 1595 se oženil s dcerou Viléma Oranžského, Élisabeth de Nassau. Poslední léta vlády Jindřicha IV. prožil v ústraní, Marie Medicejská jej povolala do regentské rady. V roce 1612 jej vyslala do Anglie s úkolem získat souhlas Jakuba I. pro dvojsňatek Ludvíka XIII. s Annou Rakouskou a Isabelly z Valois s infantem Filipem (budoucím Filipem IV.).

⁶⁴⁹ Srv. Érlanger, *Henri III*, s. 281 a n.

⁶⁵⁰ Henry Carey, Lord Hunsdon (1524-1596), syn Marie Boleynové (sestry Anne).

prohlášen vévodou brabantským. Jednání o alianci a o sňatku však uvázla na mrtvém bodě a rok 1582 přinesl v anglo-francouzských vztazích spíše ochlazení. Parmova vojska v Nizozemí pomalu ale jistě postupovala, vévoda jim nedokázal efektivně čelit, dostával se do sporů s velitelem anglických jednotek Johnem Norrisem a ztrácel postupně důvěru a podporu nizozemských stavů. Počátkem roku 1583 se neúspěšně pokusil o puč v Dunkerque a Parma postupně vytlačoval jeho posádky z nizozemských měst. V únoru francouzské vojsko téměř zcela zmasakrovali vzbouření obyvatelé Antverp.⁶⁵¹ Vévoda vyvázl jako zázrakem, musel však rozpustit vojsko a v červnu opustil zemi. Ze všech výbojů mu zbylo pouze Cambrai. Španělské jednotky dobyly během několika málo měsíců prakticky celý Brabant, Vilém Oranžský se stáhl do Hollandu.⁶⁵² Anjou se v září roku 1583 znovu obrátil s žádostí o půjčku na anglickou královnu, ale ta jej samozřejmě odmítla. Také v instrukcích pro nového rezidenta v Paříži, s francouzským prostředím obeznámeného Edwarda Stafforda, který na podzim 1583 vystřídal Cobhama, nepadlo o Nizozemí a sňatkovém projektu ani slovo: vyslanec měl navázat kontakty s princem de Condé a navarrským králem a ujistit je o královnině podpoře hugenotské kauzy ve Francii, se dvorem měl jednat o situaci ve Skotsku a pirátsví v lamanšském průlivu. Také vůči Nizozemcům zvolila královna tvrdší kurs: požadovala splácení dluhu, který dosáhl výše takřka sto tisíc liber, zoufalé žádosti Viléma Oranžského o další peníze a vojenskou podporu ignorovala. Zdálo se, že nechce Anglii zatáhnout do nejistého podniku a znovu bude usilovat o mediaci mezi válčícími stranami. Teprve Parmův postup na jaře 1584 ji přiměl efektivněji povstalce podpořit a vrátit se k plánům na společný postup s francouzským protějškem.⁶⁵³ Anjou se svých plánů přesto

⁶⁵¹ Srv. Baguenault de Puchesse, *La diplomatie anglaise en France*, s. 490-494, Devèze, *Les guerres de religion*, s. 196-197.

⁶⁵² Érlanger, *Henri III*, s. 285 a n.

⁶⁵³ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 303 a n.

nevzdával. Na podzim 1583 se obrátil s žádostí o pomoc na Jana Kazimíra Falckého. Připomínal mu, že již od dob císaře Karla V. španělský panovník lpěl na Nizozemí, neboť tato provincie představuje „dveře“, jimiž může vstoupit do Francie a Říše, a slíboval brzy poskytnout „důkazy své vůle postavit se proti španělskému králi.“⁶⁵⁴ V listopadu 1583 falcký kurfiřt přislíbil vojenskou a finanční pomoc. Počátkem roku 1584 osmadvacetiletý Anjou vážně onemocněl, ale stále doufal, že se do Nizozemí navrátí. Ještě 20. května rozeslal dopisy guvernérům příhraničních provincií s žádostí o povolení průchodu do Flander.⁶⁵⁵ Jeho smrt dne 10. června 1584 zmrazila proces sbližování obou zemí a prakticky pohřbila plány francouzského zásahu v Nizozemí. Do Paříže se vydal kondolovat Sir Philip Sidney, jenž měl zároveň zjistit, zda francouzská strana bude pokračovat v jednáních o alianci, tytéž instrukce dostal též anglický rezident Stafford. Nizozemské stavy reagovaly nabídkou přenesení vévodovských titulů a práv na jeho královského bratra a obsazení vlámských a flanderských měst, které mají v držení, francouzskými posádkami. Jindřichova odpověď zněla jednoznačně zamítavě. Také Sidney přivezl zpět pesimistické zprávy: Anglie zůstala na nizozemském poli proti Španělsku osamocena.⁶⁵⁶

V prvních letech vlády Jindřicha III. se anglo-francouzské vztahy v podstatě ustálily na osvědčeném schématu. Po počáteční obavách z nástupu ostentativně katolického panovníka Alžběta záhy poznala, že její pařížský protějšek nedokáže efektivně kontrolovat své vlastní území, takže z jeho strany nehrozí ostrovnímu státu nebezpečí. To podpořilo Alžbětino pragmatické vystupování vůči hugenotům: i nadále jim poskytovala diskrétní podporu, ovšem pouze takovou, aby jejich stranu „udržela při životě“, a zaměstnala tak

⁶⁵⁴ Boucher, *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou*, s. 126.

⁶⁵⁵ Boucher, *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou*, s. 126.

⁶⁵⁶ Srv. Miquel, P., *Les guerres de religion*, s. 331 a n., Devèze, *Les guerres de religion*, s. 195 a n., MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 304 a n.

francouzského krále, aby nemohl zasahovat na mezinárodním poli. Zformování „třetí strany“, Nespokojených, v čele s vévodou d'Anjou, znamenalo pro Londýn pozitivum ale i hrozbu. Vévodovy snahy spojit se s hugenoty a umírněnými katolíky (např. Montmorency-Damvillem) a ovlivnit dění doma měly zřetelně politický, nikoli náboženský charakter a nesly punc jeho neuspokojených osobních ambicí. Alžběta jej mohla podpořit jako protiváhu guisovské strany a zároveň využít proti jeho královskému bratrovi, nicméně v okamžiku, kdy se chystal zasáhnout po boku nizozemských rebelů a kontaktoval anglickou vládu s žádostí o finanční a vojenskou pomoc, váhala: jeho podporou by mohla proti sobě popudit španělského krále a možná i vyvolat válku, v níž by se mohla opírat jen o velmi nespolehlivé a slabé spojence, Anjoua, nizozemské stavy, Viléma Oranžského a eventuálně bratra falckého vévody. Zahrnula tedy vévodu slibů a poctami, přistoupila na na obnovená jednání o sňatku s francouzským pretendentem trůnu. K určité podpoře svého nápadníka se odhodlala až po vypuknutí sedmé náboženské války, kdy bylo zřejmé, že francouzský král vázaný vnitropolitickým konfliktem nedokáže poskytnout účinnou pomoc a Anglie bude schopna nespolehlivého vévodu udržet pod kontrolou.

Ze zpráv vyslanců také začalo být zjevné, že se francouzská Koruna přes vnější zdání podpory katolického tábora, manifestovaného později ve smlouvě z Nemours, spíše stále obtížněji snaží o udržení nepevné politicko-vojenské rovnováhy v zemi. To se projevilo i tím, že se Jindřich III. otevřeně distancoval jak od dobrodružných projektů svého mladšího bratra a nástupce v Nizozemí, tak od katolických plánů invaze na podporu Marie Stuartovny. Je pravdou, že francouzský vyslanec v Londýně, Michel de Castelnau, měl jisté kontakty se skotskou exkrálovnou a skotskými katolíky, nicméně podpora z jeho strany zůstávala více než vlažná a vždy striktně tajná. Jindřich III. se tedy v podstatě přiklonil k politické linii hledání kompromisu a pokusu o mírovou

koexistenci obou zneprátelených stran, kterou před dvěma desetiletími prosazovala jeho matka s kancléřem l'Hospitem a již tehdy tak ostře odmítal.

Počátkem osmdesátých let získaly vztahy mezi oběma zeměmi nový rozměr: v atmosféře rostoucího napětí v anglo-španělských vztazích, způsobeného angažovaností Londýna v nizozemských událostech a Madridu ve skotských a irských záležitostech a jeho podporou Guisova projektu a Throckmortonova spiknutí, Parmovým postupem v Nizozemí umožněnému chronickou slabostí nizozemských povstalců, anglickou piraterií vůči španělským lodím i obchodní rivalitou, začala anglická strana usilovat o funkční alianci s Francií, takže se objevila znovu možnost anglo-francouzského zásahu v Nizozemí a vytvoření anglo-francouzsko-nizozemského bloku namířeného proti Španělsku.

Anglo-francouzské sbližování navenek symbolizovala zintenzívněná jednání o sňatku Alžběty I. s vévodou d'Anjou. Obě vlády si musely uvědomovat nerealizovatelnost projektu, avšak z diplomatického hlediska sehrál, jako již dříve, svou roli. Anglická strana jako první otevřeně navrhla možnost aliance beze sňatku, avšak narazila na odpor Paříže – sňatek se zdál být zárukou pevnosti spojení. Navíc, Anglie ohrožená Španělskem měla na získání spojence eminentní zájem, zatímco katolické hlavě francouzského státu by přineslo problémy doma. Obnovení spojení by přesto znamenalo pro oba státy nesporné výhody: Alžběta s Anjouem v roli protektorů francouzských hugenotů by zaručovali Jindřichu III. loajalitu reformovaných poddaných, což by otřásl autoritou rodu Guisů a snížilo nebezpečí jejich zásahu na pomoc Marii Stuartovně v Anglii a Skotsku. Na rozdíl od ambiciózního Anjoua Alžběta ani Jindřich nestáli o to postavit se otevřeně španělskému vládci v Nizozemí: francouzského panovníka svazovaly spory doma a finanční problémy, takže zahraniční politika zůstávala spíše na okraji jeho zorného pole, zatímco Alžběta vnímala spojení jako nástroj nátlaku na Madrid, jenž by jej

přiměl k opuštění tvrdého kurzu v Nizozemí, hledání kompromisu se vzbouřenými poddanými a tím i stabilizaci země v anglickém sousedství. Smrt vévody d'Anjou předznamenala konec nadějného sblížení obou států a vzhledem k faktu, že následníkem francouzského trůnu se stal vůdce hugenotů, také přivedla války ve Francii do nové fáze, fáze dlouhých bojů o definitivní vyřešení náboženské otázky.

Kapitola VIII

LÉTA 1584/1585 JAKO MEZNÍK VE VÝVOJI VZTAHŮ FRANCIE, ANGLIE A ŠPANĚLSKA

Náhlá smrt François d'Anjou 10. června 1584 znamenala naprosté zhroucení rovnováhy sil ve Francii. Čtyřiatřicetiletý Jindřich III. zůstal i po deseti letech manželství bez potomků a byl považován za neschopného mít děti, v zemi se dokonce všeobecně věřilo, že brzy zemře⁶⁵⁷ a s ním vymře rod Valois po meči. Trůn měl zdědit jako první princ z krve jediný syn Antoina de Bourbon Jindřich Navarrský.⁶⁵⁸ Náboženské války tak získaly nový rozměr. K občansko-náboženskému boji se přidružil zápas o další osud vládnoucí dynastie.

V září 1584 se sešli členové rodu Guisů u svého příbuzného, Charlese de Lorraine v Nancy, aby rokovali o vzniklé dynastické krizi a strategii, jak zabránit nástupu kacířského krále na francouzský trůn. Svým oficiálním kandidátem ustanovili kardinála Charlese de Bourbon, strýce Jindřicha Navarrského.⁶⁵⁹ Bylo také dohodnuto zintenzívnit kontakty s madridským dvorem a papežem, Henri de Guise znovu otevřel projekt zásahu v Anglii a Skotsku na podporu Marie Stuartovny. Dali také impuls k aktivizaci pikardské Svaté ligy,

⁶⁵⁷ Např. René de Lucinge, vyslanec savojského vévody u francouzského dvora v letech 1585 až 1588, informoval v dopise z 18. prosince 1585 o kolujících pověstech, že král nepřežije leden 1586. Srv. René de Lucinge, *Lettres sur les débuts de la Ligue*, 1585, ed. A. Dufour, Genève, 1964, s. 156.

⁶⁵⁸ Bourboni jako nejmladší větev Kapetovců odvozovali svůj původ od šestého syna Ludvíka IX., Roberta de Clermont, Jindřich představoval již devátou generaci jeho potomků. Vzhledem k tomu, že starší větve rodu - Bourbon-Beaujeu i Bourbon-Montpensier vymřely již v roce 1521, resp. 1527 (v osobě Suzanne de Beaujeu a jejího manžela konetábla de Bourbon), přešlo dědické právo na nejmladší větev Bourbon-Marche-Vendôme, reprezentovanou v roce 1589 právě Jindřichem Navarrským. Ten byl navíc po matce vnukem mladší sestry Františka I., Marguerite.

⁶⁵⁹ Charles de Vendôme (1523-1590), mladší bratr Antoina de Bourbon a Louise de Condé. Měl za sebou bohatou církevní dráhu: v roce 1540 se stal biskupem v Nevers, v roce 1544 v Saintes, roku 1548 získal kardinálský klobouk, o dvě léta později povýšil na arcibiskupa rouenského. Dosáhl již kmetského věku, když jej v roce 1590 její Liga prohlásila králem jako Karla X. Zemřel dne 9. května téhož roku ve vězení ve Fontenay-le-Comte. Srv. Saulnier, E., *Le rôle politique du cardinal de Bourbon*, Paris, 1912.

vzniklé v roce 1576, která za nové politické situace získala mnohem širší geograficko-politické zázemí, když se k ní postupně připojili přední katoličtí šlechtici království, například vévoda de Nevers, maršál Gontaut-Brissac, králův „arcimilec“ vévoda de Joyeuse a také řada spolupracovníků zemřelého vévody d'Anjou. Filip II. přirozeně využil nesnází severního souseda a pověřil své zástupce ve Francii jednáním s katolickými nespokojenci. Dne 31. prosince 1584 uzavřeli Guisové⁶⁶⁰ v Joinville smlouvu s Jean-Baptistem de Tassis a Juanem de Moreo.⁶⁶¹ Smlouva se stala základem vztahů Španělska a Ligy na dalších deset let. Vylučovala Jindřicha Navarrského z nástupnických práv a prohlásila nástupcem kardinála de Bourbon, jenž měl jako král upevnit spojení se Španělskem ratifikací a dodržováním smlouvy z Cateau-Cambrésis. Signatáři se zavazovali společně úsilovat o vymýcení reformovaného náboženství. Liga měla Filipovi II. pomoci získat zpět španělská města okupovaná Francií (jednalo se především o Cambrai, které dobyl v roce 1581 François d'Anjou). Španělský král přislíbil poskytovat Lize měsíčně 50 tisíc écu až do nástupu kardinála na trůn. Aliance měla zůstat v platnosti i po vyhlazení hugenotů.⁶⁶² Prostředníkem mezi Guisy a Filipem II. se stal Don Bernardino de Mendoza, který přišel do Paříže koncem roku 1584 oficiálně kondolovat francouzskému dvoru k úmrtí vévody d'Anjou a ujal se postu rezidenta, doposud neformálně vykonávaného Tassissem.⁶⁶³ V březnu 1585 vydali ligisté jménem kardinála de Bourbon

⁶⁶⁰ Za ligu se schůzky v Joinville (rodiště Guisů) účastnil Henri de Guise jednající i jménem bratra Louise a bratranců Aumala a Elbœufa, Henriho mladší bratr Charles de Mayenne a zástupce kardinála de Bourbon François de Mayneville. Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 5, Érlanger, Henri III, s. 294.

⁶⁶¹ Lozinsky, A.-A., *La Ligue et la Diplomacie espagnole*, Annales E. S. C., 1968, I, s. 173-177.

⁶⁶² Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 54 a n., Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 279 a n., Devèze, *Les guerres de religion*, s. 223 a n.

⁶⁶³ Don Bernardino de Mendoza, vynikající španělský voják a diplomat. V 70. letech sloužil jako voják v Nizozemí pod Requesensem a Austriou - již tehdy úspěšně plnil diplomatické úkoly. V roce 1578 jej Filip II. jmenoval rezidentem v Anglii. Mendoza se zde zapletl do Throckmortonova spiknutí a v lednu 1584 musel opustit zemi jako *persona non grata*. Koncem téhož roku vystřídal Tassise v Paříži. Stal se hlavním pojítkem mezi Filipem II. a Henrim de Guise (první dopis vévody španělskému vyslanci pochází z dubna 1585). Stál v pozadí bouřlivých událostí roku 1588. Udržoval spojení i s Parmou v Nizozemí.

Deklaraci z Péronne,⁶⁶⁴ první oficiální program hnutí. Žádali v ní navrátit „svatou církev Boží“ k jedinému náboženství, odstranit vliv Jindřichových milců a obnovit výsady a svobody šlechty, zrušit daně vzniklé za vlády Karla IX., znovu nastolit nezávislost parlamentu a svolávat generální stavy každé tři roky.⁶⁶⁵ Od března 1585 verbovali Guisové a jejich klienti vojska v Champagni, Burgundsku, Berry, Poitou, Normandii a Pikardii.⁶⁶⁶ Na duben 1585 připravovali v souladu s ustanoveními smlouvy z Joinville povstání, jež mělo rozpoutat válku proti hugenotům.⁶⁶⁷

Nezávisle na této šlechtické lize vznikla koncem roku 1584 mnohem radikálnější liga v Paříži, tvořená převážně měšťany.⁶⁶⁸ Během roku 1585 následovala pařížský příklad i další města království, například Bourges, Angers, Orleáns, Lyon či Rouen. Ligy zůstávaly až do roku 1589 formálně nezávislé, ale jejich rady vzájemně spolupracovaly. Měly obdobný program a sledovaly tutéž politiku. Všechny, včetně pařížské, se hlásily k odkazu ligistického hnutí z roku 1576 a připojily se k Svaté lize. Spojovací článek mezi nimi představovaly osoby Henriho de Guise a kardinála de Bourbon, jehož všechny bez rozdílu uznávaly za nástupce Jindřicha III.⁶⁶⁹

V roce 1591 požádal ze zdravotních důvodů o uvolnění z funkce (byl již téměř slepý). Srv. Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, 1879, s. 32 a n., Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 59 a n.

⁶⁶⁴ „Déclaration des causes qui ont mené monseigneur le Cardinal de Bourbon et les pairs, princes, seigneurs, villes et communautés catholiques de ce royaume à combattre ceux qui, par tous moyens, s'efforcent de subvertir la religion catholique et l'Édit“, srv. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 225.

⁶⁶⁵ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 579.

⁶⁶⁶ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 583.

⁶⁶⁷ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 278.

⁶⁶⁸ Jejím iniciátorem se stal Charles Hotman, sieur de La Rocheblonde, katolický bratr slavného hugenotského právníka a pamfletisty François Hotmana, když se obrátil na tři pařížské kazatele. Liga se nadále rozšiřovala kooptacemi, jejími členy se stávali především zástupci třetího stavu (advokáti, obchodníci, členové Parlamentu a královské účetní komory) a nižší klérus (faráři, mniši, kanovníci). V čele pařížské organizace stála tzv. Rada šestnácti (podle počtu pařížských obvodů) a pětičlenný Dohlížecí výbor (Comité de surveillance), politické a administrativní centrum ligy. Styky s vévodou de Guise zajišťoval jeho agent François de Mayneville. Obdobě byly organizovány i další ligistické organizace. Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 581-582.

⁶⁶⁹ K organizaci, fungování a vývoji ligistického hnutí existuje celá řada studií, např.: Constant, J.-M., *La Ligue*, Paris, 1996; Descimon, R., *La Ligue à Paris, 1585-1594: Une révision*, Annales, 1982, I, s. 72-

Král se zdál růstem vlivu Henriho de Guise a silou ligistického hnutí zaskočen a projevoval za této situace pro sebe typický fatalismus a nerozhodnost. Nebyl připraven na válku, k níž se očividně schylovalo, a váhal, zda má pokračovat v jednáních o spojenectví s Anglií, jež mu mohla případně poskytnout vojenskou pomoc.⁶⁷⁰ Královna-matka si však ještě nepřála střetnutí a v březnu 1585 se vydala jednat s Guisy do Épernay. Jejich požadavky - odvolání předchozích mírových ediktů a obnovení války s hugenoty - ale byly pro dvůr nepřijatelné.⁶⁷¹ Guise vycítil královu bezmocnost a 21. května jej přepadl s šesti tisíci muži Châlons-sur-Marne. Jindřich nedokázal zakročit, zvláště když podporu vévodovi vyjádřily rady několika měst, Dijonu, Mâconu, Amiensu, Orléansu, Bourges a dalších. „Můj bratře, sděluji vám, že jsem nemohl zabránit jakýmkoli odporem zlým úmyslům vévody de Guise,“ psal král Jindřichu Navarrskému.⁶⁷² Kateřina Medicejská se setkala znovu s vévodou a kardinálem de Bourbon v obsazeném městě, dlouhá vyčerpávající jednání však nepřinesla kýžený výsledek. Počátkem června 1585 vydal Henri de Guise skutečné ultimatum, v němž hrozil Jindřichovi III. tažením na Paříž, nepostaví-li se ostře hugenotům.⁶⁷³ Král měl nyní na výběr v podstatě jen ze dvou možností: ustoupit Guisovým požadavkům nebo lavírovat a pokusit se o vytvoření královské strany, získat podporu anglické vlády a umírněných hugenotů, avšak postavit si proti sobě Ligu v pozadí se Španělskem. Zvolil první variantu, kapituloval a podepsal s Ligou smlouvu z Nemours, v níž přijal radikálně katolické pozice: odvolal předchozí edikty, zakázal protestantismus, odebral hugenotům všechny places

111; Barnavi, E., *Centralisme ou fédéralisme? Les relations entre Paris et les villes à l'époque de la Ligue (1585-1594)*, *Revue historique*, 1978, DXXV-DXXVI, s. 335-355; Barnavi, E., *Le parti de Dieu: étude sociale et politique des chefs de la Ligue parisienne, 1585-1594*, Louvain, 1980.

⁶⁷⁰ Miquel, *Les guerres de religion*, s. 342.

⁶⁷¹ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 279 a n.; Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 67 a n.

⁶⁷² Érlanger, *Henri III*, s. 294 a n.

⁶⁷³ „Requête de Roi et dernière résolution“ z 10. června 1585. Srv. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 226.

de sûreté, zrušil chambres mi-parties, zbavil Jindřicha Navarrského nástupnických práv, poskytl ligistickým předákům některá města (Beaune, Soissons, Dijon, Verdun, Toul a další) jako záruky dodržování smlouvy a slíbil financování jimi sestaveného vojska. Všichni poddaní krále museli do šesti měsíců přestoupit ke katolictví nebo emigrovat. Protestantští pastoři měli opustit zemi do jednoho měsíce.⁶⁷⁴ Smlouva nemluvila explicitně o válce proti hugenotům, ale bylo zřejmé, že nové střetnutí katolických a protestantských sil ve Francii se nevyhnutelně blíží. Spojení Guisů s Korunou symbolizovalo jmenování vévody velitelem královského vojska. Guisové placení Španělskem mohli jednat nezávisle na králi, Jindřich III. se naopak dostával do stále větší závislosti na Lize. Zároveň si odcizil hugenoty i umírněné katolíky, kteří jej až dosud podporovali.⁶⁷⁵ V reakci na vývoj událostí ve Francii vydal 9. září 1585 nový papež Sixtus V. bulu, v níž exkomunikoval Jindřicha Navarrského a Henriho de Condé jako heretiky, vyloučil je z nástupnických práv a zprostil jejich poddané poslušnosti.⁶⁷⁶

VÝVOJ V NIZOZEMÍ A KRACH PROJEKTU ANGLO-FRANCOUZSKÉHO SPOJENECTVÍ

Také revolta v Nizozemí dospěla po zavraždění Viléma Oranžského burgundským katolickým fanatikem Balthasarem Gérardem dne 10. července 1584 do nové fáze. Povstalci se ocitli v tíživé situaci: španělské jednotky úspěšně postupovaly, již v dubnu 1584 se vzdalo Yprès, v květnu

⁶⁷⁴ Text smlouvy z Nemours (7. července 1585) a Deklarace Jindřicha III. ke smlouvě z Nemours (7. října 1585), Haag et Haag, *Vie des protestants*, X, s. 184-187 a 191-194.

⁶⁷⁵ Srv. Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 278-280.

⁶⁷⁶ Srv. L'Épinois, H. de, *La politique de Sixte-Quint en France*, *Revue des Questions historiques*, 1880, XXVII, s. 155 a n.

Bruggy, v srpnu Gent, Španělé drželi pevně v rukou celé jižní Nizozemí a revolta se prakticky omezila na Holland a Zéland. Španělsko tak posílilo své postavení na mezinárodní scéně a mohlo si dovolit vést koordinovanější politiku vůči Francii i Nizozemí. Otevřený konflikt s Anglií se stal otázkou času. Probíhající anglo-francouzská jednání o alianci budila nedůvěru Madridu. Zintenzivnění zájmu o francouzské záležitosti potvrdilo vyslání Juana de Moreo⁶⁷⁷ a nového stálého rezidenta Bernardina de Mendozy. Post vyslance v Anglii zůstal po vyhoštění Mendozy neobsazen, což jen potvrdilo zhoršující se vztahy mezi oběma mocnostmi.⁶⁷⁸

Nejen Španělsko, ale také Anglie sledovala vývoj událostí ve Francii a v Nizozemí velmi pozorně. Královna se nechtěla ve prospěch protestantů obou zemí příliš angažovat, Rada v čele s Burghleym, Walsinghamem a Leicesterem však prosazovala protišpanělskou ofenzivní politiku.⁶⁷⁹ Dne 20. října 1584 Rada předložila královně projekt strategie proti Filipovi II. Navrhovala vyslat do Nizozemí misi, jež by královniným jménem požádala o vydání několika důležitých přístavů, zjistila, jsou-li Nizozemci schopni přispívat na stravu a žold anglického vojska a jak početné vojsko mohou sami vydržovat. Angličtí vyslanci by současně sondaovali, zda Francie plánuje pokračovat v boji v Nizozemí. Nizozemské stavy měly požádat Jana Kazimíra Falckého, aby se postavil španělským silám v Gueldernu. Dále Rada doporučovala zajistit mír se skotským králem Jakubem VI. a koordinovat protišpanělský postup s Francií. Projekt počítal s tím, že se do boje se španělskými vojsky zapojí i Jindřich Navarrský a Don Antonio Portugalský, bylo však třeba zjistit, do jaké míry by to

⁶⁷⁷ Jean de Moreo, maltézský rytíř a komtur řádu sv. Jana Jeruzalémského, měl navázat úzké styky s Guisem a jeho bratrem Mayennem a zároveň kontrolovat pro Madrid méně důvěryhodného Tassise. Ve Francii zůstali oba do roku 1586. Znovu se vrátili po násilné smrti Jindřicha III. v roce 1589, aby se spojili s papežským legátem Gaietanim a podpořili volbu kardinála de Bourbon na francouzský trůn. Srv. Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 26 a n.

⁶⁷⁸ Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 42, Devèze, *Les guerres de religion*, s. 208.

⁶⁷⁹ Read, C., *Mr Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*, Oxford, 1920, 3. díl, s. 71-86.

bylo účinné.⁶⁸⁰ Opatrná Alžběta odmítla uvést jej v život, třebaže se události ve Francii vyvíjely ve prospěch radikálních katolíků, jež Filip II. otevřeně podporoval.⁶⁸¹ Přesto se anglická vláda ještě nevzdávala naděje na uzavření spojení s pařížským dvorem, stejně jako nizozemské stavy doufaly, že francouzský král neopustí zcela nizozemskou politiku svého bratra a nabídly Jindřichovi všechny tituly zemřelého vévody a právo držet posádku ve vybraných pevnostech v zemi.⁶⁸² Jednání se protahovala po celé jaro 1585, král se oficiálně nevyjádřil a nabídl pouze možnost společné anglo-francouzské mediace doporučující Filipovi II. smíření s neposlušnými poddanými. Sekretář Bellièvre informoval důvěrně vyslance Stafforda, že král má svázané ruce radikalizující se situací doma. Po Guisově přepadu Châlons-sur-Marne a následném odmítnutí králových návrhů Francie nevyhnutelně směřovala k další občanské válce. Před anglickou panovnicí se tak otevřela otázka, jak se její protějšek zachová: ustoupí požadavkům Guisů nebo se postaví proti Lize? Anglická strana vyvinula čilou diplomatickou aktivitu: Stafford dostal okamžitý úkol zjistit co nejpřesněji jeho další úmysly, do Paříže odcestoval také Sir Thomas Leighton, aby zopakoval královniny návrhy na spojení a vybídl Jindřicha k mírnějšímu postupu vůči reformovaným. K navarrskému králi se vydal sir Arthur Champernown a do Říše a k dánskému dvoru pak Thomas Bodley, aby žádal podporu pro ohroženého hugenotského vůdce. Alžběta se v osobním dopise dotázala Jana Kazimíra

⁶⁸⁰ Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 42.

⁶⁸¹ Filip II. se pokoušel v předchozím období využít k rozvrácení francouzského království a podlomení moci Jindřicha III. také hugenotů, především Jindřicha Navarrského. V letech 1577 a 1578 mu nabídl finanční pomoc proti francouzskému králi. V roce 1583 mu prostřednictvím navarrského šlechtice, vikomta de Chaut (d'Échaut) sliboval 300 000 écu jednorázově a dalších 100 000 écu měsíčně, pokud vyhlásí Jindřichovi III. válku. Vikomt zároveň předložil projekt sňatku španělského krále s Jindřichovou sestrou Kateřinou a nabízel navarrskému králi ruku Filipovy dcery Isabelly (ovšem s podmínkou, že přestoupí ke katolictví). Jindřich odpověděl vyhýbavě a za několik měsíců obeznámil s celou záležitostí krále. Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 579; Baguenault de Puchesse, *Henri IV avant son avènement*, s. 180 a n.; *Recueil des lettres missives*, I, s. 484-489, 521-522, 618.

⁶⁸² MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 305.

Falckého, jakou pomoc by byl ochoten a schopen poskytnout a naznačila možnost anglického financování.⁶⁸³

Události však postupovaly příliš rychle. Jindřich Navarrský anglickou podporu skutečně potřeboval a žádal o ni s nejvyšší naléhavostí. Již v dubnu 1585 informoval anglickou královnu o vzniku Ligy, o počínání Guisů, kteří „využívají jména a autority pana kardinála de Bourbon, mého strýce,“ a obvinil Filipa II., že je „původcem a hlavou tohoto spiknutí“ a poskytuje ligistům finanční a vojenskou podporu.⁶⁸⁴ Zdůrazňoval, že nejde o konflikt omezený jen na Francii a uvažoval o vytvoření jakési širší protestantské ligy, v níž by se spojila „všechna knížata a stavy, jsoucí téhož vyznání, aby se společně postavili tomuto všeobecnému spiknutí, které se proti nám všem vytvořilo.“⁶⁸⁵ Počátkem května se do Londýna vypravil jako mimořádný vyslanec François de Ségur-Pardaillan s instrukcemi informovat anglickou vládu o zhoršující se situaci v zemi a aktivizaci Ligy a požádat o peníze a námořní pomoc.⁶⁸⁶ Obracel se i na přední anglické šlechtice, na skotského krále a falckého kurfiřta Jana Kazimíra.⁶⁸⁷ Koncem června anglická vláda slíbila určitou finanční pomoc, ale za podmínky, že prostředky budou využity pouze na verbování žoldnéřského vojska v Říši.⁶⁸⁸ Na to však již nezbyl čas. Dne 10. srpna 1585 vydali „tři Jindřichové“ - Navarrský, Condé a Montmorency-Damville - deklaráci, v níž odsoudili královy milce, žádali obnovení šlechtických svobod a starých zákonů

⁶⁸³ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 308 a n.

⁶⁸⁴ Dopis Jindřicha Navarrského Alžbětě Anglické z 5. dubna 1585; *Recueil des lettres missives*, II, s. 31 a 32.

⁶⁸⁵ Dopis Jindřicha Navarrského Alžbětě Anglické, zřejmě 8. května 1585; *Recueil des lettres missives*, II, s. 54-55.

⁶⁸⁶ Instrukce pro pana de Ségur, kolem 8. května 1585; *Recueil des lettres missives*, II, s. 56 (v poznámce).

⁶⁸⁷ Dopisy Jindřicha Navarrského Alžbětě Anglické z 5. dubna a 8. května 1585, anglickým šlechticům z 8. května, skotskému králi Jakubu VI. z 10. května a Janu Kazimíru Falckému rovněž z 10. května 1585; *Recueil des lettres missives*, II, s. 31-33, s. 51-58.

⁶⁸⁸ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 310.

království a pravidelné svolávání generálních stavů.⁶⁸⁹ V září 1585 vypukla osmá náboženská válka (září 1585 – srpen 1589), když vévoda de Mercœur napadl Poitou. V listopadu téhož roku se Jindřich Navarrský v další deklaraci postavil proti „tyranii a usurpaci papeže a ligistických spiklenců ve Francii.“⁶⁹⁰ Přibližně v téže době Alžběta definitivně pohřbila projekt spojení s Francií. Krize v anglo-španělských vztazích se vyostřila, když Filip II. dal v květnu 1585 zajmout anglické kupecké lodi ve španělských přístavech, a objevily se obavy z možné invaze do Anglie. Zhoršila se také situace v Nizozemí: v březnu 1585 padl Brusel, v červenci Mechelen, v jižním Nizozemí vzdorovaly již jen Antverpy, jejichž guvernér St. Aldegonde⁶⁹¹ zoufale žádal o pomoc. V červnu přijeli zástupci nizozemských stavů a nabídli královně výměnou za pomoc proti Španělsku suverenitu nad zemí. Po dlouhém váhání se královna rozhodla podpořit nizozemský odboj sama. Dne 10. srpna 1585 podepsala v Nonsuch předběžnou spojeneckou smlouvu s generálními stavy, v níž se zavázala poskytnout pět tisíc mužů a úctyhodnou sumu 125 tisíc liber ročně. Nizozemci měli vydat do jejich rukou přístavy Flushing a Brill jako záruku, že půjčené peníze budou splácet, a slíbili námořní pomoc v případě ohrožení ostrovního státu. Velitelem posádky Brillu byl jmenován Sir Thomas Cecil, v čele Flushingu stanul Leicesterův synovec Sir Philip Sidney.⁶⁹² Koncem srpna dorazil do Middleburgu Sir John Norris s dvěma tisíci muži. Antverpám již nemohl pomoci, vyčerpané město se po několikaměsíčním obléhání vzdalo 17. srpna Parmovým jednotkám, avšak

⁶⁸⁹ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 581.

⁶⁹⁰ Deklarace Jindřicha Navarrského z 30. listopadu 1585; Haag et Haag, *Vie des protestants*, X, s. 194-195; Srv. též *Déclaration du roy de Navarre contre les calomnies publiées contre luy ès protestations de ceux de la Ligue qui se sont eslevez en ce royaume* (1585), elektronický dokument, BNF Gallica, 1995.

⁶⁹¹ Philips van Marnix, heer van St. Aldegonde (1538-1598), nizozemský kalvinistický šlechtic, ve službách Viléma Oranžského byl několikrát pověřen misemi v Anglii a Francii, od roku 1583 guvernér Antverp.

⁶⁹² Sir Thomas Cecil, 1st Earl of Exeter (1542-1622), syn Lorda Burghleyho; Sir Philip Sidney (1554-1586), Leicesterův synovec, v mládí získal rozsáhlé vzdělání doplněné cestami po Evropě, Alžběta jej několikrát pověřila diplomatickými misemi v Říši, v Nizozemí a Francii. Po roce 1580 se načas stáhl do ústraní a věnoval se literární tvorbě. V roce 1585 se vydal do Nizozemí. Zemřel v roce 1586 na následky zranění utrpěného při obraně Zuthpenu proti Parmovým jednotkám.

Anglie se tak poprvé postavila zcela otevřeně proti španělské moci po boku Nizozemců.⁶⁹³

Nečekaná smrt vévody d'Anjou, stejně jako zavraždění Viléma Oranžského přinesly nejen krizi ve vnitropolitické situaci Francie, respektive Nizozemí, ale také v mezinárodních vztazích. Nizozemský odboj, který ztratil hlavního vůdce právě v době, kdy španělské jednotky pod Parmovým velením vítězně postupovaly jihem země, se opět ocitl na pokraji zhroucení, francouzský král musel čelit opozici z obou stran.

Nástupnictví hugenotského předáka a radikalizace katolických sil ve Francii přitahovala přirozeně pozornost Madridu i Londýna. Filip II. se definitivně přiklonil k politice podpory katolického tábora, zatímco Alžběta vyčkávala, jak se za dané situace zachová pařížský dvůr, aniž by prozatím zcela opustila myšlenku antišpanělského spojení. Proto jako již několikrát předtím nevystoupila na pomoc hugenotům, ač se zjevně schylovalo k nové, urputnější náboženské válce, jejich žádosti o finanční podporu ponechávala oslyšeny a zamítla myšlenku široké evropské protestantské ligy. Je ovšem třeba poznamenat, že i španělská podpora Ligy měla své meze a Guisové její význam přeceňovali. I devótní Filip II. se choval pragmaticky – nešlo mu o brzké a definitivní vítězství guisovských katolíků. Naopak, z politicko-diplomatického hlediska se pro Španělsko jevílo výhodnější pokračování vleklých náboženských sporů, jež by zaměstnaly francouzského panovníka natolik, aby nemohl zasáhnout do vývoje událostí po boku Anglie.

Po vzniku Svaté ligy se stala perspektiva nástupu protestantského panovníka na francouzský trůn neudržitelnou a zůstává otázkou, zda by radikálně katolický tábor byl ochoten Jindřicha Navarrského akceptovat za cenu jeho konverze ke katolictví. Kateřina Medicejská se pokusila vylepšit pozici zetě

⁶⁹³ MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 311 a n., s. 335 a n.; Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 223 a n.

návrhem, aby přestoupil ke katolictví, ten ale odmítl. Stejně zkrachoval pokus královny-matky prosadit nástupnictví dětí své dcery Claude.⁶⁹⁴ Také Jindřich III. se ocitl ve svízelné situaci: oficiálně proklamovaný katolicismus Koruny jej logicky tlačil ke spolupráci s Guisy a Ligou, a tím k tvrdému kurzu vůči reformovaným, zatímco politicky měl blíže k svému švagrovi. Přitom radikální katolíci se mohli opřít o finanční i politicko-diplomatickou podporu Madridu, pro nějž představovali vítaný nástroj nátlaku na francouzskou a vlastně i anglickou vládu, zatímco francouzský král šanci na uzavření defenzivního spojení s Alžbětou promrhal svou váhavostí, obavami z reakce katolické většiny i neochotou zapojit se na mezinárodním poli po boku Anglie. Podpisem nemourské smlouvy si uzavřel de facto cestu ke smíření obou táborů – pokud by to za této situace ještě bylo možné – a zároveň se zřekl dosavadní neutrality v konfliktu, jež jej stavěla nad obě bojující strany a umožňovala mu alespoň určitou volnost jednání. Postavil si proti sobě hugenoty i umírněné katolíky volající po kompromisu a vydal se napospas tlaku radikálů. Alžběta zvolila variantu uzavření spojení s nizozemskými povstanci, a postavila se tak rostoucí španělské hrozbě v podstatě sama, protože její vojensky slabý spojenec bojující s permanentní finanční krizí jí nemohl poskytnout efektivní podporu proti iberskému obru.

⁶⁹⁴ Claude de France (1547-1575) provdaná v roce 1559 za lotrinského vévodu Charlese II. (1543-1608), s nímž měla syny Henriho (1563-1624) a Françoise (1572-1632).

Kapitola IX
ZÁVĚREČNÉ OBDOBÍ VLÁDY
JINDŘICHA III.:
KRÁL MEZI LIGOU A HUGENOTY
(1585 - 1589)

Na podzim 1585 vypukla osmá náboženská válka, „válka tří Jindřichů“ (podle Jindřicha III., navarrského krále a vévody de Guise). Katolický tábor tvořila vojska ligistů a krále. Jindřich III. však bojoval po boku Guisů proti své vůli, vázán smlouvou z Nemours. Obával se guisovského vlivu a tušil jejich spojení se Španělskem, paradoxně důvěřoval spíše svému protestantskému švagrovi, s nímž zůstával ve styku prostřednictvím maršála Birona.⁶⁹⁵ Královští velitelé měli tajné rozkazy bojovat co nejvlažněji. Oba soupeřící tábory se pokusily získat na svou stranu languedockého guvernéra Montmorencyho-Damvilla. Mendozova a Guisova jednání s ním se vyvíjela neúspěšně, Montmorency se rozhodl s královým tajným požehnáním pro hugenoty. V roce 1586 uzavřel s Jindřichem Navarrským dohodu. Vytvořili společně protipól ligy, tzv. Protiligu veřejného blaha (Contre-ligue du Bien Public), která de facto znamenala obnovení Unie protestantů a umírněných katolíků z roku 1574. Válka se zpočátku vyvíjela v neprospěch protestantské strany. Condé sice porazil vévodu de Mercœur u Fontenay, jeho vojsko však bylo rozprášeno v severní Francii. Princ uprchl v prosinci 1585 do Anglie, kde neúspěšně usiloval o příslib finanční podpory, a do La Rochelle se vrátil až v lednu 1586. Montmorencyho vojsko

⁶⁹⁵ Srv. Bagueuault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 36-37.

porazil v Languedoku Guillaume de Joyeuse, otec Jindřichova milce. Aumale⁶⁹⁶ ovládl Pikardii a Mercœur⁶⁹⁷ Poitou. Condé se ocitl v La Rochelle v obklíčení.⁶⁹⁸

Obě válčící strany hledaly pomoc v zahraničí. Jindřich Navarrský se prostřednictvím Ségura-Pardaillana znovu obrátil na protestantské státy Evropy. Alžběta přislíbila půjčku, podmínila ji ovšem spoluúčastí říšských knížat. Její vyslanec lord Willoughby se setkal s velmi chladným přijetím v Dánsku i v Říši, takže z půjčky sešlo. Přesto v létě 1586 poskytla hugenotskému vůdci určitý obnos na verbování německých a švýcarských žoldnérů. Jindřich pak od září dále vyjednával s protestanty v Říši a jeho úsilí korunovalo v lednu 1587 uzavření smlouvy z Friedelsheimu, v níž se Jan Kazimír Falcký zavázal vyslat do východní Francie 8000 rejtářů a 14 000 lancknechtů placených anglickými a dánskými penězi. Do října 1587 bojovalo na straně hugenotů také 15 000 Švýcarů z protestantských kantonů.⁶⁹⁹ Ligistický tábor měl podle smlouvy z Joinville dostávat tajně pravidelné španělské subsidie ve výši 50 000 écu, platby však přicházely opožděně a ne vždy dostatečně pokrývaly jeho potřeby a Henri de Guise doslova zaplavoval španělského vyslance i jeho pána žádostmi o peníze a vojenskou pomoc. „Naříd'te prosím, aby byly peníze neprodleně k naší dispozici, neboť válka je nevyhnutelná, a zaříd'te, aby vévoda z Parmy přesunul své síly k hranicím Pikardie, a necht' tak učini bez nejmenšího odkladu,“ psal počátkem

⁶⁹⁶ Charles, 2e duc d'Aumale (1553-1631), synovec Françoise de Guise, jeden z předáků Ligy, v 90. letech 16. století ligistický претенdent trůnu.

⁶⁹⁷ Philippe-Emmanuel, 2e duc de Mercœur (1558-1602), syn Nicolase de Vaudemont a Catherine de Lorraine, neteře Françoise de Guise. Po smrti strýců Guisů v roce 1588 jeden z předáků Ligy, претенdent francouzského trůnu. Po nástupu Jindřicha IV. vedl ligistické síly v Bretani, na niž uplatňoval dědické nároky své manželky, Marie de Luxembourg. Byl posledním ligistickým šlechticem, který vzdoroval Jindřichovi IV. Podřídil se až v roce 1596.

⁶⁹⁸ Srv. Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 585; Jensen, *De Lamar, Diplomacy and Dogmatism*, s. 76-79; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 342-344.

⁶⁹⁹ Srv. Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 89; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 343; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 588; MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 399 a n.; *Dopisy Jindřicha Navarrského Alžbětě Anglické z 1. září a 8. října 1587 a dopis Jindřicha Navarrského panu de Ségur z 2. října 1587*, *Recueil des lettres missives*, II, s. 301-306.

dubna 1587 Mendozovi.⁷⁰⁰ Filip ujišťoval katolického předáka svou podporou a žádal jej o trpělivost. Vzhledem k tomu, že již v této době chystal markýz de Santa Cruz⁷⁰¹ expedici proti Anglii, měl Madrid na pokračování bojů ve Francii eminentní zájem. Prozatím se snažil udržet kontakty s Guisy v naprosté tajnosti, ale král měl o nich povědomí a vzbuzovaly v něm oprávněné obavy. V dubnu 1586 se u dvora rozšířila zpráva, že guvernér Cambrai Balagny prodal pevnost vévodovi z Parmy, který v ní chce zřídit základnu pro boje ve Francii.⁷⁰² Brzy se ukázalo, že jde o planý poplach, Jindřich však o to více usiloval o skončení bojů.

Již v březnu 1586 se pokusil přesvědčit Guise k uzavření generálního příměří, ten však odmítl. Král se poté obrátil prostřednictvím maršála Birona na Jindřicha Navarrského a v srpnu s ním skutečně příměří uzavřel.⁷⁰³ Mezi prosincem 1586 a březnem 1587 probíhala mírová jednání vedená Kateřinou Medicejskou a Jindřichem Navarrským v Saint-Brice u Cognacu, ztroskotala však na neústupnosti ligistů v čele s Guisem⁷⁰⁴ a Jindřich III. musel válku proti hugenotům obnovit. Přes akutní nedostatek financí a vojáků⁷⁰⁵ se podařilo hugenotům dosáhnout určitých úspěchů. Klíčový okamžik války představovala bitva u Courtras 20. října 1587, v níž se střetl Anne de Joyeuse⁷⁰⁶ a Jindřich

⁷⁰⁰ Henri de Guise Bernardinu de Mendoza, 2. dubna 1587, cit. dle Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 36.

⁷⁰¹ Alvaro de Bazan, marqués de Santa Cruz (1526-1588), španělský politik a vojevůdce.

⁷⁰² Lucinge, *Lettres sur la cour de Henri III*, s. 144.

⁷⁰³ *Recueil des lettres missives*, II, s. 214-215.

⁷⁰⁴ Podrobněji srv. Bremond, Guy de, *Les conférences de Saint-Brice entre Henri de Navarre et Catherine de Médicis, 1586-1587*, *Revue des Questions historiques*, 1884, XXXVI, s. 496-523.

⁷⁰⁵ „Prosím vás, abyste urychlil verbování, ať to stojí cokoli...“ psal Jindřich Navarrský počátkem října 1587 svému surintendantu financí, panu de Ségur. Zároveň vyslal k Alžbětě pana de Buzenval s další žádostí o pomoc. Dopisy Jindřicha Navarrského panu de Ségur a Alžbětě I. z 2. října 1587, *Recueil des lettres missives*, II, s. 303-305.

⁷⁰⁶ Anne de Joyeuse, původem nízký šlechtic z Languedoku, od osmdesátých let 16. století jeden ze dvou „arcimilců“ Jindřicha III. Díky králově přízni získal postupně úřad prvního komořího a admirála a posty guvernéra Normandie, Aunis, Saintonge, Angoulême a Alençonu. Oženil se s lotrinskou princeznou, příbuznou Guisů. Připojil se k šlechtické lize a udržoval úzké kontakty s Guisy, čímž se králi postupně stával nepohodlným. Srv. Vaissière, P. de, *Messieurs de Joyeuse, 1560-1615*, Paris, 1926.

Navarrský, jemuž sekundoval Henri de Condé a jeho katoličtí bratři, hrabata de Conti a de Soissons.⁷⁰⁷ Joyeuse a dalších tři sta katolických šlechticů položilo v bitvě život a navarrský král dosáhl brilantního vítězství. Otevřel si tak cestu ke spojení s žoldněřskými vojsky v čele s baronem Dohnou, panem de Clervant a mladým vévodou de Bouillon,⁷⁰⁸ jež postupovala do Francie z východu.⁷⁰⁹ Jindřich se ale stáhl do Gaskoňska a odmítl postupovat na Paříž, aby nevehnal krále do náruče Guisů. To umožnilo Henrimu de Guise zaútočit na protestantské síly ze zahraničí: 26. října 1587 porazil u Vimory poblíž Orleánsu Švýcary a 24. listopadu rozprášíl u Auneau v údolí Marny německé rejtary. To samozřejmě dále ztížilo situaci hugenotského tábora, zahraniční žoldnéři byli prakticky vyřazeni z bojů, Anglie vzhledem k přípravě na španělský útok omezila subsidie, obklíčené La Rochelle se dostalo do krajní tísně.⁷¹⁰ Jindřich III. se pokusil alespoň částečně zneutralizovat důsledky Guisova vítězství tím, že pověřil svého oblíbence Épernona⁷¹¹ vyjednáním čestných podmínek ústupu s falckými vojáky, Švýcary vzal pod svou ochranu a umožnil jim vrátit se v míru domů. Ligisté vnímali růst Épernonova vlivu velmi nelibě, králův nedůsledný postup vůči protestantům považovali za jeho dílo. Pro Guise představoval tento nejbližší králův spolupracovník překážku při prosazování mocenských ambicí. Jindřich III.

⁷⁰⁷ François, prince de Conti (1558-1614); Charles, comte de Soissons (1566-1612), nevlastní bratr Henriho de Condé (syn Louise de Condé z druhého manželství s Françoise de Longueville).

⁷⁰⁸ Baron Fabian von Dohna velel falckým vojskům, Claude-Antoine de Clervant vedl Švýcary a Robert de La Marek, vévoda de Bouillon přivedl ze Sedanu malý oddíl francouzské infanterie; Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 91; *Recueil des lettres missives*, II, s. 303.

⁷⁰⁹ Dopis Jindřicha Navarrského Alžbětě Anglické, zřejmě 8. října 1587, *Recueil des lettres missives*, II, s. 306-307.

⁷¹⁰ Dopis Jindřicha Navarrského Williamu Burghleymu ze 17. prosince 1587 a 15. ledna 1588, *Recueil des lettres missives*, II, s. 320-321 a 333-334.

⁷¹¹ Jean-Louis de Nogaret de la Valette, vévoda d'Épernon byl nízký šlechtic z Gaskoně, od 80. let jeden ze dvou králových „arcimileu“. Oženil se s neteří vévody Montmorencyho, hraběnkou de Foix-Candale. Ač sám katolik, měl blízko k protestantům. V posledních letech vlády Jindřicha III. působil jako jakási králova spojka s Jindřichem Navarrským. Získal strategické posty guvernéra Provence, Met a Boulogne a titul colonel général de l'infanterie. Jeho vliv stoupl po smrti Anna de Joyeuse v říjnu 1587, kdy získal všechny jeho úřady a posty, na něž si činil nároky vévoda de Guise. Srv. Mouton, L., *Un demi-roi, le duc d'Épernon*, Paris, 1922.

upadal do stále větší izolace, rostla jeho neobliba mezi lidem, i vzhledem k rostoucí drahotě a daňovému zatížení, k němuž ho nutila finanční tíseň, parlament odmítal registrovat královské edikty. Pařížská liga rozesílala koncem roku 1587 ostatním ligistickým městům dopisy, v nichž vybízela k verbování vojska proti navarrskému kacíři, k uznání kardinála de Bourbon následníkem francouzského trůnu, k přísaze vzájemné pomoci a ke zvolení společné Rady jako vůdčího orgánu celého ligistického hnutí. Poslušnost králi podmiňovala Liga tím, že se Jindřich III. musí ukázat jako pravý katolík a přestat s podporou hugenotů.⁷¹² Zároveň zintenzívnila kontakty s Henrim de Guise, kardinálem Louistem a vévodkyní de Montpensier.⁷¹³ Jindřich III. hleděl s nedůvěrou na jejich paktování s Mendozou a stěžoval si Filipovi II. prostřednictvím svého vyslance v Madridu, pana de Longlée, že Guise udržuje čilé styky s vévodou z Parmy a vyjednává s ním vojenskou pomoc proti hugenotům. Španělský panovník samozřejmě vše popřel, nařídil však svému vyslanci, aby se prozatím držel v pozadí.⁷¹⁴

ESKALACE NAPĚTÍ V ANGLO-ŠPANĚLSKÝCH VZTAZÍCH

Uzavření spojenecké smlouvy Anglie s nizozemskými stavy v srpnu 1585 signalizovalo, že anglo-španělský antagonismus se dostal do fáze, kdy smíření již není možné, a Londýn se tedy může či dokonce musí postavit otevřeně po bok nizozemských rebelů. Zpočátku ještě přetrvávala naděje

⁷¹² Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 590.

⁷¹³ Louis, 2e cardinal de Guise (1555-1588), mladší bratr Henriho de Guise a jeden z vůdců Ligy, byl zavražděn v Blois společně se svým bratrem. Jejich sestra Catherine (1552-1596), vdova po Louisi de Bourbon-Montpensier byla známa svou neskrývanou nenávisť k rodu Valois. Podněcovala pařížské kazatele proti králi a stála v pozadí mnoha ligistických akcí.

⁷¹⁴ Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 37.

na možné zapojení Paříže, avšak Jindřichovy váhavé odpovědi na nabídky nizozemských stavů i Leightonovy mise, vznik Svaté ligy doprovázený radikalizací Guisů a konečně podpis nemourské smlouvy jasně ukázaly, že Francie nevyhnutelně směřuje k další náboženské válce, jež znemožní jakoukoli ofenzivní zahraniční politiku, a Londýn se bude moci proti Madridu opřít jen o slabého a nejistého nizozemského spojence. I to zřejmě předznamenalo neúspěch vojenské expedice na pomoc nizozemským povstalcům, k níž se Anglie zavázala smlouvou. Jejím velitelem určila královna svého oblíbence Leicesterera, což sice potvrzovalo důležitost, kterou výpravě přikládá, triapadesátiletý dvořan však postrádal válečné zkušenosti, takže mohl spíše reprezentovat, než efektivně vést. Přípravy tažení trvaly několik měsíců, teprve koncem prosince 1585 vstoupil hrabě v doprovodu svého nevlastního syna Essex⁷¹⁵ a lorda Northe slavnostně do Haagu. Brzy po příchodu vzbudil královnin hněv, protože přijal post generálního guvernéra bez jejího vědomí. Během jedenácti měsíců svého působení dosáhl pouze zanedbatelných úspěchů na válečném poli, když v létě 1586 osvobodil pevnosti Axel, Berck, Doesburg a Zutphen, nicméně alespoň zabránil španělskému vpádu do Hollandu a Zélandu. Dostával se do neustálých sporů s mnohem zkušenějším Norrisem, ale také se členy nizozemské Rady a svým nejbližším okolím. Královna jej dokonce počátkem roku 1587 odvolala z funkce, avšak v červnu 1587 se znovu vrátil posílen o tři tisíce mužů, aby pomohl novému generálnímu guvernérovi Mořici Nassavskému⁷¹⁶ osvobodit ze španělských rukou klíčový přístav Sluys.

⁷¹⁵ Robert Devereux, 2nd Earl of Essex (1566-1601). Jeho matka Lettice Knollysová se provdala v roce 1578 za hraběte Leicesterera, který jej v roce 1587 uvedl ke dvoru. Essex se brzy stal královniným oblíbencem a v roce 1588 získal úřad nejvyššího komořího. V letech 1592-93 se účastnil tažení do Francie, v roce 1596 vedl tzv. Cádizskou expedici, v následujícím roce pak velel výpravě proti španělským základnám v Americe. Na jaře roku 1599 ho Alžběta vyslala potlačit O'Neillovo povstání do Irska. Přes její výslovný příkaz, že nesmí opustit armádu, se Essex vydal v září 1599 zpět ke dvoru ospravedlnit své chování. V roce 1601 byl za ne zcela vyjasněných okolností obviněn z velezrady a odsouzen k smrti. K jeho životu: např. Lacey, R., *Earl of Essex. An Elizabethan Icarus*. London, 1971.

⁷¹⁶ Maurits van Oranje-Nassau (1567-1625), nejstarší syn Viléma Oranžského. Po smrti svého otce se prosadil do čela nizozemského odboje, v roce 1585 zvolen stadhouderem Hollandu a Zélandu, ještě v době Leicesterova působení v roce 1587 generálním velitelem nizozemského vojska. V devadesátých letech dosáhl určitých úspěchů, mimo jiné ovládl v roce 1590 Bredu. V roce 1600 triumfoval u Nieuwportu.

Nizozemské naděje záhy padly a když hrabě v prosinci 1587 definitivně opouštěl Nizozemí, byla Parmova pozice silnější než kdykoli předtím. Neúspěch expedice ale nelze přičíst pouze osobě velitele. Leicester se po celou potýkal s nedostatkem financí, nejednoznačnými instrukcemi z domova, nepřesně vymezenou pozicí svého úřadu i nedostatečnou výzbrojí a výcvikem vojáků přicházejících z Anglie. V poslední fázi navíc musel čelit oprávněné nedůvěře Nizozemců: nejen v Haagu, ale i u pařížského a kodaňského dvora se již počátkem roku 1587 vědělo, že anglická vláda tajně vyjednává s Parmou. Během útoku Armady v létě následujícího roku Nizozemci neposkytli navzdory závazkům prakticky žádnou pomoc anglickému loďstvu, což jistě nelze vysvětlovat pouze jejich finančním vyčerpáním.⁷¹⁷

Nejen vývoj událostí v Nizozemí ale také ve Skotsku poutal pozornost obou mocností. Po zprávách, že Jakub VI. navázal kontakt s papežem a uvažuje o konverzi, vyslala Alžběta v létě 1584 do Skotska Francise Walsinghama, aby se pokusil vymanit krále z vlivu katolíků. Od srpna probíhala jednání v Berwick-on-Tweed. Walsingham sliboval Jakobovi finanční pomoc a navrhl anglo-skotskou vojenskou alianci, avšak bez úspěchu. Francie prozatím neměla sílu ani vůli zasáhnout, ale pokud by Guisové upevnili svou moc a vliv na krále, zásah ve Skotsku by se stal jednou z jejich priorit. Skotsko se tedy stalo v anglických očích potenciálně nebezpečným sousedem. Na jaře 1585 se situace dále zkomplikovala, když opozice protestantských lordů chystala spiknutí s cílem zmocnit se osoby krále a jeho současného favorita, hraběte Arrana. Anglický agent v Berwicku Bowes žádal anglickou vládu naléhavě o ozbrojenou pomoc, ta

Počátkem 17. století se dostal do sporů s měšťanskou opozicí v čele s Johanem van Oldebarnevelt, jež prosadila dvanáctileté příměří s Madridem (1609-1621), a stáhl se spíše do ústraní. K jeho životu: např. Deursen, A. T. van, Maurits van Nassau, Amsterdam, 2000.

⁷¹⁷ Po Leicesterově odchodu se ujal velení anglických sil v Nizozemí lord Willoughby, pak sir Francis de Vere a jeho bratr Horace. Po roce 1589 přesunula Alžběta své hlavní síly do Francie, ale malé anglické vojsko zůstalo v Nizozemí až do roku 1616. Srv. Read, *The Tudors*, s. 223 a n.; Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 223, MacCaffrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 348 a n.

se však spokojila s vysláním Williama Davisona k opozičním předákům do Stirlingu a poskytla finanční podporu ve výši dvou tisíc liber. Jako prostředník mezi mladým skotským králem a šlechtici se nabídla Marie Stuartovna, ale jednání zkrachovala na jejích přemrštěných požadavcích. Marie přesto dál tajně vyjednávala ve Skotsku i Francii a zůstávala v kontaktu s francouzským i španělským velvyslancem v Anglii a svými příbuznými z guisovského klanu. Henri de Guise ještě před vypuknutím náboženské války několikrát jednal se španělským vyslancem Mendozou o staronovém projektu invaze do Anglie, osvobození Marie Stuartovny a jejího dosazení na oba trůny. Do svých plánů zapojil i skotské katolické předáky, kteří měli v okamžiku vylodění jeho jednotek vyvolat povstání proti Jakubovi VI. Realizace projektu závisela na španělské finanční pomoci: vévoda nabízel postavit vojsko o síle šesti tisíc mužů, ale žádal 150 000 écu. Mendoza projekt vřele doporučoval, dokonce se tajně sešel se sekretářem Villeroyem a sondoval eventualitu francouzsko-španělské aliance proti hugenotům a anglickým a skotským protestantům. Filip II. však nadšení svého vyslance zcela nesdílel, a když se skepticky vyjádřil i Parma, rozhodl se Guise nepodpořit, aniž by ho ovšem otevřeně odmítl. Guise přesto s Mendozovou podporou udržoval nadále styky se skotskými katolíky a věřil v osvobození své sestřenice. Londýn o jejích stycích samozřejmě věděl a vzhledem k radikalizaci Guisů a jejich angažovanosti v rodící se katolické Lize je považoval za zvláště znepokojující, takže Alžběta dala nakonec souhlas ke zpřísnění dohledu nad bývalou skotskou královnou, jehož se měl ujmout bývalý vyslanec v Paříži, sir Amyas Paulet. S rostoucím napětím ve vztazích s Madridem začala zároveň usilovat o pevnější připoutání skotského krále: v dubnu 1585 se do Skotska vydal Edward Wotton⁷¹⁸ a v listopadu William Knollys,⁷¹⁹ aby jednali o uzavření

⁷¹⁸ Sir Edward Wotton (1548-1626), alžbětinský politik a diplomat.

⁷¹⁹ William Knollys, 1st Earl of Banbury (1544-1632), syn sira Francise Knollyse.

spojenectví mezi oběma státy s lákavou nabídkou penze pro skotského krále. Měl také nastolit otázku Jakubova šnatku a vyjádřit preference Londýna pro dánskou princeznu Annu nebo lady Arabellu Stuart.⁷²⁰ Po Wottonově příchodu se zdálo, že brzkému uzavření aliance nic nestojí v cestě, v říjnu 1585 však opozice svrhla hraběte Arrana, takže se realizace celého projektu poněkud zbrzdila. Přesto měl sir Randolph, kterým Alžběta na počátku roku 1586 obsadila dlouho uprázdněný post stálého rezidenta ve Skotsku, výrazně ulehčenou vyjednávací pozici. Jakubovi, zbavenému vlivu favoritů, se podařilo překonat nestabilitu režimu a chopit se efektivně vlády. Dne 5. července 1586 podepsal v Berwicku se zástupci anglické královny, Randolphem, Ruthlandem a Eversem, defenzivní spojeneckou smlouvu zaměřenou proti katolickému táboru v čele s papežem, Filipem II. a guisovskou Ligou. Jeho přátelství bylo vyváženo příslibem roční renty ve výši 4000 liber. Skotské záležitosti tím však ještě nebyly definitivně dořešeny. Shodou okolností v téže době navštívil Mendozu v Paříži anglický katolický kněz John Ballard, aby jej informoval o přípravě dalšího spiknutí na podporu Marie Stuartovny a žádal o podporu jeho pána. Spiknutí, jež vstoupilo do dějin jako Babingtonovo,⁷²¹ se opíralo o stejné schéma jako předchozí Throckmortonovo a Walsingham se o něm opět včas dozvěděl prostřednictvím svých dvojitých agentů integrovaných do spiklenecké sítě, např. Gifforda a Pageta.⁷²² Ballard i Babington byli počátkem srpna 1586 zadrženi a o měsíc později popraveni. Alžběta se však tentokrát rozhodla pod tlakem parlamentu otázku své sokyně definitivně vyřešit.

⁷²⁰ Lady Arabella Stuart (1575-1615) měla jako přímý potomek Markéty Skotské nárok na skotský trůn. V roce 1610 se provdala bez králova souhlasu za Williama Seymoura, vévodu ze Somersetu, a Jakub ji proto dal uvěznit v Toweru.

⁷²¹ Anthony Babington (1561-1586), mladý katolický šlechtic a dříve páže Marie Stuartovny, patřil společně s Morganem, Giffordem či Pagetem k okruhu jejich agentů a měl působit jako spojka mezi Marií a spiklenci. Jeho dopis Marii z 6. července 1586 a především její odpověď ze 17. července posloužily jako hlavní důkaz v procesu s Marií Stuartovnou.

⁷²² Gibert Gifford (1561-1590) byl Ballardovým přítelem, předal Walsinghamovi tajné šifrované dopisy mezi Marií a spiklenci; roli dvojitého agenta hrál již v předchozím, Throckmortonově spiknutí. Charles Paget (†1612) byl tajemníkem kardinála Jamese Beatona, bývalého vyslance Marie Stuartovny v Paříži.

Od října probíhal proces, v němž Marie marně proklamovala svou nevinu a popírala jakékoli povědomí o plánech spiklenců, její šifrovaná korespondence s nimi byla dostatečným důkazem. Prvního únorového dne roku 1587 podepsala Alžběta rozsudek, o týden později vstoupila bývalá skotská královna ve Fotheringay v Northamptonshire na popraviště.⁷²³ Anglická panovnice rozehrála okamžitě diplomatickou hru a ujistila evropské dvory včetně skotského, že nenese za Mariinu smrt osobní odpovědnost. Jakub VI. její jednání pod tlakem veřejnosti oficiálně odsoudil, dal však záhy neoficiálně najevo, že nemíní zahájit válku a nemá iluze o španělské a francouzské podpoře v eventuálním konfliktu s Anglií. Vidina nástupnictví na anglický trůn vážila víc než osud matky, již prakticky neznal.⁷²⁴

Do Paříže dorazily zprávy o popravě Marie Stuartovny 9. března a vzbudily okamžitě velký ohlas. O tři dny později sloužil arcibiskup z Bourges, Renaud de Beaune, v Notre-Dame slavnostní mši za účasti krále, předních členů rodu Guisů a nejvýznamnějších osob královského dvora. Objevila se celá řada pamfletů a brožur, především z pera ligistické inteligence, jezuitů a anglických katolických emigrantů. Některé žádaly francouzského krále, aby pomstil svou švagrovou, jiné líčily údajné hrůzy, jichž se dopouští anglická panovnice na poddaných a srovnávaly situaci v Anglii s Francií, označovaly Jindřicha III. za heretika a Alžbětina komplice, nazývaly jej v narážce na Alžbětin původ

⁷²³ Detailní líčení Mariiny role ve spiknutích proti Alžbětě I., proces s ní i popravu zachycuje bohatá bibliografie odborná i beletristická. Z novějších děl lze uvést např.: Lewis, J. E., *Trail of Mary Queen of Scots*, 1999; MacRobert, A. E., *Mary Queen of Scots and the Casket Letters*, 2000; Schaefer, C., *Mary Queen of Scots*, 2001; Watkins, S., *Mary Queen of Scots*, 2001. Ze starších děl např. Fraser, A., *Mary Queen of Scots*, 1969 (reprint 2001; česky v roce 1999).

⁷²⁴ Boquet, G. - Grüter, E., *Les Îles britanniques au XVI siècle*, Paris, 1994, kpt. VIII a IX, s. 193 a n.; Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 210 a n.; MacCallrey, *Queen Elizabeth I and the Making of Policy*, s. 420 a n.; Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 79 a n.; Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 36 a n.

dokonce bastardem.⁷²⁵ Guisové dokázali této propagandy velmi dobře využít ke svým vnitropolitickým cílům a obraceli lidové mínění proti králi.⁷²⁶

Následující dvě léta lze bez nadsázky označit za klíčová pro anglo-španělské vztahy. Již v lednu 1586 Filip II. pověřil markýze de Santa Cruz přípravou expedice do Anglie. Přípravy zpozdil v roce 1587 Drakeův přepad Cádizu a na jaře následujícího roku pak markýzova smrt. Také na anglické straně probíhala od roku 1587 pod dohledem Burghleyho, Walsinghama a sira Johna Hawkinse⁷²⁷ opatření na obranu Anglie proti španělskému útoku. Bylo vycvičeno 26 000 pěšáků pro obranu pobřeží a dalších 24 000 pro ochranu královniny osoby.⁷²⁸ Hlavní péče byla věnována údržbě a budování lodí. Přesto Alžběta stále doufala v udržení míru. Po celý rok 1587 až do února 1588 vedla prostřednictvím portugalských, nizozemských a italských kupců tajná jednání se Španělskem a s Parmou v Nizozemí, pokusila se neúspěšně oživit spojení s francouzským králem. Od dubna 1588 bylo anglické loďstvo v pohotovosti. Mělo zabránit, aby si španělská flotila vybudovala základnu v některém z anglických či irských přístavů a aby přepravila Parmovu armádu z Flander do Anglie. V květnu vyslala Alžběta svou hlavní flotilu v čele s lordem admirálem Charlesem Howardem⁷²⁹

⁷²⁵ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 588; Cameron, K., *La polémique, la mort de Marie Stuart et l'assassinat de Henri III, Henri III et son temps*, Études réunies par R. Sauzet, Actes du colloque international du Centre de la Renaissance de Tours, octobre 1989, Paris, 1992, s. 185 a n.

⁷²⁶ Velkého ohlasu dosáhl pamflet „*Advertissement des catholiques anglois aux françois catholiques...*“, jehož autorem byl jeden z vůdčích myslitelů pařížské ligy, advokát Louis Dorléans (Paris, 1586, elektronický dokument, BNF Gallica, 1995 a 1999 – cambridžská a pařížská verze).

⁷²⁷ Sir John Hawkins (1532-1595), anglický námořní velitel a politik. V letech 1561-67 obchodoval s otroky ze západoafrického pobřeží. V sedmdesátých letech zastával významné funkce v anglickém námořním loďstvu. V roce 1588 se účastnil boje s Armadou.

⁷²⁸ Read, *The Tudors*, s. 207.

⁷²⁹ Charles Howard, 1st Earl of Nottingham (1536-1624), syn Williama Howarda z Effinghamu, alžbětinský politik, válečník, diplomat. V roce 1585 jej Alžběta pověřila velením nad námořními silami. Měl hlavní zásluhu na porážce Armady. V roce 1596 společně s Essexem velel tzv. cádizské expedici, v následujícím roce získal za zásluhy vévodský titul, v roce 1599 se ujal i velení pozemních vojsk. Pomáhal potlačit Essexovo povstání. Po smrti královniny zůstal ve službách Jakuba I., v roce 1605 se účastnil mírové mise do Madridu. Admirálský úřad zastával až do roku 1619.

do plymouthských vod, kde střežila přístupy do Irska, Bristolského a Lamanšského průlivu.

PORÁŽKA ARMADY A DEN BARIKÁD

Koncem ledna 1588 se v Nancy sešla rodinná rada Guisů. Výsledkem měsíčního jednání bylo tzv. Jedenáct článků z Nancy. Jednalo se o soupis podmínek, jež Jindřich III. musel splnit, pokud chtěl zachovat v platnosti smlouvu z Nemours. Požadavky překvapovaly svou odvážností,⁷³⁰ Guisové, jisti si podporou Svaté Ligy i Španělska, otevřeně obviňovali krále ze slabosti a zrady katolických zájmů. Henri de Guise nechal po Francii kolovat brožuru, v níž odvozoval svůj původ u dynastie Karlovců. Šlo samozřejmě o účelovou konstrukci, Guisové byli dokonce považováni za tzv. „cizí“ prince, protože jejich předek se stal naturalizovaným Francouzem až za vlády Františka I., ale vévoda tak dal jasně najevo své aspirace na francouzský trůn.⁷³¹ Počátkem března zemřel na otravu jedem kníže de Condé.⁷³² Král jmenoval na uprázdněný post guvernéra Pikardie relativně umírněného vévodu de Nevers. Většiny strategicky důležitých měst na pikardském pobřeží se však zmocnil vévoda d'Aumale a nabídl je k dispozici Filipovi II. pro jeho invazi do Anglie. Cesta k boji ligistických a prokrálovských sil ve Francii se otevřela. Hlavní střet se měl odehrát mezi

⁷³⁰ Guisové požadovali, aby se král otevřeněji přihlásil k Lize, odstranil ze své Rady osoby „podezřelé z podpory kacířství“ (tento bod mířil proti Épernonovi), uvedl v platnost ustanovení Tridentského koncilu, prodal veškerý hugenotský majetek, zaplatil dluhy Ligy, ponechal ligistům města určená smlouvou z Nemours a zahájil okamžitě válku proti hugenotům atd. Srv. Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 133-134.

⁷³¹ Devèze, *Les guerres de religion*, s. 230.

⁷³² Zeller, B., *Le Mouvement guisard en 1588. Cathérine de Médicis et la Journée des Barricades*, *Revue historique*, 1889, XLI/2, s. 259.

Jindřichem III. a Henrim de Guise, který se prozatím stáhl do Soissons a vyčkával dalšího vývoje událostí. V březnu 1588 vytvořila Pařížská liga vlastní vojenskou organizaci, počet jejích přívrženců neustále rostl. V jejích řadách se zrodil plán zajmout krále a odvést jej jako vězně ke Guisům. Jindřich III. se o spiknutí dozvěděl, ale prakticky nedokázal využít informace k zásahu vůči ní. Vyslal do Soissons Pomponna de Bellièvre, aby výslovně zakázal vévodovi vstup do Paříže, sám se stáhl z Louvru do bezpečnějšího sídla ve Vincennes a povolal na předměstí francouzské a švýcarské gardy. Zároveň vyslal do Normandie Épernona, oficiálně ujmout se guvernérského úřadu, ve skutečnosti však sbírat vojsko.⁷³³

Guisové připravovali od ledna 1588 v úzké spolupráci se španělským vyslancem Mendozou povstání v Paříži, jež mělo zaměstnat Jindřicha III. v době plánovaného útoku Armady do Anglie a znemožnit mu, aby splnil slib pomoci anglické královně v případě napadení Španělskem.⁷³⁴ „Král bude mít plné ruce práce, takže nebude moci [...] poskytnout pomoc anglické královně. Právě proto jsem považoval za moudré oddálit vykonání projektu, dokud nebude Armada Vašeho Veličenstva připravena k odplutí,“ napsal španělský vyslanec Filipovi II. 14. dubna 1588.⁷³⁵ Alžběta se za této situace pokusila přimět Jindřicha III. k ostřejšímu postupu vůči Guisům. Anglický vyslanec v Paříži Stafford vyhledal počátkem března 1588 Jindřicha III. a nabídl mu její prostředkování v mírovém jednání s Jindřichem Navarrským. Francouzský král vřele poděkoval, odpověděl však, že by spíše přivítal, kdyby královna dokázala přimět navarrského krále k přestupu na katolickou víru, neboť jen to může zachránit mír ve Francii.⁷³⁶ Předpokládal totiž, že tím by mohl

⁷³³ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 591; Garrisson, *Guerre civile et compromis*, s. 200; Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 137; Zeller, *Le Mouvement guisard*, s. 264.

⁷³⁴ Érlanger, *Henri III*, s. 261 a n.

⁷³⁵ Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 138; Bagueault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 38.

⁷³⁶ Zeller, *Le Mouvement guisard*, s. 259.

proti radikálním katolíkům postavit legitimního pretendenta trůnu, akceptovatelného pro umírněné rojalisty i reformované. Za rozbouřené situace jara 1588 se jeho plán jevil nereálný – ligisté by navarrského krále zcela jistě neakceptovali, zatímco by přišel o podporu radikálnějších hugenotů. Královniny obavy z možné Jindřichovy konverze přetrvávaly a v červnu pak znovu vyslala do Paříže Thomase Leightona, aby varoval krále před Guisovou zradou, žádal tvrdý postup vůči němu a Lize a ujistil ho, že Parma je příliš slabý na to, aby ve Francii zasáhl. Události však ji předběhly.⁷³⁷

Dne 9. května vyplula z Lisabonu „Neporazitelná armada“ o síle 130 lodí a 30 000 mužů pod velením vévody de Medina Sidonia⁷³⁸ s cílem spojit se ve Flandrech s vojsky parmského vévody a téhož dne ráno vstoupil Henri de Guise se svými přívrženci přes výslovný králův zákaz do Paříže. Během setkání s Kateřinou Medicejskou probíhajícího ve velmi stísněné atmosféře uvedl, že přišel na žádost Ligy, aby ochránil dobré katolíky, kteří mají být zmasakrováni.⁷³⁹ V průběhu dalších tří dnů se vévoda několikrát setkal s Jindřichem III. a s jeho matkou, ale jednání k ničemu nevedla. Král se připravoval na střetnutí. V noci z 11. na 12. května povolal tajně do města 4000 Švýcarů a 2000 francouzských vojáků z předměstí.⁷⁴⁰ Dopoledne 12. května pak znovu vyslal surintendanta Pomponna de Bellièvre ke Guisovi a nařídil mu opustit Paříž. Vévoda odmítl, pařížští ligisté zmobilizovali ozbrojené síly a vystavěli barikády. Paříž se vzbouřila proti králi, jeho vojska se ocitla v obklíčení. Guise se stal skutečným vládcem hlavního města. Měl v úmyslu zajmout Jindřicha III.

⁷³⁷ MacCaffrey, Queen Elizabeth I and the Making of Policy, s. 400-401.

⁷³⁸ Alfonso Perez de Guzmán el Bueno y Sotomayor, duque de Medina Sidonia (1550-1619), španělský politik a vojevůdce.

⁷³⁹ Zeller, Le Mouvement guisard, s. 267.

⁷⁴⁰ Jensen, Diplomacy and Dogmatism, s. 142.

a přinutit ho, aby přijal ligistické požadavky. Jindřichovi se však v noci ze 13. na 14. května podařilo s nejbližšími rádci prchnout do Chartres.⁷⁴¹

Ani plavba španělské flotily neprobíhala bez problémů. Kvůli bouři musela zakotvit v La Coruni, znovu se vydala na cestu až 10. července, kdy se situace ve Francii již relativně zklidnila. Měla plout přímo do Lamanšského průlivu a zde čekat na spojení s Parmovými vojsky.⁷⁴² Po potyčkách s anglickou flotilou zakotvil Medina Sidonia 6. srpna v Calais. Následovaly další anglické útoky, dne 8. srpna dosáhli Angličané v bitvě u Gravelines přesvědčivého vítězství. Většina španělských lodí byla již silně poškozena a prakticky neschopna boje a Medina Sidonia se rozhodl k návratu. Dílo zkázy dokonaly další bouře, které je zastihly u skotského a irského pobřeží. Z „Neporazitelné“ armady zbylo torzo, do španělských přístavů doplula necelá polovina lodí.⁷⁴³

Den barikád znamenal definitivní pád nemourské koalice a v podstatě králi uvolnil ruce, aby si pod zdánlivými ústupky chystal terén k protiútoky. Královna-matka zprostředkovala jednání Jindřicha III. s Ligou. Paříž se podřídila králi, který oplátkou slíbil všem účastníkům povstání amnestii a ústupky Guisovi. Dne 15. července 1588 vydali ligisté tzv. Edikt o Unii⁷⁴⁴ a poslali jej králi do Rouenu. Jindřich III. po velkém váhání edikt 21. července podepsal a zahrnul do Rouenské smlouvy s Ligou. Přiznal tak amnestii účastníkům povstání, zavázal se zabránit nástupu jakéhokoli heretika na trůn,

⁷⁴¹ Srv. Zeller, *Le mouvement guisard*, s. 276; Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 592. Dobové líčení průběhu dne barikád: *Discours véritable sur ce qui est arrivé à Paris le douzième de may 1588*, Antwerpen – Paris 1588, elektronický dokument, BNF Gallica, 1995 (antverpská verze) a 1999 (pařížská verze).

⁷⁴² Anglická flotila čítala přibližně 200 lodí. Anglické lodě byly sice menší, ale zato odolnější bouřím, rychlejší, snadněji ovladatelné a méně závislé na větru. Také ve zbraních a počtu námořníků měla Anglie převahu. Španělé vsadili na koncepci boje muže proti muži, proto jejich lodí vezly dvakrát více vojáků než námořníků. Angličanům se však podařilo prosadit taktiku boje lodí proti lodí, s níž Španělé nepočítali. Read, *The Tudors*, s. 210 a n.

⁷⁴³ Elton, G. R., *England under the Tudors*, London, 1977, s. 377 a n.; Vynikající líčení střetu obsahuje: Mattingly, G., *The Defeat of the Spanish Armada*, Boston, 1959, z novějších děl např. Martin, C. – Parker, G., *The Spanish Armada*, London, 1998, Rodríguez-Salgado, M. J. – Adams, S., *England, Spain and the Spanish Armada, 1585-1604*.

⁷⁴⁴ Haag et Haag, *Vie des protestants*, X, s. 201-203.

odebral Épernonovi většinu jeho úřadů, slíbil svolat generální stavy, podřídít zájmy království náboženství a přijmout usnesení Tridentského koncilu. Guise byl jmenován velitelem armády a generálním správcem království, Aumale se stal guvernérem Pikardie, Montpensier guvernérem Normandie, Nemours guvernérem Lyonnais a kardinál de Guise získal post legáta v Avignonu. Smlouva rovněž explicitně stanovila, že se král vzdá spojenectví s Anglií.⁷⁴⁵ Liga i Henri de Guise stáli na vrcholu moci.⁷⁴⁶

Zprávy o porážce Armady dorazily do Francie poměrně brzy, již 25. srpna psal Jindřich Navarrský blahopřejné dopisy do Londýna a přislíbil vyslat z La Rochelle několik lodí, aby se připojily k Drakeově flotile mířící do Španělska.⁷⁴⁷ Épernon se sblížil s protestanty. Jindřich III. posílil své postavení a rozhodl se k rozhodnějšmu postupu vůči ligistům. Dne 8. září 1588 zcela nečekaně propustil své nejbližší rádce (Villeroy, Bellièvre, Cheverny a další), jež podezříval – některé právem – ze spolupráce s Ligou. Nahradil je novými, relativně neznámými ale jemu plně loajálními muži, z nichž velká část zůstala později i ve službách Jindřicha IV. (Martin de Ruzé, Louis Révol, Simon Fizes).⁷⁴⁸

Na říjen 1588 král svolal generální stavy, aby vyřešily neuspořádané finanční a politické poměry státu. Absolutní převahu v nich ale získali ligisté a Guisovi přívrženci a jednání probíhala zcela v jejich režii. Po dlouhých průtahách odsouhlasily stavy 120 000 écu na další vedení války, což bylo vzhledem ke zadlužení Koruny a jejím výdajům naprosto nedostačující. Zároveň donutily Jindřicha III. přísahat na Edikt o Unii a prohlásit jej za základní

⁷⁴⁵ Srv. Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 152; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 348.

⁷⁴⁶ L'Épinois, H. de, *La réconciliation de Henri III et du duc de Guise (V.-VI. 1588)*, *Revue des Questions historiques*, 1886, s. 52-94.

⁷⁴⁷ Dopisy Jindřicha Navarrského Drakeovi, Essexovi a Walsinghamovi z 25. srpna 1588, *Recueil des lettres missives*, II, s. 389-391.

⁷⁴⁸ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 594.

zákon království.⁷⁴⁹ Týden po týdnu stupňovaly své požadavky - král musel souhlasit s redukcí daní, zákazem prodeje úřadů, kontrolou královských výdajů a jinými omezeními své suverenity. Moc Guisů stoupala a izolovaný Jindřich se odhodlal k radikálnímu řešení. Dne 23. prosince v ranních hodinách nechal vévodu de Guise na zámku v Blois zavraždit. Stejným způsobem se následujícího dne zbavil jeho bratra, kardinála de Guise. Další předáky Ligy uvrhl do vězení na nedalekém zámku Amboise.⁷⁵⁰ „Král Paříže“ byl mrtev, Liga ztratila své vůdce. Království zaplavila vlna protikrálovských pamfletů, Paříž znovu povstala a po ní následovala další ligistická města království.⁷⁵¹ Sorbonna prohlásila Jindřicha III. za sesazeného a legitimovala tak povstání. Do čela Ligy se formálně postavil mladší Guisův bratr, vévoda de Mayenne. V únoru 1589 triumfálně vstoupil do hlavního města a zreorganizoval ligistickou vládu. Byla zvolena velká rada, Conseil général de l'Union, jež měla působit jako prozatímní francouzská vláda, Mayenne byl jmenován generálním správcem království.⁷⁵²

Po marném pokusu o smír se Jindřich III. obrátil na protestanty a počátkem dubna 1589 uzavřel prostřednictvím Philippa Duplessis-Mornay spojení s Jindřichem Navarrským. Poslední dubnovou neděli se oba králové sešli v Plessis-lès-Tours a „projevili každý neuvěřitelnou radost z této schůzky a všude bylo slyšet hlas lidu, který volal s velkou silou a nadšením: Ať žije král! Ať žije král Navarry! Ať žijí králové!“, jak popisuje setkání Pierre de l'Estoile.⁷⁵³ Spojili svá vojska a vydali se oblehnout vzdorující Paříž. Aliance posílila hugenoty i rojalisty. Guillaume de Thoré dobyl Senlis, do královské armády houfně vstupovali šlechtici z Pikardie a dalších regionů. Colignyho syn François

⁷⁴⁹ Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 41.

⁷⁵⁰ Srv. Cruze, J., *Les Guise, les Valois et Philippe II*, Paris, 1886, II, s. 385-388.

⁷⁵¹ Cameron, *La polémique, la mort de Marie Stuart et l'assassinat de Henri III*, s. 191 a n.

⁷⁵² Devèze, *Les guerres de religion*, s. 231 a n.

⁷⁵³ *Recueil des lettres missives*, s. 481 (v poznámce).

de Châtillon porazil Mayenna u Chartres. Oba Jindřichové společně dobyli Étampes, Pontoise a Saint-Cloud, a otevřeli si tak cestu na hlavní město. Královské a protestantské vojsko čítalo 40 000 mužů,⁷⁵⁴ posíleno o říšské žoldnéře naverbované Schombergem a Jacquesem-Augustem de Thou⁷⁵⁵ a Švýcary, které přivedl pan de Sancy. Zdálo se, že si král odbojnou Paříž brzy podřídí. Ráno 1. srpna jej však smrtelně zranil fanatický mnich a Jindřich III. téhož dne večer zemřel.⁷⁵⁶ Svou matku přežil jen o osm měsíců. Nástupcem ustanovil Jindřicha Navarrského a zavázal jej přestoupit ke katolictví.⁷⁵⁷

Léta 1585-1589 představují v rámci náboženských bojů ve Francii období vrcholných zmatků, kdy král již nebyl schopen efektivně čelit rostoucím mocenským ambicím rodu Guisů, který oficiálně vystupoval proti heretickému pretendentovi trůnu a mohl se tedy opřít o obnovenou Svatou Ligu. Za náboženským bojem se ve skutečnosti skrývala snaha ovládnout království, byť prozatím prostřednictvím nastrčené figury šedesátiletého bezdětného kardinála de Bourbon. Král se snažil s oporou svých „arcimilců“, Joyeuse a především Épernona, lavírovat mezi oběma tábory a pokusil se neúspěšně čelit Lize tím, že se postavil do jejího čela. Kdyby se dokázal dostatečně pevně postavit ligisticko-guisovské rozpínavosti, mohl na svou stranu získat jak umírněné katolíky, tak Jindřicha Navarrského, který se stal po Condého smrti jedinou hlavou dosud nejednotného tábora reformovaných. Získal by také podporu Anglie. Ta se v blízkém konfliktu se Španělskem po neúspěchu Leicesterovy expedice, jež

⁷⁵⁴ Miquel, *Les guerres de religion*, s. 353.

⁷⁵⁵ Jacques-Auguste de Thou, baron de Meslay (1553-1612), francouzský historik, diplomat a politik. Pocházel z významné pařížské úřednické rodiny, jeho otec Christophe byl prezidentem pařížského Parlamentu. Byl předurčen k církevní kariéře, ale vzdal se jí v roce 1583 po smrti otce. Získal brzy důvěru krále, od roku 1584 zastával úřad maître des requêtes, v roce 1588 se stal členem státní Rady. Po jeho smrti přešel do služeb Jindřicha IV., v roce 1595 se stal prezidentem pařížského Parlamentu. Sepsal významné historické dílo pokrývající celé období náboženských válek: *Historiarum sui temporis, 1544-1607*, 5 dílu, Paris, 1604-1608.

⁷⁵⁶ Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 189. Devěze, *Les guerres de religion*, s. 234.

⁷⁵⁷ *Avènement de Henri IV. Quatrième centenaire, Colloque*, Pau, 1989.

ukázala mimo jiné nepřípravenost anglické armády k boji, nemohla spolehnout na nizozemského spojence a pokoušela se jednáním s Parmou získat čas. Vzhledem k radikalizaci katolíků, neustále se protahujícími náboženskými boji bez jednoznačného vítěze a rostoucím vměšováním zahraničí do vnitropolitických poměrů se tato eventualita stala prakticky nemožnou. Královo jednání se jeví stále více nejistým. Celý vývoj a aktivita Guisů a Ligy byla v prvních měsících roku 1588 urychlena potřebou Madridu zaměstnat francouzskou Korunu v době chystané výpravy proti Anglii, s níž Francii stále – alespoň formálně – vázala spojenecká smlouva. Dobové prameny (L'Estoile, Lucinge, benátská i florenská vyslanci) podávají barvitý obraz rostoucí anarchie, vrcholící květnovým Dnem barikád. Eliminace Guisů se pak jeví jako poslední zoufalý pokus krále vyřešit situaci silou, jíž si otevřel cestu ke spojení s protestanty a umírněnými rojalisty, omezil alespoň částečně vměšování Španělska a začal znovu obracet zrak k anglickému spojenci posílenému vojenským úspěchem. Spojení obou králů však zmařila jeho smrt v srpnu 1589. Náboženské války ve Francii vstoupily do závěrečné, rozhodující fáze.

Kapitola X

JINDŘICH IV.: POSLEDNÍ FÁZE BOJŮ (1589 - 1598)

Smrt Jindřicha III. a nástup vůdce protestantské strany Jindřicha Navarrského na trůn zcela změnilы charakter konfliktu ve Francii i mezinárodní postavení státu. Bezprostředně po nástupu na trůn vydal Jindřich IV. v Saint-Cloud deklaraci, v níž se prohlásil za jediného krále Francie, oznámil pokračování boje proti Lize, slíbil však zachování katolicismu v zemi a svolání generálních stavů do šesti měsíců.⁷⁵⁸ Nový král si mohl být jist podporou hugenotů, umírněných katolíků a většiny šlechtických přívrženců svého předchůdce. Přesto mnoho šlechticů loajálních Jindřichovi III. s podporou váhalo a svůj příklon na jeho stranu podmiňovalo tím, že se zřekne protestantské víry nebo kalkulovalo s tím, že jejich věrnost vykoupí územními kompenzacemi či úřady. Jindřich IV. tak kontroloval stěží polovinu země.⁷⁵⁹ Řadu oblastí, především na severu a severozápadě země, držela v rukou Liga, jež v souladu se smlouvou z Joinville odmítla uznat heretického panovníka a vyhlásila 7. srpna 1589 králem Jindřichova strýce kardinála de Bourbon jako Karla X.⁷⁶⁰ Pozice Jindřicha IV. zůstávala tedy velmi křehká. Jindřich III. jej sice v závěti stanovil svým nástupcem, ale své právo na faktickou vládu musel nový král teprve prosadit. Stál před úkolem porazit Ligu

⁷⁵⁸ Déclaration du roy Henry IV, Saint-Cloud, dne 4. srpna 1589, Recueil des lettres missives, VII, s. 357-59.

⁷⁵⁹ Srv. MacCaffrey, W. T., Elizabeth I: War and Politics (1588-1603), New Jersey, 1992, s. 138 a n.; Jensen, Diplomacy and Dogmatisme, s. 191.

⁷⁶⁰ Sálský zákoník (Lex salica), uplatňovaný neoficiálně již od středověku, uznával zásadu primogenitury v mužské linii, a tím kardinála jakožto mladšího bratra Antoina de Bourbon z nástupnictví vylučoval. Ligisté však argumentovali zásadou „pokrevní blízkosti“ (proximité du sang). Kardinál de Bourbon, který byl o jeden příbuzenský stupeň blíže Svatému Ludvíku, měl podle ní dostat přednost před svým synovcem, dlel však ve vězení ve Fontenay-le-Comte, takže reálnou moc měl z titulu generálního správce království v rukou vévoda de Mayenne. Srv. Jouanna, La France du XVIe siècle, s. 601.

podporovanou Španělskem, vyrovnat se s postupně rostoucí hugenotskou opozicí, smířit rozpory mezi oběma vyznáními a sjednotit zemi pod svou vládou. Potýkal se s akutním nedostatkem finančních prostředků i vojenských sil. Na mezinárodní scéně jej čekal dlouhý boj za uznání nároku na trůn. Dobovému pozorovateli se vnitřní situace francouzského státu jevila chaotická, nicméně oproti předchozím letům se politické poměry zjednodušily: dvůr již nemusel lavírovat mezi oficiálně katolickou politikou představovanou ligistickým hnutím a politickými zájmy tíhajícími k protestantské opozici. Také rostoucí rozpory v Lize a celkové vyčerpání země po dlouhých letech vleklých bojů vytvořily předpoklady k obnovení národní jednoty, především poté, co Jindřich konvertoval ke katolictví.⁷⁶¹

Nástup protestantského panovníka postavil Francii do centra zájmu klíčových evropských mocností a konflikt postupně nabyl mezinárodního rozměru. Role hlavního protivníka Koruny a ochránce jejích katolických poddaných se přirozeně chopilo Španělsko. Filip II se o nečekané smrti Jindřicha III. dozvěděl od Mendozy již velmi záhy a po krátkém zaváhání vyjádřil v instrukcích ze 7. září 1589 nutnost podpory Ligy a jejího krále Karla X. Vzhledem k nepřehlednosti situace přišli v listopadu do Paříže ještě Tassis a Moreo. Společně se měli pokusit odstranit rozpory mezi radikální pařížskou Ligou v čele s Radou šestnácti a umírněnějším šlechtickým křídlem vedeným Mayennem a zajistit jejich koordinovaný postup proti Jindřichovi IV. a jeho přívržencům.⁷⁶² Mendoza se měl zabývat organizací akcí v hlavním městě, Moreo se připojil k Mayennovi. Do Francie se znovu vydal také Jean-Baptiste de Tassis,

⁷⁶¹ Zpočátku jej uznaly pouze protestantské státy. Prvního uznání ze strany katolických států se mu dostalo z Benátek (vyslanec Giovanni Mocenigo) v roce 1590. Devèze, *Les guerres de religion*, s. 249.

⁷⁶² Vyslanci měli také dohlédnout na to, aby Karel X. uznal smlouvu z Joinville a další smlouvy se Španělskem, nově je ratifikoval a dodržoval jejich ustanovení. Měl rovněž začít splácet dluhy Ligy vůči Španělsku a poskytnout Španělsku výhody v lamanšském průlivu a přilehlých přístavech jako potenciální základně dalšího boje proti Anglii. Jensen, *De Lamar, Diplomacy and Dogmatism*, s. 193-202.

jehož úkolem bylo udržovat kontakt se španělskými jednotkami v Nizozemí.⁷⁶³ Vévoda parmský hrál ve Filipových plánech významnou úlohu. „Francouzské záležitosti jsou v této chvíli nejdůležitější,“ napsal mu král z Madridu v listopadu 1589. Nizozemský místodržící měl v případě potřeby překročit francouzské hranice a v případě potřeby otevřeně zasáhnout. Zároveň mu Filip II. poslal tři sta tisíc écu na vojenskou podporu Ligy.⁷⁶⁴ Spolupráci s Ligou navázal také nový papežský legát, silně prošpanělský Enrico Caetani.⁷⁶⁵

Stejně jako ligisté, také Jindřich IV. hledal vojenskou podporu v zahraničí, především v Anglii. Jeho nástup na trůn urychlil a zintenzívnil zapojení Londýna do vnitropolitických událostí, započaté již koncem vlády jeho předchůdce. Navarrský král udržoval prostřednictvím svých agentů kontakt s anglickou vládou již od sedmdesátých let, ale otevřenější podpory se mu dostalo až po jeho přechodu do otevřené opozice proti Guisům a Lize, tedy kolem roku 1585. V roce 1587 mu Alžběta poskytla půjčku třicet tisíc liber na zaplacení žoldu německým vojákům.⁷⁶⁶ V následujícím roce jednala s Jindřichovým agentem panem de Buzenval⁷⁶⁷ o další půjčce, na jaře 1589 mu umožnila

⁷⁶³ Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 46.

⁷⁶⁴ Miquel, *Les guerres de religion*, s. 363 a n.

⁷⁶⁵ Enrico Caetani (Gaetano, Cajetan, Caetano) přišel do Francie v září 1589 v doprovodu svého staršího bratra Camilla (pozdějšího nuncia na císařském dvoře) z pověření Sixta V. jako kardinál-legát. Pocházel z tradičně silně prošpanělsky orientované rodiny a netajil se svými sympatiemi k ligistům a ve spolupráci se španělskými agenty je podporoval v boji proti Jindřichovi IV. V lednu 1590 pařížský parlament zaregistroval papežské buly, které Caetanimu daly velkou reálnou moc v Paříži. K legátovu působení ve Francii např.: Druot, H., *La mission du légat Caetano et sa traversée de la Bourgogne*, *Revue d'Histoire moderne*, 1928, III, s. 371-388; Bouard, M. de, *Sixte-Quint, Henry IV et la Ligue: La légation du cardinal Caetani en France, 1589-1590*, *Revue des Questions historiques*, XX, 1932, s. 59-140; .

⁷⁶⁶ Lafleur de Kermaingant, P.-P., *Sommes dues par Henri IV à l'Angleterre*, *Revue Henri IV*, I, 1905-1906, s. 68.

⁷⁶⁷ Paul Choart de Buzenval (Buzanval), sieur de Grandchamp et de la Grande-le-Roy (1554-1607) pocházel z drobného šlechtického rodu z Paříže. V mládí se přiklonil k protestantismu, po bartolomějském masakru opustil Francii a strávil deset let v Ženevě. Počátkem osmdesátých let bojoval s Anjouem ve Flandrech. Na Mornayovo doporučení vstoupil do služeb Jindřicha Navarrského. Jeho jménem podnikl v roce 1583 společně s panem de Ségur-Pardaillan svou první velkou diplomatickou cestu do Anglie, Nizozemí a Říše. V Londýně navázal přátelství s Walsinghamem, s nímž až do konce života vedl korespondenci. V následujících letech znovu několikrát hájil jeho zájmy na anglickém dvoře. Přesto Jindřich jmenoval po svém nástupu na post rezidenta v Anglii pana de Beauvoir-la-Noce, snad proto, že Buzenval u královny upadl v nemilost. Buzenval se stal vyslancem u nizozemských stavů v Haagu, kde zůstal dalších 16 let.

verbování mužů a nákup zbraní v Anglii. V téže době se do Anglie obracel s žádostmi o půjčku také sám Jindřich III., královna však odmítala jakoukoli pomoc, dokud bude v područí Ligy. Po spojení obou Jindřichů v boji proti Guisům se začala rýsovat eventualita anglického zásahu do konfliktu. V červenci 1589 přišel Burghley s projektem půjčky Jindřichovi III. a návrhem oživit anglo-francouzské spojení vytvořením společné anglo-francouzsko-nizozemské koalice namířené proti Španělsku. Po Jindřichově smrti získaly anglické plány reálnější podklad. Anglie, která posílila svou mezinárodní pozici po fiasku Armady z předchozího roku, si mohla opět dovolit přejít do ofenzivnější politiky a zapojit se do boje na dvou frontách, francouzské a nizozemské, v naději, že dovede Madrid k jednacímu stolu. Zdálo se, že z Nizozemí již vpád do Anglie nehrozí, vojska Mořice Nassavského dosahovala určitých úspěchů a nepotřebovala již tak urgentně pomoc svého spojence, takže Francie se mohla stát Alžbětinou prioritou. Z opačného úhlu pohledu mohl Jindřich IV., jakkoli jeho postavení zůstávalo prozatím nepevné, zaměstnat s anglickou pomocí velkou část španělských vojenských sil a ulehčit pozici nizozemského odboje.⁷⁶⁸

Již několik málo týdnů po nástupu na trůn požádal Jindřich IV. Alžbětu o finanční a vojenskou pomoc, když jej početně silnější ligistická vojska začala vytlačovat z Normandie. Ze strategického hlediska se tato provincie jevila jako klíčová, protože se mohla stát výchozím bodem k ovládnutí Paříže, umožňovala udržovat kontakt s Anglií a vzdorovat Mayenově přesile. Základnou vojenských akcí se zde stal přístav Dieppe, který guvernér Aymar de Chaste⁷⁶⁹

Srv. Baguenault de Puchesse, P., *Un ami et un ambassadeur de Henri IV, Paul Choart de Buzenval* (veřejná přednáška z roku 1909), *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, Paris, 1909. Jeho korespondenci zahrnuje: Wreede, G., *Lettres et négociations de Paul Choart, Leyde*, 1845.

⁷⁶⁸ Srv. MacCaffrey, Elizabeth I: *War and Politics*, s. 139 a n.

⁷⁶⁹ Aymar de Chaste, maltézský rytíř a guvernér Dieppe, později viceadmirál Normandie, se proslavil spíše tím, že dal v roce 1603 popud k cestě zakladatele Montrealu Samuela Champlaina do Nové Francie. Srv. Champlain, S. de, *Des sauvages, ou voyage ... fait en Nouvelle France, l'an mil six cens trois*, Paris, 1603, elektronický dokument, BNF Gallica, 1990.

vydal již 6. srpna do Jindřichových rukou.⁷⁷⁰ V dopise z 23. srpna 1589 nový král oficiálně oznámil Alžbětě smrt svého předchůdce a zároveň jí sdělil, že posílá do Londýna pana de Buzenval jednat o záležitostech „týkajících se pokračování a co nejužšího spojení dobrého a pevného přátelství a shody mezi námi, abychom společně uspěli v našich záležitostech.“⁷⁷¹ Stálým vyslancem v Anglii jmenoval pana de Beauvoir-la-Nocle.⁷⁷²

Anglická panovnice jeho žádosti vyhověla a počátkem září vydala příkazy k verbování vojska. Velením expedice čítající pět tisíc mužů⁷⁷³ pověřila lorda Willoughbyho.⁷⁷⁴ Vojsko obdrželo žold na první měsíc, další výdaje měl Jindřich IV. hradit sám. S anglickým vyslancem Staffordem připlulo do Dieppe třináct lodí se zásobami zbraní a potravin.⁷⁷⁵ Po zprávě o Jindřichově vítězství nad vévodou de Mayenne u Arques poblíž Dieppe 15. - 27. září⁷⁷⁶ dala sice královna rozkaz k stažení vojska, Willoughby však odplul dříve, než se k němu zpráva dostala. Anglické vojsko se pak v říjnu 1589 účastnilo neúspěšného obléhání Paříže a tažení na sever od Loiry.⁷⁷⁷ Na přelomu let 1589 a 1590

⁷⁷⁰ „Pane de Buzenval, přijel jsem včera do města Dieppe, kde jsem byl velmi dobře přijal a kde jsem našel v guvernérovi veškerou věrnost, kterou bych si býval mohl přát.“ Dopis Jindřicha IV. panu de Buzenval z 27. srpna 1589, s. 29-30.

⁷⁷¹ Dopis Jindřicha IV. Alžbětě I. z 23. srpna 1589 a dopis Jindřicha IV. panu de Buzenval z 27. srpna 1589, *Recueil des lettres missives*, III, s. 27 a 29-31.

⁷⁷² Jean de La Fin, sieur de Beauvoir-la-Nocle (Beauvais-la-Nocle), francouzský vyslanec v Londýně v letech 1590-1595. Od roku 1596 zastával tento úřad Antoine de Moret, sieur de Béarn, v letech 1596-1598 Hurault de Maisse, v letech 1598-1602. Srv. Baguenault de Puchesse, Paul Choart de Buzenval, s. 113; Prevost-Paradol, L.-A., Elizabeth et Henri IV. Ambassade de Hurault de Maisse au sujet de la paix de Vervins, Paris, 1855, Laffleur de Kermaingant, P.-P., L'ambassade de France en Angleterre sous Henri IV. Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise, 1598-1602, Paris, 1886.

⁷⁷³ Devèze, *Les guerres de religion*, s. 248.

⁷⁷⁴ Charles, druhý baron Willoughby of Parham (1536/37-1610), syn významného alžbětinského politika a diplomata Williama Willoughbyho.

⁷⁷⁵ Poděkování Jindřicha IV. Alžbětě I. ze 3. října 1589, dopis Jindřicha IV. Walsinghamovi z 20. října 1589, *Recueil des lettres missives*, III, s. 54-55 a s. 61.

⁷⁷⁶ Ligistické vojsko mělo silnou početní převahu - Mayenne disponoval přibližně 30 až 35 000 muži, zatímco Jindřich pouhou třetinou tohoto počtu. Po počátečním neúspěšném útoku na ligistické síly zachránil krále příchod Françoise de Châtillon (syn admirála Colignyho) 21. září 1589 a Jindřich IV. s převahou zvítězil. Srv. Jouanna, *La France du XVIe siècle*, s. 602; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 365.

⁷⁷⁷ Wernham, *Before the Armada*, s. 162-4, 172-3. Anglické oddíly napomohly Jindřichovi během tažení k několika malým úspěchům. Francouzský král hodnotil ve svém dopise Alžbětě z počátku listopadu 1589

se Jindřich IV. rozhodl posílit své vojsko o zahraniční jednotky a jednal prostřednictvím pánů de Fresnes a de Sancy v Říši.⁷⁷⁸ Zároveň žádal Buzenvalovými ústy Alžbětu znovu o půjčku na jejich žold.⁷⁷⁹ Anglická panovnice mu koncem roku 1589 poskytla 40 000 liber a v září následujícího roku dalších 10 000 liber.⁷⁸⁰

Počátkem roku 1590 se Jindřich IV., jehož prozatímním sídlem se stalo Tours, rozhodl znovu vytáhnout na hlavní město. U Dreux napadl královské vojsko vévoda de Mayenne a Jindřich IV. s ním u Ivry svedl 14. března další vítěznou bitvu.⁷⁸¹ V dubnu oblehl Paříž, jež se mu však postavila ostře na odpor.⁷⁸² Králův manifest slibující zachování a ochranu katolického náboženství v zemi se minul účinkem, španělský vyslanec Mendoza s legátem Caetanim organizovali obranu. Navíc počátkem května zemřel ve vězení kardinál de Bourbon, takže Liga znásobila své úsilí o svolání generálních stavů a zvolení nového katolického panovníka.⁷⁸³ Za této situace do francouzských záležitostí otevřeně zasáhl Filip II. a v červenci dal příkaz vévodovi parmskému, aby se vydal městu na pomoc. Vévoda přenechal velení nad španělskými jednotkami

jejich účast v bojích pozitivně: „Chci vás ujistit, Paní, že vaše vojska mi zde odvážně sloužila a baron Wylleby mi poskytl tolik důkazů moudrého chování a ctnosti, důstojně následován ostatními šlechtici, vašimi poddanými, kteří zde jsou.“ Dopis Jindřicha IV. Alžbětě I. z 5. listopadu 1589, Recueil des lettres missives, III, s. 67.

⁷⁷⁸ Dopis Jindřicha IV. Gaspardu von Schomberg z 29. ledna 1590; depeše Jindřicha IV. panu de Fresnes z 29. ledna 1590, Recueil des lettres missives, III, s. 130, s. 131-134.

⁷⁷⁹ Dopis Alžběty I. Jindřichu IV., nedatováno, Recueil des lettres missives, III, s. 132-133 (v pozn.).

⁷⁸⁰ MacCaffrey, Elizabeth I: War and Politics, s. 143.

⁷⁸¹ Jindřich měl k dispozici pouze 9000 mužů, zatímco po boku Mayenna bojovalo 15 000 ligistů a 2000 španělských vojáků. Jeho vítězství přineslo lehkou roztržku s anglickou královnou, protože král, zaměstnán obléháním hlavního města, ji oficiálně neinformoval o výsledku bitvy a učinil tak až prostřednictvím vyslance Beauvoira koncem dubna 1590. Srv. Cazaux, Y., Henri IV ou la grande victoire, Paris, 1977, s. 224; Jouanna, La France du XVIe siècle, s. 602; dopis Jindřicha IV. Alžbětě I. z konce dubna 1590, Recueil des lettres missives, III, s. 188-189.

⁷⁸² Guvernérem města byl jmenován Mayennův nevlastní bratr, dvaadvacetiletý vévoda de Nemours (Mayennova matka Anna d'Este se po smrti svého prvního muže Françoise de Guise znovu vdala za Jacquesa de Nemours), který ještě před uzavřením bran vpustil do města několik tisíc francouzských, německých a švýcarských vojáků a vyhlásil v Paříži mobilizaci. Miquel, Les guerres de religion, s. 370.

⁷⁸³ Srv. Nouaillac, J., La Fin de la Ligue. Villeroy négociateur des politiques (1589-94), Revue Henri IV, 1905: I. část, s. 37-58, II. část, s. 68-81, Revue Henri IV, 1906, s. 197-217.

v Nizozemí hraběti Mansfeldovi, koncem srpna obsadil s patnácti tisíci pěšími a třemi tisíci jezdci pevnost Lagny na Marně v blízkosti Paříže a koncem srpna donutil krále zvednout obležení. Vyhnul se ovšem přímému střetnutí s jeho armádou, překročil Marnu, přinesl do Paříže zásoby a stáhl se zpět do Nizozemí. Část vojska zanechal k dispozici Mayennovi, který vstoupil 19. září 1590 slavnostně do města.⁷⁸⁴ Od února následujícího roku zůstala v Paříži trvale španělská posádka.⁷⁸⁵ V královském táboře se začala projevovat únava z války a finanční vyčerpání, někteří šlechtici se stáhli na svá sídla a Jindřichův tlak na anglickou finanční a vojenskou pomoc při obraně severozápadní Francie proti španělské hrozbě zesílil.⁷⁸⁶

Na podzim roku 1590 se objevily první rozpory mezi Jindřichem IV. a anglickou panovnicí ohledně dalšího vedení války. V listopadu 1590 žádal francouzský král Alžbětu o finanční spoluúčasť na verbování vojska v Říši a poté o další čtyři tisíce anglických vojáků. Zároveň se jí snažil přesvědčit, že je v anglickém zájmu bojovat v Normandii a Pikardii. Anglická královna však považovala za prioritní zásah v Bretani, jež se mohla stát základnou pro španělskou invazi do Anglie. V provincii úspěšně operoval ligistický předák, vévoda de Mercœur,⁷⁸⁷ posílený o pět tisíc španělských vojáků pod velením dona Juana d'Aquila, kteří obsadili v říjnu 1590 Blavet (budoucí Port Louis).⁷⁸⁸ Alžběta považovala španělskou přítomnost v tomto přístavu za velmi

⁷⁸⁴ Jensen, De Lamar, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 207 a n.; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 373; Devèze, *Les guerres de religion*, s. 242.

⁷⁸⁵ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 295 (v pozn.).

⁷⁸⁶ „Mám zprávy, že armáda, kterou španělský král vybudoval v La Coruňi, je připravena k odplutí, a prosím ji (královnu), aby se postarala o bezpečnost mých pobřeží Bretaně a Normandie,“ psal král anglickému vyslanci Staffordovi. Srv. Dopis Jindřicha IV. Staffordovi z 6. května 1590 a obdobně též Burghleymu z 6. května 1590, *Recueil des lettres missives*, III, s. 190 a 191.

⁷⁸⁷ Philippe-Emmanuel de Lorraine, duc de Mercœur (1558-1602), z hlavní větve lotrinských vévodů, bratr Louisy Lotrinské, manželky Jindřicha III., ligistický guvernér Bretaně. Pokoušel se uplatnit dědičná práva své ženy, Marie Lucemburské, na vévodství.

⁷⁸⁸ Jindřich IV. Alžbětě I., dne 30. ledna 1591; Jindřich IV. panu de Beavoir-la-Nocle, z téhož dne; *Recueil des lettres missives*, III, s. 331-332 a 332-334.

nebezpečnou, protože hrozilo spojení Aquilových vojsk s Parmovými. Jindřich IV. zde však společný zásah proti Španělům zatím odmítl.⁷⁸⁹ V říjnu 1590 přicestoval do Francie Alžbětín agent Horatio Palavicino,⁷⁹⁰ který předtím neúspěšně vyjednával s říšskými knížaty o vojenské pomoci Jindřichovi s finanční účastí královny. Vyslanec neměl instrukce jednat o další půjčce, avšak Jindřich IV. považoval již jeho přítomnost za příslib finanční pomoci a v listopadu 1590 vypravil do Londýna vikomta de Turenne, aby dojednal detaily.⁷⁹¹ Odpovědí na toto nedorozumění byla přirozeně chladná reakce královny, která se nejprve odmítla angažovat, později však vyslala Palavicina znovu do Říše. Stejným směrem zaměřovali svou diplomatickou aktivitu králův agent Jacques de Bongars v Říši, pan de Buzenval v Nizozemí a v neposlední řadě též vyslanec Beauvoir v Anglii.⁷⁹² Turennovu misi nakonec korunoval úspěch: říšská knížata poskytla po počátečním váhání 16 tisíc vojáků pod velením synovce falckého kurfiřta, Christiana von Anhalt, Nizozemci dva a půl tisíce mužů a 30 tisíc écu (za podmínky, že je Jindřich použije v boji proti vévodovi parmskému), Anglie finanční půjčku 10 tisíc liber na žold pro říšské vojáky, za které se zaručil Turenne, a stejnou sumu panu de Beauvoir-la-Nocle.⁷⁹³ Navíc švýcarské protestantské kantony vyslaly do Francie šest tisíc žoldnéřů.⁷⁹⁴ Počátkem roku 1591 přijel do Londýna rojalistický guvernér Bretaně, vévoda de Montpensier,⁷⁹⁵

⁷⁸⁹ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 608; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 373.

⁷⁹⁰ Horatio Pallavicino (Pallavicini), původem Janovan, diplomat v Alžbětíných službách. Srv. Stone, L. *An Elizabethan: Horatio Pallavicino*, Oxford, 1956.

⁷⁹¹ Dopisy Jindřicha IV. Jakubovi VI. Skotskému, Alžbětě I., Willoughbymu, Essexovi a panu de Beauvoir-la-Nocle, všechny z konce října 1590, *Recueil des lettres missives*, III, s. 278-282.

⁷⁹² Cazaux, *Henri IV*, s. 249 a n.; MacCaffrey, *Elizabeth I: War and Politics*, s. 145 a n.

⁷⁹³ Laffleur de Kermaingant, *Sommes dues par Henri IV*, s. 67 a 68.

⁷⁹⁴ Srv. Bagenault de Puchesse, Paul Choart de Buzanval, s. 117; Cazaux, *Henri IV*, s. 250; Devèze, *Les guerres de religion*, s. 250; Jensen, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 216; Jouanna, *La France du XVIe siècle*, s. 611; Miquel, *Les guerres de religion*, s. 378. (Počty zahraničních vojáků se u jednotlivých autorů poněkud liší).

⁷⁹⁵ Henri de Bourbon, prince de Dombes, duc de Montpensier (1553-1606), příbuzný Jindřicha Navarrského.

žádat posily na pomoc Blavetu.⁷⁹⁶ To odpovídalo mnohem více anglickým strategickým zájmům, takže záhy odplulo do Bretaně tři tisíce mužů pod velením sira Johna Norrise. Anglická královna ovšem požadovala, aby tam stejný počet mužů vyslal i Jindřich IV., který však dával přednost bojům v Normandii a s přesunem sil do Bretaně váhal. Rozdílné cíle obou spojenců odráží dopis Alžběty královi ze 16. března 1591: královna v něm kritizuje Jindřichovu strategii boje v Normandii a radí, aby se spíše soustředil na obranu bretaňských přístavů. Pokud ji neuposlechne, hrozí dokonce stažením svých mužů, které odmítá „poslat na jistou smrt.“⁷⁹⁷

Norris navázal kontakt s velitelem královských vojsk v provincii, vévodou de Montpensier. Jejich vojska úspěšně obléhala Guingamp, pak se ale projevíly rozpory v otázce dalšího vedení bojů - francouzský velitel naléhal na postup do vnitra provincie (směrem k Rennes), zatímco anglický zájem směřoval k obraně pobřeží proti Španělům. Alžběta vytrvale odmítala Norrisovy žádosti o vyslání posil, dokud se do bojů v Bretani nezapojí Jindřich IV. osobně. V březnu 1592 oblehl Norris se zbytkem anglických sil Craon na hranicích Bretaně a Anjou. Akce skončila v půli května naprostou katastrofou, když vévoda de Mercœur obklíčil oblehatele a vojsko zdecimoval.⁷⁹⁸

Od října 1590 jednal francouzský král s Alžbětou také o zapojení anglických vojsk v Normandii. Zde se anglické a francouzské zájmy relativně shodovaly. Anglická vojska pod velením veterána nizozemských bojů sira Rogera Williamse se počátkem dubna 1591 vydala na pomoc Dieppe ohroženému ligisty. Hlavní pozornost Jindřicha IV. se však soustředila na Rouen, centrum ligistického hnutí v provincii a uzel obchodních cest v údolí Seiny. Do Londýna přicestoval

⁷⁹⁶ Jindřich IV. panu de Beauvoir-la-Noche, 30. ledna 1591 (mylně datováno 1590) a vyslancova odpověď z dubna téhož roku (v pozn.), *Recueil des lettres missives*, III, s. 332-334.

⁷⁹⁷ Baguenault de Puchesse, Paul Choart de Buzanval, s. 114.

⁷⁹⁸ MacCaffrey, Elizabeth I: War and Politics, s. 148 a n.; Jouanna, La France au XVIe siècle, s. 609-610.

mimořádný vyslanec, pan de Réaulx, aby přesvědčil Alžbětu k dalších vyslání vojsk do Normandie. Královna po určitém váhání souhlasila a v srpnu 1591 přistál v Dieppe Robert Essex se 4000 muži.⁷⁹⁹ Mezi listopadem 1591 a dubnem 1592 probíhalo pod velením maršála Birona obléhání Rouenu, jež se účastnily i Essexovy jednotky; později přišlo ještě dalších 1000 veteránů z Nizozemí a 500 mužů z Anglie. Město stálo na pokraji zhroucení, když z Nizozemí znovu dorazila vojska vévody parmského a donutila Jindřicha IV. obléhání ukončit.⁸⁰⁰ Do Anglie se vypravil Philippe Duplessis-Mornay, aby žádal o další posily. Alžběta kategoricky odmítla a a vyčetla vyslanci všechny prohřešky francouzského krále a nedodržené sliby od počátku tažení do Normandie. Prostřednictvím nového vyslance ve Francii, sira Untona,⁸⁰¹ hrozila stažením Essexových jednotek.⁸⁰² V březnu 1592 přicestoval do Francie zvláštní mimořádný vyslanec sir Thomas Wilkes, aby vyjádřil nespokojenost své panovnice s vedením války ve Francii. Hrozil stažením anglických vojsk z Bretaně, pokud se Jindřich IV. aktivněji nezapojí do bojů v provincii a žádal vydání některého z bretaňských přístavů, který by se stal anglickou základnou. Jindřich IV. se vyhnul jakémukoli konkrétnímu slibu, ale již v květnu žádal Alžbětu o vyslání třiceti až čtyřiceti lodí s posádkou na obranu normandského pobřeží a následující měsíc vyslal do Londýna pana de Sancy s naléhavou prosbou o posily pro bretaňské bojiště.⁸⁰³ V období od skončení obléhání Rouenu do Jindřichovy konverze v létě 1593 zůstávala role anglických vojsk velmi nejistá. Jejich situace v Normandii i Bretani

⁷⁹⁹ MacCaffrey, Elizabeth I: War and Politics, s. 158; Dopis Jindřicha IV. hraběti Essexovi z konce července 1591, Recueil des lettres missives, III, s. 448-119.

⁸⁰⁰ Vévoda parmský utrpěl smrtelné zranění při obléhání Caudebecu (mezi Rouenem a Le Havrem) a v prosinci 1592 zemřel. Jeho nástupcem se stal don Pedro Henriquez de Azevedo, vévoda de Fuentes. Srv. Devèze, Les guerres de religion, s. 252.

⁸⁰¹ Sir Henry Unton (1555-1596), vyslanec ve Francii mezi červencem 1591 a červnem 1592 a pak znovu od prosince 1595. Zemřel 23. března 1596 na zranění utrpěné pádem z koně.

⁸⁰² Dopis Jindřicha IV. Henrymu Untonovi z ledna 1592, Recueil des lettres missives, III, s. 551-552.

⁸⁰³ Dopisy Jindřicha IV. Alžbětě I. a Robertu Cecilovi z 24. května, resp. 19. června 1592, Recueil des lettres missives, III, s. 636 a s. 637-638.

se nadále zhoršovala.⁸⁰⁴ Essex opustil Francii již v lednu 1592 a zanechal zbytek svých vojáků pod velením Rogera Williamse, který v létě 1592 disponoval již jen 600 bojeschopnými muži. Z Norrissových jednotek v Bretani zbývala po craonském debaklu necelá tisícovka.⁸⁰⁵

V polovině roku 1592 dorazily do Anglie zprávy o mírových jednáních mezi králem a Ligou. Alžběta ve snaze zabránit dohodě a udržet Jindřicha v boji se Španělskem se rozhodla znásobit účast svých vojsk ve Francii. V květnu 1592 vyslala do Bretaně jako posilu část svých sil v Nizozemí v čele s místodržícím Flessingu, sirem Robertem Sidneyem, jenž měl za to požadovat vydání Brestu. Jindřich se slibu vyhnul jako již několikrát předtím, což samozřejmě vneslo do anglo-francouzských vztahů další napětí.⁸⁰⁶ Ani tyto posily nestačily, takže v červnu přijel do Londýna pan de Sancy žádat o vyslání dalších vojsk do Bretaně.⁸⁰⁷ V listopadu 1592 připluly 4000 mužů v čele s Johnem Norrisem, Jindřich IV. slíbil dodat stejný počet pěších a 1000 jezdců. V průběhu roku 1593 královna posílila také Williamsova vojska v Normandii.⁸⁰⁸

Neustálá finanční a vojenská tíseň, tlak umírněných rojalistů ale i signály ze strany ligistických šlechticů ukazující ochotu se za jistých podmínek podrobit, vedly krále k úvahám o možné konverzi. Ligistické generální stavy probíhající v Paříži od ledna 1593, znechucené arogantním chováním španělského vyslance Ferii,⁸⁰⁹ který bez skrupulí prosazoval na francouzský trůn infantku

⁸⁰⁴ Dopisy Jindřicha IV. Henrymu Untonovi a nizozemským stavům z 28. března 1592, Recueil des lettres missives, III, s. 596 a 597.

⁸⁰⁵ MacCaffrey, Elizabeth I: War and Politics, s. 170-1.

⁸⁰⁶ Srv. Dopis Williama Burghleyho Henrymu Untonovi z 6. června 1592 a pánům de Sancy a de Beauvoir-la-Noce, ze srpna 1592, dopis Jindřicha IV. Alžbětě I., nedatováno, kolem poloviny roku 1592, Recueil des lettres missives, III, s. 642-643 (+ pozn.).

⁸⁰⁷ Srv. Dopis Jindřicha IV. Robertu Cecilovi z 19. června 1592, Recueil des lettres missives, III, s. 637-638.

⁸⁰⁸ MacCaffrey, Elizabeth I: War and Politics, s. 176.

⁸⁰⁹ Lorenzo Suarez de Figueroa, vévoda de Feria, mimořádný vyslanec Filipa II. u generálních stavů, v letech 1588-1592 rezident v Anglii.

Isabellu,⁸¹⁰ potvrdily v červnu platnost nástupnictví podle sálského zákoníku, a tím de facto uznaly právo Jindřicha IV. na trůn.⁸¹¹

V dubnu 1593 přinesl sir Thomas Edmondés k londýnskému dvoru zprávu o chystané konverzi Jindřicha IV., což zde vyvolalo pochopitelné obavy z budoucnosti vzájemných vztahů i otázku další angažovanosti anglických sil ve Francii. Dne 25. července se francouzský král v Saint-Denis slavnostně zřekl protestantsví a přijal katolickou víru,⁸¹² v únoru následujícího roku pak mohl být slavnostně korunován v Chartres, protože Remeš ještě držela v rukou Liga. Tento akt mu odcizil část hugenotských přívrženců,⁸¹³ ale ukázal se jako politicky prozíravý, neboť ke králi se přidala téměř veškerá katolická šlechta. Výrazně také oslabil vliv Ligy, protože katolický král se stal přijatelným pro většinu umírněných ligistů. Alžběta vyslala do Francie sira Thomase Wilkese, aby sdělil francouzskému králi její stanovisko ke konverzi: s tímto činem nesouhlasí, ale akceptuje jej. Jindřich Wilkese ujistil, že bude i nadále pokračovat v ofenzivní i defenzivní alianci s Anglií proti španělskému králi tak dlouho, dokud bude pokračovat ve válce s královnou a nikdy neuzavře mír bez jejího svolení či začlenění do mírové smlouvy. Královna jeho ujištění váhavě přijala. Anglo-francouzské vztahy tak vstoupily do nové fáze. Sporným bodem zůstávalo i nadále vydání některého z přístavů, byť Jindřich se již nejevil zdaleka tak neústupným, protože hrozilo, že by Anglie mohla stáhnout své síly.⁸¹⁴

⁸¹⁰ Isabella Clara Eugenia (1566-1633), jediné přeživší dítě z Filipova svazku s Isabellou z Valois, se v roce 1598 provdala za mladšího bratra císaře Rudolfa II., arcivévodu Alberta (1559-1621), a stala se společně s ním guvernérkou Nizozemí, po jeho smrti v roce 1621 spravovala provincie sama jménem španělského krále, svého nevlastního bratra Filipa III.

⁸¹¹ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 614-615; Baguenault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 52-57.

⁸¹² Srv. Wolfe, M., *The Conversion of Henri IV*, Cambridge (Mass.), 1993. Srv. Dopis Jindřicha IV. papeži Klimentu VIII. z 9. srpna 1593, *Recueil des lettres missives*, IV, s. 10-12.

⁸¹³ Srv. např. D'Aubigné, A., *Histoire Universelle*, díl IX, Paris, 1619-1620.

⁸¹⁴ Jensen, De Lamar, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 220.

První měsíce roku 1594 přinesly obrat vnitropolitické situace plynoucí z králova přestupu ke katolictví: na jeho stranu se postupně přiklonily Orléans, Chartres, Bourges, Meaux a další ligistická města, stejně jako řada ligistických šlechticů. Dne 22. března 1594 Jindřich IV. vstoupil triumfálně do Paříže, kterou mu vydal ligistický guvernér Charles de Cossé-Brissac, brzy na to padl normandský Rouen a Le Havre. Liga udržela své pozice již jen v Bretani (Mercœur) a Burgundsku (Tavannes).⁸¹⁵ Sir Robert Sidney, který přicestoval do Francie po králově konverzi, aby prostředkoval mezi ním a nespokojenými hugenoty, si nemohl nevšimnout změněného charakteru konfliktu: občanská válka přešla v regulérní boj Koruny proti Španělsku.⁸¹⁶ Postupné zhroutilí ligistického odporu přineslo načas zlepšení anglo-francouzských vztahů, protože snížilo francouzský tlak na anglickou finanční i vojenskou pomoc. Anglie mohla stáhnout značnou část svých sil a zaměstnat je v Nizozemí a Irsku, kde probíhalo O'Neillovo povstání.⁸¹⁷

V létě 1594 přišly do Francie zprávy, že Madrid chystá masivní ofenzivu na severu země, především v Pikardii. Jindřich začal sbírat vojsko, jehož velením měl být pověřen vévoda de Bouillon.⁸¹⁸ Dne 1. ledna 1595 francouzský král vyhlásil oficiálně válku Španělsku, aby „pomstil křivdy, urážky a ústrky,

⁸¹⁵ Jouanna, *La France au XVIe siècle*, s. 633 a n.; Nouaillac, *La fin de la Ligue*, s. 197 a n.

⁸¹⁶ MacCaffrey, *Elizabeth I: War and Politics*, s. 183.

⁸¹⁷ V roce 1595 přerostla nespokojenost s anglickou vládou v Irsku v povstání v čele s ulsterským předákem Hughem O'Neillem of Tyrone, jež se těšilo tajné podpoře Filipa II. a papeže. Po třech letech války porazili povstalci anglické vojsko vedené sirem Henrym Bagenalem v rozhodující bitvě u Yellow Fordu a anglická vláda v Irsku přestala s výjimkou Pale prakticky existovat. V dubnu 1599 dorazil do Irska hrabě Essex s osmi tisíci muži. O'Neillovo vojsko mělo výraznou početní převahu, proto se Essex vyhýbal přímému boji a soustředil se na posilování anglických pozic v Leinsteru, Munsteru a Connaughtu. V létě 1599 uzavřel s O'Neillem příměří. Alžběta neschvalovala Essexův mírný postup vůči povstalcům a hrabě se vydal do Anglie, aby se ospravedlnil. V únoru 1600 přišel do Irska Lord Mountjoy s dvaceti tisíci muži a pomocí obdobné taktiky jako Essex postupně porazil povstalce i španělské invazní síly. V březnu 1603 vyčerpaný O'Neill kapituloval, vzdal se titulu krále a uznal anglickou svrchovanost. Irsko bylo za cenu obrovských finančních výdajů poprvé reálně dobyt, připojeno k Anglii a podřízeno anglickému právu. Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 211 a n.; Read, *The Tudors*, s. 228 a n.

⁸¹⁸ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 307 a n.

kteřé Francie strpěla od španělského krále.⁸¹⁹ Prostřednictvím svého londýnského vyslance nabídl Alžbětě, aby se připojila k otevřenému boji proti Španělům, dostalo se mu však odmítnutí. V květnu 1595 Jindřich IV. zvítězil u Fontaine-Française nad spojeným vojskem španělsko-ligistickým vojskem v čele s vévodou Mayennem, a donutil tak ligistického vůdce k jednání o míru. Po počátečních francouzských úspěších přešli Španělé v čele s hrabětem de Fuentes a arcivévodou Arnoštem do ofenzivy a postupovali Pikardií. V červenci 1595 zvítězili u Doullens, počátkem října 1595 dobyli Cambrai, pro které žádal předtím v Londýně neúspěšně o pomoc Étienne Chevalier. Jediným francouzským úspěchem tak zůstalo dobytí pikardského La Fère po několikaměsíčním obléhání (říjen 1595 - květen 1596). Anglie zahájila vůči francouzskému spojenci tvrdší kurs s cílem prosadit anglické strategické zájmy.⁸²⁰ Když Jindřich IV. požádal prostřednictvím pana de la Barrauderie a sira Edmondse anglickou královnu o 2 až 3 tisíce mužů na pikardskou frontu, odmítla, pokud jí Francie nevydá Calais jako základnu pro boj se Španělskem. Nabídla své vojsko na obranu Calais a Dieppe, Jindřich však považoval za prioritu Pikardii.⁸²¹ V říjnu 1595 francouzský král vyslal do Londýna sira Rogera Williamse⁸²² a státního sekretáře Antoina de Loménie, aby znovu žádali o anglickou pomoc.⁸²³ Loménie přinesl francouzskou nabídku na uspořádání konference hlav obou států, na níž by se rozhodlo o dalším postupu. Anglické stanovisko znělo zamítavě. Jak sdělil Burghley francouzskému vyslanci, královna se obávala, že Španělsko chystá válku

⁸¹⁹ Devèze, *Les guerres de religion*, s. 258, srv. též Bagueault de Puchesse, *La politique de Philippe II*, s. 63 a n.

⁸²⁰ Srv. Wernham, R. B., *List and analysis of State Papers, Foreign series – Elizabeth I*, vol. VII, January to December 1596, Richmond, 2000.

⁸²¹ Laffleur de Kermaingant, *L'ambassade de France en Angleterre*, s. 3 a n.; MacCaffrey, *Elizabeth I: War and Politics*, s. 199.

⁸²² Alžběta jej akreditovala jako prozatímního vyslance u Jindřicha IV.; Henry Unton se ujal postu rezidenta až v prosinci 1595.

⁸²³ Dopisy Jindřicha IV. Alžbětě I. a Robertu Essexovi z 5. října 1595, *Recueil des lettres missives*, IV, s. 420 a 422.

proti Anglii, a nepovažovala tudíž za vhodné posílat vojsko mimo území státu. Sama Alžběta pak v dopise z 19. října Jindřichovi IV. společné setkání odmítla.⁸²⁴

V prosinci přicestoval do Paříže staronový vyslanec Henry Unton, k němuž se v Compiègne připojil Thomas Edmondes, a společně se vydali do Paříže, aby prověřili zprávy o mírových jednáních mezi Francií a Španělskem. Čekali je chladné přijetí. Král nepopřel, že jedná o míru, hájil se však tím, že Anglie stáhla svá vojska z Bretaně a Normandie, žádala vydání Calais, neangažovala se na pikardské frontě a opakovaně odmítla obnovit jednání o smlouvě. Unton namítl, že jeho paní již poskytla Francii dobrovolně mnohem větší pomoc, než k jaké by se zavázala jakoukoli smlouvou. K otázce Calais uvedl, že Nizozemí v analogické situaci vydalo do anglických rukou důležitější místa, než je právě tento přístav. Nastolil delikátní otázku začlenění Anglie do mírové smlouvy, Jindřich IV. mu vysvětlil, že papež jako prostředník jednání anglickou účast odmítl. Hrozilo tedy nebezpečí, že Francie uzavře separátní mír a Alžběta zůstane v boji osamocena. Královna proto v únoru 1596 nabídla, že po vyřešení irského problému vyšle do Francie všechny síly, bez nichž by se mohla obejít, Jindřich však naléhal prostřednictvím pana de Sancy, aby vzhledem k hrozbě pádu Calais déle neotálela.⁸²⁵ Počátkem dubna navštívil v Boulogni krále znovu Robert Sidney a nabídl pomoc městu s podmínkou jeho následovného vydání Anglii, což Jindřich rezolutně odmítl.⁸²⁶

Dne 26. dubna 1596 přišla do Londýna zpráva o pádu Calais, které Alžběta považovala za klíčové pro anglickou bezpečnost. V téže době přicestoval vévoda de Bouillon, aby společně s panem de Sancy vyjednal o ofenzivní a defenzivní alianci mezi oběma státy. Dne 24. května francouzští a angličtí

⁸²⁴ Laffleur de Kermaingant, *L'ambassade de France en Angleterre*, s. 28 a n.

⁸²⁵ MacCaffrey, *Elizabeth I: War and Politics*, s. 200 a n.; Laffleur de Kermaingant, *L'ambassade de France en Angleterre*, s. 42 a n.

⁸²⁶ Dopis Jindřicha IV. Alžbětě I. z dubna 1596, *Recueil des lettres missives*, IV., s. 573.

zástupci podepsali v Greenwichi smlouvu o spojení, ⁸²⁷ k níž se později připojilo i Nizozemí. Jindřich IV. se zavázal neuzavřít příměří či mír se Španělskem bez souhlasu svých spojenců. Anglie poskytla francouzskému králi dva tisíce mužů a půjčku 20 000 écu na žold pro jednotky bojující v Pikardii. ⁸²⁸ Nizozemí poskytlo jako finanční pomoc 450 000 florinů. ⁸²⁹ Existovala však ještě tajná smlouva z 26. května, která působení spojenecké smlouvy výrazně omezovala, takže její reálný efekt byl mnohem menší. ⁸³⁰ V červnu téhož roku spojená anglo-nizozemská flotila zničila španělské lodě v Cádizu, zmocnila se nákladu drahých kovů z Ameriky a přispěla tak k Filipovu druhému státnímu bankrotu. ⁸³¹

V červenci se do Londýna vypravil jako nový stálý vyslanec pan de Réaulx. Měl ujistit královnu o „pokračování bratrského a velmi pevného přátelství“, požádat o posečkání se splátkou 6000 liber, jež měly být uhrazeny do konce září, a vyslání kontingentu do Pikardie. ⁸³²

V létě 1596 nahradil tragicky zemřelého Untona na postu vyslance ve Francii sir Anthony Mildmay, diplomat dobře obeznámený s francouzskými poměry. Přinesl od královny zprávu o vyslání dvou tisíc mužů pod velením Thomase Baskervilla a zároveň žádal o uhrazení dlužné částky, což Jindřich slíbil

⁸²⁷ Corps universel diplomatique, V, s. 525.

⁸²⁸ Devèze, Les guerres de religion, s. 260; Laffleur de Kermaingant, Sommes dues par Henri IV, s. 67.

⁸²⁹ Miquel, Les guerres de religion, s. 395.

⁸³⁰ Laffleur de Kermaingant, L'ambassade de France en Angleterre, s. 46.

⁸³¹ Již v předešlém roce podpořila Alžběta ambiciózní projekt výpravy do Ameriky, jež se měla zmocnit španělských lodí. Velení svěřila Drakeovi a Hawkinsovi. Výprava se setkala s neúspěchem, oba velitelé zemřeli během plavby. V červnu 1596 proběhla tzv. Cádizská expedice k španělskému pobřeží jako reakce na zprávu o dalším chystaném útoku Armady a na španělský vpád do Cornwallu v létě 1595. O velení se dělil Essex s Howardem. Dobyta Cádiz a dva týdny její systematicky drancovala. Obrovské španělské ztráty na nákladu lodí přispěly k vyhlášení třetího Filipova státního bankrotu. Read, The Tudors, s. 220; Finanční situaci Španělska v této době vedoucí až k státnímu bankrotu rozebírá J. J. R. Ibanez ve: Vidal, C., Pillebou, F. (ed.), La paix de Vervins, 1598, Actes du colloque de la Fédération des Sociétés d'Histoire et d'Archéologie de l'Aisne, Paris, 1998.

⁸³² Laffleur de Kermaingant, L'ambassade de France en Angleterre, s. 54; Laffleur de Kermaingant, Sommes dues par Henri IV, s. 67.

do šesti měsíců. Král také nastolil možnost společného zásahu na osvobození Calais s tím, že by dal k dispozici osm tisíc pěších a dva tisíce jezdců; od Alžběty žádal prakticky stejný počet vojáků. Kalkuloval i s pomocí nizozemských stavů. Jednání se táhla po celý podzim a zimu 1596. V lednu 1597 královna vyjádřila prostřednictvím svého vyslance souhlas, ovšem zopakovala podmínku vydání města jako záruku krytí svých výloh. Francouzský panovník rozhořčeně odmítl: „[...] nestrpím nikdy, aby se toto místo dostalo do vašich rukou a učiním vše, abych tomu zabránil. Pokud bych si mohl vybrat, chtěl bych raději, aby se mých měst zmocnili mí nepřátelé než mí přátelé.“⁸³³ Počátkem března 1597 Španělé zradou dobyli pikardský Amiens, klíčový pro obranu Paříže.⁸³⁴

Král se musel potýkat také s rostoucí hugenotskou opozicí - protestantští radikálové zaštitění Bouillonem a La Trémoillem se postavili otevřeně proti králi a odmítli bojovat po jeho boku. Jindřich částečně vyřešil krizi tím, že vyslal Bouillona jednat do Anglie a Nizozemí o pomoci v boji proti Španělům.⁸³⁵ Cítil se dokonce v takové tísní, že se rozhodl obětovat Calais, pokud se ho anglickým jednotkám podaří dobyt. Alžběta po Jindřichově naléhání posílila svá vojska ve Francii o dalších 700 mužů. K návrhu na vydání Calais se však vyjádřila vyhybavě, protože jeho dobytí považovala v dohledné době za nereálné. Když 19. září dobyla královská vojska město zpět, Jindřich IV. už o jeho postoupení nemluvil.

Postupně dosáhl úspěchů také v Bretani. Po jednáních s Duplessis-Mornayem se rozhodl podřídit poslední vzdorující ligistický předák, vévoda de Mercœur.⁸³⁶ Francie se tak definitivně sjednotila pod vládou Jindřicha IV. Dne

⁸³³ Laffleur de Kermaingant, *L'ambassade de France en Angleterre*, s. 80.

⁸³⁴ Carpi-Mailly, O., *Amiens et la Ligue (vers 1550-1597), genèse, modalités et enjeux d'une révolution municipale*, *Revue du Nord* N° 84, 2000, s. 488-495.

⁸³⁵ Sutherland, *The Huguenot Struggle*, s. 311.

⁸³⁶ Dne 20. března 1598 podepsal smlouvu z Angers, v níž se vzdal úřadu guvernéra Bretaně za odstupné a dal svou jedinou dceru Françoise Césarů de Vendôme, legitimizovanému levobočkovi Jindřicha IV. Srv. Jouanna, *La France du XVIe siècle*, s. 641.

30. dubna 1598 vstoupil v platnost Edikt nantský, který upravoval postavení protestantů v království. Povoloval kult všude, kde existoval v letech 1596 až 1597, kde byl povolen edikty z Poitiers, Néracu či Fléix a v předměstích dvou měst každého sénéchaussé či baillage.⁸³⁷ Protestantům zaručil přístup k úřadům, zřizoval *chambres mi-parties*⁸³⁸ v Paříži, Bordeaux, Grenoblu a Castres. Ve dvou tajných patentech Jindřich slíbil platit protestantům 45 000 écu měsíčně na „určité tajné záležitosti, které se jich týkají“ a přikl jim na osm let města a pevnosti, jež měli v držení do roku 1597.⁸³⁹

Finančně vyčerpaný Jindřich IV. se nyní snažil co nejdříve uzavřít mír se Španělskem, třebaže si byl vědom nesouhlasu svých spojenců, Anglie a Nizozemí. První jednání proběhla v létě 1597 za prostředkování papežského legáta Alessandra di Medici.⁸⁴⁰ V únoru následujícího roku byly zahájeny za anglické, nizozemské a savojské účasti mírové rozhovory mezi Francií a Španělskem.⁸⁴¹ Dne 2. května 1598 podepsaly obě země Vervinskou mírovou smlouvu.⁸⁴²

⁸³⁷ V této době již pouze administrativní obvod (sénéchaussé na jihu, bailliage na severu Francie), v jehož čele stojí králem jmenovaný úředník – sénéchal resp. bailli. Podrobněji srv. Gauvard, C., *La France au Moyen Age du Ve au XVe siècle*, Paris, 1996, s. 535 nebo Fédou a kol., *Lexique historique du Moyen Age*, Paris, 1980, s. 20-21 a 122-123.

⁸³⁸ Viz pozn. č. 519.

⁸³⁹ Integrální text ediktu: Haag et Haag, *Vie des protestants*, X, 1846-1859, s. 226-257; Mousnier, R., *L'Assassinat d'Henri IV*, 1964, s. 294-334. Z bohaté literatury vzhahující se k ediktu např.: Cottret, B., 1598. L'Édit de Nantes. Pour en finir avec les guerres de Religion, Paris, 1997; Garrisson, J., *L'Édit de Nantes*, Biarritz, 1997 (komentář k jednotlivým verzím ediktu); Garrisson, J., *L'Édit de Nantes. Chronique d'une paix attendue*, Paris, 1998; *Coexister dans l'intolérance. L'Édit de Nantes (1598)*, Etudes rassemblées par M. Grandjean et B. Roussel, Genève, 1998; *Paix des armes, paix des âmes. Actes du colloque de Pau (8. – 11. 10. 1998)*, réunis par P. Mironneau et I. Pebay-Clottes, Paris, 2000; Venard, M., *Un édit bien enregistré. Le quatrième centenaire de l'édit de Nantes*, *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, t. LXXXVII, Paris, 2001, s. 37 a n. Význam ediktu v širším evropském kontextu: Wanegffelen, T., *L'Édit de Nantes. Une histoire européenne de la tolérance (XVIe – XXe siècle)*, Paris, 1998.

⁸⁴⁰ Legátovu účast při jednáních analyzuje B. Barbiche ve Vidal, C., Pillebou, F. (ed.), *La paix de Vervins*, 1598, s. 65-72.

⁸⁴¹ Jindřicha IV. zastupovali sekretáři Brûlart de Sillery a Pomponne de Bellièvre, Filipa II. diplomaté Jean Grouset Richardot, Jean-Baptiste de Tassis a Loys Verreyken a arcivévoda Albert Habsburský, španělský místopředseda Nizozemí. Srv. Calendini, L., *Notes sur le traité de Vervins*, *Revue Henri IV*, I, 1905-6, s. 86 a n.

⁸⁴² Srv. např. Labourdette, J.-F., Poussou, J.-P., Vignal, M.-C., *Le traité de Vervins*, Paris, 2000; Mírovou smlouvu v plném znění s kritickým komentářem od B. Haana lze nalézt ve Vidal, C., Pillebou, F. (ed.), *La paix de Vervins*, 1598, s. 9-63.

Španělsko Francii vrátilo Blavet, Doullens a Calais s okolím a další okupovaná území a zřeklo se nároků na burgundské vévodství, jednalo se v podstatě o totéž narovnání, jaké přinesl před čtyřiceti lety mír z Cateau-Cambrésis. Madrid se také zavázal, že bude své požadavky prosazovat „pouze mírovou a spravedlivou cestou, nikoli zbraněmi.“⁸⁴³ Mír však nevyřešil všechny problémy - Anglie a Nizozemí zůstaly nadále ve válečném stavu se Španělskem, otevřená zůstala otázka vztahů Francie a španělského spojence Savojska.⁸⁴⁴ Alžběta nesouhlasila s tímto separátním mírem, akceptovala však rozhodnutí svého spojence. Napjaté anglo-francouzské vztahy se postupně uklidnily, obnovily se kontakty v oblasti obchodu, s příchodem pana de Boissise do Anglie v září 1598 a sira Henryho Nevilla do Francie v lednu 1599 bylo zřízeno stálé diplomatické zastoupení. Vztahy Paříže a Madridu se zlepšovaly jen velmi pomalu – sám Filip II. nikdy slavnostně neodpřisáhl vervinský mír a učinil tak až jeho syn v roce 1601; v témže roce přišel k španělskému dvoru první Jindřichův stálý vyslanec, hrabě de La Rochepot.⁸⁴⁵

⁸⁴³ Devèze, *Les guerres de religion*, s. 262 a n.

⁸⁴⁴ Na nátlak papežského legáta nebyly Anglie a Nizozemí do smlouvy zahrnut. Francouzsko-savojská smlouva sice podepsána byla, ale sporné body vyřešila až smlouva z Lyonu z ledna 1601. Srv. Calendini, L., *Notes sur le traité de Vervins*, s. 87; Turrel, D., *Introduction: le Traité de Lyon (1601)*, *Cahiers d'histoire* N° 2001-2002.

⁸⁴⁵ Jeho misi podrobně analyzuje N. Roux ve Vidal, C., Pillebou, F. (ed.), *La paix de Vervins, 1598*, s. 185-228. Vyslancovu korespondenci vydal Laffleur de Kermaingant, P.-P., *Lettres au comte de La Rochepot, ambassadeur en Espagne (1600-1601)*, Paris, 1889.

EPILOG

Vervinský mír uvolnil do značné míry ruce i Anglii, jež do té doby bojovala na třech frontách: ve Francii, Nizozemí a Irsku. Nyní mohla soustředit síly na zbývající dvě oblasti boje. Největší zátěž představovalo Irsko, kde od roku 1595 probíhalo O'Neillovo⁸⁴⁶ povstání.⁸⁴⁷ Filip III. podpořil irské rebely v roce 1601 vysláním 6000 mužů pod velením dona Juana de Áquila, v říjnu následujícího roku se v Kinsale vylodilo dalších 3400 mužů, kde je oblehla anglická vojska vedená lordem Mountjoyem⁸⁴⁸ a v prosinci 1602 rozprášila irské povstalecké jednotky, které přišly Španělům na pomoc. V březnu 1603 vyčerpaný O'Neill kapituloval, vzdal se titulu krále a uznal anglickou svrchovanost.

⁸⁴⁶ Hugh O'Neill, baron z Dungannonu a hrabě z Tyrone. V letech 1562-68 pobýval v Anglii u Leicesteru. V sedmdesátých letech byl hluboce zasažen přecházením irské půdy do rukou Angličanů. Od let osmdesátých budoval malou, dobře vycvičenou armádu. V roce 1593 se stal hlavou rodu O'Neillů, vyhlásil své nároky stát se králem Ulsteru a ostatní klanovní vůdci přijali jeho svrchovanost. Společně s hlavou druhého mocného ulsterského rodu, Hughem Roe O'Donnelem se O'Neill rozhodl bojovat proti anglické nadvládě v Irsku. Byl ve spojení s papežem a s Filipem II. a s vědomím jejich podpory zahájil v roce 1595 povstání.

⁸⁴⁷ V době panování Jindřicha VIII. se podařilo k Anglii pevně připoutat pouze oblast Pale, kterou spravovali angličtí úředníci, existoval zde Parlament podle anglického vzoru a platilo anglické právo. Mimo toto území bylo Irsko i nadále „polobarbarskou zemí“ s obyvatelstvem organizovaným v klanech. Anglická vláda nerespektovala irské právo, jazyk ani tradiční instituce. Těžila z toho, že předáci jednotlivých klanů soupeřili mezi sebou o moc a nedokázali se sjednotit v protianglickém boji. Od 70. let 16. století začala však irská opozice proti tudorovské vládě nabývat národního charakteru. Do země přicházeli katoličtí misionáři a jejich působení se setkávalo s úspěchem - Irové přijímali katolictví jako výraz protianglického postoje. Mladí Irové putovali za vzděláním do španělských a jihonizozemských kolejí. Irsko se postupně stávalo pro Anglii jistou hrozbou, protože se mohlo stát základnou pro nepřátelskou invazi. V roce 1595 přerostla nespokojenost s anglickou vládou v nové povstání, do jehož čela se postavil ulsterský předák Hugh O'Neill. Po třech letech války porazili povstalci anglické vojsko vedené sirem Henrym Bagenalem v rozhodující bitvě u Yellow Fordu a anglická vláda v Irsku přestala s výjimkou Pale prakticky existovat. V dubnu 1599 dorazil do Irska hrabě Essex s 8000 muži. O'Neillovo vojsko mělo výraznou početní převahu, proto se Essex vyhýbal přímému boji a soustředil se na posilování anglických pozic v Leinsteru, Munsteru a Connaughtu. V létě 1599 uzavřel s O'Neillem příměří. Alžběta neschvalovala Essexův mírný postup vůči povstalcům a hrabě se vydal do Anglie, aby se ospravedlnil. V únoru 1600 přišel do Irska lord Mountjoy s 20 000 muži. Pomocí obdobné taktiky jako Essex postupně porazil povstalce i španělské invazní síly. Srv. Crowson, *Tudor Foreign Policy*, s. 211-213; Read, *The Tudors*, s. 228-237. K tématu podrobení Irska dále např.: Lennon, C., *Sixteenth Century Ireland — The Incomplete Conquest*, Dublin, 1995; Ellis, S. G., *Tudor Ireland*, London, 1985 nebo Morgan, H., *Tyrone's Rebellion: the outbreak of the Nine Years War in Tudor Ireland*, Woodbridge, 1993.

⁸⁴⁸ Charles Blount, 8. lord Mountjoy (1563-1603), jeden z předních Alžbětiných rádců a vojevůdců. Bojoval v Nizozemí a v roce 1579 se účastnil námořní výpravy na Azory. V letech 1601-1603 působil jako anglický zplnomocněnec pro irské záležitosti. Porazil Španěly v Kinsale a O'Neillovo povstání. V roce 1603 byl za své zásluhy povýšen na hraběte z Devonshiru.

V následujícím roce uzavřeli angličtí a španělští zástupci londýnskou mírovou smlouvu, která uzavřela dvacet let bojů.⁸⁴⁹

V Nizozemí se již od devadesátých let situace stabilizovala, povstalci ovládli postupně severní část země, zatímco Španělsko upevnilo svou moc v jižních provinciích. Po Filipově smrti boje v Nizozemí ztratily na intenzitě, Madrid však odmítal dohodu s rebely. Situace využila konsolidující se Francie: v roce 1605 dal Jindřich IV. otevřeně najevo, že za zisk Flander je ochoten vstoupit do války se Španělskem nebo alespoň finančně podpořit jeho protivníky. Unavené severonizozemské stavy daly přednost jednání o míru. V dubnu 1607 se do Haagu vypravil prezident pařížského Parlamentu Jeannin, aby společně s panem de Buzenval jednal se španělskými místodržícími o nezávislosti severních provincií na Španělsku pod záštitou Anglie a Francie.⁸⁵⁰ V lednu 1608 byla podepsána defenzivní francouzsko-nizozemská aliance, v dubnu 1609 uzavřel Filip III. příměří na dvanáct let, a uznal tak de facto nezávislost severních provincií, potvrzenou definitivě vestfálským mírem v roce 1648.⁸⁵¹

Na sklonku Alžbětiny vlády byla již Anglie konsolidovaná, s prudce se rozvíjejícím obchodem, politicky, vojensky i hospodářsky pevně zařazená mezi velmoci. Se smrtí Filipa II. a vítězstvím Jindřicha IV. ve Francii definitivně zmizela hrozba katolické invaze. Bylo však ještě nutno vyřešit problém nástupnictví, protože bezdětná Alžběta byla posledním členem tudorovského rodu. Sama královna nikdy oficiálně svého nástupce nejmenovala. Nejsilnější nároky měl skotský král Jakub VI. Burghley s ním od roku 1602 tajně

⁸⁴⁹ Croft, P., England and the Peace with Spain, 1604, *History Review*, sept. 2004; Davies, C. S. L., Tudor England and its Neighbours, *The English Historical Review*, vol. 120, 488, 2005.

⁸⁵⁰ Instrukce Jindřicha IV. Jeanninovi ze dne 22. dubna 1607, *Négotiations du président Jeannin, Mémoires sur l'histoire de France*, coll. Michaud, t. IV, série II; Bagueuault de Puchesse, Paul Choart de Buzanval, s. 116.

⁸⁵¹ Srv. Brightwell, P., The Spanish System and the Twelve Years Trues, *English Historical Review*, vol. 89, 1974, s. 270-292.

jednal a připravil půdu pro jeho přijetí. Dne 24. března 1603 zemřela Alžběta a s ní skončilo století vlády Tudorovců. Jakub VI. přestoupil k anglikánství a byl hladce přijat na anglický trůn jako Jakub I.. Spojil pod svou vládou Anglii a Skotsko a po staletém úsilí svých předchůdců tak definitivně sjednotil Britské ostrovy.

Francouzský panovník se zdál být Alžbětinou smrtí upřímně zarmoucen. „Můj příteli, dozvěděl jsem se o smrti své dobré sestry, královny anglické, která mě tak srdečně milovala a již jsem tolik zavázán,“ psal v dopise z 10. dubna jednomu ze svých nejbližších spolupracovníků, vévodovi de Sully. „Jak velké a obdivuhodné byly její ctnosti, stejně hluboká je její ztráta [...], neboť byla nesmiřitelnou nepřítelkyní našich nesmiřitelných nepřátel [...].“⁸⁵² Skrze patetičnost Jindřichových slov prosvítá realita: přes všechny třecí plochy si za Alžbětina života mohl být jist anglickou podporou, kdežto s nástupem Jakuba I., byť protestanta, se spojení stalo nejistým. Do čela slavnostní mise, jež měla blahopřát novému anglickému králi k nástupu na trůn, postavil Jindřich IV. právě vévodu de Sully, jednak pro jeho protestantské vyznání, jednak pro příbuzenský vztah se skotským vyslancem v Paříži, Jamesem Beatonem.⁸⁵³ Instrukce pro mimořádného vyslance odrážejí královny obavy: Sully měl kromě blahopřání žádat o potvrzení anglo-francouzského spojení s možností sňatku dětí obou panovníků, potlačení anglické piraterie proti francouzským lodím, revizi starých obchodních smluv, ale též přesvědčit jej k společné pomoci nizozemským rebelům a především jej odvrátit od aliance se Španělskem.⁸⁵⁴ Mimořádný vyslanec opustil Francii počátkem června 1603 v doprovodu 250 šlechticů, mezi nimiž figuroval i admirálův vnuk Gaspard de Châtillon. Obratným jednáním

⁸⁵² Sully, Maxmilien de Béthune, duc de, Sages et Royales Œconomies d'État, Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'Histoire de France (ed. Michaud et Poujoulat), Paris, 1837, II, s. 426.

⁸⁵³ Barbiche, B., Sully, Paris, 1978, s. 164.

⁸⁵⁴ Sully, Sages et Royales Œconomies, II, s. 432-441.

s králem, který stále ještě váhal mezi spojenectvím s Francií a Španělskem, i předními anglickými šlechtici, se mu podařilo od krále získat nejen potvrzení anglo-francouzské aliance, ale také slib vojenské podpory Nizozemí s podmínkou francouzské finanční angažovanosti. Vytvořil tak podmínky k uzavření smlouvy z Hampton Courtu, již jménem Jindřicha IV. podepsal 9. srpna 1603 rezident hrabě de Beaumont a jež se stala základem anglo-francouzských vztahů až do Jindřichovy násilné smrti v roce 1610.⁸⁵⁵

⁸⁵⁵ Srv. Barbiche, Sully, s. 165; Laffleur de Kermaingant, *L'ambassade de France en Angleterre*, s. 110-119; Babelon, J.-P., *Henri IV*, Paris, 1982, s. 928 a n. K Beaumontově působení v Anglii: Laffleur de Kermaingant, P.-P., *L'ambassade de France en Angleterre sous Henri IV. Mission de Christophe de Harlay, comte de Beaumont (1602-1605)*, Paris, 1895, 2 vol.

ZÁVĚR

„Během takřka čtyř desetiletí, mezi lety 1560 a 1598, prožili Francouzi tu nejstrašnější občanskou válku, válku bratrovražednou, doprovázenou anglickými a španělskými zásahy, válku, která však nepochybně neučinila z Francie onu bezkrevnou mrtvolu, jejíž obraz se snažilo vytvořit obratnou manipulací veřejného mínění okolí dobrého krále Jindřicha, aby tak dosáhlo většího kontrastu s hospodářskou obnovou země v prvních letech míru, mezi lety 1598 a 1610; válku přesto nesmiřitelnou, kde fanatické násilí načas zvítězilo nad umírněností ducha, nad touhou po míru [...]; hořkou zkušenost s touto náboženskou vášní [...], která silně podlomila královskou autoritu, na níž země po staletí stavěla svou jednotu, budovala svůj vnitřní mír a své hranice; tato krize autority ovlivnila částečně i 17. století a budoucnost monarchie.“⁸⁵⁶ Takto výstižně charakterizovali bezesporu nejrozsáhlejší vnitropolitický konflikt v dějinách francouzského státu přední novodobí domácí historici, Georges Duby a Robert Mandrou. Francouzské náboženské války však představovaly pouze regionální aspekt konfliktu, sužujícího Evropu 16. století.⁸⁵⁷ Boj katolické Koruny a později katolické Svaté ligy s hugenoty tedy představoval jen jedno z bojišť, na němž se v znesvářené Evropě střetl katolicismus, který se mohl opřít o papežství a církev duchovně se vymezující na Tridentském koncilu, a nové, názorově se tříbící reformované vyznání. Spolu s nizozemskou revolucí představoval ohnisko mezinárodní politiky druhé poloviny 16. století – lze dokonce konstatovat, že „války ve Francii a revolta v Nizozemí se staly

⁸⁵⁶ Duby, G. – Mandrou, R., *Histoire de la Civilisation française. Moyen-Age – XVIe siècle*, Paris, 1968, s. 332.

⁸⁵⁷ Srv. Livet, G., *Náboženské války*, Praha, 1995, s. 105.

v mezinárodním měřítku dvěma aspekty téhož konfliktu.⁸⁵⁸ Mezinárodní rozměr náboženských válek se nejvýrazněji projevil v závěrečné fázi válek, kdy po boku Jindřicha IV. stály anglické, nizozemské a německé jednotky proti vojskům španělským, papežským, savojským a zbytku ligistů. Sám tradiční název „náboženské války“ nevystihuje přesně rozsah konfliktu: hugenotům nešlo jen o oficiální uznání jejich kultu a jeho zrovnoprávnění s oficiálním katolictvím, ale zároveň o rovnoprávnost ve sféře politické a nepřímo také o upevnění sociálního a ekonomického postavení.

Rozložení sil v Evropě a postavení Francie v jejím rámci se ve srovnání s první polovinou století zásadně změnilo. V 1. polovině 16. století byla Evropa rozdělena do dvou soupeřících táborů: habsburského, který tvořilo Španělsko, rakouská monarchie a jejich „satelity“, a protihabsburského v čele s Francií. Roli třetí dominantní mocnosti začínala hrát tudorovská Anglie, kde se politické i ekonomické poměry postupně stabilizovaly díky vnitřnímu míru po skončení válek růží. Anglická politika byla vedena implicitní snahou o dosažení rovnováhy sil v Evropě.⁸⁵⁹ Důvody vzniku aliancí byly vesměs mocensko-politické a ekonomické. Také ve druhé polovině 16. století stály v Evropě proti sobě dva bloky. Ty se však formovaly na bázi náboženských rozdílů vzešlých z reformace: blok katolický, vedený Španělskem (vedle něj je třeba zmínit především Itálii, která byla s výjimkou pontifikálních států po silném španělském vlivem), a blok protestantský v čele s Anglií. Mimo tyto bloky zůstaly země nábožensky rozpolcené: Francie, Nizozemí, Říše, eventuálně Skotsko. Říše po období náboženských bojů, završených augsburgským mírem z roku 1555, zažívala období relativního klidu a v jejím rámci koexistovalo katolictví s luteránstvím a kalvinismem, vývoj událostí ve Skotsku probíhal až na

⁸⁵⁸ Sutherland, *The Massacre of St Bartholomew*, s. 79.

⁸⁵⁹ Anglický historik Garret Mattingly užívá termínu „Balance of Power“. Srv. Mattingly, G., *The Renaissance Diplomacy*, England, 1955.

výjimečné vojenské zásahy spíše v rámci Britských ostrovů. Evropský katolicismus a protestantismus změřily své síly ve strategicky významných zemích, Francii a Nizozemí.

Situaci navíc komplikovala skutečnost, že se protestantismus rozpadal do několika proudů, spolupracujících ale do určité míry konkurenčních: luteránství, kalvinismus, anglikanismus a zwingliánství. Protestanti vyvinuli značné úsilí, aby odstranili věroučné rozdíly a vytvořili kompaktní vyznání schopné postavit se proti katolicismu. Dosáhli jistých, velmi omezených úspěchů. Zwingliánství splynulo s kalvinismem a anglikanismus se po krátkém „flirtu“ s luteránstvím (v závěrečných letech vlády Jindřicha VIII. a za panování Eduarda VI.) přiblížil kalvinismu. Snahy o sblížení dvou dominantních protestantských vyznání, luteránství a kalvinismu, však zcela selhaly. Tato nejednotnost se odrazila i v postavení francouzských hugenotů v období náboženských válek. Získali duchovní podporu i materiální pomoc anglické Anglie, nizozemských i švýcarských kalvinistů a v neposlední řadě i kalvinistické Falce a říšských měst, kdežto luteránské státy v Říši zasahovaly v jejich prospěch jen váhavě.⁸⁶⁰

Pro oficiální i neoficiální linii francouzské zahraniční politiky druhé poloviny 16. století byl určující vztah k Anglii - hlavě protestantského tábora, a ke Španělsku - dominantní katolické mocnosti, jež za vlády Filipa II. svou ortodoxností (rozvoj Inkvizice, vyhnání morisků, boj proti Osmanské říši korunovaný vítězstvím u Lepanta) suplovala roli ne zcela silného papežství. Ovlivňoval ji rovněž vývoj vzájemných vztahů obou států, v nichž náboženství nepředstavovalo zdaleka jedinou třetí plochu. Filip II. v počátcích Alžbětiny vlády doufal v pokračování spolupráce mezi oběma státy, zahájené za Marie Tudorovny. Zvažoval dokonce možnost sňatku, anglická panovnice ji ovšem odmítla – poučila se z chyby své předchůdkyně, kterou aliance s Madridem

⁸⁶⁰ Srv. Delumeau, J., *Naissance et affirmation de la Réforme*, Paris, 1994, kpt. IV., VI. a VIII.

zatáhla do nevýhodné války s Francií. Na druhé straně Alžběta po minimálně po dvě desetiletí nevystupovala otevřeně protišpanělsky, z diplomatického hlediska se zdálo výhodnější udržet oficiální neutralitu. Po celá 60. a 70. léta se projevovala zřetelná snaha obou států vyhnout se otevřenému konfliktu, ačkoli postupně se mezi nimi vyvinula jakási „studená válka.“ Jejich vztahy v tomto období lze s jistým zjednodušením označit za chladné, nikoli však přímo nepřátelské. Filip II. poskytl jen omezenou a tajnou podporu protialžbětinským spiknutím na přelomu 60. a 70. let (Norfolkovo spiknutí, povstání v severních hrabstvích, Ridolfiho spiknutí); na druhé straně anglické zapojení do francouzských a nizozemských událostí nedosahovalo takové intenzity, aby přivedilo válečný konflikt.

Soupeření probíhalo z počátku především na poli ekonomickém: Madrid velmi nelibě nesl směřování anglických kupců do svých zájmových oblastí, především do Nizozemí. Když Alžběta dala koncem 60. let zabavit lodi převážející peníze na žold pro nizozemské posádky, neváhal přistoupit i k zabavení anglických obchodních lodí v Nizozemí. K témuž kroku se odvážila anglická panovnice znovu v roce 1596, tedy již v době otevřeného konfliktu se Španělskem. Mezi oběma státy panovalo takřka nepřetržité oboustranné obchodní embargo. Trnem v oku zůstávaly španělskému králi také anglické pirátské či polopirátské výpravy (Hawkinsové, Drake, Raleigh a další), oficiálně soukromé akce, obchodní či objevitelské cesty směřující především do oblastí španělských kolonií, avšak sponzorované a podporované členy Královské rady (např. Leicester, Walsingham, Hatton) či přímo královnou.⁸⁶¹ Napětí v anglo-španělských vztazích potvrzuje i diskontinuita diplomatických styků mezi oběma státy: Madrid nesl přítomnost nekatolického rezidenta, takže diplomatická

⁸⁶¹ Srv. např. Kelsey, H., *Sir Francis Drake: Queen's Pirate*, London, 1998; Kelsey, H., *Sir John Hawkins: Queen Elizabeth's Slave Trader*, London, 2002; Andrews, K. R., *Elizabethan Privateering*, Cambridge, 1964.

výměna tímto směrem probíhala pouze prostřednictvím mimořádných misí (Cobham, Wilkes a jiní), španělští zástupci v Anglii zhusta plnili spíše roli špehů než důstojných reprezentantů svého panovníka a Londýn na ně pohlížel s oprávněnou nedůvěrou. De Spes byl z Anglie vykázán pro účast na Ridolfiho spiknutí, jeho nástupce de Guaras působil pouze neoficiálně, devótní katolík a arogantně vystupující Mendoza se ocitl takřka v informačním vakuu, když protestanští rádeci i královna sama s ním odmítali jednat a jeho jediným zdrojem se stal Norfolkův bratr Henry Howard. Také on opustil zemi nuceně poté, co konspiroval s Marií Stuartovnou, Guisy, anglickými a skotskými katolíky. V devadesátých letech se diplomatické kontakty mezi oběma státy přerušily téměř úplně.

Politicko-strategické zájmy obou mocností se střetaly především ve Francii, v Nizozemí a ve Skotsku, od osmdesátých let také Portugalsku a Irsku a lze sledovat eskalaci napětí vrcholící španělským pokusem o invazi do Anglie v roce 1588 a později anglo-španělským bojem na nizozemském a francouzském bojišti. Ani uzavření francouzsko-španělského míru a smrt Filipa II. v roce 1598 nepřinesly úplné uklidnění vztahů a oba státy zůstaly ve válečném stavu až do Alžbětiny smrti. Ve Francii Anglie po dlouhou dobu zaujímal s výjimkou lehavreského dobrodružství (1562) výrazně defenzivní postavení a teprve s nástupem Jindřicha IV. na trůn se otevřeně zapojila do války se Španělskem. Ještě větší pozornost věnovala ale Nizozemí, které hrálo ze strategického hlediska klíčovou roli, protože mohlo posloužit jako základna pro invazi do Anglie. Za jistý mezník v anglo-španělských v této oblasti vztazích považovat příchod Albových vojsk v roce 1567, vojenský postup Juana de Austria po roce 1576 ústící do vzniku Arraské, resp. Utrechtské unie a smrt Viléma Oranžského v roce 1584. V první fázi Anglie poskytovala pouze omezenou podporu, jak finanční tak vojenskou, po boku povstalců bojovaly „dobrovolnické“ sbory. Kolem roku 1576 Alžběta zahájila politiku půjček nizozemským stavům, počátkem 80. let podpořila

Anjouův nizozemský podnik, a pokusila se dokonce přivést Jindřicha III. k alianci proti Španělsku, již by případně garantoval její sňatek s francouzským pretendentem trůnu. Po roce 1584 přešla k otevřené podpoře nizozemského odboje, stvrzené neúspěšnou Leicesterovou expedicí a uzavřením spojenecké smlouvy v roce 1585.⁸⁶²

Také Skotsko představovalo vzhledem ke své poloze v anglických obranných plánech důležitý bod. Znepokojení Anglie vyvolávalo vměšování Filipa II. do vnitřních záležitostí jejího souseda po boku katolických přívrženců Marie Stuartovny, ať již přímo nebo prostřednictvím jejích francouzských příbuzných. Je ovšem třeba říci, že anglické obavy z vojenského zásahu Guisů ve Skotsku (či Anglii) podpořeného Španělskem byly přehnané, protože Madrid jim nedůvěřoval, a pokud měl v úmyslu je využít, pak ve vnitropolitických událostech ve Francii. Marii Stuartovnu a její nároky na anglický trůn španělská politika hájila spíše na poli diplomacie a Skotsko – stejně jako Irsko – jako možná základna invaze do Anglie nehrálo nejméně do 80. let významnou roli; prioritu v tomto ohledu představovalo Nizozemí, kde byly španělské jednotky soustředěny v boji proti povstalcům. Vývoji událostí ve Skotsku věnovala Anglie nemenší pozornost než Nizozemí, zasahovala však mnohem méně aktivně, a to dokonce i v kritických situacích - její politika vůči severnímu sousedovi by se dala zjednodušeně nazvat jako „obezřetná neutralita“. Přestože krátce po Alžbětině nástupu na trůn se zde rozhořel konflikt mezi protestantskými lordy a profrancouzskou katolickou klikou kolem regentky Marie de Guise, což přirozeně vyvolávalo v Londýně obavy z možného francouzského, potažmo guisovského zásahu v její prospěch, královna prozatím vojenskou, ba i diplomatickou angažovanost zamítla. Proanglický mortonovský režim

⁸⁶² Ke vztahům Anglie a Nizozemí např.: Kervyn de Lettenhove, J., *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II, 1559-1579*, Bruxelles, 1882-1900, 11 dílů; ke vztahu Filipa II. k Nizozemí: *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, éd. par L. Gachard, Bruxelles, 1848-1879, 5 dílů.

v sedmdesátých letech samozřejmě upínal k Londýnu naděje na pomoc. Alžběta však kromě slibů nepodnikla nic. V kritickém období přelomu let 1577 a 1578, kdy se proti regentovi zformovala silná opozice, sice vyslala do Edinburghu síra Randolfa, ovšem s minimálními pravomocemi a navíc pozdě. Ani opoziční předáci však nemohli příliš spoléhat na pomoc zvenčí, protože francouzská Koruna se potýkala s vnitřními problémy, opatrný Filip II. odmítal přímý zásah a Guisovy plány na vylodění podpořil pouze slovy. Nárůst napětí v anglo-španělských vztazích v osmdesátých letech se odrazil i v politice mocností ke Skotsku, kdy se dospívající Jakub VI. po popravě Mortona (1581) a Lennoxově pádu (1582) začal projevovat se stále větší samostatností. Na scénu vstoupila opět také Francie, jejíž londýnský rezident Castelnau nabízel králi francouzskou penzi; získat vliv na skotskou politiku se pokoušela i Marie Stuartovna. S rostoucím vlivem Guisů ve Francii po roce 1584-1585 se Anglie musela nutně obávat, aby nevyužili osoby exkrálovny a nezorganizovali dlouho plánovanou invazi do Skotska, protože podpora Madridu se již nezdála zdaleka tak nereálná jako v předchozích letech. Marie byla přesunuta do Shrewsbury pod přísnější Pauletův dohled, vůči Jakubovi vyvinula anglická strana intenzivnější diplomatické úsilí korunované uzavřením aliance v červenci 1586. Skotsko pak zůstalo relativně spolehlivým spojencem Anglie v kritickém roce 1588 i později, čímž se otevřela cesta ke spojení obou ostrovních království pod vládou Stuartovské dynastie po Alžbětině smrti.

Vztahy Francie s Anglií i Španělskem v počátečním období náboženských válek měly daleko k ideálu. Paříž a Londýn dělilo nejen rozdílné náboženské vyznání a postoj k hugenotům, které Anglie podporovala v boji proti Koruně, ale také otázka navrácení Calais, jež Angličané drželi po dvě století. Rovněž ve francouzsko-španělských vztazích panovala nedůvěra. Více než půl století trávající boj mezi oběma státy se sice uzavřel v roce 1559 mírem z Cateau-Cambrésis, třecí plochy však představovaly španělské nároky v Navaře, španělská

nadvláda v Artois a Lucembursku a francouzské aktivity ve španělském Nizozemí a později též i v Portugalsku a zámoří.⁸⁶³ Nevyřešen zůstal i vztah Francie ke spojenci Španělska z doby italských válek, Savojsku.⁸⁶⁴ Přesto zůstala politika Filipa II. vůči francouzské Koruně až do konce 70. let spíše opatrná, Francie nepředstavovala prioritní oblast jeho zájmu. Sledoval sice s nelibostí snahy Kateřiny Medicejské o tolerační politiku, ale jeho pokusy o vměšování se do vnitřních záležitostí státu (schůzka v Bayonne v roce 1565) zůstaly spíše ojedinělé - tento dojem vytvářela spíše přílišná aktivita španělských vyslanců (Chantonay, Alava). Po vypuknutí revoluce v Nizozemí se stalo otázkou, zda francouzský dvůr do konfliktu zasáhne, eventuálně jak se zachová k hugenotským pokusům o pomoc nizozemským souvěrcům. Ofenzivní plány Karla IX. a sblížení s Anglií přineslo přechodný nárůst napětí ve francouzsko-španělských vztazích, avšak i tehdy zachoval Madrid v podstatě neutralitu, odmítl guisovské plány na invazi do Skotska, nepodpořil efektivně Ridolfiho spiknutí a nevyužil ani oslabení Koruny po bartolomějském masakru. Se zhoršováním anglo-španělských vztahů od počátku 80. let a s Anjouovým projektem zásahu v Nizozemí začala Francie ve španělských plánech hrát významnější úlohu. Již koncem 70. let Madrid navázal kontakt s Guisy a poskytl jim určitou finanční podporu, ale až po smrti Anjoua v roce 1584 a vzniku Svaté ligy v následujícím roce jich začal tajně využívat proti francouzskému králi. Klíčovou roli měli sehrát v době invaze do Anglie v roce 1588, avšak pečlivě naplánovaný scénář povstání proti králi v Paříži se vyslanci Mendozovi

⁸⁶³ Srv. Jensen, De Lamar, *Diplomacy and Dogmatism*, s. 4.

⁸⁶⁴ Francie mezi lety 1536-59 okupovala jeho území společně s částí Piemontu, cambrésiským mírem se vzdala nároků, nicméně ponechala si několik pevností, které postupně navracela, dále markýzství Saluzzo (Saluces), jež Savojsko v r. 1588 dobylo. K definitivnímu urovnání vztahů došlo až lyonským mírem ze 17. ledna 1601. Srv. Bourrilly, V.-L., *Les rapports de François I et d'Henri II avec les ducs de Savoie Charles II et Emmanuel-Philibert (1515-1559)*, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1904-1905, VI; Turrel, D., *Introduction: le Traité de Lyon (1601)*, *Cahiers d'histoire* N° 2001-2002.

nepodařilo zkoordinovat s načasováním anglo-španělského střetu: Den barikád proběhl již v polovině května, zatímco armada připlula o dva měsíce později. S nástupem Jindřicha IV. nabrala španělská politika ve Francii výrazně ofenzivní charakter. Španělské jednotky se účastnily bojů po boku ligistů v Normandii, Bretani, Pikardii i na jihu Francie, vévodovi z Parmy se podařilo díky obratnému manévru zabránit vstupu krále do Paříže, hlavní město načas obsadily španělské posádky. Tato finančně vyčerpávající politika Madridu se však postupně stala neudržitelnou, když slábnoucí ligistické hnutí přenášelo tíhu bojů stále více na svého spojence. Od roku 1597 začalo Španělsko tajně jednat o míru. Vervinská smlouva a smrt Filipa II. pak vytvořily předpoklady pro harmonizaci vztahů mezi oběma státy.

Rovněž anglo-francouzské vztahy prošly v 16. století složitým vývojem. Již od středověku panovala mezi oběma zeměmi silná rivalita, teritoriální i politický vývoj obou monarchií byl vzhledem k neustávajícím bojům o plantagenetské državy na kontinentě (Anjou, Maine, Touraine, Normandie, Guyenne atd.) vrcholící stoletou válkou velmi úzce spjat a lze říci, že právě díky těmto bojům se v obou státech zrodilo cosi jako „národní vědomí“ takřka o století dříve, než v jiných evropských zemích.⁸⁶⁵ Anglie, která utrpěla za války značné územní ztráty, vnímala Francii ještě v polovině 16. století jako tradičního nepřítele, stejně jako skotské panovníky, kteří s železnou pravidelností podnikali ozbrojené pády prakticky vždy, když anglické vojsko vytáhlo do boje na kontinent a ponechalo zemi nechráněnou.⁸⁶⁶ Vyčerpávající vnitropolitický konflikt známý jako války růží⁸⁶⁷ vyřadil Anglii na několik desetiletí z evropské

⁸⁶⁵ Hauser, H., Renaudet, A., *Les débuts de l'âge moderne*. Éd. Peuples et civilisations. Histoire générale sous la direction de Louis Halphen et Philippe Sagnac, Paris, 1946, s. 18; Beaune, C., *Naissance de la nation France*, Paris, 1995.

⁸⁶⁶ Srv. např. Froissart, J., *Chroniques*, Paris, 1972, v češtině vyd. v překladu A. Bejblika jako Froissart, J., *Kronika stoleté války*, Praha 1977; čtyři dobové verze uchovává Bibliothèque nationale de France a jsou přístupné též v elektronické podobě na webových stránkách knihovny (pod značkou FR 2643, FR 2644, FR 2645 a FR 2646).

⁸⁶⁷ Srv. např. Neilands, R., *Války růží*, Praha, 1994.

politiky, teprve nástup nové tudorovské dynastie v roce 1485 jí umožnil postupné zapojení do mezinárodního dění. Nepřátelský postoj vůči Francii však zůstával v myslích zakořeněn dlouho ukončení konfliktu, takže až do nástupu Alžběty I. na trůn se tudorovští vládcí stavěli spíše do protifrancouzského tábora, což jim dávalo naději na znovuzískání kontinentálních území ztracených stoletou válkou. Nieméně v případě přílišného růstu moci Španělska byli tudorovští panovníci ochotni pozapomenout na staré nepřátelství a zapojit se do války po boku francouzského krále, pokud to vyhovovalo jejich zájmům (např. v Cognacké lize v roce 1526). Tradiční politiku boje proti Francii nakrátko opustila Warwickova regentská vláda, avšak Marie Tudorovna (1553-1558) svým sňatkem se španělským následníkem Filipem dala otevřeně najevo novou zahraničně-politickou orientaci. Anglo-španělské spojení mělo být oboustranně výhodné, avšak reálně zavleklo Londýn do závislosti na Madridu, zvláště po nástupu Filipa II. na trůn v roce 1556. Na jaře 1557 pak parlament odsouhlasil anglickou účast ve válce proti Francii, jež vedle finančního vyčerpání přinesla také ztrátu strategicky významného Calais, poslední anglické državy na kontinentě (leden 1558), potvrzenou následně mírem z Cateau-Cambrésis (duben 1559).

V druhé polovině 16. století doznaly anglo-francouzské vztahy výrazné změny. Vnitřní oslabení Francie po vypuknutí náboženským válek a naopak růst španělského vlivu přinesly postupnou změnu orientace anglické zahraniční politiky. Anglie, dynamicky se rozvíjející pod vládou Alžběty, přestala být „slabším sousedem“, ale začala být naopak atraktivním spojencem, který mohl Francii pomoci čelit rostoucímu tlaku Španělska. Vztahy mezi anglickým a francouzským dvorem se však zkomplikovaly tím, že k Anglii vzhlíželi jako k významnému spojenci také francouzští protestanti bojující proti Koruně. V roce 1562 zasáhla poprvé a nadlouho naposledy otevřeně v jejich prospěch, když jí Louis de Condé nabídl přístav Le Havre jako záruku na získání Calais za vojenskou a finanční podporu v první náboženské válce. Podnik skončil

naprostým nezdarem, způsobil dočasné ochlazení vztahů mezi ní a pařížským dvorem a donutil královnu k ústupkům ve smlouvě z Troyes, jimiž se prakticky vidiny na zisk přístavu musela vzdát. Její taktika vůči reformovaným od té doby nabyla pragmatičtějších rysů a vyznačovala se opatrností. Finanční i vojenskou pomoc poskytovala tajně (formou tajných půjček, jednotek „dobrovolníků“, „soukromých“ akcí anglických šlechticů) a veškeré kontakty s nimi oficiálně popírala, což jí umožnilo udržet korektní vztahy s francouzským dvorem. Je však nutno poznamenat, že svou pomoc hugenotům nerozdělovala anglická panovnice rovnoměrně - k radikálním hugenotům (otec a syn Condéové, Coligny) zachovávala opatrný postoj, zatímco umírněným předákům v čele s Jindřichem Navarrským poskytla v průběhu náboženských válek podporu mnohem výraznější.

Francouzská vláda se zpočátku chovala vůči Anglii podezřivě, postupně však zaujímala k Anglii vstřícnější postoj. Uvolnění poměrů ve Francii po saint-germainském míru v roce 1570 otevřelo cestu k anglo-francouzskému sblížení, jež se konkretizovalo v jednáních o sňatku Alžběty s Henrim d'Anjou a protišpanělské alianci. Právě rozdílný náhled na ni předurčil osud spojení - zatímco Alžběta preferovala na rozdíl od některých svých rádců (Leicester, Walsingham) defenzivní charakter smlouvy, Karel IX. pod vlivem hugenotských plánů zásahu v Nizozemí prosazoval ofenzivní alianci, jež by znamenala otevřený anglo-francouzský konflikt se Španělskem, což bylo v této době naprosto nereálné. Uzavření smlouvy z Blois v dubnu 1572 znamenalo v podstatě vítězství anglického modelu defenzivního spojení beze sňatku a odsoudilo velkolepý nizozemský projekt ke krachu. Aliance, ačkoli ji zachoval v platnosti později i Jindřich III., tak zůstala prakticky cárem papíru. Politika tolerance, již měl symbolicky završit sňatek Jindřicha Navarrského s Markétou z Valois, neúspěšné úsilí francouzského panovníka zapojit anglického spojence do své mocenské politiky a radikalizace hugenotů prosazujících národní boj

proti španělskému nepříteli, to vše vedlo k radikalizaci katolického tábora a jeho přechodu do ofenzivy. Sbližování obou států tak mělo dopad na vnitřní politiku Francie, kde vytvořilo podmínky pro eliminaci hugenotského hnutí silou.

Nadějný vývoj anglo-francouzských vztahů se zdál načas ochromen „odsouzeníhodným a děsivým masakrem na přívržencích [reformovaného] náboženství,“⁸⁶⁸ reálný vliv této události na zahraniční politiku Francie byl však mnohem menší, než by se dalo očekávat. Jak katolické tak protestantské státy reagovaly výhradně na poli diplomatickém. Anglie dala najevo své rozhořčení, avšak roztržku s pařížským dvorem si evidentně nepřála. Anglo-francouzské spojení však nabralo čistě formální charakter. Alžběta pokračovala v opatrné podpoře hugenotského hnutí, zároveň však učinila vstřícná gesta vůči Madridu, zesílila diplomatickou aktivitu v Nizozemí směřující k mediaci mezi bojujícími stranami. Koncem 70. let, kdy se rozštěpení nizozemských provincií stalo politickou realitou a bylo zřejmé, že anglické návrhy zůstanou vzhledem k španělské neochotě k ústupkům oslyšeny, začal Londýn postupně využívat k nátlaku neukojených ambic vévody d'Anjou a poskytl určitou, byť omezenou podporu jeho nizozemským plánům. Obnovila se jednání o anglo-francouzském sňatku, vztahy obou dvorů se znovu vylepšily. Sbližování nezmrazila ani vévodova smrt v roce 1584 a Jindřich III., po smlouvě z Nemours stále více tlačенý do kouta radikálními katolíky podporovanými španělským králem, usiloval o efektivnější podporu anglického spojence. Tendenci k anglo-francouzskému sblížení znásobil útok španělské armady a ligistický Den barikád v květnu 1588. Když Jindřich III. v prosinci 1588 fyzicky zlikvidoval guisovskou opozici, francouzský a navarrský král uzavřeli smlouvu o spojení. Izolace koruny se zdála být prolomena a Alžběta se chystala přispět

⁸⁶⁸ Bouillon, Mémoires, s. 9.

svému francouzskému protějšku na pomoc. Naděje na společný postup obou Jindřichů však pohřbila v srpnu 1589 díky jakobínského fanatika.

Nástup Jindřicha IV. na trůn přinesl zásadní obrat v anglo-francouzských vztazích. Relativním sjednocením zájmů krále a hugenotů a společným bojem umírněných protestantů a umírněných katolíků proti Lize skončila dvoukolejná anglická politika kolísající mezi podporou hugenotů a zachováním přátelských vztahů s katolickou Korunou. Jindřich IV. neměl ve státě pevné postavení, nicméně s vydatnou anglickou pomocí se Francie mohla stát protiváhou španělské moci. Jejich vztahy nelze označit ani zdaleka za ideální. Obě strany zastávaly rozdílné představy o vedení války, znovu se vynořil anglický požadavek vydání některého ze západofrancouzských přístavů, přidružily se finanční problémy. Podpora Francie představovala pro Anglii bojující na dalších dvou frontách (Nizozemí, Irsko) obrovskou zátěž, proto se Alžběta cítila dotčena nezávislým postupem svého spojence, jemuž se pro změnu zdála anglická finanční, materiální i vojenská pomoc nedostatečná. Konverze Jindřicha IV. v roce 1593 vzbudila sice královninu nelibost, nicméně vytvořila předpoklady k pacifikaci vnitropolitické situace ve Francii. K alianci uzavřené v květnu 1596 Alžběta přistupovala mnohem zdrženlivěji než Jindřich IV. zoufale potřebující anglickou pomoc. Po urovnání vnitropolitických poměrů přistoupil vyčerpaný francouzský panovník přes anglický odpor k mírovým jednáním se Španělskem. Uzavření Vervinského míru přineslo jisté zhoršení anglo-francouzských vztahů, Anglie však respektovala postup svého spojence. Vztahy mezi oběma zeměmi se postupně stabilizovaly a zůstaly přátelské nejen v posledních letech Alžbětina panování, ale i po nástupu nové, Stuartovské dynastie na anglický trůn.

SUMMARY

The period of the Wars of Religion in France and the following reign of Henry IV have always drawn attention of French and foreign historians. All main sources and period documents have been edited. Specialized revues started to be published and ample syntheses about the Early Modern History of France have been written since the second half of the 19th century. Nevertheless, French historians have always preferred to study the internal development of the state and have largely omitted its relations with foreign countries. In the international context, the interrelationship with Spain has been accented, because of more apparent influence of the Spanish Empire to the French policy than that of England or any other power. Excepted several old works at the turn of the 19th and the 20th century the Anglo-French relations in the period have not almost been studied in French Historiography.

The wars of Religion in France covering the period from 1562 to 1598 did not mean only an internal struggle between Catholics and Huguenots, but one of the conflicts between Catholics and Protestants in religiously divided Europe during and after the Reformation. Together with the Revolt in the Netherlands, they represented a focus of international policy in the second half of the 16th century. For France the key relation was naturally that with England, leader of protestant states, and that with Spain, the main catholic power. Its political development was also influenced by the interrelationship between Spain and England. Neither with Spain nor with England the relations were ideal. Anglo-French relations were complicated not only due to the different religion and the English support given to Huguenots, but also by the English revendications to Calais and the French support of Mary Stuart's claims to the throne of England. As for the French-Spanish relations, the decline

of French power finished the rivalry born in the previous century, but certain mistrust persisted. The French court opposed with difficulty the penetration of Spanish influence to France and the Spanish support of radical catholics, united after 1585 in the Holy League and making pressure to the King.

The main turning-point in the development of Anglo-French-Spanish relations represented finally the Revolution in the Netherlands which broke out in 1566. France profited naturally by the preoccupation of the Spanish King in the Netherlands. At the beginning of the 1570's Charles IX influenced by plans of Huguenot leaders like Coligny even speculated about an open conflict with Spain in the Dutch battlefield. On the other side England changed also owing to Dutch events the point of view to France and Spain. After two hundred centuries of inimity, France finished to be considered as an adversor and enemy and started to play a role of potential ally. The marriage projects of the Queen Elizabeth I with the duke Henry of Anjou (future Henry III, King of France) and later with his younger brother Francis of Alençon were elaborated. In 1572 France and England signed a defensive alliance against Spain. Elizabeth secretly supported the Dutch Revolution, but hesitated to enter a war against Spain proposed by France. Nevertheless, this English support became one of the main reasons of the Spanish attack against England in 1588. At the same time Spanish interferences to French internal affairs were rapidly increasing. The struggle with England was coordinated with ample actions in France having for purpose to preoccupate the French King at home and prevent from any French help to the English ally.

This doctoral thesis tries to use period documents and sources (including those in electronical form) and the rich gamut of publications written by French, English, American and other specialists as much as possible, to show the development of anglo-french relations in the context of the Wars of Religion in France. It points out the intensity of the interrelationship between France and

England in this period, especially their rapprochement face to growing power of Spain. However, it is not limited only to the relationship between France and England and would like to give an outline of the „network“ of international relations which created a background of the conflict in France. It wants to show that the „triangle“ of relations between Spain, England and France was fundamental for the balance of power (if we use the term of G. Mattingly) in Europe in the period of the second half of the 16th century.

RÉSUMÉ

La période des Guerres de Religion en France ainsi que le règne de Henri IV attirèrent toujours attention des historiens français et étrangers. Tous les principaux sources et documents de l'époque furent publiés de même que des revues spécialisées. A partir de la seconde moitié du XIXe siècle, de grandes synthèses sur l'Histoire Moderne de France ont été élaborées. Or, les historiens français ont toujours préféré étudier le développement interne de l'Etat tout en négligeant d'une certaine façon ses relations avec les pays étrangers. Dans le contexte international, la relation avec l'Espagne fut accentuée, parce que son influence était plus évidente que celle de l'Angleterre ou d'une autre puissance. Exceptés plusieurs ouvrages plutôt vieillies du tournant des XIXe et XXe siècles, le sujet des relations anglo-françaises de l'époque ne figure presque pas dans l'Historiographie française.

Les Guerres de Religion de 1562 à 1598 n'étaient pas seulement une lutte interne entre les Catholiques et les Réformés, mais aussi un des conflits des Catholiques et des Protestants dans l'Europe religieusement divisée pendant et après la Réforme. Avec la Révolte aux Pays-Bas, les Guerres de Religion représentent le noyau de la politique internationale de la seconde moitié du XVIe siècle. Pour la France, la relation-clé fut naturellement avec l'Angleterre, chef des états protestants, et avec l'Espagne, la première puissance catholique. Son développement politique fut également influencé par la relation réciproque de ces deux états. Or, avec l'Espagne et avec l'Angleterre, les relations furent loin d'être idéales. Les relations anglo-françaises furent compliquées, non seulement par la différence du culte, et l'aide anglaise accordée aux Huguenots, mais aussi par des revendications anglaises de Calais et le soutien des droits de Marie Stuart au trône anglais. En ce qui concerne les relations françaises avec son voisin

espagnol, l'affaiblissement de la royauté française mit fin à la rivalité née au cours du siècle précédent, cependant une méfiance y survivra. La cour française s'opposait avec difficulté à la pénétration de l'influence espagnole en France et le support espagnol aux catholiques radicaux, ces derniers créant après 1585 la Sainte-Union et faisant ainsi pression sur le Roi.

Néanmoins, c'est la Révolte aux Pays-Bas éclatée en 1566 qui représente le tournant principal dans le développement des relations anglo-franco-espagnoles. La France profita naturellement des préoccupations de Madrid dans ses possessions néerlandaises. Au début des années 70, Charles IX envisagea même, sous l'influence des chefs huguenots tels que Coligny, de mener une «guerre nationale» aux côtés des sujets révoltés de Philippe II. D'autre part, l'Angleterre changea progressivement ses attitudes vis à vis de la France et l'Espagne. Après plusieurs siècles d'hostilité, la France n'était plus considérée comme adversaire et ennemi et commença à jouer le rôle d'un éventuel allié. Les projets de mariage entre Élisabeth d'Angleterre et Henri d'Anjou (futur Henri III) et plus tard avec son cadet, François d'Alençon contribuèrent également au rapprochement des deux pays. En 1572, en signant le traité de Blois, la France et l'Angleterre conclurent une alliance défensive contre l'Espagne. Or, la reine d'Angleterre, tout en supportant en secret la Révolution aux Pays-Bas hésitait d'entrer ouvertement en guerre contre Madrid, comme le proposait la France. L'aide anglaise aux révoltés néerlandais fut pourtant une des raisons principales pour l'attaque espagnole en 1588. En même temps, l'intensité des interférences espagnoles dans les affaires françaises augmentait rapidement. L'arrivée de l'Armada Invincible fut sans doute coordonnée avec la Journée des Barricades, c.-à-d. une révolte guisarde contre le Roi pour l'empêcher de supporter militairement son allié anglais.

En utilisant le plus possible des sources et des documents d'époque (y compris ceux en forme électronique), ainsi que la riche gamme d'œuvres

écrites par des spécialistes français, anglais, américains et autres, la thèse se donne pour but d'exposer le développement des relations anglo-françaises dans le cadre des Guerres de Religion. On veut montrer l'intensité des échanges entre les deux États, et surtout leur rapprochement vis à vis de la puissance croissante de l'Espagne. Toutefois, on ne se limite pas uniquement aux relations anglo-françaises, essayant de dépeindre la complexité du réseau des relations internationales de cette période pour constater, en définitive, que le « triangle » des relations entre les royaumes français, anglais et espagnol fut fondamental pour la « balance of power » (pour utiliser l'expression de G. Mattingly) dans l'Europe de la seconde moitié du XVIe siècle.

BIBLIOGRAFIE

PRAMENY

Archives de l'Occident sous la direction de Jean Favier, díl III: Duchein, M., Les Temps modernes (1559 - 1700), Paris, 1993.

Condé, L., 1er prince de, Mémoires, London, 1743.

Fontanon, A., Les édits et ordonnances des Rois de France, 4 díly, Paris, 1611.

Haag, E. – Haag, E., Vie des protestants français qui se sont faits un nom dans l'Histoire (La France protestante), 10. díl (obsahuje dokumenty), Paris, 1846 – 1859, reed. Genève, 1966.

Isambert, De Crusy a Taillandier, Recueil général des anciennes lois françaises, Paris, 1831-1833, díl XIV (1829).

Kinney, A. F., Elizabethan Backgrounds. Historical Documents of the Age of Elizabeth I, Hamden, Connecticut, 1975.

La Mothe-Fénélon, B. de Salignac de, Correspondance de La Mothe-Fénélon, ambassadeur de France en Angleterre de 1568 – 1575, 7 dílů, Paris-London, 1838 – 1840.

La Noue, F. de, Discours politiques et militaires, ed. J. Sutcliffe, Genève, 1967.

Lettres de Cathérine de Médicis, ed. H. de La Ferrière a G. Baguenault de Puchesse, 10 dílů, Paris, 1880 – 1909.

Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux, 1565 – 1572, éd. C. Douais, Paris, 1897.

Lucinge, R., Lettres sur les débuts de la Ligue, 1585, ed. A. Dufour, Genève, 1964.

Lucinge, R., Lettres sur la cour de Henri III, 1586, ed. A. Dufour, Genève, 1966.

Lucinge, R., Discours sur les affaires de France, ed. A. Dufour, Genève, 1966.

Mémoires de Henri de La Tour d'Auvergne, vicomte de Turenne, depuis duc de Bouillon, adressées à son fils le prince de Sedan, Nouvelle Collection des Mémoires pour servir à l'Histoire de la France, par MM Michaud et Poujoulat, Paris, 1838.

Mémoires de messire Michel de Castelnau, seigneur de Mauvissière et de Concessaut, baron de Joinville, comte de Beaumont-le-Roger, ed. C.-B. Petitot, Paris, 1823.

Mémoires et instructions pour les ambassadeurs ou Lettres et Négotiations de Walsingham, Amsterdam, 1700.

Monluc, B. de, Commentaires, 1521 – 1576, ed. P. Courteault, Paris, 1971.

Œuvres complètes de Michel de L'Hospital, ed. P. J. S. Dufey, 3 dily, Paris, 1824 – 1825.

Postel, G., Les Raisons de la Monarchie, Paris, 1553.

Recueil des lettres missives de Henri IV, ed. J. Berger de Xivrey, 9 dily, Paris, 1843.

Stegman, A., Édits des guerres de religion, Paris, 1979.

Sully, M. de Béthune, duc de, Sages et Royales Œconomies d'État, Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'Histoire de France (ed. Michaud et Poujoulat), Paris, 1837.

Tommaseo, N. M., Relations des ambassadeurs vénitiens sur les affaires de France au XVIe siècle, 2 dily, Paris, 1838.

ODBORNÁ LITERATURA

Ambert, J. Duplessis Mornay ou Études historiques et politiques de la France de 1549 à 1623, Genève, 1970.

Babelon, J.-P., Henri IV, Paris, 1982.

Barbiche, B. Sully, Paris, 1978.

- Beaune, C., *Naissance de la nation France*, Paris, 1995.
- Bindoff, S. T., *Tudor England*, Harmondsworth, 1985.
- Boquet, G. – Grûter, E., *Les Iles britanniques au XVIe siècle, L'Age de grandes mutations*, Paris, 1994.
- Bourgeon, J.-L., *L'assassinat de Coligny*, Genève, 1992.
- Bourgeon, J.-L., *Charles IX devant la Saint-Barthélemy*, Genève, 1995.
- Buisson, A., *Michel de l'Hospital*, Paris 1950.
- Carron, M.-T., *Noblesse et pouvoir royal en France (XIIIe – XVIe siècle)*, Paris, 1994.
- Cazaux, Y., *Henri IV ou la grande victoire*, Paris, 1977.
- Cloulas, I., *Catherine de Médicis*, Paris, 1979.
- Crété, L., *Coligny*, Paris, 1985.
- Crouzet, D., *Les guerriers de Dieu: la violence au temps des troubles de religion (vers 1526 – vers 1610)*, 2 dily, Paris, 1990.
- Crowson, P. S., *Tudor Foreign Policy*, London, 1973.
- Cruze, J., *Les Guise, les Valois et Philippe II*, 2. dyl, Paris, 1886.
- De Crue, F., *Le parti des Politiques au lendemain de la Saint-Barthélemy*, Paris, 1892.
- Delumeau, J., *Naissance et affirmation de la Réforme*, Paris, 1994.
- Devèze, M., *Les guerres de religion. France, Angleterre, Pays-Bas*, « Les cours de Sorbonne », Paris, 1951.
- Digges, D., *The Compleat Ambassador*, London, 1955.
- Doucet, R., *Les institutions de la France au XVIe siècle*, Paris, 1948.
- Duby, G. – Mandrou, R., *Historie de la civilisation française, Moyen-âge - XVIe siècle*, Paris, 1968.
- Elliot, J. H., *Imperial Spain*, London, 1963.
- Elton, G. R., *England under the Tudors*, London, 1974.

- Elton, G. R., *Studies in Tudor and Stuart Politics and Government*, 2 dily, London, 1974.
- Érlanger, P., *La Saint-Barthélemy*, Paris, 1960.
- Érlanger, P., *Le massacre de la Saint Barthélemy*, Mayenne, 1967.
- Érlanger, P., *Henri III, Le méconnu*, Paris, 1975.
- Forneron, H., *Les Guise et leur époque*, 2. dil, Paris, 1877.
- Garrisson, J., *Guerre civile et compromis*, Paris, 1991.
- Garrisson, J., *La Saint-Barthélemy*, Bruxelles, 1987.
- Garrisson, J., *Les Protestants au XVIe siècle*, Paris, 1988.
- Garrisson, J., *Royauté, Renaissance et Réforme*, Paris, 1991.
- Gauvard, C., *La France au Moyen Age du Ve au XVe siècle*, Paris, 1996.
- Hauser, H., *François de La Noue*, Paris, 1894.
- Hauser, H., *La Prépondérance espagnole (1559-1660)*, Paris, 1948.
- Hauser, H., *Les sources de l'histoire de France du XVIe siècle*, Paris, 1948.
- Hauser, H. - Renaudet, A., *Les débuts de l'âge moderne*, Paris, 1946.
- Histoire des relations internationales* dirigée par P. Renouvin, dil II: Zeller, G., *Les Temps modernes*, Paris, 1992.
- Holt, M. P., *The Duke of Anjou and the Politique Struggle during the Wars of Religion*, Cambridge, 1986.
- Champion, P., *Charles IX. La France et le contrôle de l'Espagne*, 2 dily, Paris, 1939.
- Chaunu, P. - Gascon, R., „1450 - 1660, l'État et la Ville“, *Histoire économique et sociale de la France* sous la direction de Fernand Braudel et d'Ernest Labrousse, Paris, 1977.
- Imbart de La Tour, P., *Les origines de la Réforme*, 2 dily, Melun, 1946.
- Janáček, J., *Rudolf II. a jeho doba*, Praha, 1987.
- Jensen, De Lamar, *Diplomacy and Dogmatism. Bernardino de Mendoza and the French Catholic League*, Cambridge, 1964.

- Joachim, A., Duplessis Mornay ou Études historiques et politiques de la France de 1549- 623, Genève, 1970.
- Jouanna, A., La France au XVIe siècle (1483-1598), Paris, 1996.
- Knecht, R. J., The French Religious Wars, 1562- 1598, London, 2002.
- Laffleur de Kermaingant, P., L'ambassade de France en Angleterre sous Henri IV. Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise, 1598 - 1602, Paris, 1886.
- Lapeyre, H., Les monarchies européennes au XVIe siècle. Les relations internationales, Paris 1973.
- Leclerc, J., Aux origines de la Ligue (1561-1570), Études, Paris, 1936.
- Lemonnier, H., Les guerres d'Italie, La France sous Charles VIII, Louis XII et François I, Histoire de France des origines jusqu'à la Révolution (sous la direction d'Ernest Lavisse), 1. d'íl, Paris, 1903.
- Lemonnier, H., Henri II, la lutte contre la maison d'Autriche, 1519-1559. Histoire de France des origines jusqu'à la Révolution (sous la direction d'Ernest Lavisse), 2. d'íl, Paris, 1903.
- Léonard, E. G., Histoire générale du protestantisme, 2 díly, Paris, 1961.
- Livet, G., Náboženské války, Praha, 1995.
- MacCaffrey, W. T., The Shaping of the Elizabethan Regime, Elizabethan Politics, 1558 – 1572, Princeton, New Jersey, 1968.
- MacCaffrey, W. T., Queen Elizabeth I and the Making of Policy, 1572 – 1588, Princeton, New Jersey, 1981.
- MacCaffrey, W. T., Elizabeth I: War and Politics, 1588 - 1603, Princeton, New Jersey, 1992.
- Mattingly, G., Renaissance Diplomacy, Harmondsworth, 1955.
- Michaud, H., La Grande Chancellerie de France et les Écritures royales au XVIe siècle, Paris, 1967.
- Miquel, P., Les guerres de religion, Paris, 1994.
- Naef, H., La conjuration d'Amboise et Genève, Genève - Paris, 1922.

- Peronnet, M., *Le XVIe siècle, 1492 - 1620*, Paris, 1992.
- Pernot, M., *Les guerres de religion, 1559 – 1598*, Paris, 1987.
- Read, C., *The Tudors. Personalities and Practical Politics in Sixteenth Century England*, New-York, 1969.
- Read, C., *Mr Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*, 3. díl, Oxford, 1920.
- Romier, L., *Les origines politiques des guerres de religion*, 2 díly, Paris, 1913-1914.
- Romier, L., *Le Royaume de Cathérine de Médicis*, 2 díly, Paris, 1922.
- Sauzet, R. (ed.), *Henri III et son temps, Études réunies par R. Sauzet, Actes du colloque international du Centre de la Renaissance de Tours, octobre 1989*, Paris, 1992; Boucher, J. *Autour de François, duc d'Alençon et d'Anjou, un parti d'opposition à Charles IX et Henri III*, Cameron, *La polémique, la mort de Marie Stuart et l'assassinat de Henri III*.
- Sutherland, N. M., *The Massacre of St Bartholomew and the European Conflict, 1559 – 1572*, London, 1973.
- Sutherland, N. M., *The Huguenot Struggle for the Recognition*, New Haven and London, 1980.
- Teulet, A., *Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVIe siècle*, Paris, 1862.
- Törne, P. O., *Don Juan d'Autriche et les projets de conquête de l'Angleterre*, 2 díly, Paris, 1928.
- Vidal, C., Pillebou, F. (ed.), *La paix de Vervins, 1598*, Actes du colloque de la Fédération des Sociétés d'Histoire et d'Archéologie de l'Aisne (1998), Paris, 1998.
- Volkman, J.-Ch., *Bien connaître les généalogies des rois de France*, Luçon, 1996.

Wernham, R. B., *Before the Armada. The Emergence of the English Nation (1485 - 1588)*, New-York, 1972.

Zeller, G., *Les institutions de la France au XVIe siècle*, Paris, 1948.

ODBORNÉ STUDIE

Adams, S. *The Succession and Foreign Policy*, *History Today*, Vol. 53, Issue 5, May 2003.

Baguenault de Puchesse, G., *La politique de Philippe II dans les affaires de la France, 1559 - 1598*, *Revue des Questions historiques*, XXV, 1879.

Baguenault de Puchesse, G., *Henri IV avant son avènement; 1ère période: 1553-1576; 2ème période: 1576-1584*, *Revue Henri IV*, II, 1907-1908.

Baguenault de Puchesse, G., *La diplomatie anglaise en France sous le règne d'Élisabeth d'après les documents du Record Office*, *Revue d'Histoire diplomatique*, XXII, 1907.

Baguenault de Puchesse, G., *Un ami et un ambassadeur de Henri IV, Paul Choart de Buzenval (1554-1607)*, *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, 1909.

Barnavi, E., *Centralisme ou fédéralisme? Les relations entre Paris et les villes à l'époque de la Ligue (1585-1594)*, *Revue historique*, DXXV-DXXVI, 1978.

Bourgeon, J.-L., *Qui est responsable de la Saint-Barthélemy?*, *Histoire*, CLIV, 1992.

Bremond, G. de, *La Saint-Barthélemy et l'Espagne*, *Revue des Questions historiques*, XXXV, 1884.

Bremond, G. de, *Les conférences de Saint-Brice entre Henri de Navarre et Cathérine de Médicis, 1586-7*, *Questions historiques*, XXXVI, 1884.

Bouard, M. de, *Sixte-Quint, Henry IV et la Ligue: La légation du cardinal Caetani en France, 1589-1590*, *Revue des Questions historiques*, XX, 1932.

- Bourrilly, V.-L., Les rapports de François I et d'Henri II avec les ducs de Savoie Charles II et Emmanuel-Philibert, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, VI, 1904-5.
- Calendini, L., Notes sur le traité de Vervins, *Revue Henri IV*, I, 1905-1906.
- Cameron, K., La polémique, la mort de Marie Stuart et l'assassinat de Henri III, Henri III et son temps, *Études réunies par R. Sauzet, Actes du colloque international du Centre de la Renaissance de Tours, octobre 1989, Paris, 1992.*
- Carpi-Mailly, O., Amiens et la Ligue (vers 1550-1597), genèse, modalités et enjeux d'une révolution municipale, in: *Revue du Nord* N° 84, 2000.
- Croft, P., England and the Peace with Spain, 1604, *History Review*, sept. 2004.
- Davies, C. S. L., Tudor England and its Neighbours, *The English Historical Review*, vol. 120, 488, 2005.
- Daresté, R., François Hotman, sa vie et sa correspondance, *Revue historique*, III, 1876.
- Descimon, R., La Ligue à Paris, 1585-1594: Une révision, *Annales*, I, 1982.
- Druot, H., La mission du légat Caetano et sa traversée de la Bourgogne, *Revue d'Histoire moderne*, III, 1928.
- Dureng, J., La complicité de l'Angleterre dans le complot d'Amboise, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, VI, 1904-5.
- Hauser, H., François de La Noue et la conversion du roi, *Revue historique*, XXXVI, 1888.
- Holt, M. P., Attitudes of the French Nobility at the Estates-General of 1576, *The Sixteenth-Century Journal*, XVIII, 1987.
- La Ferrière, H., Troisième guerre civile et la paix de Saint Germain, *Revue des Questions historiques*, XLI, 1887.
- La Ferrière, H., Les dernières conspirations du règne de Charles IX, *Revue des Questions historiques*, XLVIII, 1890.
- La Ferrière, H. de, L'entrevue de Bayonne, *Revue historique*, XXXIV, 1883.

L'Épinois, H. de, La politique de Sixte-Quint en France, *Revue des Questions historiques*, XXVII, 1880.

L'Épinois, H. de, La réconciliation de Henri III et du duc de Guise (V.-VI. 1588), *Revue des Questions historiques*, 1886.

Lozinsky, A.-A., La Ligue et la diplomatie espagnole, *Annales E. S. C.*, I, 1968.

Marchand, C., Le traité des Huguenots avec les Anglais en 1562, *Revue des Questions historiques*, XXXIII, 1905.

Michaud, C., Finances et guerres de religion en France, in: *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, XXVIII, 1981.

Nouaillac, J., La Fin de la Ligue, Villeroy négociateur des politiques. Essai d'histoire des négociations, 1589-94, in: *Revue Henri IV*, 1905 (1. a 2. část), *Revue Henri IV*, 1906 (3. část).

Nouaillac, J., Le règne de Henri IV (1589-1610), Sources, travaux et questions à traiter, in: *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, IX, 1907-1908.

Laffleur de Kermaingant, P.-P., Sommes dues par Henri IV à l'Angleterre, *Revue Henri IV*, I, 1905-6.

L'Épinois, H. de, La réconciliation de Henri III et du duc de Guise (V.-VI. 1588), *Revue des Questions historiques*, 1886.

Lynn, M. A., Papal Policy and the European Conflict, 1559-72, *Sixteenth Century Journal*, XI, 1980.

Paillard, C., Additions critiques à l'histoire de la conjuration d'Amboise, *Revue historique*, XIV, 1880.

Read, C., Queen Elizabeth's Seizure of Alba's Pay Ships, *Journal of Modern History*, V, 1933.

Romier, L., La Saint-Barthélemy, les événements de Rome et la préméditation du massacre, d'après les papiers du nonce Salviati, *Revue du XVI siècle*, I, 1913.

Romier, L., La Mort de Henri II. *Revue du XVI siècle*, I, 1913.

- Romier, L., Les protestants français à la veille des guerres de religion, *Revue historique*, CXXIV, 1917.
- Supple, J. J., The Role of François de la Noue in the siege of La Rochelle and the protestant alliance with the Mécontents, in: *Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance*, Genève, XXXXIII, 1981.
- Sutherland, N. M., Calvinisme and the Conspiracy of Amboise, *History*, XXXXVII, 1962.
- Sutherland, N. M., The Cardinal of Lorraine and the colloque of Poissy, 1561: A Reassessment, *Journal of Ecclesiastical History*, 1977.
- Sutherland, N. M., The Assassination of François, duc de Guise, *Historical Journal*, XXIV, 1981.
- Sutherland, N. M., The Foreign Policy of Philip II and the French Catholic League, *History*, LI, 1966.
- Sutherland, N. M., The cardinal de Lorraine and the colloque of Poissy, 1561: A Reassessment, *Journal of Ecclesiastical History*, 1977.
- Sutherland, N. M., Le massacre de la Saint-Barthélemy: la valeur des témoignages et leur interprétation, *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, XXXVIII, X.-XII, 1991.
- Törne, P. O. de, Philippe II and Henri de Guise: le début de leurs relations (1578), *Revue historique*, CLXVII, 1931.
- Turrel, D., Introduction: le Traité de Lyon (1601), *Cahiers d'histoire* N° 2001-2002.
- Wernham, R. B., Queen Elizabeth and the Portugal Expedition of 1589, *English Historical Review*, 1951.
- Zeller, B. Le mouvement guisard en 1588, Catherine de Médicis et la Journée des Barricades, *Revue historique*, XLI, 1889.